Esther Benbassa

SON OSMANLI HAHAMBAŞISININ MEKTUPLARI

ALYANS'TAN LOZAN'A

Milliyet

SON OSMANLI HAHAMBAŞISININ MEKTUPLARI

Orijinal adı: *Un grand rabbin sépharade en politique 1892-1923*
© Presses du CNRS, 1990
Yazan: Esther BENBASSA
Fransızca aslından çeviren: İrfan YALÇIN

Türkiye için yayın hakları: © AD Kitapçılık AŞ
Bu kitabın Türkçe yayın hakları Akan Ajans aracılığıyla satın alınmıştır.
1. baskı / eylül 1998 / ISBN 975-325-477-6

Kapak tasarımı: Perihan ŞENOL
Baskı: Altan Matbaacılık
Cilt: Doğan Ofset AŞ

AD Kitapçılık AŞ Doğan Medya Center, 34554 Bağcılar-İSTANBUL
Tel. (212) 505 61 06 - 505 64 16 Faks (212) 505 64 13

Esther Benbassa

Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları

ÇEVİREN
İrfan Yalçın

Önsöz

Esther Benbassa'nın Alyans[1] (Dünya Yahudi Birliği, Paris) arşivlerinden bulup çıkardığı, yetkin ve doyurucu yorumlarıyla bize sunduğu eşsiz bir belge bu. Burada söz konusu olan, 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'na son hahambaşı olarak atanan Hayim Nahum'un 1892'den 1922'ye kadar, önce Trevise, sonra La Bruyère Sokağı'nda bulunan Alyans yöneticileriyle, özellikle 1898'de bu kurumun merkez kurulu başkanı olan Narcisse Leven'le, dahası Genel Sekreter Jacques Bigart'la sürdürdüğü mektuplaşmalar.

Esther Benbassa daha önce kaleme aldığı doktora tezinde, Hayim Nahum gibi sıradışı bir kişiliği konu almıştı. Onun, artık kimsenin anımsamadığı, yaşadığı yer ve zamanın belirsizliklerinin, eğilimlerinin, tutkularının, sıkıntılarının canlı simgesi olmuş bir kişiliğe gösterdiği ilgiye biz de ortak olabiliriz.

Yer, bizdeki tarih el kitaplarının o bitmez tükenmez Doğu sorununa ayrılmış bölümlerinde adı "hasta adam" -ama o yalnızca "hasta adam" değildi- olarak geçen bir imparatorluğun merkezi; İstanbul. Osmanlı İmparatorluğu, 1914 öncesinde, Avrupa'da siyasal bir denge kurmaya çalışan altı imparatorluk arasında, geniş bir toprak bütünlüğü üstünde kurulmuş ve bir ölçüde hırgürsüz bir örgütlenmeye sahip altı, yedi yüz yıllık bir Avrasya modeli sergiliyordu. İmparatorluk, hanedanlığın oldukça özgün yönetimi altında, -oldukça özgün, çünkü onun adı ne sahip olduğu özel bir mekânı, ne Müslüman karakteristiğini, ne de Türklüğünü çağrıştırıyor- ve kendini yineleyen, yarı otokratik, yarı hoşgörülü bir düzen içinde ırksal, dinsel nitelikleri açıkça belirgin olan çeşitli toplulukları bir araya getiriyordu.

Zaman, Fransızların, halkların hak ilkesine dayalı ulus-devlet modelinin Avrupa'daki büyük imparatorlukların başını ağrıttığı XX. yy'ın başları. Osmanlı İmparatorluğu birtakım çıkarlar uğruna -bunlar arasında Hıristiyan topluluklarının çıkarları da yabana atılacak gibi değildi pek- kendisini parçalayıp bölmek isteyen

1) Alliance israélite universelle.

uzak veya yakın komşu imparatorlukların doymak bilmeyen aşırı toprak istekleriyle güçsüzleşmiştir. Öyle görünmektedir ki, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu Orta Avrupa ve Balkanlar'daki ulusal hareketler nasıl tehdit ediyorsa, Osmanlı İmparatorluğu'nu da Jön Türklerin Batı'dan aldığı "çağdaşlaşma" hareketi tehdit etmektedir içerden.

İşte bu yer ve zaman, Osmanlı İmparatorluğu'na dağılmış Yahudi cemaatlerini, geleceklerini biçimleyecek ikili bir mantığa doğru yönelmeye zorluyor. İstanbul, İzmir, Selanik, Filibe gibi kentlerde yoğun olarak yaşayan İspanyol Yahudiliğinin akıl almaz anılarının mirasçıları olan, Sabetay'ın sürüklediği kötü serüvenin son tanıkları, "dönme"ler[1] tarafından bölünen ve Doğu'da olduğu kadar Batı'da da geniş ilişkiler sürdüren Yahudi cemaatleri, Kuzey ülkelerinin Akdeniz ötesi pazarlarda sattığı mallarla birlikte gelen birtakım yeni düşüncelerle (sosyalist düşünce örneğin) etkinleşen, iki kampa her zamanki gibi ayrılıyorlar yine; "tutucular" ve "ilericiler". Tutucular değişen hiçbir şey olmamış gibi bildikleri yolda gitmeye, herhangi bir tehlike karşısında "Babıâli" hükûmetinin etkin korumasıyla garantiye alınmış, yılların kökleşmiş yaşam biçimlerine uygun davranmaya -bedelini ödemeye de doğal olarak- hazır durumdalar hep. Onlar eskimiş biçimleri sonsuz olarak yineleyip duracaklar, küçücük hesaplar, küçücük uğraşların boğucu çemberinde sıkışıp kalacaklardır. Bunların karşısında, Doğu'nun canına okuyan boş vermişlik ve bilgisizlik gibi iki beladan onu kurtaracak yolları ve araçları Batı'dan almak için çırpınan "ilericiler" var. Bu yol ve araçlardan ikisi ön plana çıkıyor. Birincisi, "yenileşme" kavramıyla ilgili tüm kelimelerin dile getirdiği her şey. İkincisi, özgürleşme kavramıyla ilgili tüm kelimelerin dile getirdiği ve özgür yurttaş statüsü kurmak için eskinin "zimmi" (gayrimüslim) statüsünün izlerini silebilecek her şey.

Hayim Nahum'un durumunda gözlemlediğimiz ilginçlik, haham oluşunun, onun "ilericiler" arasında yer almasını engellemiş olması. Şöyle bir değerlendirme yapabiliriz burda; genç Kemalist Türkiyesi'nde, birinci derecede önem kazanacak olan laiklik sorunsalı, baştan beri Batı'da olduğundan, özellikle de Fransa'da olduğundan daha başka çıkıyor ortaya. Açıklanan amaç Batı'yı izlemek olduğunda bile böyle oluyor bu.

Hayim Nahum'un haham, dahası hahambaşı olması, kendisinin daha fazla sevebileceği bir mesleği kafasında kurmasına da engel olmuyor. Gerçekten de birçok kez Osmanlı, daha sonra da Türk devlet çarkının içinde bütünüyle politik bir görev yüklenmek için o ana dek tuttuğu yol ve amaçlardan ayrılabileceği konusunda kafa yorduğu görülüyor onun. Ama bu, gerçekleşmiyor. Belki de bunun tek nedeni, Yahudi dünyasından biri olması nedeniyle sahip olduğu çok geniş uluslararası ilişkilerin (ta Amerika'ya dek) ona kazandırdığı kozlara karşın, Yahudi diniyle ilgi-

1) XVII. yy sonlarında, daha önce mesihliğini ilan eden Yahudi din adamı Sabetay Sevi'nin Müslüman olması sonucu birkaç yüz Yahudi'nin din değiştirmesiyle oluşmuş mezhep. Dış toplumda Müslüman gibi davranan bu mezhebin üyeleri aralarında Sevi'ye bağlı dinî âdaletlerini devam ettirmişlerdir.

li alandan, dindışı, Türk nitelikli bir alana geçiş denemesini başaramamasıdır. Bu durumda, kendimize Nahum'un, Habeşistan'daki Yahudiler (Falaşalar) arasında sürdürdüğü ve az çok başarılı olduğu görevinin de gösterdiği gibi, onun iki büyük Yahudi örgütünden biri olan Alyans'la (bu örgütün Doğu Akdeniz'deki çalışmaları, Fransız-Alman rekabetinin ortaya çıkmasıyla daha da artıyor) zorunlu olarak kendini özdeşleştirmesinin kurbanı olup olmadığını sorabiliriz.

Seçim, yalnızca iki şeyden birini, yani ya gericiliği ya da ilericiliği seçmekle sınırlanmış olsaydı işin içinden çıkılmaz bir durumla karşılaşmazdı Nahum. Ama 1914 öncesinden başlayarak ortaya çıkan bir seçenek, imparatorluğun hahambaşısının yaşamını hiç beklenmedik biçimde zehir etmiştir. Böyle bir seçeneğin ortaya çıkışı, Filistin'in Osmanlı toprağı oluşundan değildi yalnız. Hayim Nahum'un mektuplarını okuduğumuzda, Alyans'ın ilericilik tekelini yitirdiği anın kesin tarihini belirleyebiliyoruz. Alyans'ın uzun süreden beri önerdiği çözüm şudur artık: Osmanlı İmparatorluğu'nun laik Fransız ulus-devlet modeli üstüne yürüttüğü "reform", Türkiye Yahudileri için çekiciliğini yitirmiştir gerçekte; bunun yerini çok daha büyük, özellikle Yahudileri ta yüreklerinden kavrayan bir başka proje almıştır; bir Yahudi devletinin Filistin'de yeniden kurulması. Bütün bunların sonucu olarak, hahambaşı çok geçmeden İstanbul'daki görevini 1920'de bırakmak zorunda kalacak. 1789 Fransız Devrimi'nin özgürlük İncil'iyle Tora'yı[1] uzlaştırma düşünü imparatorluğun bir başka eski bölgesine, Mısır'a taşıyacaktır.

Annie Kriegel

1) Tevrat'ın ilk beş kitabı (ç.n.)

İktidara yakın olmamaya çalış.
Pirke Avot, I. 10

Giriş

1892 yılının ocak ayındayız. Genç bir Yahudi, Fransa'nın başkenti Paris'te bulunan Alyans'a, çok güç anlaşılan bir Fransızca'yla kaleme aldığı bir mektup gönderiyor.

On sekizine yeni basmıştır daha o.[1] İzmir'e yakın bir kentte, Manisa'da doğmuştur, büyük bir yoksulluk içindedir. Çocukluğunda büyükbabasıyla gittiği Filistin'de Arapça öğrenmiş ve bir "Yeşiva"da (din okulu), "Talmud"la[2] ilgili dersler almıştır. Dönüşte, çeşitli okullara girmiş, Türkçe ve Fransızca öğrenmiştir. Doğduğu kentin valisi, giderlerini üstlenerek İzmir'deki üstün nitelikli bir liseye göndermiştir onu, daha sonra.

Nahum'un elindeki tek zenginlik, Filistin'deki hahamlardan aldığı belge ile liseden aldığı fen ve edebiyat diplomasıdır. İstanbul'a İslam hukuku ve politika eğitimi görmek amacıyla gelmişse de, öğrenimini sürdürebilmek için gerekli parasal olanağa sahip değildir ve bu nedenle Alyans'tan yardım istemektedir. Çünkü genç Yahudi'nin dileği Paris'e gidip orada hukuk, politika ve din bilimi öğrenimi yapmaktır.

Özgür Fransız Yahudiliğinin ürünü olan Alyans'la Küçük Asya'nın Rastinyak'ını birleştirecek olan manevî sözleşmenin ilk koşulları işte sözü edilen bu mektuptadır. "Maddî ve manevî yaşamımı size borçlu olacağım", diye yazıyordu Nahum. Ancak daha sonra içine düşeceği güçlüklerin büyük bir bölümünü de Alyans'a borçlu olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Sefarad[3] bir ailenin çocuğu olan bu genç Yahudi'nin adı Hayim Nahum'dur.

---

1) 1873 yılının kasım ayında doğdu Hayim Naum. Babası, Bahor Josef Naum; annesi, Kaden Grasya Naum'dur.

2) Tevrat'ın kaynaklık ettiği sözlü şeriat derlemesi. (ç.n.)

3) Sefarad kelimesi Ortaçağ İbranicesi'nde İspanya anlamında kullanılır. Bu nedenle biz ondan İspanyol Yahudisi anlamını çıkarıyoruz.

İspanyol Yahudileri 1492'de İspanya'dan kovulduktan sonra topluca Yakındoğu'ya yerleştiler. İber Yarımadası'nda doğmuş, Katolik görünerek gizli gizli kendi dinlerini sürdüren Yahudiler veya kripto Yahudiler de ortalığı kasıp kavuran Engizisyon'dan kaçarak, İspanyol Yahudilerinin saflarını sıklaştırdılar. XVII. yy'ın sonlarından bu yana İtalyan Yahudileri veya Frankolar ticarî kolaylıklar elde ettikleri Osmanlı egemenliğindeki topraklara gelmeyi yeğlediler. Öbür Müslüman liderler gibi Osmanlı imparatorları da Hıristiyan devletlerin uyruklarına kapitülasyonlar gereği özgür ticaret yapma hakkını veriyorlardı. Böylece onlar birtakım malî bağışıklıklardan yararlandıkları gibi bağlı bulundukları diplomatik kurumun himayesini de sağlamış oluyorlardı.[1] Yakındoğu'nun efendisi olan Osmanlılar, Avrupalı göçmenlerin ülkeye yerleşmelerine politik olduğu kadar ekonomik nedenlerle de karşı koymadılar. Onlarsa, gerek bilgileri, gerek becerileri, gerek Batı'dan getirdikleri tekniklerle, yerleştikleri kentlerin gelişmesine yardım ettiler. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu ikinci bir yurt oldu onlar için. İstanbul, İzmir, Selanik, Filibe gibi kentler ve daha başkaları, İspanyolca konuşulan büyük Yahudi merkezlerini uzun süre içlerinde barındırdılar. Konuştukları İspanyolca, doğal olarak yerli dillerden birtakım kelimelerin karıştığı bir dildi. İspanyol Yahudileri yeni geldikleri bu yerlerde egemen grupla yavaş yavaş kaynaşmış Rumca konuşan Bizans Yahudileri veya Romaniyotlar buldular.

Osmanlı toprakları bir göç merkezi olarak kaldı Yahudiler için hep. XIX. ve XX. yy'larda, pogromlardan[2] ve Yahudi düşmanlığından kaçan Doğu Avrupa Yahudileri belirli bir süre için sığınacakları bir yer buldular bu topraklarda.

Bu Yahudi cemaatleri mozaiğine Karayimler, (sözlü dinsel yasaların buyruğuna uymayı reddeden Yahudi topluluğu) Aramca konuşan Kürt Yahudiler ve Arapça konuşan Yahudiler de katılmışlardır.

Hayim Nahum'un doğduğu o yıllarda, yani XIX. yy sonlarında, imparatorluğun Yahudi nüfusu aşağı yukarı iki yüz bin kişiyi buluyordu.[3]

Yakındoğu'nun İspanyol Yahudi cemaati (Sefarad), Batı Yahudileriyle aynı yolu izlemediler. Bunun nedeni, onların kendi tarih ve konjonktürlerinin onlara bambaşka bir kader çizgisi çizmesidir. Bir zamanlar yaşadıkları Batı'ya yüzyıllar boyu yabancı kalmışlardır onlar. XIX. yy'da, İspanyol Yahudiliği, özgürleşmesini

1) Bu ayrıcalıklar, dönemlere göre genişletildiler bazen. Birçok yerli tüccar, özellikle de Müslüman olmayan uyruklar, ticarî korunma belgesi edinmek için çeşitli yollara başvurdular. Kapitülasyonlar, 1923 Lozan Barış Antlaşması'yla yürürlükten kalkmıştır.

2) Rusya'da 1881 ile 1921 yılları arasında iktidarın işbirliğiyle Yahudilere karşı yapılan zalim saldırılar ve yağmalar.

3) Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914* (Osmanlı Nüfusu, 1830-1914). Madison, University of Wisconsin Press, 1985, s. 187. 1881, 1882, 1893 nüfus sayımları söz konusu ediliyor. Buradaki rakamlara yabancı uyruklu Yahudiler girmiyor.

tamamlamakta olan egemen Batı Yahudiliği modelinin çok uzağındadır. Batı Yahudiliği kendi kurallarını dayatma konusunda, etkisi güçlü temsilcilerinden biri olarak bakacaktır Alyans'a. İşte bu durumda, İspanyol Yahudiliği, Yahudi Batı'dan ithal edilmiş ideolojilerin toplanma yeri olup çıkar.

Müslüman topraklarda yaşayan Yahudiler, tıpkı Hıristiyanlar gibi zimmete (egemen cemaat olan Müslümanlarla egemen olmayan gayrimüslimler arasındaki ilişkileri düzenleyen sözleşme)[1] bağlıdırlar. Özünde dinî ayrımcılık taşıyan bu sistemde, Müslüman olmayanlar, cizye[2] adında bir vergi ödemelerine karşın, içişlerine ilişkin her konuda belli bir özgürlükten ve devlet otoritesinin koruyuculuğundan yararlanıyorlar. Bu da onlara Müslüman otoritelerin onayı koşuluyla kendi yöneticilerini seçme özerkliğini de içeren her türlü örgütlenme özerkliğini sağlıyor.

Ama yine de ayrımcılık yok değildir; varlığını sürdürmektedir. Bu her şeyden önce, toplumsal özellik taşıyan bir olgudur. Müslüman olmayanlar, Müslüman olanlardan giysileriyle, saç biçimleriyle, koydukları adlarla, binalarının yüksekliğiyle ayırt ediliyorlar ve üstlerinde, bir yığın kısıtlamalar taşıyorlar. Bu kısıtlamalar, yöneticilerin isteğine göre değişiyor; ilgililer yeni yeni düzenlemeler getiriyorlar. Onlar hoşgörüyle karşılanan cemaatler oluyorlar. Müslüman olmayan kişi (zimmi) aşağı bir yaratık olarak görülüyor; onun Müslüman çevreyle ilişkileri eşitsizliğin izlerini taşıyor hep. İşte Yahudiler de, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde, böyle bir yönetim altında sürdürüyorlar yaşamlarını.

Nahum, XVIII. yy'ın sonundan bu yana yavaş yavaş Batı'ya açılan bir imparatorlukta doğmuştu. Ülke içindeki etkisi gün günden artan Avrupa, birtakım reformlara[3] girişmesi için "Hasta Adam"a baskı yapmaktadır. Ekonomik yönden sömürgeleştirme, Avrupalıların Hıristiyan uyrukların[4] statüsünün düzeltilmesi koşulunu da kapsayan zorlama bir Batılılaştırma programıyla birlikte yürümektedir. Böylece imparatorluk, Batılılaşmayı, idarî yapının merkezîleşmesini, devlet organlarının modernleşmesini ve devletin din işlerine karışmamasını amaçlayan bir reform hareketi (Tanzimat) yaşamaktadır. 3 kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu bunun başlangıç noktasını belirliyor.

---

1) *Le Statut légal des non-Musulmans en pays d'Islam* (İslam Ülkelerinde Müslüman Olmayanların Yasal Statüsü), Antoine Fattal, Beyrut, Imprimerie catholique. 1958; *Le Dhimmi, Profil de l'opprimé en Orient et en Afrique du nord depuis la conquête arabe* (Arapların Fethinden Sonra Kuzey Afrika'da ve Doğu'da Ezilenlerin Profili), Bat Ye'or, Paris, Anthropos, 1980; *Juifs en terre d'Islam* (*İslam Dünyasında Yahudiler*), Bernard Lewis (İngilizce'den çev. Jacqueline Carnaud), Paris, Calmann-Lévy, 1986.

2) Müslüman memleketlerde eskiden Hıristiyan ve Yahudi tebaadan korunmaları karşılığında alınan baş vergisi.

3) Bakınız: *La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des réformes depuis 1826 jusqu'à nos jours* (Türkiye ve Tanzimat veya 1826'dan Günümüze Reformlar Tarihi), Ed. Engelhardt, Paris, A. Cotillon, 1882-1884, 2 cilt.

4) *Les réformes et la protection des Chrétiens en Turquie, 1673-1904* (Reformlar ve Türkiye'deki Hıristiyanların Korunması, 1673-1904), A. Schopoff, Paris, Plon, 1904.

Zimmet 18 şubat 1856'da kesin olarak yürürlükten kaldırılıyor. Islahat Fermanı Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki eşitliği kâğıt üstünde gerçekleştiriyor en azından.[1] Bunun dışında, karma mahkemelerin (dinî ve laik) oluşturulacağını, din ayrımı gözetilmeden imparatorluğun tüm uyruklarının bütün kamu işyerlerine, sivil ve askerî okullara kabul edileceğini duyuruyor. Aynı zamanda, Müslüman olmayan cemaatleri reformlar yapmaya çağırıyor; din adamlarından ve laik kişilerden oluşmuş, öbür dünyanın değil bu dünyanın işlerini yürütmekten sorumlu karma kurulların oluşturulmasını istiyor. Gerçekte, çoktan beri var olan, ekonomik erkin kodamanlarından oluşan ve kimi zaman Osmanlı otoriteleriyle sıkı fıkı ilişkiler içinde bulunan laik güçler, ülke içindeki cemaatlerin kurumlarına resmen girmiş oluyorlar böylece. Laikliğin bu resmîleşme olgusu, özellikle Yakındoğu'daki milliyetçilik çağında, merkezî yönetimden kurumsal olarak soyutlanmış dinî grupların izleyeceği yeni politik çizgilerde belirgin bir etken olacaktır. Kurulması salık verilen toplumsal yapıların, gerçekten etkin bir gücü olmamasına karşın, Yahudiler konjonktürden yararlanıyorlar. Onların Batı Avrupalı din kardeşleri, böylesi bir yön değiştirmeyi, kendi yaşamsal deneyimlerinin ışığında Osmanlı İmparatorluğu Yahudilerinin hukukî özgürleşme çağının başlangıcı olarak görüyorlar. Geleceği çok önceden uzak bir umut üzerine kurmaya çalışıyorlar.

1840'taki Şam Olayı[2], Avrupa Yahudiliğinin dikkatini Doğu Yahudiliğinin üstüne çekmişti daha önce. Bu olayda söz konusu olan, Yahudiler aleyhinde uydurulan o her zamanki kan iftiralarından biriydi başlangıçta. Avrupa'daki yönetimlerin birtakım politik amaçlarla çeşitli dinci grupları birbirlerine düşürerek onlarla dilediği gibi oynadığı o günlerde sık sık oluyordu bu gibi olaylar. Olayın yankıları, hukukî özgürleşme öncesi yaşanan ve son bulan bir geçmişin, izlerini Doğu'da hâlâ sürdürmesinden tedirgin olan Batı Yahudi dünyasında bir dayanışma dalgası yaratarak tüm Avrupa'yı sardı.[3]

Batı'da, Osmanlı Yahudiliğinin güvensiz durumunu vurgulayan yazılar yayımlanıyor gazetelerde. Gerçek şu ki, Osmanlı Yahudiliği imajıyla Müslüman Osmanlı imajı birbirine karışıyor bu yazılarda ve ortaya konan söylem, yansızlıktan çok uzak kalıyor. Böbürlenme kokan bu söylem, Avrupa Yahudiliğinin, Batı'nın üstünlüğü kadar, Doğu'ya egemen olmuş bir emperyalizmin desteklediği kendi üs-

1) "Turkish Attitudes Corcerning Christian Muslim Equality in the Nineteenth Century" (Yirminci Yüzyılda Müslüman Hıristiyan Eşitliğinin Türkiye'deki Durumu Üzerine), Roderic H. Dawison, *American Historical Review* (59), 1954, s. 844-864.

2) Bu konuda yapılan en son çalışma: "Crisis as a Factor in Modern Jewish Politics, 1840 and 1881-82" (Modern Yahudi Politikalarında Kriz Faktörü, 1840 ve 1881-82), Jonathan Frankel (der.), *Living with Antisemitism: Modern Jewish Responses*'de (Yahudi Düşmanlığıyla Yaşamak: Modern Yahudi Cevapları), Jehuda Reinharz, Hanover N. H., Londra, University Press of New England, 1987, s. 42-58.

3) Bu dayanışma konusunda bak; "Ethnicité et solidarité chez les Juifs de France au XIXe siècle" (XIX. Yüzyılda Fransız Yahudilerinde Dayanışma ve Etnik Yapı), Phyllis Cohen Albert, *Pardès* (3), 1986, s. 41-45.

tünlüğüne de sahip olduğu görüşünden ayrılmıyor hiç.[1] Bu söylemin yansıttığı olumsuz görüntünün üzüntüye neden olmasıyla Doğu Yahudiliğinin kaderine[2] Yahudi hayırseverler eğilmeye karar veriyorlar. Ayrıca, bu söylemde kültürel etkileşim yolundaki Batı Avrupa Yahudileri göz önüne alındığında, Doğu Avrupa Yahudilerinin durumlarının da Yakındoğu Yahudilerinin durumları kadar olumsuz ve üzücü olduğu vurgulanacaktır.[3]

Kendine uzanan ellere, artık güven duyan Yahudi Doğu, sonu gelmeyen bir işsizlik ve yoksulluk çekmekte olduğundan gereken dinamizmi içinden çekip çıkaramamaktadır. Tam bir dağılma süreci yaşayan devletin yardımı dokunmaz. Politik ve ekonomik durumunu güçlendirmek için imparatorluğun dışında bir desteğe gereksinimi olan yerel Yahudi burjuvazisi, durumunu düzeltecek alt yapıya sahip değildir. Üstelik yapılan klasik hayırların dışında, etkinlik ve eylem araçları sınırlıdır. Herkes kurtuluşu Batı'dan ummaktadır. Durum, Hayim Nahum için de böyledir.

Genel durum ve koşullar, imparatorlukta olduğu kadar Yahudi toplumunda da pek çok değişikliğe uğrayacak bir Batılılaşmaya özellikle uygun düşmektedir.

Yahudi dünyasının dayanışmasını uluslararası ölçüde kurumlaştıran Alyans'ın 1860'ta Paris'te kuruluşu, Şam Olayı'nın, daha sonra da, 1858'de, İtalya'da Yahudi bir çocuğun gizli vaftiziyle ve kilisenin onu anne babasına vermeyi kabul etmemesiyle ortaya çıkan Mortara Olayı'nın tüm dünyada yankılanması sonucunda gerçekleşmiştir. Onun ardından aynı türde daha başka Yahudi örgütleri de kurulur. Devrimci düşüncelerle beslenmiş liberaller tarafından kurulan Alyans görev alanını, ezilen Yahudilerin haklarını savunmak ve onların özgürlüğü için çalışmak olarak belirler.[4] Doğal olarak, Fransız Yahudiliğinin idealize edilmiş hukukî özgürleşmesini (1790-91) örnek alarak aydınlanma çağının öncülerinin söylemini benimsemiş, Müslüman ülkelerdeki Yahudileri de içine alacak şekilde genişletmiştir. Hukukî özgürleşme yolunu açan "yenileşme" kavramı, öğretimi ve eğitimi gerekli kıldığından, Alyans, Akdeniz bölgesini tarım ve çıraklık okullarının da aralarında olduğu önemli kız ve erkek okullar ağıyla örmüştür. Güçsüz, Osmanlı İmparatorluğu Alyans'ın okulları için bir yerleşim alanı olmuştur.[5] İlke olarak yoksulların eğitimine ayrılan bu kurumlar Fransız ilkokullarındaki programı uy-

1) Bu konuda bak: *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, Aron Rodrique, çev. İbrahim Yıldız, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1997.

2) *Oryantalizm*, Edward Said, çev. Nezih Uzel, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1995.

3) "İsraël face à lui-même: Judaisme occidental et judaisme ottoman (XIXe XXe siècles)", (İsrail Kendisiyle Yüz Yüze; Batı Yahudiliği ve Osmanlı Yahudiliği), Esther Benbassa, *Pardès* (7), 1988, s. 105-128.

4) Avrupa ve İslam ilişkileri için bkz: *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Bernard Lewis, Erzurum, Birey Yayıncılık, 1997.

5) Alyans'ın konumu için: *Cent ans d'histoire: l'Alliance Israélite Universelle* (Yüzyıllık Tarih: Dünya Yahudi Birliği) André Chouraqui, Paris, P.U.F., 1965; ideolojisi için bkz: "Emancipation et humanisme. Le discours idéologique de l'Alliance Israélite Universelle au XIXe siècle" (Özgürleşme ve Hümanizm. XIX. Yüzyılda Alyans'ın Söylemi), Georges Weill, *Nouveaux Cahiers* (52), 1978, s. 1-20.

gulamaktadırlar. Buna ek olarak da, Yahudilerle ilgili konuların ve yerel dillerin öğretimi vardır.

Alyans böylece, XIX. yüzyılın sonunda, İspanyol Yahudiliğini Batılılaşmaya, daha çok da Fransızlaşmaya doğru sürükler. Gerçekte ise, Fransızca konuşan bir orta burjuvazinin oluşumuna yardımcı olacaktır. O burjuvazi ki, Osmanlı Yahudiliğine, Yunanlıların ve Ermenilerin egemenliğindeki ekonomik pazara geç girmiş olmasını telafi etmesini sağlayacak ve yeni değerler benimsetecektir. Çağdaş mesleklerin öğretimi yoluyla yaratılacak bir "üretkenlik" de yenileşme programına dahildir.[1]

Alyans'ın, tasarılarının gerçekleşmesine uygun bir alan yaratabileceği bu girişimler, Avrupalı çağdaş ulus-devletin kimi ayrıcalıkları ile Musevî topluluğunun güçsüz kurumlarının tüm ayrıcalıklarına bir tür sahip çıkıştı. Bu, Fransa'da hukukî özgürlüğüyle kazandığı "zafere" güvenen o günkü Fransız Yahudiliğinin kendini kavrayışıyla örtüşen bir tutkudur.

Alyans'ın başarısı büyük ve değişik oldu; kendini savaşım vermeden kabul ettiremedi. Tutucu çevrelerce yolunun üstüne konan engeller hiç eksik olmuyordu çünkü. Her şeyden önce, cemaate ait fonların destekçisi ve kurumun belli bir bölgedeki garantörü olan hatırı sayılır kişilerle görüşmeler yaptı. Bunların arasında ilerici düşüncelere en açık olanlar, öbür adı Batılılaşma olan tepeden inme çağdaşlaşmanın kurucusu oldular.

Genellikle, Alyans'ın "yenileştirmeye" çalıştığı Doğulu Yahudi dünyasında doğmuş olan, ama Batı'da, Alyans'ın kurumlarında yetiştirilen öğretmenler, zamanı geldiğinde, bölgede, Alyans'ın ideolojisini[2] yaymakla görevli kişiler haline dönüştüler.

Hayim Nahum, Alyans'a başvururken, Fransız usulü "uygarlaştırma görevi" olan bir birliğe katılacağını ve sonunda Doğu'daki anahtar adam ve ayrıcalıklı bir arabulucu olacağını bilmiyordu daha.

Henüz çok güçlü bir gelenek ile orta halli bir çağdaşlık arasında sıkışıp kalmış olan Osmanlı Yahudiliğinin geçiş döneminde ortaya çıkan Yahudi kuşağının tipik bir temsilcisi Hayim Nahum, Yahudilere devlet okullarında eğitim görme hakkı veren reformlar çağının ürünüdür. Nahum, öğrenimini, kendisiyle aynı koşulları paylaşan pek çok çağdaşı gibi Alyans'ın okullarında görmemiş olsa da, Alyans'ın öve öve göklere çıkardığı "yenilikçi" Osmanlı Yahudisi modeline tıpatıp uymaktaydı.

---

1) *"L'artisanat juif en Turquie à la fin du XIXe siècle: l'Alliance Israélite universelle et ses œeuvres d'apprentissage"* (XIX. Yüzyılın Sonunda, Türkiye'deki Yahudi Zanaatçılar), Esther Benbassa / Aron Rodrigue, *Turcica*, 1985, s. 113-126.

2) *De l'instruction à l'émancipation. Les enseignants de l'Alliance israélite universelle et les Juifs d'Orient, 1860-1939* (Eğitimden Bağımsızlaşmaya. Doğu Yahudileri ve Alyans Öğretmenleri 1860-1939), Aron Rodrigue, Paris, Calmann-Lévy, 1989.

Başdöndürücü bir yükseliş

1893-97 yılları arasında, Paris haham okulunda okuyor Hayim Nahum. Bu kurum, özgürleşme çağında Yahudi köktendinciliğine kafa tutan Batı Yahudiliğinin kurduğu pek çok okuldan biridir. Bu okulların amacı, toplumun ilerleyişine açık yeni bir haham tipi yaratmak için hem dünyasal, hem dinî bir eğitim vermekti. Hayim Nahum Alyans'tan parasal yardım alıyordu. Gerçekte, Alyans, Türkiye ve Tunus'tan gelmiş belirli sayıda gencin Paris haham okulundaki öğrenimlerini parasal yönden destekliyordu. Onlar, geri döndüklerinde, doğdukları toplumda hahamlık görevini yapmakla yükümlüydüler. Alyans'ın amaçladığı, zamanla tutucu din adamlarının yerine ilerici hahamları yerleştirmekti. Tabiî bu da ilerici hahamların Alyans'ı destekleyebildikleri ölçüde gerçekleşecekti. Desteğin hangi konuda olacağı belliydi; Alyans'ın geleneksel okulların düşmanı ve laik bir eğitim ağının kurulmasına karşı olan dinin eski bekçileriyle giriştiği savaşta, destek olacaklardı.

Nahum, 1897'de, haham[1] olarak görevlendirilmeden önce, 1895'te Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu'nun Dinî Bilimler Bölümü'nden, 1896'da da Yaşayan Doğu Dilleri Özel Okulu'nun Farsça ve Arapça Bölümü'nden diplomalar alıyor.[2] Daha sonra Collège de France'ta büyük "doğubilimcilerin" derslerini izleyip bir de tez yapmayı aklına koyuyor. Nahum'un nesnel bilgi ile dinî bilgiyi bağdaştıran kültür dağarcığı, sıradan bir hahamın, özellikle de bulunduğu ülkenin dilini bilen hahamların parmakla gösterilecek kadar az olduğu Doğu'daki bir hahamın, kültür dağarcığını çok çok aşıyor. Sürgündeki Jön Türklerle sık sık görüştüğü Paris yılları, İstanbul'a dönüşünde yararlanabileceği bir yığın dost kazandırıyor ona.[3]

İmparatorluk, o günler, ölçülü ve hırslı yaradılışta bir genç adam için büyük olanaklar sunmuyordu. XIX. yy'ın sonunda, Alyans için çalışan bir eğitimci olmak, içinde bulundukları durumdan kaçmak isteyenler ve Batı'nın övdüğü değerlerle özdeşleşmiş olanlar için bir kurtuluş yolu oluşturmaktaydı. Hahamlık mesleğine gelince, belli bir bilgi dağarcığı olanlar için toplumsal açıdan yükselmeye elverişli değildi pek. İstanbul'a dönünce, öğrenimini ve hahamlığını birlikte yürütür Nahum. Doğup büyüdüğü topraklara özgü olan o Doğu Batı çekişmesi, insan Nahum'un kişiliğini oluşturan öğelerden biri olarak ortaya çıkar. Belki de başka yerde olsaydı daha başka şeylerde karar kılardı o. Öyle ya, hukuk ve politika öğrenimine merak sarmamış mıydı başlangıçta? Önce, kafasında kurduklarını çözüme ulaştırmakla yetiniyor; evrim içindeki bir imparatorluktaki Yahudilerin olası bü-

---

1) *L'école rabbinique de France, 1830-1930* (Fransa Haham Okulu, 1830-1930), J. Bauer, Paris, P.U.F., 1930, s. 187.

2) Diplomaların kopyası için; Alyans Arşivleri (AAIU), Türkiye XXX. E., H. Naum, 29 temmuz 1902.

3) Bu konuda, *Osmanischer Lloyd* gazetesinin Naum'la yaptığı konuşmayı alıntılayan 11 haziran 1909 tarihli *El Tiempo* gazetesine bakınız. Naum, içlerinde geleceğin milletvekili ve meclis başkanı olan Ahmed Rıza'nın da bulunduğu Jön Türklerle olan Paris dostluklarından söz ediyordu hahambaşılığı sırasında.

tünleşmesinin birtakım yeni perspektifler açabileceğine inanmış görünüyordu. Nahum'un kendisi için çizdiği sınırlar, önce içinde yaşadığı çevrenin sınırlarıdır ve o bu sınırları aşmaya çalışır. Hiç bir çözüm yolunu göz ardı etmez bu konuda.

Yaşamını Alyans'ın hizmetine etkin biçimde verişi, 1897'de başlar Nahum'un. Alyans onu kendinden parasal destek alan ve Batı'daki benzer kurumlarla aynı doğrultuda olan İstanbul Haham Okulu'nda, gelecekteki kayınpederi Abraham Danon'un yardımcılığına getirir. Alyans'a göre, Doğu'daki cemaatlerin çağdaşlaşması, Alyans'ın, yerel Yahudi cemaatlerin çektiği acıların büyük bir bölümünün sorumlusu olarak gördüğü tutuculuk yanlılarının yerini alabilecek yeni bir haham kuşağının oluşmasına bağlıydı. Böyle bir kurumda öğretmenlik yapmaya tam bir çağdaş haham örneği olan Hayim Nahum'dan daha uygun kim olabilirdi?

Alyans'ın iki okulundan başka, bir de haham okulunda görev yaparken bile Nahum, bu iki işinden memnun değil. Gözü yukarda çünkü. İstanbul'a geldiğinden beri Alyans'ın gücünden yararlanarak yoğun bir etkinlik gösteriyor ve uygun bulduğu çevrelere girmeye çalışıyor. Alyans, Yahudi cemaatinin başındaki yönetimden hoşnut olmayan önemli kişileri veya yönetimin dışladıklarını bir araya getiriyor. En azından ordaki yöneticilere göre ilerici olan bu kesim, Yahudi cemaatinin yönetimini ele geçirmek için en uygun zamanı kolluyor. Nahum'un bu çevrelerde hoşa giden Batı yanlısı dinî söylem biçimi, bu seçkin topluluğun oturduğu semtlere girmesini sağlıyor.

Alyans'ın davası uğruna canla başla çalışan Nahum, Doğu Yahudilerinin gereksinim duyduğu yeni insanları yetiştirebilecek olan haham okulu için destek ve propaganda komiteleri oluşturuyor. Bununla bağıntılı olarak, yararcı düşüncelerini öğrencileri aracılığıyla sinagoglarda yayıyor. Alyans'ın ideolojisine açık olan tanınmış kişileri, Osmanlı Yahudiliğinin başına aydın birini getirmenin tam zamanı olduğuna inandırmaya çalışıyor. Gerçekten de, onun ünlenip yükselişiyle haham okulunun ünlenip yükselişi birleşiyor ve o, kurduğu komitelerle birçok yandaş kazanıyor.

Çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu'nun hahambaşılığını düşünüyor Nahum. Hahambaşılık İspanyol Yahudiliği'nde en yüksek görev; İslam topraklarındaki bir Yahudi'nin erişebileceği en yüce konum.[1] İstanbul'a gelişinden iki yıl sonra, hahambaşılık konusunda nabız yoklaması yapıyor Alyans'a. Bu göreve kendi içinden birini yerleştirmekte büyük yarar uman Alyans, hahambaşılık konusunda Nahum'a güvence vermiş olabilir. Bir Osmanlı Yahudisi için, politikada veya devlet içinde başarı kazanmak gibi gerçekleşmesi olanaksız bir düşle yanıp tutuşan birine yalnız dinî sorumluluklar yeter miydi? Kestirmeden gitmeye karar verir bu iş için Nahum; dinin yanından kıvrılıp politikaya ulaşacaktır.

Bu arada o, Osmanlı bürokrasisi ile Alyans arasındaki yönetimsel sorunları çözmeye çalışıyor. Bulunduğu ülkenin dilini, özellikle de geleneklerini bildiğinden,

1) Siyonist Merkezi Arşivleri (CZA), Z3/66, J. Thon'dan O. Warburg'a, 1 haziran 1927.

yönetimin uyuşukluğunu yenmek için tüm kaçamak yolları kullanıyor ve böylece imparatorlukta bütün meslek yaşamı boyunca oynadığı aracı rolüne soyunmuş oluyor; Alyans, Osmanlılar ve Yahudi cemaati arasında bir aracı olup çıkıyor. İmparatorluktaki tutucu Yahudi yöneticilerin Paris'teki Alyans'a iyi gözle bakmadığı ve Osmanlıların yabancı örgütlerden kuşkulandığı bilinirse güç bir görev bu. Alyans'a bağlı okulların büyük bir bölümünün izinsiz yani yasadışı çalışması da işin cabası.

Nahum, yükselişinin çeşitli evrelerini büyük bir özenle aşmayı sürdürüyor. Onun yetiştiği çevrelerde bekârlığa iyi gözle bakılmadığından, 1899'da, Alyans'ın onayıyla haham okulu yöneticisinin kızı Sultana Danon'la dünya evine giriyor. Eşi de onun gibi ilerici bir çevreden gelmektedir ve Alyans öğretmenidir. Alyans'a bağlı olan babası Abraham Danon, Edirne'de, Yahudi Aydınlanması (Haskala) çevrelerinde etkin olmuş, doğu bilimci ve bilgin olarak tanınmış, daha sonra İstanbul'a taşınan haham okulunun 1891'de Edirne'de kuruluşuna emeği geçmiştir. Nahum'un "aile içi" evliliğinden iki çocuğu dünyaya gelir.

Alyans, Hayim Nahum'un yaşamından hiçbir zaman çıkmamış, ona tümüyle egemen olmuş olsa da, Nahum, reformcu cemaat yöneticileri her gün biraz daha eleştiri yağmuruna tuttukları hahambaşılıkla olan ilişkilerini boşlamıyor, onlara önem veriyor. O kadar ki, haham okuluna atanmasından topu topu bir yıl sonra, hahambaşılığın yönetim hiyerarşisinde yer alıyor. Sevinç duyuyor Alyans bundan[1]; kanatlarının altındaki kişi çarkın içindedir artık ve Alyans'ın davasına katkıda bulunabilecektir. Nahum'un hahambaşı vekili (locum tenens) Moşe Halevi'yle ilişkileri, göze girmek isteyen birinin ilişkileridir. Sarayın tuttuğu kişidir Moşe çünkü; zararlı olabilir isterse. Ama Nahum, Yahudi cemaatinin düzenindeki çöküşe ve çürüyüşe karşı etkin biçimde karşı koymanın olanaksızlığının çoktandır ayırdındadır.

Nahum, İstanbul Yahudi cemaatinin dışında kendine bir ortam oluşturma hazırlığı içindedir aynı zamanda. 1898'de, Alyans'ın Genel Sekreteri Jacques Bigart'ın (1892-1934) babaca desteğiyle imparatorluk hahambaşılığına atlama tahtası olabilecek Bulgaristan hahambaşılığı için adaylığını koyuyor. Ne var ki, olmuyor; başaramıyor. 1902'de yeniden deniyor şansını. Bu kez Roma'dadır gözü. Ne yazık ki, onu da milliyetçi eğilimli bir haham kazanıyor. İstanbul hahamlığının gönderdiği rapor olumlu değildir. Nahum'un yükselişi hoşuna gitmiyor hiç kimsenin kuşkusuz.

Buna karşılık, Türkiye'deki çevrelere kendini kabul ettirecek tüm kozlara sahiptir Nahum. O günlerde Türkçe bilen Yahudi parmakla sayılacak kadar azdı ve bu da toplumun merkezden uzak kesimiyle ilişkileri adamakıllı sınırlıyordu. Genel bir kopmadan söz edilemez elbet, ama dinî grupların kendilerini diğer kesimlerden soyutlayıp içe kapanmaları bir kural gibidir.

Birtakım ilişkilerle toplum içinde yolu açılan Nahum, yüzyılın başında Yüksek İstihkâm ve Topçu Okulu'nun Fransızca öğretmenliğine atanıyor 1908 devriminin

1) Alyans Arşivleri (AAIU), Türkiye XXX. E., J. Bigart, 27 ocak 1899 (mektup müsveddesi).

gelecekteki öncülerinden bazılarının bulunduğu ve baştan beri ilerici subaylar yetiştiren okulda[1], günü gelince yararlanacağı yeni ilişkiler kuruyor.[2] Nahum'un, Jön Türklere, çökmekte olan ülkelerini kurtarmak, çağdaş uluslar düzeyine çıkarmak için yanıp tutuşan ve Batılı düşünce akımlarının etkisinde kalan o insanlara, düşüncelerini yakın bulması elbette yadırganacak bir şey değildir. Gerçekten de, 1908 devriminden sonra, Alyans, kendisiyle imparatorluğun yeni efendileri arasındaki yakınlığı dile getirecektir. Uzağı görmüş ve yanılmamıştır Nahum.

Yükselişine katkıda bulunacak hiçbir fırsatı göz ardı etmez. Sultanın özel kitaplığında görev almaya çalışıyor; Yahudi cemaatinin ilerici kesimi ve yönetici grubuyla uzlaşma yolları arıyor; dahası, Türk çevrelerinde de aynı biçimde davranırken, etkili yabancı kişiliklerle ilişkilerini geliştirmeye bakıyor. Sonunda da, arkasına aldığı tüm bu desteklerle hahambaşı vekilinin yardımcılığına atanmasına ramak kalıyor.

Gün günden Yahudi cemaatindeki sorunların içine dalan Nahum, hiçbir şeyi rastlantıya bırakmasa, tuttuğu yolda çok ölçülü yürüse de cemaat içindeki çekişmelerin dışında kalamıyor ve yönetici kadroyla arası bozuluyor. Alyans cemaatle durumun düzelmesini beklerken, Nahum'u 1907 yılında kızağa alıyor. Habeşistan'daki Yahudileri (Falaşa) incelemekle görevlendiriyor. Nahum'dan istenen, Falaşaların Yahudi olmaları ihtimalini açıklığa kavuşturmak, onlar için yürütülecek eğitsel etkinlikleri belirlemektir.

Nahum'un bulduğu sonuçların, aynı günlerde Falaşalarla ilgili araştırma yapan özel bir kurulun bulduklarının tersi çıkması, birtakım yankılar uyandırıyor. Siyonistler, Alyans'la olan karşıtlıklarını göstermek için mal bulmuş mağribi gibi yapışıyorlar bu olguya. Bu Nahum için iyi olmuyor. Araştırma yapan özel kurulun raporu Nahum'un Yahudi cemaatinin başına gelmesinden sonra yayımlanıyor ve sıkıntı yaratıyor. Nahum, Alyans'la özdeşleşmiş olduğundan Yahudi dünyasındaki Alyans karşıtlarının ayrıcalıklı bir hedef tahtası olup çıkıyor.

Devrim, Alyans ve Hayim Nahum

Nahum'un Habeşistan görevi, onun cemaat içindeki etkinliklerinde açılmış bir parantezi oluşturuyor yalnızca. Jön Türk devrimi, Yahudi cemaatinin politika sahnesine itecektir onu çok geçmeden.

---

1) *El Tiempo*, 19 ağustos 1908; "Rabbi Haïın Nahoum, sa vie, ses œruvres" (Haham Hayim Naum, Hayatı, Eserleri), Abraham Elmaleh, *Le Judaïsme Séphardi* (22) ağustos 1961, s. 946.

2) Bu ilişkiler üzerine savaş sonrası hesaplar, Avrupalı güçlerin Yakındoğu'daki çıkarlarına uygun olarak, ama aşırıya vardırılarak oluşturuldu. Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi (MAE), Doğu Dizisi 1918-29, Filistin/Siyonizm alt başlığı cilt 10, Allize Dışişleri Bakanlığı'na, 28 eylül 1918, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi (PRO), 371/4167/59630, A. Caltrophe İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 15 nisan 1919 (Bu konuda çok sayıda İngilizce kaynak vardır).

23-24 temmuz 1908'de, Sultan Abdülhamid'in zorba yönetimine (1876-1909) karşı olan Jön Türkler barışçı bir darbeyle yönetimi ele geçiriyorlar. İmparatorluğu çağdaş ve merkezî bir devlete dönüştürmek isteyen bu devrimciler, 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koyuyorlar. Sultan ve eski yönetimin adamları komuta görevlerini korumaktadırlar henüz. Devlet mekanizmasında ve yönetimdeki değişiklik yavaş yavaş gerçekleştirilecektir.

İmparatorluktaki Yahudi basın, daha ilk günden başlayarak tumturaklı bir dille selamlıyor olayı. İçlerinde Yahudi cemaatinin de bulunduğu yerel cemaatler tam bir coşku içindedirler. Yahudilerin yeni gelen yönetimlere kuzu kuzu uymak gibi bir alışkanlıkları vardır zaten. Yahudi cemaati bazı bireylerinin bir zamanlar yasadışı çalışmış Jön Türklerin eylemlerine katılmasından -genellikle çok abartılmıştır bu- kendisi için yarar sağlamasını bilecektir.[1]

Alyans'a bağlı, tanınmış Yahudi reformcular, cemaatlerinde yeni yapılanmaların oluşturulması yönündeki talepleri için yeni konjonktürden yararlanıyorlar. Zaman değişim zamanıdır. İstanbul'dan sonra Kudüs, Şam, Sayda ve diğer büyük kentler reform istiyorlar. Oralardaki hahambaşıların çoğu eski yönetimle al tekke ver külah ilişkiler sürdürmüş onurlarını beş paralık etmişlerdi bir zamanlar. İşte şimdi, hem onlardan, hem de onların çevresinden kurtulma fırsatı doğuyor. Bu önemli reformcuların tasarıları kesinlikle devrimci nitelikte değildir ne var ki; onlar da Jön Türkler gibi -devrimcilikleri daha çok değil- cemaatin askıya alınmış, uyutulmuş çeşitli isteklerini yürürlüğe koymayı istiyorlar yalnızca.

Yönetim o zamana dek bir tek adamın ve onun yakın çevresinin elindeydi. Hahambaşı vekili Moşe Halevi'nin otokrasisi, yürürlükte mutlak rejimi andırıyordu; görevin yürütülmesinde olması gereken kurallar bir işe yaramıyordu. Devrimden çok önce, gittikçe sertleşen eleştiriler yağmaya başlamıştı dışardan.[2] Gerçek şu ki, cemaat liderinin sarayla olan içli dışlı yakınlığı, seslerini kısmak zorunda kalan yerel karşıtlarını fena halde korkutuyordu. Banda Preta (Yahudi İspanyolca'sında, "Kara Çete") adı takılan yönetici klikle başının belaya girmesinden çekinen Nahum, kendisine bir zarar gelmeden işin içinden sıyrılmasını bilmişti o günlerde. Onun bu stratejisi devrimden sonra çok işe yarayacaktı.

Alyans'ın işleri yolundadır artık. Jön Türk saflarında etkinliği olan kimi Yahudiler, Meşrutiyet döneminin bazı Yahudi milletvekilleri gibi Alyans'ın okullarına gitmişlerdi. Dahası, aynı harekete bağlı kimi Müslüman liderlerin öğretmen veya öğrenci olarak Alyans'la ilişkisi olmuştu.[3] Alyans, başarılarını onaylayan ve önemseyen yeni otoriteler karşısında kuşkulu değildir artık.[4] Örgüt, imparatorluğu be-

---

1) Bu abartma konusunda, bkz. "Young Turks, Freemasons and Jews" (Jöntürkler, Farmasonlar ve Yahudiler), Elie Kedourie, *Middle Eastern Studies* 7 (1), ocak 1971, s. 89-104.

2) *La Vara*, 28 temmuz 1905; 11 mayıs 1906; 25 mayıs 1906; 22 haziran 1906; 18 ocak 1907.

3) *Talat Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşamöyküsü*, Tevfik Çavdar, Ankara, Dost Kitabevi, 1984.

4) *The Jewish World*, 9 ekim 1908.

nimseyen ve imparatorluğa bağlı olan bir gençliğin oluşumunda oynadığı rolü göstermeye çalışıyor. İşte o sıralarda, birtakım ünlü Alyans yandaşları için cemaat yönetimini ele geçirme ve böylece, Yahudi cemaatini dalgalandıran konjonktürel kaynaşmadan yararlanarak dıştan merkeze geçme fırsatı doğdu. Tutucularla yenilikçiler arasındaki uzlaşmazlığın uzun bir geçmişi vardır. Yenilikçiler, öç almak için yeni durumdan yararlanmayı düşünüyorlar. Yönetime geldiklerinde, öncekilerden daha az "tutucu" olmayacaklardır. Pek çok örneği görülmüş bir iktidar olgusudur bu!

İş başındaki hahambaşı vekilinin görevden alınması ve yerine bir başkasının atanması gündemdedir artık. Sonunda o, ilerlemiş yaşını neden gösterip istifa etmek zorunda kalacaktır. Yahudi cemaatinin dizginlerini elinde tutan laikler, geleceğin hahambaşısının atanmasını zaman geçirmeden gerçekleştirmek istemektedirler.

İlerici, genç bir haham ve eylem adamı görünümü, Hayim Nahum'u, devrimin hemen sonrasında, yeni konjonktüre karşı durabilecek bir lidere gereksinim duyan Yahudi büyük burjuvazisinin doğal adayı yapıyor. Nahum'un yönetimin yeni kadrolarıyla olan ilişkileri, devrimle gelen değişimden ve onun yaratacağı ekonomik ve toplumsal yansımalardan tasalanan tuzu kuru sınıfları da rahatlatıyor. Yahudi yönetimini ele geçirmek isteyen nüfuzlu birtakım kişilere gelince, feleğin çemberinden geçmiş deneyimli politikacılar değildir onlar; bütün yaptıkları, boş zamanlarında cemaatin işleriyle amatörce uğraşmaktır. Onların tek istekleri, kendilerine yürekten bağlı bir lider bulmaktır. Ama bu öyle bir lider olacaktır ki, onu, yönetimin başına geçirirken dürüstlüğünü de satın alabileceklerdir.

Ufak tefek, kısacık, miyop, şişmanlamaya yatkın olarak tanımlanan Nahum, Doğu'yla Batı'nın çakıştığı yerde yetişmiş genç, kültürlü, ilginç biri.[1] Avrupa'da kaldığı yıllar ve Alyans'la olan ilişkileri, onu Osmanlı Yahudiliğinin tuzu kuru takımının örnek aldığı ve olanaksız bir düş olarak kafasında yaşattığı Batı'yla içli dışlı yapıyor. Dışarıdan getirilmiş Batı modelini ve onun, Doğu'daki Yahudilerce tutkuyla aranılan yüzünü biliyor değil yalnız; Fransız Yahudiliğinin gerçeklerini de biliyor. Özellikle de Paris'te bulunduğu günlerde tanıdığı Fransa hahambaşısı Zadok Kahn'a hayran. Bu geçiş dönemi yaşayan Yahudi dünyası için güven duyulacak bir ad. Ama ne var ki Nahum, bir İslam ülkesine tamı tamına Avrupalı bir modeli olduğu gibi taşımaz. Doğu Yahudiliği hakkındaki bilgi ve deneyimi, onu körü körüne bir öykünmeden alıkoyar. Batı etkisi, dinî liderliğini yapacağı toplulukla ilgili kararlarına az çok damgasını vursa da, imparatorluğu ve yöneticilerini göz ardı etmeyecektir o. İşte Nahum'u hahambaşılık gibi güç bir görevi herkesten daha iyi yapmaya hazırlayan bu gibi şeylerdir. Kuşku yok ki, koşulların adamıdır Nahum. 1908'de, Habeşistan'daki görevinden dönüşünde, Paris'teyken,

1) Bu konuda, Amerika'nın Osmanlı Büyükelçisi Oscar Straus'un verdiği demeç için bkz. *Univers israélite* (7), 28 ekim 1910, s. 216. (*Jewish World*'te çıkmış demeçten alıntılar).

arkadaşları onu, İstanbul'a çağırıyor. Devrimden bir hafta sonra İstanbul'a gitmeye hazırlanacaktır.

Ama ne var ki, onu kendi elleriyle bu noktaya getiren Alyans, geri adım atıyor ve politikada daha silik, daha renksiz biri olan Abraham Danon'u, yani Nahum'un kayınpederini yeğliyor. İstanbul'daki kaynaşmalar nedeniyle kaygılanan ve ölçülü davranmaya başlayan Alyans, yetiştirmiş olduğu Nahum'u politika sahnesinde ansızın ortaya çıkan düşünce değişikliklerinin -oldum olası korkulacak bir şeydir politikada bu- yaratacağı tehlikeye atmak istemiyor.

Ama yine de, ağustos ortasında hahambaşı vekili seçiliyor Nahum. Alyans buna karşı çıksa da yetkisi yerel güçlerce aşıldığı için sesini çıkaramıyor, boyun eğiyor. Ne var ki, koruması altındaki kişinin, yani Jön Türklerin hemen desteğini kazanmış Nahum'un yanında kesinkes yer almak için bir süre bekliyor. Gerçekte Alyans İstanbul'daki yandaşlarının değişiklik konusundaki kararlılıklarını ölçememiştir daha. Belki de yönetimi ele geçirmekteki kesin tutumlarını kavrayamamıştı. Olayların merkezinden uzaklığı, doğal olarak onun, yerel dinamiklerle arasındaki kopukluğu büyütüyordu.

Nahum gibi adı ünlenmiş yenilikçiler Alyans'la uyum içindeydiler. Çünkü Alyans onların da tasarıları olan kendi tasarılarını amacına ulaştırıyor yeni ve sürekli bir güç ortaya koyuyordu. Böyle bir dönemde tek çıkış noktasıydı Alyans. Nahum'un seçme hakkı yoktu; başarı için arkasını neye dayayabilirdi ondan başka?

Hahambaşılığa seçilmesini kesinleştirmek kalıyordu Nahum'a artık. Ama hâlâ önü engellerle doludur; tutucular, Yahudi cemaati içinde ona karşı harekete geçmişlerdir. Taşra Yahudi cemaatlerindeki anlaşmazlıklar gitgide yoğunlaşmaktadır. Hahambaşılık seçiminde, adayının seçilmesini kesinleştirmek için Alyans'ın Yahudi cemaatini kendi tekeline geçireceğinden korkan karşıt gruplar, bunu engellemek için bir araya geliyorlar. Böylece, eski anlaşmazlıklar, Nahum'un kişiliği çevresinde odaklaşıyor. Ortaya çıkan politik eğilimlerin hiçbiri onun karakterini yansıtmaz.

Alyans'ın ve Nahum'un başarısı, gerçekte, Fransız yandaşlarının Alman yandaşları karşısındaki zaferini gösteriyordu. 1901'de, Alman Yahudilerinin kurduğu Hilfsverein der Deutschen Juden (bundan sonra kısaca "Hilfsverein" biçiminde söz edeceğiz.) Alyans'ın Doğu'daki eğitim çalışmalarına benzeyen, ama daha az kapsamlı bir çalışmaya girişiyor. Alman dilini ve kütürünü yayarak Alman ticaretinin ve etkinliğinin gelişmesine yardımcı olmayı ne kadar düşünüyorsa Alyans'ın kendisine yeni bir savaş açmasından da o kadar kaygı duyuyor. Siyonistlerse, Alyans'ın kendilerine duyduğu düşmanlık nedeniyle bu örgütle savaşım içindedirler; yürüttükleri davanın gereksinimleri doğrultusunda Hilfsverein'de ve köktendinci Yahudi örgütlerinde birleşiyorlar. 1908'de Kudüs önemli bir muhalefet yeri oluyor. "Çağdaşlar"ın baskısıyla hahambaşı vekilinin görevden alınınca iyiden iyiye körükleniyor anlaşmazlıklar. Hahambaşılığın merkezi olan İstanbul, Yahudi cemaatinin farklı baskı grupları arasındaki çekişmelerin de merkezi oluyor bir anda. Jön

Türk devriminden hemen sonra İstanbul'un belirli bir bölgesine yerleşen Siyonistler, bir haberleşme merkezi kuruyorlar. Çünkü onlar, Filistin sorununda ilerleme sağlanması için Osmanlı Devleti'nin yeni yöneticilerine güvenmektedirler. Dahası, amaçlarına ulaşmak için Yahudi cemaatlerinin içinde de etkinleşmeye başlıyorlar. Böylece, onlar çok geçmeden, politikanın satranç tahtasını altüst edeceklerdir.

Bütün bu karışık gruplar Avrupa'da destek arıyorlar. İstanbul'daki yabancı hükûmetlerin temsilcileri de karışıyorlar işin içine. Nahum'un, yani Alyans'ın ve Fransızca konuşanların kesin bir zaferi, herkesin hoşuna giden bir zafer olmayacaktı o günlerde. Almanya, Fransız yanlılarının ilerleyişini engelleyebilecek grupları destekleyerek araya giriyor ve böylece bir Alman cephesi oluşuyor.[1] Alyans'ı, onun temsilcilerini, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nı uzun süre tedirgin eden Almanya-Hilfsverein-Siyonist ortaklığı yalnızca sözde kalan uydurma bir şey değildir; Nahum'un yolunu kapamaya çalışacaktır.

Yahudi cemaatinin eski yönetimini savunanlar, hahamlar, yıllardır Alyans'a, onun ülküsüne, gerçekleştirdiklerine düşman, gelenekçi Avrupa çevrelerinin desteklediği tüm o akımlar Alman kampında birleşiyorlar. Bu durumda, "eski"lerle, "çağdaş"lar arasındaki kavganın yeniden başlaması ve iktidar için son bir savaşım söz konusudur artık. Nahum'un böyle bir perspektifte seçilmesi ve cemaatin motor güçlerinin Alyansçıların eline geçmesi, bir egemenliğin son bulması olasılığına işaret ediyor.

Jön Türk devriminden hemen sonra gelen görece politik özgürlük, kargaşa ortamının oluşmasını kolaylaştırmıştır. Çeşitli toplulukların öç alma peşinde olduğu imparatorluğun her yanından hak talepleri yağmaktadır. O güne dek, kızıl sultan II. Abdülhamid'in zorba yönetimince ağızlarına kilit vurulan bireyler ve gruplar harekete geçiyorlar artık. Böylece, maskesiz, dobra dobra bir siyasîleşme çağı başlamış oluyor. Aynı şekilde, hahamlığı süresince Nahum'un gerek resmî görevinin, gerek üstlendiği etkinliklerinin, dinî olmaktan çok politik olan boyutu tümüyle politik bir öz kazanıyor. Doğrusu şu ki, bu gibi koşullarda bir hahambaşı devinim içindeki bir toplumun ve ülkenin yaşadığı altüst oluşlara, karışıklıklara kulağını ve gözünü kapayıp kendini yalnız dinî göreviyle sınırlayamaz. Ama yine de şöyle bir soru sorabiliriz kendimize; Nahum için söz konusu olan nedir? Onu politize eden, kişisel karakterinin dışavurumu mu veya toplumda var olan koşulların etkisi mi? Nahum'un kimi düşmanları, Osmanlı Yahudilerinin yöneticiliğine soyunmuş birinin hahambaşı olarak atanmasının Meşrutiyet'le başlayan yeni dönemde ne ölçüde doğru olduğunu düşünüyorlar. Çünkü bu yeni dönem, seçecekleri milletvekilleriyle Yahudilerin Meclisi Mebusan'da temsil edilme haklarını garanti altına almaktadır.[2] Nahum'u istemeyen bu kişiler, imparatorluğun tüm

1) "Hilfsverein, Alman Dışişleri Bakanlığı ve Siyonistlerle Polemik, 1908-1911", İsaiah Friedman, *Cathedra*. (20), temmuz 1981, s. 101-102 (İbranice).

2) *El Avenir*, 19 ocak 1909.

Yahudi cemaatlerinin manevî ve dinî haklarını koruyabilecek bir hahambaşının seçilmesinden yanadırlar.

Nahum başlangıçta, kendi tercihleri konusunda hiçbir şeyi açığa vurmamış olsa da, her şeye karşın Fransa'daki Alyans'la tam anlamıyla aynı çizgide bulunmayan yerel Alyansçıların lideridir. Aynı zamanda, bu çalkantılı günlerde, gerçek bir baskı grubu olarak etkinlik gösteren bir akımın içindedir. Doğrudan içinde bulunduğu bu iktidar kavgasında birtakım stratejiler planlamaktaysa da, deneyimden yoksundur henüz. Çeşitli Yahudi baskı grupları açık açık kendi adaylarını desteklemektedirler. Başkentte ve taşrada yayımlanan Yahudi gazeteleri, Yahudi cemaatinin ileri gelenleri ve çeşitli dernekler ona karşı savaş açmışlardır. İşin içine Avrupa'daki Yahudi basını da girmiştir bu arada.[1] Bazı taşra Yahudi cemaatleri, delegelerini seçimlere göndermeleri zorunlu olsa da, Nahum'u protesto etmek amacıyla bu zorunluluğa uymuyorlar.

1909 yılının ocak ayında, Nahum'un, kayınpederine karşı kazandığı savaş, aile içinde bir kopukluğa neden oluyor. Fransa'daki Yahudi basını, bu olayı Fransız hahambaşılığının liberalizmine yakın bir liberalizmin zaferi olarak selamlıyor.[2] Aynı şeyi Alyans da yapıyor. Fransız türü liberalizmin şampiyonu olarak algılanıyor Nahum bundan böyle. Alyans kazanmıştır; onun yandaşları iktidar gücünün dizginlerini ellerinde tutmaktadırlar artık; laik ve karışık (hem laik, hem dinî) meclislerde onlar yer alır[3] yürütmenin başında özellikle onlar vardır. Alyans'ın koruduğu Nahum, iktidar gücünün merkezine gelmiştir. Nahum'un dürüstlüğüne inanan Alyans, şimdiye dek ortaya koyduklarına onun göz kulak olacağını bilmektedir.

Nahum, dinî bir topluluk durumundaki Yahudi azınlığın örgütlenmesini resmîleştiren ve örgütlenmenin özel koşullarını saptayan bir örgüt tüzüğüne[4] (Hahamname Nizamnamesi), 1865'te kavuşulmasından sonra, Yahudi cemaatinin kuralına uygun biçimde seçilmiş tek ve sonuncu hahambaşısı[5] olacaktır. Oldukça kapalı ve belirsiz bir çerçeve içinde kaleme alınan bu tüzük gerçek anlamda uygulanamamıştır. Örneğin, Nahum'un selefi bir hahambaşı vekili olarak otuz yıl başta bulunmuş, ama asil olarak görev yapacak bir hahambaşının seçimi için harekete geçmemişti hiç. Oysa Hahamname Nizamnamesi bunu gerektiriyordu. Yahudi halka gelince, kurulların laik üyelerini seçmek için sandık başına çağrıl-

1) *El Avenir*, 15 ocak 1909; *El Tiempo*, 22 ocak 1909.

2) *Univers israélite* (20), 29 ocak 1909, s. 626.

3) İlke olarak, İstanbul'da ve İstanbul'un dış mahallelerinde oturan Yahudilerin seçtiği altmış laik üyeyle, bu altmış laik üyenin seçtiği yirmi din görevlisinden oluşan genel kurul (meclisi umumî) hahambaşıya yardımcı olmaktadır. Bu seksen kişi, din üyeleri arasından yedi kişilik din kurulunu (meclisi ruhanî) ve dokuz kişilik laik veya yürütme kurulunu (meclisi cismanî) seçerler.

4) Bu tüzüğün orjinal metni için bkz: *Konstitusion para la nasion israelita de Turkia* (Türkiye'de Yahudi Cemaatinin "Anayasası"), Estamparia del Jurnal İsraelit, 5625/1865. Böyle bir statüye, Yunanlılar, 1862'de Gregoryen Ermeniler 1863'te kavuştular.

5) Bu görev 1835'te oluşturuldu. 1453'te Osmanlıların İstanbul'u fethinden sonra geçici bir hahambaşılık görevi ihdas edildi. Yetki alanı, İstanbul sınırlarını aşamıyordu.

mamıştı onlar da pek. Bu tip seçimler yalnız 1865'te olmuştu.

Hahamname Nizamnamesi, imparatorluğun hahambaşısının görevleri konusunda açık değildi. İlke olarak, imparatorluktaki bütün Yahudilerin lideri ve Osmanlı hükûmetinin bir yasa uygulayıcısıydı o; Yahudi cemaatini laiklerden ve hahamlardan oluşmuş kurullarla birlikte yönetiyordu. Ama gerçekte o, gerek hahambaşı seçimini, gerek kurulların laik üyelerinin seçimini onaylayacak olan hükûmete bağlıydı. Böyle bir durum, geniş çapta yenilikçi girişimleri kolaylaştırmıyordu.

Nahum, bu yüce göreve biraz karışık bir zamanda geliyor. O artık 250 000'den fazla Yahudi'nin lideridir.[1] Ama ne var ki, "çağdaş"ların zaferi dört dörtlük bir zafer olmuyor. Çünkü bu zafer, geçmişin ve şimdinin kavgalarıyla bozulup çirkinleşmiş, bölünmelerin olduğu bir alanda kazanılmıştır. Bu arada, ülkenin politik kararsızlığını da göz önünde bulundurmak gerek tabiî. Kısacası, Nahum'un durumu naziktir.

Alyans, hahambaşı seçiminde, kayınpederini Nahum'a yeğleyerek son anda geri adım atmakta haksız değildi doğrusu. Gerçekte, iktidarın merkezinde, bir değişikliğe gitmekten çekinmişti Alyans. Çünkü böyle bir şey o günün koşullarında tehlikeler taşıyordu. Ama ne var ki, o, imparatorluğun Yahudi cemaatlerinde, siyonizmin bir gün yaşayacağı o olağanüstü yükselişi önceden kestirememiş ve Yahudi azınlığın genel durumunu birtakım eskimiş ölçütlerle, klasik iki öğeye bölerek çözümleme yöntemiyle tutucular ve yenilikçiler arasında değerlendirmişti.

Siyonizmin yükselişi

Alyans'ın karşısındaki etkin ve yeni rakip, yani siyonist akım, bir muhalefet partisi mantığı ve stratejisiyle Yahudi cemaatlerinde o güne dek benimsenmiş politik verileri altüst edecekti. Gazeteler satın alarak, birtakım sosyal ve yararlı kurumlar oluşturarak, düşünceleri için militanca savaşarak, adı ünlenmiş liderleri ortalığa sürerek, cemaat kurumlarının propaganda merkezlerini kurarak yerel Yahudi toplumunun çeşitli katmanlarını günden güne ele geçiriyor.

Alyans'ın antisiyonizmi, Batı Yahudiliğinin ve kurumlarının büyük bir bölümünün güttüğü amaçlara göre daha genel bir amaç gütmektedir.[2] Önemli bir si-

1) "The Ottoman Census System and Population" (Osmanlı Nüfus Sayım Sistemi ve Nüfus), Stanford Shaw, *International Journal of Middle Eastern Studies*, (9), 1978, s. 337. Bu veriler 1906-1907 nüfus sayımına göredir. İmparatorluktaki Alyans okullarının yöneticilerince düzenlenen istatistiklere göre 1909'da Osmanlı topraklarında 560 000 Yahudi yaşamaktadır. Bunun 70 000 İstanbul'da, 90 000 Selanik'te, 60 000 Kudüs'te ve 40 000 İzmir'dedir.

2) Bu konuda bkz. "Les Juifs de France et le Sionisme de 1896 à 1920." (Fransa Yahudileri ve 1896-1920 Yılları Arasında Siyonizm). Cathérine Nicault-Lévigne *Yod* 3 (2), 1978, s. 30-41; *Les Deux Terres Promises. Le Juifs de France et le Sionisme* (Vaat Edilmiş İki Toprak. Fransa Yahudileri ve Siyonizm), Michel Abitbol, Paris, Olivier Orban,1989.

yonist ajitasyon merkezi olan Bulgaristan'da, başlarına gelen birtakım üzücü olaylar, örgütün tutumundaki sertliğin durmadan artmasına neden olmuştur.[1] Gerçekten de, yüzyılın başında, Alyans'a bağlı okulların çoğunun kapatılması için orada ellerinden geleni yapmışlardı. Alyans, eyleminin ayrıcalıklı tutunma alanı olan imparatorluğun büyük merkezlerinde siyonist hareketin yayılmasından korkmaktadır. Ama gel gör ki, Alyans'ın kitleleri harekete geçirebilecek bir ideolojiyi büyük ölçüde yayacak olanakları ve irade gücü yoktur. İşte o bu durumda, her zamanki gibi, hatırı sayılır kişilerle, özellikle de yasal liderleri Hayim Nahum'la görüşmeler yapmayı yeğleyerek çekişmenin üstünde kalmayı seçiyor.

Osmanlı Yahudisinin yasal ve politik tek mekânı, üyesi bulunduğu cemaatin mekânıdır. Bu mekân sınırlı ve oligarşik bir işleyişe sahip olduğundan iktidara açılan yol için büyük olanaklar sağlamaz. Onu denetleyenler, gözlerinden sakınırcasına korurlar onu. Cemaat yönetimini ele geçirme, nüfuzlu Yahudilerin toplumsal yükselişini sürekli kılmaktadır genellikle. Cemaatler içinde, yönetime gelme yarışının bu yüzden kıran kırana bir yarış olduğu bilinmelidir. Sözünü ettiğim o nüfuzlu kişiler, politikayı çağdaş anlamıyla algılamamaktadırlar üstelik. Ticaret ve banka çevrelerinde kümeleşmiş veya yüksek görevlerdeki Yahudilerin arasında bulunan serbest meslek sahibi bu kişilerin mücadeleci eğilimleri de yoktur öyle. Nahum, kazandığı zaferi onlara borçlu olduğu için yararları adına yeteneksizliklerine katlanmak zorundadır. Gerçek şu ki, bu oligarşi, Jön Türklerinkiyle kıyaslanabilecek bir tür barışçı bir hükûmet darbesiyle kendinden önceki oligarşinin yerine geçmekten başka bir şey asla yapmamıştır. Ama yaptığı bir şey daha vardır onun; baştaki yönetim yüzünden kitlelerle tüm bağlantısını koparmıştır.

Bu bağlamda, ideolojik araçlardan, profesyonel militanlardan, propaganda kuruluşlarından yoksun bulunan Nahum ve arkadaşları siyonizmin popülizmiyle başa çıkamazlar, uzun veya kısa vadede ister istemez yelkenleri suya indirmeye mahkûm olurlar. Siyonist karışıklığı önlemeye yönelik daha üst düzeyde bir kampanya yürütme konusunda Nahum'a güvenen Alyans, Meclisi Mebusan'da siyonizm karşıtı bir görüşmenin yapılmasını sağlamak için sekreteri aracılığıyla Osmanlı parlamenterlere para öneriyor. Sonunda geri tepen ve Osmanlı Yahudiliğinin aleyhine dönebilecek bu tehlikeli girişim karşısında Nahum, ilk adımda daha az tehlikeli çözümleri yeğleyerek olayları kendi akışına bırakmayı seçiyor. Gençliğin ve belli bir bölüm Yahudi'nin Alyans çevresinde harekete geçirilmesi, Nahum'un gözünde siyonist bağlantılara karşı bir seçenek olsa da, onun bu yönde yaptığı eylem başarıya ulaşamayacaktır.

Gerçekte, İttihat ve Terakki Fırkası karşıtlarının ve Arap milletvekillerinin düzenlediği siyonizm karşıtı görüşmeler, mecliste 1911 yılının mart ve mayıs ayların-

1) Alyans'la siyonistler arasındaki çekişmelerin boyutunu gösteren yığınla belge, örgütün arşivinde bulunmaktadır. Örnek için bkz: Alyans Arşivleri, Bulgaristan I. G. 14, M. Cohen, 8 ağustos 1898; Bulgaristan Siyonistleri Merkez Birliği, 2 ağustos 1903; Bulgarya I.G.7, G. Arié, 14 mayıs 1911.

da yapılmıştır. Bu kişiler 1912 yılından sonra, basının ve cemaatin bir bölümünde Yahudi karşıtı bir kampanya oluşturuyorlar.[1] Ama bu kampanyaların gelişimi hem Alyans sekreterinin önerdiği senaryoya uymuyor, hem de o kişileri Nahum'un kışkırttığına ilişkin hiçbir şeye rastlanmıyor.

Daha önceki iç çekişmelerden yararlanan ve Hayim Nahum'un hahambaşı seçilişiyle yakından ilgilenen siyonistler, hahambaşı, oligarşi ve Alyans[2] karşısında bir muhalefet partisi oluşturuyorlar. Alyans'ın gitgide artan uzlaşmazlığı, hasımlarının Nahum karşısındaki tavrını da sertleştiriyor. Nahum, seçilişinden tam bir yıl sonra, bölünmüş bir cemaatle karşı karşıyadır; yaptığı her girişim veya reform denemesi siyonistlerin propagandaya yeniden başlamasına vesile olmaktadır. Hahambaşı ve arkadaşları ne kurumları yeniden yapılaştırabiliyor, ne de planlanan reformları gerçekleştirebiliyorlar. Hahambaşılığın içinde bulunduğu malî güçlükler, muhalefetin oyunları, Alyans'tan[3] lojistik desteğin gelmeyişi, cemaat kurumlarını ağır bir çöküntüye ve onlara bağlı işleri felç olmaya götüren başarısızlığın belli başlı nedenleridir.

Genel kuruldaki son laik tutucu öğelerden kurtulmak isteyen hahambaşı, 1910 yılının sonunda, bütün yurttaşlara tanınan genel bir oylamayla gerçek anlamda seçimler düzenlemeyi deniyor. Alyansçı arkadaşlarının yoğun olarak seçilmelerini sağlamak için siyonizmin günden güne ele geçirdiği fakir semtlerine karşı, seçim bölgelerine ayırma planı öngörüyor.[4] Ne var ki, bu, siyonist sızmaları önlemeye yetmeyecek, gerçek bir kriz döneminin başlangıcı olacaktır.

Gerçek şu ki, siyonistlerle bir arada bulunmak, Nahum'la yakın ilişki içindeki nüfuzlu kişilerin planlarında yoktu. Çünkü hiçbir şey yönetimi paylaşmaya bu kişileri hazırlamamıştı. Cemaat içinde de, cemaat dışında da en küçük bir demokrasi deneyimi yaşamamıştı onlar. Dahası, örgütün tüzüğü de, bir hahambaşı ile değişik eğilimlerin uygulayıcısı bir görevlinin oluşturduğu çoğulcu bir yönetimi öngörmüyordu. Çünkü o zamana dek hahambaşılar, kendileriyle aynı davayı savunan bir çevrenin desteklediği kişilerdi; mutlak egemen olarak yönetmek alışkanlığı içindeydiler daha çok. Ne var ki muhalefet bu kez örgütlenmiştir. Hilfsverein'le (Yahudiliğin Alman hizbi) ve hahamlarla uyumlu bir tavır içinde olan siyonistler, Nahum'un seçilmesini engellemek için 1908'de Kudüs'te uygulamış oldukları Alman hizbi modelini İstanbul'a getiriyorlar. Türkiye'ye 1911'de giren Bene Berit locaları (1843'te Birleşik Devletler'de kurulmuş, localı ve dereceli masonik düzenle-

1) *El Tiempo*, 23 ağustos 1912; 11 eylül 1912; *Lloyd Ottoman*, 20 eylül 1912; *Ha-Herut*, 23 eylül 1912.

2) "Le sionisme ou la politique des alliances dans les communautés juives ottomanes (début XXe siècle)" (XX. yy Başlarında Osmanlı Yahudi Cemaatinde Alyans'ın Politikası ve Siyonizm), Esther Benbassa, *Revue des Etudes Juives* (150), 1-2, ocak-haziran 1991, s. 107-131.

3) Alyans'ın siyonist propagandayı dengelemek için sempatizanlarına gerekli imkânları vermeyi reddetmesi konusunda bkz: Alyans Arşivleri, Türkiye I. G. 1, J. Loria, 16 kasım 1910.

4) *Las eleksiones para el medjliss umumi* (Meclisi Umumî Seçimleri) Gran Rabinato de Turkia, İstanbul, Jurnal "El Korreo" 5671/1910, s. 4.

me örneğine göre yapılanmış) siyonizm yanlılarıyla birleşiyorlar. İkisinin de kurucuları Alman'dır. Öte yandan siyonistler, Sefaradlar (İspanyol Yahudileri) ve Aşkenaziler (Fransız-Alman Yahudiliği, Latin-Hıristiyan kültür ortamında gelişti) arasındaki etnik bölünmelerden yararlanıp cemaat kurumlarından dışlanmış Aşkenazilerle birleşiyorlar.

İşte böylece, Yahudi cemaatinin, iktidar sunağında kurban edilmesine ve herkesin gözü önünde geçen açık bir savaşa tanık oluyoruz. Hayim Nahum, Osmanlı yetkililerden aldığı desteğe ve istifa edeceğine ilişkin şantajlarına karşın, cemaat içinde üst görevlerde yer alan birtakım küçük grupların siyonistlerce oluşturulmasını engelleyememiştir. Bunlar, Yahudi cemaatinde, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesine kadar zaman zaman varlıklarını sürdüreceklerdir.

Şiddet yanlısı yerel eylemcilerin ilk planda kafasını kurcalayan şey, Filistin'de Yahudiler için ulusal bir yurt oluşturma sorunu değildir. Onlar için önemli olan, siyonizmin Osmanlı topraklarında gelişmesini amaçlayan Dünya Siyonist Örgütü'nün projelerinden kendi egemenlikleri için yararlanmaktır. Resmî siyonizm ile siyonizm karışımı yerel milliyetçilik arasındaki sınırlar birbirine karışınca başlıca hedef Nahum olmuştur.

Siyonist liderler de Nahum için izlenecek politika konusunda bölünmüşlerdir; ona karşı birbiriyle çelişen iki ayrı görüş içindedirler. Kimilerine göre o, Yahudi halkının bir bölümünce sevilen bir kişidir ve öyle hemen yerinden edilerek saygınlığı ortadan kaldırılamaz. Dahası, Osmanlı yetkililer yanında hâlâ birtakım konularda aracılık hizmeti yapabilecek biridir. Bazılarına göreyse o, üst görevlerdeki yöneticilerin yanına dilediği gibi girip çıktığından zarar verebilir isterse. Konumunun belli sınırları, çizgileri yoktur ve o bu konumla siyonist hareketin yerel gelişmesi önünde gerçek bir engeldir. Bunları göz önünde bulunduran siyonist örgütün başkanı, İstanbul'daki militanlarının şiddet hareketlerini durdurmaya çalışır.[1]

Nahum'un düşüncelerinde de bir anlam belirsizliği yok değildir. Siyonist ideoloji onun toplum projelerine ters düşmektedir. O bu konuda hem Alyans'a, hem de Yahudi özerkçiliği reddin ve bütünleşmenin kararlı yandaşları olan öbür örgütlere ve Avrupalı Yahudi liderlere yakındır. (Yahudiler için Filistin'de ulusal bir yurt oluşturma gerekliliğinin İngilizlerce kabulünü onaylayan 1917 Balfour Bildirisi'ne dek en azından bu böyle). Şu var ki, bağımsızlık ve asimilasyon konularında, benimsediği Batılı örnekler kadar ileri gitmiyor Nahum. Gerçekçi biri o.

Siyonizmin geleceğine inanmasa da, onun kendi yaşadığı yerde yayılmasından korkuyor Nahum. Her şeyden önce, onun düşmanlığı yerel olarak örgütlenmiş siyonistlere yönelik; onları kişisel düşmanları gibi algılıyor. Öte yandan, Siyonizmin resmî liderleriyle de görünüşte içli dışlı ilişkiler sürdürüyor[2], değerli muhataplar ola-

1) Siyonist Merkezi Arşivleri, Z2/9, D. Wolffsohn'dan V. Jacobson'a, 20 haziran 1910.

2) Ruppin çiftiyle olan dostluklarından da söz edilebilir. Siyonist Merkezi Arşivleri, A 107/84, Bayan Naum'dan Bayan Ruppin'e, 13 aralık 1918.

rak görüyor, onlar için Osmanlı yetkililerine aracı oluyor. Nahum, her şeyden önce bir örgüt adamı; bireylerden çok kurumlarla, yasal örgütlerle görüşmeyi yeğliyor.

Ayrıca şu da var tabiî; siyonizmin cemaat içinde gelişmesi, Osmanlı yetkililerinin hoşuna gitmeyebilir, şimşekleri üstüne çekebilir. O zamana dek merkezî Osmanlı yönetimine bağlı olarak görülen Yahudi cemaati bir dereceye kadar rahat, huzur içinde olabilir. Tabiî bunu sessizliğine, politikadan uzaklığına borçludur. Sonra üst düzeyde, Jön Türkler'in siyonist harekete ilişkin izledikleri politika görülüyor. Nahum bu politikaya uymak zorunda kalıyor.

Hayim Nahum: siyonistlerin aracısı

Nahum'un siyonistler için devletin üst düzeyde yaptığı aracılıklar, her şeyden önce Osmanlı yetkililerinin 1882'de Yahudi göçüne, 1892'de Filistin'de toprak almaya ilişkin getirdiği kısıtlamalarla ilgilidir. Özellikle Rusya'da yapılan pogromların sonucu olarak XIX. yy'ın sonunda başlayan göç dalgaları Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine çoktandır hayır diyen Osmanlı yetkililerinin kararlarını pekiştirmekten başka bir işe yaramamıştır.[1] Nahum, Osmanlı İmparatorluğu'yla siyonistler arasında arabuluculuk yapan ilk dinî lider değildir. Nahum'un selefi, Theodor Herzl'in, 1902'de, İstanbul'da kalışı sırasında, bu rolü daha önce oynamıştır.[2] Ama şurası ilginçtir ki, Nahum, siyonistler kendisine saldırırken bile, aracılık yapmıştır onlar için.

Osmanlıdaki yeni yönetim siyonistlere karşı eski yönetimden daha olumlu bir tavır içinde görünmüyor.[3] Devrimin ilk günlerinde, birkaç Jön Türk liderinin siyonizm lehinde konuşmasının arkası gelmiyor. Jön Türklerin siyonizme olan düşmanlıkları, 1913 güzüyle 1914 yazı arasında, Avrupa Yahudilerinden bulacaklarını umdukları parasal desteği aramaları sırasında yumuşuyor ancak. Dünya Siyonistler Örgütü'nün resmî temsilcisi Victor Jacobson bu konuda yardımcı olmaya çalışmışsa da iş olumlu sonuçlanmadığından havanın rengi değişmiştir yine.

Siyonist yönetime gelince, ayrılıkçı politikasını 1909'da Hamburg, 1911'de Bâ-

---

1) Bu konuda bkz: "Ottoman Policy and Restrictions on Jewish Settlement in Palestine: 1881-1908- Part1" (Osmanlı Politikası ve Filistin'de Yahudi İskânını Sınırlandırma: 1881-1908- Bölüm 1), Neville J. Mandel, *Middle Eastern Studies* 10 (3), 1974, s. 312-332. *"Ottoman Practise as regards Jewish Settlement in Palestine: 1881-1908*, (Filistin'e Yahudi İskânı Hususunda Osmanlı Uygulaması 1881-1908), aynı yazar; a.g.e., 11(1) ocak 1975, s. 33-46; "Turks, Arabs and Jewish Immigration into Palestine, 1882-1914" (Türkler, Araplar ve Filistine Yahudi Göçü, 1882-1914), aynı yazar, St. Antony's Papers (17), 1965, s. 77-108.

2) Bu konuda bak: *Abdul Hamid II et le Sionisme* (Abdülhamid ve Siyonizm), Abraham Galanté, İstanbul, Fratelli Haim, 1933.

3) *The Arabs and Zionism before World War I* (Araplar ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Siyonizm), Neville J. Mandel, Berkeley/Los Angeles, University of California Press, 1976, s. 225.

le kongrelerinde değiştiriyor ve geçici olarak Osmanlı İmparatorluğu'yla bütünleşme ilkesini benimsiyor. Göç sorunuyla birlikte, Yahudiler için imparatorluğun bir parçası olarak, Filistin'de bir yurt oluşturma sorunu yine de gözden uzak tutulmuyor.[1] Siyonistler çabalarını, projelerinin gerçekleşmesinin olmazsa olmaz koşulu olan kısıtlamaların tümüyle ortadan kaldırılması üstünde odaklaştırıyorlar. Bunu başaramayınca, Osmanlı yetkililerin gözünde her türlü politik ve ulusal çekişmelerin üstünde tarafsız bir görüntüsü olduğunu bildiklerinden görüşme için Nahum'a başvuruyorlar. Gerçekte, Jön Türkler, Nahum'un siyonizmle ilgili düşüncelerini -bunun için daha inandırıcı oluyor- bilmiyor değiller.

Nahum'un kısıtlamaları ortadan kaldırmak için birtakım girişimler yapması böyle bir rolü üstlenmesi ilk bakışta tuhaf görülebilir. Ama o Osmanlı Yahudilerinin tümünün hahambaşısı olmak istiyor ve Filistin sorununun yalnız siyonistlerin yetki alanı olmasını önlemeye çalışıyor. Böyle birtakım dolambaçlı yollardan giderek İstanbul dışındaki konumunu güçlendiriyor Nahum. Bulunduğu görev onun, tüm İmparatorluk Yahudilerinin, öyle ki, Filistin Yahudilerinin olduğu kadar, Yemen Yahudilerinin de çektiği acıların sözcüsü olmasını gerektiriyor.[2] Bir merkezîleşmeden yanadır Nahum. Yahudilerde, din adamları arasında bir hiyerarşinin olmayışı, Osmanlı Yahudiliğinin en yüce liderinin taşradaki hahambaşılarını doğrudan atamasına - seçilmelerinden sonra onaylanmalarında etkili olabilse de- izin vermiyor. Merkezîleşmenin olmayışı, hep birtakım çatışmaların kaynağı olmuştur. Taşradaki Yahudi cemaatleri, kişisel otoritesinden ve yükselişinden tüm Osmanlı Yahudilerinin yararlanabileceği bir lidere gereksinim duymaktadır.[3] Bu nedenledir ki, imparatorluktaki tüm Yahudi cemaatlerinin lideri, güçlü bir hahambaşı olmayı isteyen Nahum, 1910 yılında, dört ay sürecek bir yolculuğa çıkar, Edirne, Selanik, İskenderiye, Kahire, Şam, Beyrut ve en sonra da İzmir'e gider.

Nahum'un bir başka isteği de yandaşlarıyla siyonistler arasındaki sürtüşmeyi gidermek veya yumuşatmak için -bu onu, az da olsa saldırılardan koruyacak bir taktiktir- siyonistlerin sempatisini kazanmaktır. Sözü edilen kısıtlamalar konusunda Nahum, siyonistler lehinde aracı olurken, Osmanlı Yahudi cemaatini tehlikeye sokmuyor. Çünkü o kısıtlamalar ilke olarak yabancı uyruklu Yahudileri ilgilendirmektedir. Nahum, ne de olsa, yabancı uyruklu Yahudilerin hahambaşısı değil, -sığındığı yasal bir taktiktir bu- Osmanlı Yahudilerinin hahambaşısıdır yalnızca.[4]

1909 yılının 12 nisan gününü 13 nisana bağlayan gece, İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtları, başıboş insanları ve yobazları ayaklandırarak kanlı bir darbe yapmak istiyorlar. İstanbul'daki birinci kolorduya bağlı askerler başkaldırıyor ve bazı

---

1) *Hamevasser*, 29 şevat 5670/8 şubat 1910; 20 adar 5670/1 mart 1910.
2) *Ha-Zevi*, 10 heşvan 1841 tapınağın yıkılışından sonra/25 ekim 1909; *Ha-Or*, 11 nisan 1842 tapınağın yıkılışından sonra/16 ağustos 1910.
3) *Ha-Or*, 9 sivan 1841 tapınağın yıkılışından sonra/16 haziran 1910.
4) *L'Aurore*, 27 aralık 1910; 17 ocak 1911.

şiddet sahneleri yaşanıyor. 31 Mart Olayı olarak bilinen bu hükûmet darbesi girişimi ağır bir politik krize yol açmıştır. Sultan tutuklanmış ve Selanik'e sürgün edilmiştir. Nahum'un dostu olan İttihat ve Terakkiciler birkaç ay içinde yönetimlerini sağlamlaştırıyorlar. İşte bu sırada, yabancı Yahudilere Filistin'de oturma kısıtlaması getiren "kırmızı pasaport"un kaldırılması için hahambaşı hükûmetin etkili üyeleriyle ilişkiye giriyor.[1] Siyonist liderler bu konuda direnmesi için ona baskı yapıyorlar.[2] Ne var ki, bu, "kırmızı pasaport" uygulaması 1913 yılının eylülünde kaldırılabilecektir ancak.[3] Gerçekte, sözde kalacak bu iptal işlemi için Nahum, Jön Türklerin siyonistlere o günlerde gösterdiği geçici bir hoşgörüden yararlanmıştır.

Dünya Siyonist Örgütü'ne yardım etmek amacıyla Nahum, aracı olmayı Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürüyor. O bunu kendi adına değil de hahambaşılık adına yapıyor. O en kritik zamanlarda bile açık açık siyonizmden yakınmamıştır hiç. Ama ne var ki, kısıtlamaların kaldırılması için İttihat ve Terakki hükûmetine yaptığı başvurular sırasında, gazeteci David Fresko'nun siyonizm karşıtı broşürünü[4] hükûmet ve gazete çevrelerine gönderiyor. Bu broşür, Osmanlı Yahudilerinin, siyonizmi ne ölçüde yadsıdıklarını gösterir. Burada söz konusu olan, Yahudi cemaatinin içinde fışkıran bir inancı açıklamasıydı. Kendisi de Alyansçı olan broşürün yazarı, Yahudi İspanyolca'sıyla yayımlanan *El Tiempo*'nun yönetmeni, başyazarı ve Hayim Nahum'un kazandığı zaferlerde payı olan kişidir. Böylece, hahambaşı, otoritelere özellikle yerel siyonistlerin çabalarını güçsüzleştirmeye yarayacak açık bir tavır aldıracağını umuyordu. Selanik ve İzmir'deki Yahudi cemaatleri de[5], 1911'de, Meclisi Mebusan'da yapılan siyonizm karşıtı görüşmelerden sonra olası birtakım açmazlara düşmemek için siyonistlerle olan dayanışmalarını sürdürmüyorlar. İstanbul cemaati baskılara karşın onların yolundan gitmiyor. Taşra cemaatinin tutumu yalnız kendisini bağladığı halde İstanbul cemaatinin tutumu Osmanlı Yahudiliğinin tümünü bağlıyordu. Üstlendiği rolün ciddiyetini bilen Nahum, bu yüzden siyonistlere karşı, çekimser bir tavır almayı yeğliyor. Hiçbir konuda kesin, açık açık konuşan biri değildir o; kararsız, ikircikli bir insan olarak bilinmektedir; pragmatik bir düşünce yapısına sahip olduğundan, koşulların gerektirdiği politikaları benimsemektedir hep.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Nahum, Filistin'deki Yahudi göçmenlerin Osmanlı yurttaşlığına alınmaları için gerekli yasal işlemlerin kolaylaştırılması konusunda yetkili yerlere başvurup aracı oluyor.[6] Gerçekte böyle bir şey, pek çok Yahudi'nin Osmanlı yurttaşlığına alınması, günün birinde düşman dev-

1) *The Jewish World*, 4 haziran 1909; *El Tiempo*, 7 eylül 1909; 9 eylül 1909.
2) Siyonist Merkezi Arşivleri, Z3/45, Jacobson'dan R.Lichtheim'a, 16 ocak 1913.
3) Siyonist Merkezi Arşivleri, Z3/66, H. Naum'dan Victor Jacobson'a 26 eylül 1913 (telgraf).
4) Broşür için bkz: *Le Sionisme* (Siyonizm), David Fresko, İstanbul, Imprimerie Fresko, 1909.
5) *El Tiempo*, 22 mart 1911; *Univers İsraélite* (30), 7 nisan 1911, s. 121-122.
6) Siyonist Merkezi Arşivleri, Z3/66, H. Naum'dan V. Jacobson'a, 12 şubat 1914.

letlerinin uyruğunda olan Yahudilerin ülke topraklarından çıkarılmasını ve izinsiz yerleşimlerin önlenmesini engelleyebilirdi. Nahum'un, yetkilileri onca sıkıştırmasına, sıkboğaz etmesine karşılık, tasarı olumlu sonuçlanmıyor.

Büyük savaş

Nahum'un savaş sırasında siyonizm konusundaki tavrı, önceki yıllardaki belirsizliği, anlaşılmazlığı taşımaktadır yine. Siyonizm artık cemaat içinde bir sorun yaratmamaktadır. Çatışmanın doğurduğu güçlüklerden kurtulmayı amaçlayan geçici bir uzlaşma gerçekleştirilmiştir. Cemaate gönül vermiş çeşitli kişiler, birtakım hayır kurumlarıyla savaş kurbanlarına yardım için oluşturulmuş kimi kurumların çevresinde toplanmışlardır. Nahum çekişmesiz geçen bu kısa süre içinde, dinî lideri olduğu topluluğu huzura kavuşturmak için elindeki tüm kozları kullanıyor ve olanca becerisini Yahudi cemaatinin hizmetine sunuyor. Balkan Savaşı sırasında (1912-1913) da genellikle anlaşmazlık içinde bulunan çeşitli yerel Yahudi örgütlerini birleştirmeye çalışmış; kişisel politik stratejisine bağlı biri olarak, bu örgütlerin tüm yöneticileriyle sürtüşmeler daha başlamadan, ilişkiler -kuşkusuz değişik yoğunlukta- kurmuştu. Kıskanç bir tutumla onu kendi etkinliği altında tutmaya çalışan Alyans'ın uyarılarına karşın hep bildiğini okumuştu.

Nahum böylece Yahudi cemaati sahnesindeki oyuncuların sayısını çoğaltmayı göze alıyor ve onları kritik zamanlarda harekete geçirmeyi başarıyor. Bu oyunun içinde Alyans yoktur. Bağımsız merkezî devletlerle bağlaşıklık içindeki Osmanlı İmparatorluğu, Alyans'ın merkezinin bulunduğu Fransa'nın da içinde yer aldığı İtilaf Devletleri topluluğundan kopmuştur. Alyans'ın bu oyunun içinde bulunmayışı çeşitli Yahudi örgütleri arasındaki sürtüşmeleri durduran bir etken olmuştur kendiliğinden. Eğer Nahum Alyans'ın desteğiyle yetinmiş olsaydı Yahudi cemaatinin yoksul kesimleri, için bu daha da kötü olurdu. Nahum birlikte çalıştığı çeşitli kişilerle gerçek bir hayır kurumu oluşturduktan başka, önemli işler gören American Jewish Joint Distribution Committee[1] (Amerika Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi) aracılığıyla Amerika Yahudilerinden de yardımlar alıyor. Şurası apaçık görülüyor ki, Nahum, ortamın ve koşulların adamıdır.

Avrupa devletleri o günlerde, Filistin'le çok yakından ilgileniyor. Yakındoğu'nun geleceği onları ilgilendiriyor ve siyonizm uluslararası öneme sahip politik bir umut olabiliyor. Hayim Nahum, Osmanlı yöneticilere tam güven duymuyor; tavrını o koşullara ve karşısındakilere göre ayarlıyor.

---

1) Savaş kurbanlarına yardım etmek için Alman kökenli zengin Yahudilerin 1914'te Amerika'da kurduğu bu örgüt, başka iki komiteyi yeniden bir araya getirip adını buradan alacaktır. "JDC" ve "Joint" adıyla da tanınır.

1917 yılının şubatında, İstanbul'da Almanya büyükelçisiyle yaptığı bir görüşme sırasında, Yahudilerin içinde yaşadıkları toplumla bütünleşip onunla özdeşleşmesi gerekliliğini vurgulayarak karşısındakine siyonizme pek de uygun düşmeyen uzun bir nutuk[1] - Batı Yahudiliğini örnek alan genel geçer düşünceler bunlar- çekiyor. Nahum, Osmanlı Yahudilerinin otoritelerle iyi ilişkiler sürdürebilmeleri için siyonizmden uzak durmaları konusunda direniyor. Ama ne var ki, hemen hemen aynı günlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun dışişleri bakanıyla görüşürken, siyonist akımın imparatorluğun yararlarına dokunmayacağını ve Yahudiler için Filistin'de bir kültür merkezinin kurulmasını siyonistlerin çok istediğini söylüyor.[2] O aynı yönde daha başka girişimlerde de bulunacaktır.

Öyle görünüyor ki, Nahum, Osmanlı Yahudilerinin siyonizm konusunda benimseyecekleri tavırla Filistin sorununu birbirinden ayırıyor. Oysa siyonist örgütün resmî temsilcisi bu konuya duyarlıdır. Çünkü o, hahambaşının siyonizmle ilgili özet bir açıklama kaleme alıp bunu hükûmete sunmasını isteyecek kadar işi ileriye götürüyor. Nahum, o günlerde, siyonist lider Richard Lichtheim'ı başkente getirtmek için girişimlerde bulunuyor.[3] Güç günlerdir o günler çünkü. Savaş nedeniyle gerek Alyans'tan, gerek Fransa'dan kopuk olan Nahum, Avrupa'yla ilişkisi olan etkin bir yardımcıya gereksinim duymaktadır. Siyonist bir liderin başkentte bulunuşu, yerel militanları ve onların yaptığı aşırılıkları denetleme olanağı sağlayacaktır.

Savaş nedeniyle Osmanlı Dördüncü Ordusu'nun başına getirilen Cemal Paşa, Suriye ve Filistin'in gerçek egemeni olmuştur. 1915-16 yıllarında, hem Osmanlı siyonistleri, hem de Osmanlı olmayan siyonistleri tedirgin eden ve doğrudan Babıâli'nin başının altından çıkmayan siyonizm karşıtı kampanyalar ve önlemler ardı arkası kesilmeden sürüp gider.

Yafa kentindeki Yahudilerin sürülmesi olayında ön planda Nahum vardır. 1917 yılının nisanında, İngilizlerin Gazze Cephesi'nde bozguna uğraması sonunda, 7 000 - 9 000 kadar Yafalı Yahudi kuzeye doğru sürülmüşlerdir. Bu göç ettirilme olayı yalnızca Yahudileri ilgilendirmese de, onlar bundan, çok etkilenmişlerdir. Batı Yahudileri telaş ve panik içindedir. Cemal Paşa, Yafa'daki olaylar konusunda bir yalanlama yapmaları için bazı yüksek din adamlarına ve siyonist liderlere baskı yapıyor.[4] Nahum da bu konuda oyuna geliyor[5] ve böylece Cemal

---

1) Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi (AAA, Bonn), Türkiye 195, K178268-178271, R. von Kühlmann'dan T. von Bethmann Hollweg'e, 15 şubat 1917.

2) Siyonist Merkezi Arşivleri, Z3/66, Arthur Ruppin'in Siyonist Merkez Bürosu'na gönderdiği mektubun özeti.

3) Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Türkiye 195, K179259, J. Waldburg'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 27 temmuz 1917; K179725-179726, H. Naum'dan R. von Kühlmann'a, 29 ekim 1917; K179775-179782, R. von Kühlmann'dan H. Naum'a, 13 kasım 1917.

4) Siyonist Merkezi Arşivleri, Z3/66, J. Thon'dan O. Warburg'a, 1 temmuz 1917.

5) Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Türkiye 195, K178810, R. von Kühlmann'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 30 mayıs 1917; *Univers israélite* (40), 29 temmuz 1917, s. 379.

Paşa'yla gizli anlaşma yaptığı, buyruğu altındakilerin ağzından zorla yalanlama aldığına ilişkin, karşıtlarının, özellikle de İngilizlerin suçlamalarına fırsat veriyor.[1] Ama şu var ki, Dünya Siyonist Örgütü bu işin ayrıntılarını ve bağlantılarını topu topu bir ay sonra öğrenecektir.[2]

Hahambaşıysa, 1917-18 yıllarındaki[3] kitlesel Yahudi sürgünlerini durdurmak için dostu olduğu bazı Osmanlı politikacılarla görüşüp girişimde bulunduğunu ileri sürecek, Ermenilerin ve Yunanlıların öldürülüp yok edildiği o kıyımlardan Yahudileri kurtardığını söyleyecektir savaştan sonra.

Nahum, gerçekten de, Filistin halkını belanın en kötüsünden kurtarmak konusunda tüm becerisini göstermiş, imparatorluğun bütün Yahudilerinin hahambaşısı olarak davranmıştır bu olaylar sırasında.[4] Onun Filistin ve siyonizm konusundaki tavrı, savaş sonuna dek aynı kalacaktır.

Daha sonra, birtakım yeni umutlara bel bağlıyor o; Jön Türk yönetiminin ortadan kalkmasıyla yeni bir parametre oluşmuştur çünkü. Triumvirliğin (siyasal erki elinde tutan üç kişi) üyeleri Talat, Cemal ve Enver, 1918 yılının kasım ayında parçalanmış imparatorluktan ayrılıyorlar. Çöküşün sorumlusu olarak algılandıkları için yerin dibine batırılmaktadır üçü de artık; cadı avı başlamıştır. Hayim Nahum'un ilerlemesini sağlayan eski yönetimle olan sıkı ilişkileridir; otoritesinin gerçek gücünü o günlere dek hükûmetin desteğinden alıyordu. Başkentteki İngiliz işgal güçlerinden destek alan ve durmadan yeni hak talebinde bulunan siyonistler karşısında ne var ki artık yalnızdır. Balfour Bildirisi siyonistlerin Filistin'de gözü olduğunu daha önce açıkça ortaya koymuştu.

Çeşitli baskı grupları arasındaki savaşımlar alabildiğine yeniden başlıyor. İstanbul'u işgal eden müttefikler, kendi yararlarına göre şu veya bu tarafı destekliyorlar. İngilizler, Nahum'un kişisel karşıtlarıyla birleşip yerel siyonistlerle gizlice anlaşarak ona karşı kışkırtıcı propaganda kampanyaları başlatıyorlar. Gerçek şu ki, Fransız yanlısı olan hahambaşının Fransız yararlarını savunmasından ve Yahudi cemaatini o yöne çevirmesinden çekiniyorlar. Yahudi kamuoyu, Filistin'in mandacı geleceğinin belirlenmesi konusunda gerçekten de etkili olabilirdi. Fransa'nın siyonizme duyduğu sempatiyi ve müttefiklerin koruması altında Yahudiler için Filistin'de ulusal bir yurt oluşturulması amacıyla yardım olasılığını dile getiren 4 haziran 1917 tarihli Cambon Bildirisi, Balfour Bildirisi'nden önce yayımlanmış ve onun yayımlanmasını çabuklaştırmıştır adeta. Cambon Bildirisi, siyonist isteklere yanıt oluşturabilecek bir bildiriydi; çünkü, 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşma-

---

1) *Journal d'Orient*, 25 mart 1919; PRO, 371/3388/29730, Siyonizme düşman devletlerin tavrına karşı muhtıra, 16 şubat 1918'de kabul edilmiş.

2) *Germany, Turkey and Zionism*, 1897-1918 (Almanya, Türkiye ve Siyonizm, 1897-1918), İsaiah Friedman, Oxford Clarendon Press, 1977, s. 354.

3) *El Tiempo*, 10 mart 1919; *İkdam*, 9 mart 1919.

4) Örneğin, Arthur Ruppin'le ortak girişimi için bkz: Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Türkiye 195, K180486, J. H. Bernstorff'tan G. von Hartling'e, 28 mayıs 1918.

sı'nın gereği olarak, Filistin'in bir bölümünü alan Fransa'nın Filistin'le ilgilenmeyi sürdürdüğünü gösteriyordu. Öte yandan, Balfour Bildirisi, yasal bir bildiri değildi. Yapılacak barış antlaşmalarıyla onaylanması gerekiyordu. Demek oluyor ki, oyunun bütün kuralları yerine getirilmiş değildi henüz.

Nahum, saygı duyduğu Fransa'ya karşı eğilimi olduğunu gizlemiyor. Fransa da Nahum'un sadakatini ululamayı unutmuyor. Fransa'nın planı, Yakındoğu'daki etkinliğini korumaktır. Alyans'ın okulları ve yerel Yahudiler onun davasına hizmet verebiliyorlar. İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği, siyonistlerin bu okulları kapatmaması için, onlarla iyi geçinip yeni koşullara uyum sağlamasını ve İbranice'ye daha geniş yer vermesini istiyor Alyans'tan. Hahambaşı, başkentin müttefiklerce işgal edilmesinin ardından Fransızların sağladığı korumadan etkin bir biçimde yararlanacaktır.

İngilizlerin belirttiği gibi, Yunan ve Ermeni patrikleriyle kıyaslandığında, hahambaşı, müttefikler için öyle ne yapıp yapıp kazanılması gereken biri değildir ne de olsa. Bunun nedeni, o günlerde egemen olan politik belirsizliğin yol açtığı güvensizliğin, sınırlı bir güce sahip cemaat liderine karşı da duyulmasıdır. Doğruyu söylemek gerekirse, İngilizleri ilgilendiren Yahudi cemaatinin kendisidir. Oysa Nahum, İngilizlerin planlarını engelleyerek, onların siyonistlerden yararlanarak başardığı işi yeniden sorun yapıp tehlikeye sokarak cemaati, İtilaf'ın İngiltere dışındaki güçleri lehine çevirebiliyor.

Siyonizmin kaba gücü

1918 yılının ekim ayında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü onaylayan Mondros Mütarekesi imzalanırken, Nahum Osmanlı otoritelerinin isteğiyle yurtdışında bulunmaktadır. İstanbul'un müttefiklerce işgalinin yarattığı uygun ortam, ulusal hak isteklerini olumlu sonuca vardırmaya kararlı azınlıkların içinde yeni umutlar uyandırıyor. Çoğu Nahum'a yakın olan, ama liderlerinden o anda yoksun bulunan yasal dernekler ve cemaatin ileri gelenleri bir panik içindedirler. Getireceği açmazlardan korkulan yeni koşulları savuşturabilecekleri, ortak bir tavır almaları gerekmektedir. Yahudi cemaatinin sorumluları, gerçekte hahambaşılığın yerini alacak bir girişim olan Ulusal Yahudi Konseyi'nin oluşturulması için bir araya geliyorlar. Ne diyeceğini, ne yapacağını bilemez duruma düşen Nahum'un dostları, yalnız olanı biteni izlemekle yetiniyorlar. Siyonistler ellerine geçirecekleri otorite gücüyle hahambaşından kurtulmayı istiyorlar; kendilerinin yararına olan bir tür kutsal bir birlik içinde cemaatin dizginlerini ellerinde tutuyorlar. Nahum'un Osmanlı İmparatorluğu dışında görevi kabul görmüyor.

1919 yılının martında inanılmaz bir şey oluyor; İstanbul'a dönüyor hahamba-

şı ve şiddetli bir post kavgası başlıyor. Nahum'un otoritesi zayıflamış olsa da elinde hâlâ birtakım kozlar vardır. Çünkü savaş zenginleriyle ve işlerinin yürümesi için hep istikrar ortamı arayanlarla birlik içinde olan kimi nüfuzlu kişiler, çift başlı bir yönetimin doğuracağı anarşiden korkmaktadırlar. Onların gözünde, hahambaşılık, hiçbir resmî niteliği olmayan "Ulusal Yahudi Konseyi"nden daha iyi olduğundan başındakini desteklemeye hazırdırlar. Ne var ki olanlardan sarsılan Nahum, ciddî ciddî görevi bırakmayı düşünmektedir. Yıllardır dostu olan ileri gelen kişiler ona görevde kalması için baskı yapıyorlar. Böyle bir desteği arkasına alan hahambaşı, gerçek bir yönetim karşıtı olan "Ulusal Yahudi Konseyi"ni dağıtıyor. Siyonistler onun bu "azil" kararına halkoyuna başvurarak karşılık veriyorlar.

Savaştan önceki siyonist kaynaşma yine alabildiğine başlıyor ve cemaat içindeki açık gösterilerle kendini gösteriyor. Nahum, savaştan önce cemaat dışı desteklerden nasıl yararlanmışsa şimdi de onlardan siyonistler yararlanıyor. Ülkedeki politik koşullar nedeniyle diledikleri gibi at oynatan, İngilizlerin Filistin konusunda verdiği sözlerden güç alan siyonistler, örgüt sayısını durmadan çoğaltarak diledikleri gibi etkinlik gösteriyorlar. 1919'da, yerel siyonistler ülke içindeki siyonist eylemi denetlemekle görevli Siyonist Doğu Federasyonu'nu kuruyorlar. Gerek halkın içine girerek, gerekse basın yoluyla yapılan propagandalar durmadan birbirini izliyor.

Dünya Siyonist Örgütü, işlerini büyük bir kolaylık içinde yürütmeye başlıyor. Çünkü Balfour Bildirisi'nden sonra İstanbul, artık aynı öneme sahip değildir. Görüşmelerin merkezi Londra olduğundan artık görüşülen kişiler Osmanlı yetkililer değildir. Bundan böyle örgüt, İngiltere'den medet ummaktadır. Örgütün başkentteki temsilcisi üstüne düşen görevi yapacak biri hiç değildir ve taşkınlıkları önleyememektedir. Her şeyden önce hahambaşılığa öldürücü bir darbe vurmak isteyen yerel siyonistler ve kişisel düşmanlıkların yoğunlaştırdığı çekişmeler Nahum'un tek hedef olduğu gösterilerin sayısını artırmaktadır.

İstanbul siyonizminin içine düştüğü anarşi -katılanların önemli bölümü, sıradan insanların yaşadığı mahallelerden ve gençlik arasından çıkmaktadır- Dünya Siyonist Örgütü'nün İstanbul'daki Siyonist hareketlere olan güvensizliğini artırmaktadır. Gerçekten de, denetlenmez, ele avuca sığmaz bir şey olup çıkar.

Karışıklığın arttığını gören cemaat ileri gelenleri safları sıklaştırıyorlar; Nahum'un yerini, dolayısıyla kendi yerlerini korumak için ağır bir fatura ödemeye hazırlar. Ne var ki durumu düzeltmeyi başaramıyorlar. Nahum'a ve oligarşiye karşı yapılan gösteriler tırmanıyor, şiddet olayları artıyor. Dahası, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği, hahambaşının istifasını sağlamak için gösterdiği çabalarda yol yöntem tanımaz oluyor. Onun yerine siyonizmin seçkin kişisi, İngiliz Yahudi cemaatinin eski hahambaşısı Moses Gaster'in atanması isteniyor. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, adamlarını biraz daha ölçülü davranmaya, ağırbaşlı olmaya çağırıyor. Nahum'un istifası gün meselesidir artık. Siyonistler ve siyonist basın organları var

güçleriyle Nahum'a saldırmaktadırlar. Gerçekten de istifa ediyor hahambaşı. Ama sonradan, görevinden ayrılmak için onca can attığı halde cemaat ileri gelenlerinin baskısıyla kararından dönüyor.

Yahudi cemaatinin çeşitli kuruluşları, savaş sonrasında tam bir düzensizlik içindeydi. Koşulların ağırlığı yasal bir seçim düzenlenmesine zaman bırakmamıştı. Her şey çabucak alınan önlemlerle geçiştirilmişti. 1918 İstanbul'unda öyle bir anlayış vardı ki, cemaatin yasal kuruluşlarının yenilenmesi için seçimler düzenlemesi, tümünü kazanma şansına siyonistler sahip olduğundan akıllıca bir iş değildi.

Ama ne var ki, Nahum, rakiplerinin isteklerine uyup Fransız ve İngiliz yüksek komiserlerinin bile aceleye getirilmiş olarak gördüğü seçimleri yapmaya karar veriyor. Oysa onun, barış antlaşmasının imzalanmasını beklemesi daha iyi olacaktı. İşte böyle bir sürece girerek, Nahum, siyonist baskı karşısında dize geliyor.

İlke olarak yalnızca Osmanlı Yahudilerini ilgilendirmesi gereken seçim kampanyası hiç de sakin geçmiyor. Yabancı uyruklu Yahudilerin, özellikle de İstanbul'da sayıları gitgide artan Rus Yahudilerinin oylarına göz diken siyonistler, onların da seçime katılmalarını istiyorlar. Hükûmet buna karşı çıkıyor ve onaylamayacağını belirtiyor. Ama ne var ki, bu konuda, tuhaf bir biçimde rakiplerinin arkasından giden hahambaşının desteğini hükûmet bir türlü alamıyor. Otoritelerin baskısına karşın eski konumuna dönemeyen Nahum, sağlık nedenlerini ileri sürerek 1920 martında görevinden istifa ediyor. İstifası onaylanıncaya kadar yerinde kalıyor nisan sonunda ansızın ailesinin kendisini beklediği Fransa'ya gidiyor.

Nahum'un kendi isteğiyle görevinden ayrılması yankılar uyandırmıyor değil tabiî. Tüm siyonistlerin de içlerinde bulunduğu en saldırgan rakipleri bile, cemaatinin iradesi karşısında boyun eğen, hükûmetin buyruklarına kulak asmayarak ileri gidebilen -gerek insan olarak, gerek Yahudi olarak görevinin ne olduğunu biliyordu çünkü- hahambaşına övgü yağdırıyorlar.[1] Kısacası, Nahum onurlu bir biçimde ayrılmıştır. Hahambaşını yakından tanıyanlar, onun bir süredir görevini bırakmak niyetinde olduğunu biliyorlardı.

Yahudi cemaatindeki bölgesel seçimlerin sonuçları, zengin mahallelerinde bile siyonistlerin tartışma götürmez yükselişini vurguluyor. Bütün kente yayılan siyonist hareket, kitleleri içine alan, denetlenmesi olanaksız bir dinamik. Nahum, belki yabancıların seçime katılmasına karşı çıkan Osmanlı yöneticilerle anlaşabilirdi. Ama siyonistlere karşı elinden hiçbir şey gelmiyordu. Nahum o güne dek, onlara kafa tutmak için cemaatin dışındaki desteklere dayanmıştı. Ama hükûmetin güçsüzlüğü, kurumsal bir anarşinin, yarınları belirsiz, parçalanmış bir imparatorluğun içindeki bir cemaate yeniden yön vermeye, onu düzeltmeye el vermiyordu artık.

Gerçek şu ki, savaş sonrasında, yavaş yavaş küçülen imparatorluk, Nahum'u gitgide ilgilendirmez oluyor. Mustafa Kemal'in birlikleri -yabancı kuvvetlere karşı

1) *La Nation*, 28 haziran 1920.

direniş kuvvetleri- Anadolu'da ilerlemektedirler. Türkiye'deki politik durumunun bilincinde olan Nahum, başka bir yerde, tutkularını daha da doyuma ulaştıracak bir görev sağlamaya karar veriyor. Yanılmamıştır o; cumhuriyetçi Türkiye'nin geleceğinde hahambaşılık görevi, ışıltısını ve görkemini yitirecek ve yeni, laik ulus devletin gereklerine uymak zorunda kalacaktır. Nahum, her şeyden önce bir politikacı olduğundan doğal olarak onursal bir rolle yetinmiyor.

Büyükelçiliklerin adamı

Nahum, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki görevi süresince, seleflerinden ayrılmasını sağlayan yeni bir kişilik kazandırmıştır bu göreve. O, özellikle, başvuruda bulunan Batılı yönetimlerin temsilcileri için gerekli biri olmayı başarabilmiştir. Oysa onlar, Nahum, hahambaşı oluncaya dek, Yahudi cemaatinin dinî liderleriyle kırk yılda bir ilişkiye giriyorlardı.[1] Şimdi hepsi, Nahum'un ülke ve ülkenin politikacıları hakkındaki bilgisine, tatlı diline, inceliğine hayran oluyor onu aralarında görmek istiyorlar. Bir devlet adamı olarak çıkıyor ortaya Nahum; çok sayıda yabancı dil bilmesi diplomatik ilişkilerine sanatsal bir incelik kazandırmış, bundan görevine bir renk ve ışıltı verebilmek için yararlanmıştır.

Nahum, 1908-1914 yılları arasında, hahambaşı seçilmesinden sonra, cemaatini kritik zamanlarda koruyabilmek umuduyla Fransa elçiliğiyle ilişkilerini sıklaştırıyor. İktidarını korumak için -özellikle bu iktidar siyonistlerce tehlikeye düşürüldüğünde- bu ilişkilerden yararlanmaktan çekinmiyor. Fransızca konuşan bir Fransız dostu ve Alyans'ın eğitim çalışmalarının savunucusu olarak o, Doğu'da Fransız dilinin ve kültürünün yayılmasına ilişkin Fransız projesinin izinde, ayrıcalıklı bir kişidir.

Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği, Nahum'un 1920'deki istifası nedeniyle üzüntülerini bildirecek kadar ileri gidecektir. Elçilik, İstanbul'da müttefiklerinden birini, en içtenini yitiriyor. Tabiî şu da var; 1918 yılında, Nahum, Avrupa'da görevliyken Fransa ona, İngilizlerin baskısıyla ülkeye giriş izni vermemişti, uluslararası koşullar, Nahum'u istenmeyen adam yapmıştı. Buna karşın, iki yıl sonra, savaş sırasında yaptığı hizmetler nedeniyle Légion d'honneur nişanı alacaktır o.

İttifak Devletleri'nin bağlaşığı olan Osmanlı İmparatorluğu, İtilaf Devletleri'ne bağlı kurumları bir bir kapatırken, Alyans'a bağlı okulların açık kalması için savaşım vermiştir Nahum gerçekten de. Öte yandan, hahambaşılığı süresince, imparatorluğun güçsüz yapısını sarsabilmiş olan Jön Türkler'in getirdiği yeni birtakım düzenlemelere karşı onun aracılığına başvurulmuştur. Bunlar, 1909'da öğretim dili olarak Türkçe'nin kabulü veya 1910'da Müslüman olmayanların okuduğu okul-

1) Jewish Chronicle, 23 haziran 1909.

larda öğretmenlik yapanların Osmanlı uyruklu olması zorunluluğu gibi düzenlemelerdi. Şurasını bilmek gerekir ki, Alyans'a bağlı okullarda, ayrıcalıklı öğretim dili Fransızca'ydı ve pek az öğretmen Osmanlı uyrukluydu. Siyonistlerin sürekli saldırılarına karşın, hahambaşının tüm desteğini alan Alyans okulları, büyük bir güvenlik içinde çalıştılar bu dönemde. Fransa ve Alyans birbirlerinden ayrılmaz iki şeydi Nahum için.

Pek çok tarafa birden oynayan hahambaşı ilişkilerini tek güçle sınırlamıyor. O üflesen yıkılacak olan imparatorlukta, insanları birtakım olası tehlikelerden ilişkilerinin çokluğu koruyabilmektedir. Bunun kanıtı şu; Nahum savaş sırasında, devletler arasındaki bazı anlaşmaların cilvesi olarak Fransız elçiliğinin koruyuculuğundan yoksun kalmış, ama Amerika elçiliği görevlileriyle olan dostluğundan çok yarar görmüştür.

1909-17 yılları arasında, Amerika Birleşik Devletleri'nin, büyükelçi olarak art arda üç Yahudi'yi ataması[1] sürekli ve dostça ilişkilerin oluşmasını kolaylaştırıyor. Nahum, Amerika diplomatik çevrelerinde kurduğu ilişkilerle Balkan (1912-1913) ve Birinci Dünya savaşlarından ağır biçimde etkilenen Yahudi cemaatinin yardımına koşmuştur. Bu çevreler, Amerika kamuoyunu gerçekten de harekete geçirmiş ve gerekli parasal yardımı sağlamışlardır. İşte bu ayrıcalıklı ilişkiler nedeniyle bir Yahudi'nin pek gelemeyeceği bir görev olan, Türkiye'nin Amerika büyükelçiliğine atanması birçok kez gündeme gelebilmiştir.

Bu ilişkiler, Yahudi çevrelerinde olduğu kadar hükûmetler çevresinde de Nahum'un işine yarıyor. Bunun içindir ki, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın arka çıktığı Nahum, Alyans hesabına iki kez Birleşik Devletler'e gitmiştir.[2] Bu ülkede, Alyans'ın çalışmalarını tanıtma ve ona bağlı okullar için yardım toplama görevini yüklenmiş olan Nahum, Amerikalı dostlarından, özellikle de onu yüksek bürokratlarla tanıştıran, Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapmış eski elçilerden yardım görüyor. Ne var ki, ekonomik koşulların kötülüğü nedeniyle Alyans'ın çalışmalarına pek ilgi duymuyor Amerikalı Yahudi dostları. Onların içinde de, siyonist etkiler, almış başını gitmektedir. Öyle ki, Nahum Birleşik Devletler'deyken siyonizm karşıtlığı kınanıyor, Amerika'ya gelmiş siyonist liderler de davaları için ülkenin dört bir yanında cirit atıyorlar. Nahum'un etkinlik girişimine karşı Yahudi basını kampanya açıyor. Onun yolunu bir kez daha kesiyorlar Siyonistler böylece. Ama Amerikan basınının, Nahum'un yakın bir gelecekte Washington'a büyükelçi olarak atanacağını yazmasıyla birlikte yardımsever çevrelerin tavrında belli bir yön değişikliği oluyor ve her şeye karşın, özellikle doğulu Yahudiler arasında Alyans'a bağlı

1) Söz konusu olanlar: Oscar Straus (1889'dan 1910'a kadar ara ara), Henry Morgenthau (1913-1916) ve Abraham Elkus (1916-1917).

2) Bu seyahatlerin dosyalarına bkz: Alyans Arşivleri, Fransa XI. 76; "The Alliance israélite universelle in United States, 1860-1949" (Amerika'da Alyans, 1860-1949), Zosa Szajkowski, *Publications of the American Jewish Historical Society* (29), bölüm 4, temmuz 1950, s. 439-440.

okullar yararına bir hareket başlıyor. Ne var ki, bundan öyle aman aman bir parasal kazanç oluşmuyor. Çünkü Amerika Yahudiliğinin gözü başka yerlerdedir artık.

Nahum, durmadan yer değiştirmeyi gerektiren diplomatik göreve girmek istemediğini ileri sürüp büyükelçiliği kabul etmiyor. Türkiye'deki politik değişkenlik, Mustafa Kemal'e -ulusal lider ve Türk ulus devletinin gelecekteki lideri- bağlı birliklerin Anadolu'da ilerleyişi, onu bu konuda yüreklendirecek türden şeyler değildir.

Hahambaşı başka devletlerin temsilcilerini de göz ardı etmiyor savaş sırasında, Almanya'nın niyeti Filistin konusunda pek iyi olmadığından, Nahum "tercihlerini" hep Fransa'dan yana koyarak kaygılandırdığı Almanları idare etmeye özen gösteriyor. Siyonist çevrelerde, Alman Büyükelçisi Kont Johann Heinrich Bernstorff'un, Dünya Siyonist Örgütü'nün o günlerdeki İstanbul temsilcisi Arthur Ruppin'le, Hayim Nahum'la görüştüğü kadar görüşmediği söylentisi yayılıyor ortalığa. Ne var ki, Nahum, savaşın başında, Alman düşmanı olarak suçlanmış, Alman Büyükelçiliği'nin işe el atması sonucunda hükûmetin güçlü adamı Talat Paşa tarafından uyarılmış ve kendisine Almanlarla olan ilişkilerini düzeltmesi buyurulmuştur. Ama Nahum'un etkinliği ve yetenekleri tümüyle anlaşıldıkça Alman yetkililerce her işi, her hareketi izleniyor.

Nahum'un böyle değişik ilişkiler içinde oluşu, ona zarar da getirmiştir. Devletlerin amaçları ve bölgeye ilişkin niyetleri, onların Nahum'un oynadığı politik rol konusundaki değerlendirmelerini yönlendiriyor. Nahum'un kurduğu ilişkiler Osmanlı yöneticilerinin yanında ona artık ayrı bir diplomat kimliği kazandıracaktır. Bu nedenle Nahum, uluslararası politik sorunlar gündeme gelir gelmez, Osmanlı İmparatorluğu'nda birbiri ardına iş başına gelen çeşitli hükûmetlerin, hassas uluslararası politik sorunlar gündeme gelir gelmez aradığı iş bitirici kişi oluyor. Tabiî bu onun hükûmetler yanındaki konumunu, sonra da Yahudi cemaat içindeki otoritesini güçlendirmekten geri kalmıyor.

Sarayın adamı

Bütün hükûmetlerin adamıdır Hayim Nahum. Yönetim değişikliklerinden hiçbir engele uğramadan nasıl geçebilmiştir o? Ülkenin egemen güçleri arasındaki hesaplaşmalar onun kılına bile dokunmuyor. Sırasıyla Jön Türklerin, 1918'de geçici İzzet Paşa ve 1919'dan sonra da Mustafa Kemal'in adamı olmuştur. Yahudi cemaatini yalnız sıkı sıkıya denetim altında tutmak için değil, birtakım görüşmelerde bulunması için de Nahum'a gereksinim vardır. İş bitirici bir aracı olarak kendisini kullanan hükûmet adına doğrudan birtakım bağlantılar kurmaz; çünkü hükûmette resmî bir sıfatı yoktur. Hahambaşı olarak resmî bir sıfatı bulunsa da, hep gayri resmî bir arabulucu olarak kalıyor.

Hükûmet çevrelerindeki yükselişini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne borçludur Hayim Nahum. Bu nedenle, yükselişi ancak 1909'dan sonra, yani bu parti ülkenin dizginlerini eline geçirdiğinde gerçekleşmiştir. Öyle ki, Nahum, Yahudi cemaati içindeki güçsüzlüğünü geçici olarak bu partinin yanında giderebilmiştir. Cemiyetin 1909-18 yılları arasında yaşadığı üzücü olaylar doğal olarak hahambaşının konumuna ve yönetimine de yansıyor.

Osmanlı iktidar çevrelerinde onun bir gözde kişi olduğu pek kuşku götürmez. Çevresi ve düşmanları en azından bu noktada birleşmektedirler. Güven duyuluyor Nahum'a. Nahum 1908'den itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteklediği Yahudi adayların kazanması için olağanüstü çabalar harcıyor. Aynı yanlışı 1912'de de yapacaktır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, 1908'de Meclisi Mebusan'a seçilmiş tüm Yahudi mebuslar İttihatçı partidendiler. Yahudi cemaatinin İttihatçılara İstanbul'da yoğun bir desteği vardır. Nahum bunun için elinden geleni yapmaktadır. Buna karşın, bu destek taşrada, birtakım koşullara bağlıdır. Ama yine de Yahudi cemaati, partinin başlangıçtaki semitizm yanlısı tutumu nedeniyle ondan yana olan "tercihini" tümüyle korumaktadır. Ayrıca, Yahudi cemaatinin bazı tabakalarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında çıkar ortaklığı da bulunmaktadır. Dahası, İttihat ve Terakki Cemiyeti, anarşi karşısında düzeni temsil etmektedir. Cemaat yöneticileriyse, insanlarını sonu olmayan birtakım serüvenlerden uzak tutmayı yeğlemektedirler.

Osmanlı yönetiminin Nahum'a önerdiği görevler, ilişkilerin doğasını da, önemini de ortaya koyuyor. 1910 yılı sonu, 1911 yılı başlarında, mebus olarak atanmasına ramak kalmıştır Nahum'un. İşte o günlerde, cemaatin ileri gelenleri hükûmeti kararından döndürmek için araya giriyorlar. Gerekçeleri şunlar: bir kişinin iki görevi birden yürütmesine olanak yoktur ve hahambaşılık görevi için önerebilecekleri biri bulunmamaktadır.[1] Ne var ki, Nahum'un kendisine kalsa, Yahudi cemaatinde olup bitenlere aldırmayıp hükûmette alacağı bir görevi hahambaşılığa yeğleyecekti. Çünkü yetkililer maarif nazırlığı görevini vereceklerini üstü kapalı olarak söylüyorlardı. Kısacası, cemaatin başında kalıyor sonunda Nahum.

Savaştan hemen önce, Nahum'un mebus olarak[2] atanması yeniden söz konusu oluyor. Ama ne var ki, sonuçsuz kalıyor bu söylentiler hep ve o bir devlet görevine gelemeyecektir sittin sene. Buna karşın, birbiri ardına gelen hükûmetlerle Batılı devletler arasında oynadığı ayrıcalıklı resmî arabulucu görevi, onu politik rolü geniş, gelmiş geçmiş tek hahambaşı yapıyor.

1915 yılında, Osmanlı Devleti'yle İngiltere ve Fransa[3] arasında yapılacak ayrı bir barış planı çerçevesinde ilk kez aracılığına başvuruluyor. Bu görüşmelerde uğ-

1) *Ha-Or*, 8 şevat 1842 tapınak yıkıldıktan sonra/6 şubat 1911.
2) *El Tiempo*, 20 mart 1914; *Ha-Herut*, 6 nisan 1914.
3) İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Londra), 371/4141/47775, R. Webb'den J. Balfour'a, 8 mart 1919; *İkdam*, 9 mart 1919; *Le Moniteur oriental*, 8 mart 1919; *El Tiempo*, 13 şubat 1920.

ranan başarısızlık değişik biçimlerde yorumlanacaktır. Şurası gerçek ki, bu görüşmeler, Müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı bombaladığı o gergin günlerde oluyor. Koşullar her iki yan için de alabildiğine elverişsizdir. Dahası, o günlerde, Doğu'nun durumu, çatışmanın uzamasını önleyebilecek bir barış görüşmesine uygun değildir.[1]

1918 yılının temmuzunda, ikinci görev veriliyor Nahum'a. Onun Avrupa yolculuğunun resmî nedeni sağlığıdır. Ama ne var ki, hükûmetin yüksek görevlileri gidişinde ve gelişinde hazır bulunacaklar, Nahum'u nazırlar, kodaman devlet yetkilileri karşılayacaktır. Almanya'dan geçerek La Haye'e, ordan da Stockholm'a gidecektir Nahum[2]. Gerçekte, hahambaşının bu yolculuğu sırasında Batı Yahudilerini Osmanlı Devleti lehine çevirmeye çalıştığı sezinlenmiştir. Oralarda kaldığı sürece, Fransız ve Alman gizli servislerince sıkı sıkıya gözlenen Nahum, daha sonra da, siyonistlerin bir türlü gizini çözemediği bir görev üstlenip onların aklını da karıştıracaktır. Oralarda siyonist liderlerle ve Yahudi olan önemli kişilerle görüşüyor; tarafsız ülkeleri Türk davasına kazanmayı umuyor.

Hahambaşının bu görevdeki başarısızlığıyla 1917'de Henry Morgenthau'nun ABD başkanı tarafından kendisine verilen özel görevdeki başarısızlığı arasında bir yakınlık kurmak gerekiyor. Kuşkusuz, Morgenthau'ya da verilen görevin amacı, Osmanlı Devleti'ni Müttefiklerle ayrı bir barış antlaşması imzalamaya ikna etmekti. Ama sonunda bu, Morgenthau'nun böyle bir şeyi yapmasını önlemek için onun Cebelitarık'tan çıkmasını engelleyen siyonist lider Hayim Weizmann'ın işe karışması nedeniyle olumlu sonuçlanmamıştır.[3] Weizmann daha önce de İngiltere Dışişleri Bakanı James Balfour'a bu yönde etki etmişti. Bu nedenledir ki, Balfour 1917 yılının kasımında kendi adını taşıyacak olan o bildiriyi imzalıyordu.

Müttefiklerle ilişkileri kopmuş olan Osmanlı hükûmeti, Morgenthau'nun üstlendiği görevin sonuçlarını bilmiyordu ve girdiği çıkmazdan, imzalayacağı ayrı bir barış antlaşmasıyla kurtulabileceğini sanıyordu hâlâ. Ama gel gör ki, Nahum, başarısızlığa uğramış olarak İstanbul'a dönüyordu. Filistin'le her zamankinden daha çok ilgilenen siyonistler ve İngiltere, bu bölgeyi Osmanlılara bırakabilecek ayrı bir barış antlaşması denemesini boşa çıkarmışlardır. Peşinen yitirilmiş bir dava uğruna aracılık yapmıştır Nahum.

Nahum, 1918'de, Jön Türk hükûmeti düştüğünde, Osmanlı hükûmeti ile İtilaf Devletleri arasında bağlantı kurması için Sadrazam İzzet Paşa tarafından görevlendiriliyor[4]. Savaşa girmesinden bu yana (1917) Amerika'nın Osmanlı İmpara-

1) *Excelsior*, 24 haziran 1921.
2) *El Tiempo*, 14 ağustos 1918.
3) "Ambassador Henry Morgenthau's Special Mission of 1917" (Büyükelçi Henry Morgenthau'nun 1917'deki Özel Görevi), William Yale, *World Politics* I (3), 1949, s. 308-320.
4) *Le Moniteur Oriental*, 8 mart 1919; İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 371/4141/47775, R. Webb'den A. J. Balfour'a, 8 mart 1919.

torluğu'yla ilişkileri kesiktir. Oysa Osmanlılar kendilerine aracı olması için Birleşik Devletler'e güvenmektedir. Nahum'un Atlantik ötesindeki dostlukları, ona yarı resmî biçimde ortam hazırlama ve Abraham Elkus'un Amerika büyükelçisi olarak Osmanlı İmparatorluğu'na atanmasını -ülke savaşa girmeden önce de bu görevde bulunmuştu- sağlama olanağı verecekti güya.

Üstlendiği üçüncü görevin gizliliğinden ötürü, Nahum yolculuğunun gerekçesi olarak sağlığı gösteriyor ve cemaatin yasal kurumlarına bile bu konuda bilgi vermiyor. 25 ekim 1918'de, özel bir yata binip Romanya'nın Köstence Limanı'na doğru ansızın yolculuğa çıkıyor. Ayrı bir barış planının başarı şansı pek yoktur. Nahum bir kez daha yitirilmiş bir davanın aracısıdır. Özellikle uluslararası planda yenik düşmüş olan Osmanlı İmparatorluğu, soluk soluğadır artık. Savaştan yenik olarak çıkmıştır ve bulunduğu çıkmazdan onu çıkaracak olan Nahum değildir.

Nahum'un gitmeyi düşündüğü son yer Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Ama önce Hollanda'da bir süre kalıp, o arada yolculuğunu sürdürebilmek için Amerikalılardan ve İngilizlerden izin almayı kuruyordu kafasında. Dahası, Paris'e de gitmek istiyor, görevinin başarı şansını alabildiğine yükseltmek için Müttefiklerin siyasî sorumlularına böylece yaklaşmayı umuyordu.

Böyle bir girişimden kaygılanan siyonistler, Nahum'un, Filistin'in Türk egemenliği altında kalmasını sağlamak amacıyla kışkırtıcılık yapmak ve Suriye'yi Fransa'dan koparmak için Amerika'ya gitmeye çalıştığı dedikodusunu ortalığa yayıyorlardı.[1] İşte hemen bunun üstüne, Fransa Dışişleri Bakanı Stephen Pichon, Nahum'a hiçbir vize verilmemesi için La Haye, Londra ve Washington'daki büyükelçiliklerine talimat veriyor.[2] Savaş sırasında, Jön Türklerin Alman yanlısı politikasını benimsediği içindir ki, Nahum, Fransızlar tarafından kınanıyor.

İngilizlere gelince, Nahum'un görevini başaramaması onların da işine geliyor ve Fransızlardan ona vize vermemesini istiyorlar. İngilizler, yeniden yönetime gelmesinden çekindikleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne oldum olasıya düşman olmuşlardır. Bu kez onlar, Hayim Nahum'un, savaşın bitişiyle Berlin'e kaçan Jön Türk eski yöneticisi Talat'la sürdürdüğü ilişkiyi getiriyorlar gündeme. Oysa Nahum bu yolculuğu sırasında Berlin'e iki kez gitmiştir. Amerika'ya büyükelçi olmak istediği söylentileri ortalıkta dolaşmaktadır. Ama gerçek şu ki, artık Talat'ın hiç kimseyi büyükelçi olarak atayacak gücü ve konumu yoktur. Öte yandan, İngilizler, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na dilediği gibi girip çıkan hahambaşının Filistin konusunda Fransa ile İngiltere arasına ayrılık tohumları ekebileceğinden korkmaktadırlar.[3] İngilizlere göre, Filistin, Osmanlı kalmamalıdır ve İngilizler Nahum'un Amerika'ya

1) Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Doğu Dizisi 1918-1929, alt dizi Filistin/Siyonizm, cilt. 10, S. Pichon Londra'da Fransa Elçiliği'nde, 27 kasım 1918.
2) a.g.e., S. Pichon Londra'da Fransa Elçiliği'nde, 27 kasım 1918.
3) İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi (PROS, 371/4141/6408, Dışişleri Bakanlığı'nda Lord Kilmarnock, 11 ocak 1919.

gitmesini engellemek için her şeyi yapmaya hazırdırlar. Çünkü Nahum, ola ki, dostları olan eski büyükelçiler Elkus ile Morgenthau'ya Osmanlı yararlarını savunabilir, dahası onlar aracılığıyla Başkan Wilson'ı bazı şeylere ikna edebilir.[1]

Avrupalı emperyalistler, Osmanlı İmparatorluğu'nu işte bu kuşku ve paranoya havası içinde paylaşacaklardır. Nahum'un bir şeyler yapmasını önlemek için ortak iş birliğine -ne var ki bu dayanışma kısa sürecektir- giriyorlar.

Nahum, üstlendiği bu görev sırasında, çok miktarda altın parayla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çok önemli belgelerini kendini Köstence'ye götüren yatla dışarı çıkarmış olmakla da suçlanacaktır.[2] Sözü edilen altınlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izi sittin sene bulunamayacak olan o ünlü parasal varlığıdır. Ama yine de bilinen şu ki, bu altın paralar çeşitli yollardan ve değişik kişiler aracılığıyla -bunlardan biri Nahum'un çevresindeki Yahudi bir bankerdir- İsviçre bankalarına transfer edilmiştir. Ama ne var ki, Nahum, İstanbul'daydı o günlerde.[3]

Sonunda hahambaşı bir tutsak gibi kalakalıyor La Haye'de. Bu arada, İstanbul hükûmetlerinin biri gelip biri gitmektedir. Nahum, Yahudi cemaatinin dizginlerini yeniden ele almak üzere Osmanlı başkentine gelemiyor ve Avrupa'da tam dört ay kalıyor. Nahum, İstanbul'da olup bitenlerden kopmuştur artık. Cemaat liderleri, onun, davasına ve halkına olan eski bağlılığının azalmış olmasından kaygı duymaktadırlar. Ne var ki, Nahum, 1919 yılının martında İstanbul'a döndüğünde, yeni yöneticiler tarafından coşku ve sevgiyle karşılanıyor. Büyük bir ihtimalle o, İstanbul'a ülkenin yeni egemenlerinden birtakım garantiler alıp öyle dönmüştür. Yönetimin yaptığı karşılama, yandaşlarına güven ve umut veriyor.

Galiplerin yanında

Hahambaşı 1919 güzünde aldığı yeni bir görevle yeniden Avrupa'ya gidiyor. Bu kez ileri sürülen neden, Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eski büyükelçisi Henry Morgenthau'yla Doğu Yahudiliğine ilişkin sorunlar üstünde görüşmektir. Gerçekte, Morgenthau, Nahum'u yalnız Yahudi sorununu değil, Türkiye'nin geleceği sorununu da görüşmek için Paris'e çağırmıştı. İngilizler ve siyonistler yeniden harekete geçiyorlar. Hahambaşı, Türkiye'nin Arap kentlerini elinden bırakmaması için Amerika'dan yardım istemiş olabilir mi?

O günlerde, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk ulusal hareketinin Anadolu'da kazandığı başarılar İtilaf Devletleri'ni kaygılandırmaktadır. Mustafa Kemal

1) Siyonist Merkezi Arşivleri, 23/1489, Hayim Nahum'um seyahati üzerine R. Lichtheim'in notları, 3 kasım 1918.
2) PRO, 371/4168/82995, ek 1, Dışişleri Bakanlığı'nda R. Webb, 20 mayıs 1919.
3) Denizcilik Arşivi, SS Ea 199, Cenevre'den ulaşan bilgiler, 9 temmuz 1917.

ulusal sınırların dokunulmazlığını bu sırada ilan ediyor. Böylece, Türk milliyetçiliğinin hak talepleri ile, ele geçirdiği Osmanlı topraklarında gözü olan İtilaf Devletleri'nin amaçları pek çok noktada çatışmış oluyor. Öte yandan, kimi Kemalistler Türkiye'nin Amerikan mandası olması konusunda eğilim gösteriyor. Nahum, böyle bir tasarıyı savunmak için dışarı gitmiş olabilir mi?

Her ne olursa olsun, hahambaşının Paris'te görüştüğü İtilaf temsilcilerine söyledikleri, Anadolu direniş hareketinin bildirgesindeki bazı önemli noktaları onlara anımsatmaktan geri kalmıyor.[1] Türkiye'deki gelişmeleri sunmaya gelmiş olan Nahum, Anadolu'nun direniş bölgelerinde olup bitenlerin tümünün farkında görünüyor. Üstelik o, İstanbul'daki hayalet hükûmetin öyle çok bir ömrü kalmadığından da habersiz değildir.

Kemalistler tarafından Nahum'a yarı resmî bir görev verilmişti büyük bir olasılıkla. Bunun dışında, Morgenthau'yla Doğu Yahudiliğine ilişkin görüşmeler de yapıyor. Nahum, Paris'te çok sayıda önemli kişilerle görüşüyor; Fransız basınına, Türk ulusal mücadelesini yücelten konuşmalar yapıyor. Kuşkusuz, Nahum böyle bir propaganda faaliyetine kendi girişimiyle atılmamıştır. Ama böyle de olsa, Nahum, yabancı ülkelere gidişinin gerçek nedenini bir kez daha saklıyor. Gerçek şu ki, günün koşulları böyle bir gizliliği gerektiriyor.

Nahum, Batı basınının Kemalistlere ilişkin çizdiği o pek de hoş olmayan görüntüyü düzeltmek için elinden geleni yapıyor. Dahası, hareketin ve yöneticilerinin politikasını açıklamak amacıyla gerçek bir kampanya yürütüyor. Paris'teki *Journal des débats* gazetesinde Nahum'un söylediklerinden esinlenilerek kaleme alınmış çeşitli yazılar yayımlanıyor[2]. 9 kasım 1919'da, Paris *le Matin* gazetesinde, Nahum'un Fransız kamuoyunu rahatlatan bir konuşmasına yer veriliyor; Kemalistler maceracı olmaktan uzaktırlar ve Mustafa Kemal bir fanatik değildir. Nahum, sonraki günlerde yapılacak Türkiye'nin geleceğiyle ilgili görüşmelerin, olası bir muhatabıymış gibi açıklamalarda bulunup milliyetçi akımın, aşağı yukarı tümüyle resmî olan boyutunu vurguluyor ve sonunda İtilaf Devletleri'ni Türk milliyetçileriyle modus vivendi (geçici uzlaşma) yapmaya çağırıyor. Ayrıca o, Fransa'yla Türk milliyetçi hareketi arasında olabilecek bir ittifaktan da söz ediyor.

Bu yolculuğu sırasında, Atlantik ötesine geçebilmesi olasılığı Nahum'a yeniden anımsatılmış mıdır? Kampanyayı orada da sürdürmeyi düşünüyor mu? Gerçekleşmeyecektir. Ama yine de o, 1922'de, hahambaşılıktan istifasından nice sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilişinin hemen öncesinde, geçici Ankara Hükûmeti'nin verdiği bir görevle[3] gelecekte imzalanacak bir barış antlaşmasına ortam hazırlamak için Kemalist propaganda etkinliğini yeniden üstleniyor. Fransız *le Matin* gazetesinin, sütunlarında yeniden yer verdiği Nahum, bu kez, Türklerin büyük

1) 1919 Erzurum ve Sivas bildirgelerinden söz ediliyor.
2) *Journal des débats* 15 ekim 1919; 3 kasım 1919; 12 kasım 1919; 6 aralık 1919.
3) *Tasvir-i Efkar,* 3 ağustos 1922; *Tevhid-i Efkar,* 3 ağustos 1922.

devletlerle olan barış isteği üstünde duruyor hep.[1] Sürekli Fransız-Türk dostluğunu anımsatıyor. Açık açık Türkiye adına konuşuyor. Nahum, Ankara'nın adamı olmuştur.

Nahum, hahambaşılık görevini bıraktıktan sonra, gizlenmeye gerek kalmadan Türk yöneticileriyle olan ilişkilerini dobra dobra yürütebiliyor. Ama yine de o, ülkeyi gelecekte yönetecek olanların resmî temsilcisi falan olmuyor. Gelenek sürecek ve Nahum, Osmanlı dönemindeki gibi kulislerin adamı olarak kalacaktır. Türkiye'nin çıkarlarını Lozan Konferansı'nda savunmak görevi ona düşüyor böylece. Nahum, Lozan'da, Anadolu direniş hareketinin önderlerinden biri olan ve dahası, 1900'lü yıllarda, İstihkâm ve Topçu Okulu'nda öğretmenliğini yaptığı İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Türk heyetlerine danışman olarak eşlik ediyor (kasım 1922-nisan 1923). Ama gel gör ki, resmî listelerde onun adı sanı yoktur yine.

Nahum, özellikle Paris'te, görüşmelerin kesilmesini engellemek için gösterdiği çabalarıyla göze batmıştır. Türk basını, Türkiye yararına yaptığı çalışmayı vurgulamaktadır onun. Paris'teki Yahudi gazeteleriyse, Nahum'un üstlendiği rolü eski bir Sefarad diplomasi geleneğinin içine sokarak Hisday ibn Şaprut[2] veya General Valensi[3] gibi ünlü selefleriyle onu kıyaslıyorlar.

Ama ne var ki, Nahum'un Lozan'daki görevinden kırk, ölümünden de beş yıl sonra, yani 1965'te yayımlanmış Yahudilik karşıtı bir yazı, onu yalnız ve yalnız Türkiye'ye ihanet etmiş bir Türk düşmanı olarak tanımlayacaktır.[4] Ülkenin öbür yurttaşlarıyla aynı haklara sahip bir "vatan evladı"[5] olarak görünmekten hoşlanan ve vatana hizmet etmek kaygısıyla dopdolu olan bir Yahudi için son derece büyük bir haksızlıktı bu.

Gerçekten de Nahum, 1919'dan sonra, Türk ulusal hareketiyle bir yakınlık kurmuştu. Oysa ki, yerel Yahudiler arasında hep olageldiği gibi, bir bölüm üyesi işgalcilerle işbirliği yapan İstanbul Hükûmeti'nin politikasını izleyebilirdi. Kuşkusuz, Nahum, ülkenin daha önceki yöneticilerine nasıl hizmet etmişse gelecekteki yöneticilerine de öyle hizmet etmeyi düşünmüş ve Türk politikasının gelişimini Yahudi cemaati içindeki herkesten daha önce sezinlemiştir.

Hahambaşı değildi tabiî artık Nahum. Ama yine de, Türk basınında Yahudi karşıtı bir kampanya[6] gelişirken bile, onun Kemalistler için yaptığı çalışmaların etkileri Yahudi cemaatine Mısır'da olumlu biçimde yansımaktan geri kalmayacaktı (1922).

---

1) *Le Matin* 26 eylül 1922.
2) X. yy'da Emevi Halifesi III. Abdurrahman'ın sarayında önemli politik ve diplomatik görevler üstlenmiş olan Yahudi doktor.
3) Gabriel Valensi (1845-1915), Tunus beyinin ordusunda general.
4) *Lozan, Zafer ya da Hezimet mi?* Kadir Mısırlıoğlu, İstanbul, Sebil Yayınevi, s. 111-114 ve kitabın değişik sayfalarında, 1965.
5) *Tevhid-i Efkâr*, 23 haziran 1922.
6) Bu kampanya için bkz: *Jewish Chronicle*, 22 aralık 1922.

Hayim Nahum, 1925 yılında, bu kez Mısır'da hahambaşılık görevine geliyor.[1] Avrupa Yahudiliğindeki değişikliklere, çağdaş Yahudi devletinin doğuşuna tanık olacaktır o. Durum orda da iyi değildir pek; Mısır Yahudiliği, Yakındoğu'daki Arap-Yahudi ilişkileriyle iç içe bir gelişme gösterecektir. Nahum, görme yeteneğini yitirmesine karşın, Nasır'ın milliyetçi yönetimi de içinde, ülkeye art arda gelen çeşitli yönetimlerden cemaatini kazasız belasız geçirecek, ona yol gösterebilecektir. Yahudi cemaatinin 1950'li yıllarda, İsrail devletinin kuruluşundan sonra havanın bozulmasıyla başlayan dağılmasına dek, onun hizmetinde olacaktır hep. 1956'daki Süveyş Kanalı çıkartması, bu eski Yahudi cemaatinin sonunun geldiğini gösterecektir. Senatör, Arap Dili Yüksek Akademisi kurucu üyesi ve yazar-çevirmen Nahum, Kahire'de öyle sıradan bir hahambaşı olmayacaktır. Önce, Mısır Yahudiliğinin en parlak döneminin tanığı ve sonra da onun zorlu günlerinde her zamankinden daha çok diplomat ve politikacı olan Nahum, sonunda 1960 yılında ölecek ve öylesine gönülden bağlandığı Doğu'da, Kahire'de girecektir toprağa.

Nahum, bundan böyle, Mısır'dan sürgün giden Yahudilerin vatan bildikleri topraklarda anlatıp durdukları Mısır Yahudiliği efsanesinin bir parçası olacaktır.

Saray Yahudisi mi, devlet Yahudisi mi, veya arabulucu bir levanten mi?

Yaşam çizgisi boyunca, halk adamı Nahum, birey Nahum'dan önde geliyor. Mesleğindeki değişikliklerden, sakin görünen aile yaşamı da payını almıyor değil. Sonunda, tuttuğunu koparan, ama yine de ikircikli bir insan portresi çıkıyor karşımıza. Cesareti çabucak kırılan, yakınlarının maddî geleceğinden kaygılı, sağlık açısından nanemolla biri olan Nahum, dışarıya karşı hem anlaşılmaz, hem de kararlı bir insan görüntüsü vermiştir. Günlük yaşayışında bile paradoksların adamıydı o.

Onun, imparatorluğun ve Yahudi cemaatinin tarihine sıkı sıkıya bağlı Osmanlı diplomatlığını nasıl tanımlamalı? Ona olsa olsa bir Saray Yahudisi denebilir mi?

Saray Yahudisinin kişiliği ve işlevi, Avrupa mutlakiyetçiliğinin ve kapitalizminin başlangıç döneminin bir ürünüdür,[2] tarihsel açıdan. XVII. yy'daki XVIII.

---

1) Hayim Nahum'un hahambaşılığı döneminde Mısır Yahudileriyle ilgili olarak bkz: *Minderheit, Millet, Nation? Die Juden in Ägypten 1914-1952* (Azınlık, Millet, Ulus? Mısır'daki Yahudiler 1914-1952), Gudrun Krämer, Wiesbaden; Otto Harrassowitz, 1982.

2) Saray Yahudisi üstüne bkz: *The Court Jew* (Saray Yahudisi), Selma Stern, Philadelphia, Jewish Publication Society, 5710/1950; *European Jewry in the Age of Mercantilism 1550-1750* (Merkantilizm Çağında Avrupa Yahudiliği 1550-1750), Jonathan İ. İsrael, 2. bas., Oxford: Clarendon Press, 1989, s. 123-144.

yy'ın başlarındaki saray Yahudileri[1] zengin tüccarlar, bankerler, devletin veya ordunun kendileriyle sürekli alışverişte bulunduğu kimseler arasından çıkmıştır. Bunlar, ülkenin başındaki egemenlere oldukça büyük paralar sağlayan son derece gerekli kişilerdir. Yahudi'nin henüz gettodan dışarı çıkamadığı Avrupa'da, saray Yahudisi geçici ama ayrıcalıklı bir statüye sahip bulunmaktadır; onlar bu sıfatla cemaatleriyle ilişkiye girip onlara hizmet götürebilmektedirler. Ülkenin başındaki egemenler, kimi zaman onlara doğrudan devletin yararına ilişkin konularda çeşitli görevler veriyorlar.[2] Osmanlı İmparatorluğu da, XVII. yy'da Naksos dükü veya Banker Abraham Camondo gibi ünlü saray Yahudilerini tanıyacaktır.

Nahum'a gelince, o iktidar çevresine çok varlıklı oluşu nedeniyle girmiş değildir. Onun bir saray Yahudisiyle tek ortak yanı, Yahudi dünyasına, Yahudi cemaatine sımsıkı bağlı kalarak yönetime çok yakın olma ayrıcalığına sahip oluşudur. Hiç kuşku yok ki, Osmanlı yöneticilerinin adamıdır o. Çok önceleri, hahambaşılığa yükselmeden bile, Osmanlı sarayında bulabileceği desteğin önemini kavrayarak yaklaşmaya çalışmıştır. Onun o yüce göreve Jön Türklerce getirilmiş olduğu kanıtlanmasa da, onlara yakın olmuştur hep; iktidarının özünü onların desteğinden almıştır. Osmanlı yönetimine sıkı sıkıya bağlılığından ötürü ondan korkulmuş ve cemaat içinde onunla alabildiğine mücadele edilmiştir. Ama o, Yahudi cemaati dışında, uluslararası düzeyde geliştirdiği ilişkiler nedeniyle aynı ölçüde Osmanlı yöneticilerinin de beğenisini kazanmıştır. Nahum, belli bir görüş noktasından yola çıkarak, sahibi olmadığı parasal zenginliklerin yerine becerisini, örgütsel ilişkilerini koymayı başarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hahambaşılık, zengin olmayan biri için toplumsal ve politik yükselişin doruğu demektir. İmparatorluk, Batı tipi ulus devlet modelinden çok uzaktır. 1856'da ilan edilen, Müslüman yurttaşlarla Müslüman olmayan yurttaşlar arasındaki eşitlik sözde kalmıştır. Müslüman olmayanların, din değiştirip İslamiyet'i kabul etmeden devlet çarkında yüksek görevlere gelmeleri bir ölçüde istisnaî bir olaydır. Devlet görevindeki Yahudilerin sayısı parmakla sayılacak kadar azdır. Jön Türk devriminden sonra, bunda ansızın biraz artış gözlemlenir. Böyle ilginç bir kişilik ortaya çıktığında, bunu Yahudilerin Osmanlıyla bütünleşmesinin bir habercisi olarak gören Yahudi basını bu habere uzun uzun yer veriyor sayfalarında. 1909'da, Müslüman olmayanlar için zorunlu askerliğin yeniden konması sırasında da aynı tepkiyi gösterecektir Yahudi basını. Ama yine de, dinî özerklik, devletin koyduğu yükümlülüklere olan üstünlüğünü sürdürmektedir. Dinî topluluk biçiminde örgütlenmeler, gerçekte, hem İslamiyet'in temelinde,

1) Daha doğrusu, saray Yahudileri çağı.

2) Daha sonraları, saray Yahudisi görüntüsü, iktidarın tepelerine dek çıkarak, yöneticilerin danışmanı ve ekonomik başarının sembolü olan banker görüntüsüyle birbirine karışıyor. Bu konuda bkz: *Un mythe politique: la "République juive"* (Politik Bir Mit: "Yahudi Cumhuriyeti"), Pierre Birnbaum, Paris, Fayard, 1988, s. 43-48.

hem de daha yurttaş bile olunmadan bir dinin üyesi olunan imparatorluğun temelinde vardır. Milliyetçi akımların uyanışını bastırmak amacıyla Jön Türklerin ortaya attığı Osmanlı bayrağı altında dinî ve etnik grupları birleştirme ülküsü olan "Osmanlılaştırma", başarılı olamamıştır. Çünkü imparatorluk, Batı'dan alınan böyle bir ülkünün başarılı olmasını sağlayabilecek gerekli olanak ve kuruluşlardan yoksundu. Küçük toplulukların güçsüz bir büyük içinde birleştirilmesi, Müslüman olmayanların, bu arada, Yahudilerin de bütünleşmesini engellemekten başka bir işe yaramıyor. Bu nedenle, kendi özerkliklerine sığınıp kalıyorlar Yahudiler.

İslam dininin öbür dinlere üstünlüğü ve Müslüman toplumda Müslüman olmayan kişiye getirilen kısıtlamalar, böyle birinin sorumluluk ve yöneticilik konumuna gelmesini akıl almaz kılıyordu. İstisnaî durumlar oldu elbette, ama Osmanlı İmparatorluğu teokratik bir devlet ve devlet dini de İslamiyet olarak kaldı hep. İmparatorluğun temelleri bile, XIX. yy Fransası'nın tanımış olduğu bir devlet Yahudisi takımının ortaya çıkışına olanak tanımıyordu. Böyle bir şey güçlü, laikliğini dosdoğru ortaya koyan ve dinî özerkliği özel bir alan için geçerli kılan bir devlette olabilecek bir şeydir ancak. 1928'den sonra laikleşecek olan geleceğin Türk ulus devleti, zimmetli yüzyılların vicdan azabını yok etmeyi başaramayacaktır. Müslüman olmayanlar devlet çarkında önemli görevler hiçbir zaman alamayacaklardır.

Bir devlet Yahudisinin yeteneğine ve hırsına sahip olan Nahum, öyle pek başarılı olamasa da, "Yahudi"nin akıl almaz yükselişinin simgesidir. Avrupa eğitimi görmüş, Türkçe bilen, bütünleşmeden yana olan, kendi yurtları gibi gördükleri imparatorluğa hizmet etmek için çırpınan ve doğal olarak sayıları çok olmayan Yahudi takımındandır o.[1] 1909'da sultanı tahttan indiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkin adamı Emmanuel Karaso, Nissim Ruso ve partinin yönetime gelmesinden önce birtakım etkinliklerde bulunmuş olan diğer Yahudiler, Jön Türk hükûmetinde kilit yerlere gelemeyecekler, arka planda kalacaklardır. Yalnızca, "dönme" olan Cavid yükselecek, maliye bakanı olacaktır.

Hayim Nahum, Osmanlı yönetim sisteminin içine doğrudan ve resmen girmediği içindir ki, art arda gelen yönetimler sonrasında ayakta kalmayı başarabiliyor. Nahum'a her konuda dokunulmazlık sağlayan, imparatorluğu karakterize eden politik tutarsızlıkla birlikte arabuluculuk işlevidir.

Bu durumda, Orta ve Orta Doğu Avrupa'nın tanık olduğu aracılarla (ştadlanim[2]) kıyaslanabilir mi Nahum? Biliniyor ki, mutlakiyetçi yönetimler, XVII. yy'ın sonundan bu yana Yahudi cemaatlerinin özerkliğini sınırlamaya çalışıyorlar. Devlet, bu cemaatleri kendi otoritesi altında tutmak için ştadlan kullanıyor. Böyle bir görevi üstlenenler genellikle varlıklı ve etkin saray Yahudileri. Zamana göre aracı

1) Naum'un 23 temmuz 1922 tarihli *Tevhid-i Efkar*'daki sö=zlerine bakınız.
2) *Encyclopaedia Judaica*, İngilizce yeni basım, Kudüs, Keter Publishing House, 1972, 14. cilt, s. 1462-1463.

(ştadlan) rolü ve statüsü değişiyor; cemaat ile yönetim arasında aracılık yapsın diye cemaatin oyuyla seçilen ve belli bir süre görevlendirilen ücretli biri olduğu gibi, tersine, cemaat içindeki saygınlığı nedeniyle yalnızca sahip olduğu konumdan yararlanan ve gönüllü olarak çalışan biri de olabiliyor. Her ne olursa olsun, aracı bir diplomat, bir aracı ve cemaatinin bir hak savunucusu olarak görev yapıyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hahambaşısı, imparatorluktaki bütün Yahudilerin lideri ve imparatorluk hükûmetinin buyruklarını yerine getiren bir görevli olarak hükûmet ile cemaat arasında resmî bir aracıdır kesinlikle. Osmanlı yöneticilerin Yahudi cemaatiyle özdeş tuttuğu bu aracı kişi, cemaatin imparatorluk yönetimine bağlılığının bir garantisidir.

Nahum, kendini cemaatin seçtiği ve maaşını ödediği yüksek bir Osmanlı görevlisi, imparatorluğun hahambaşısı olarak nitelese de, dahası bu göreve atanması için devletin onayı gerekse de, gerçekte onun Avrupalı aracıdan ayrımı yoktu.

Nahum'un hem kendi cemaatine, hem imparatorluğa bağlılığı, gerçekte onun üstlendiği görevin temelini oluşturmaktadır. Doğal olarak bu kendi içinde çelişkiler de taşıyor. Devlete ve Yahudi cemaatine -özellikle de Yahudi cemaati politik açıdan çoğulcuysa ve içindeki bazı güçler devletin yararlarına ters düşüyorsa- aynı zamanda nasıl hizmet edilebilir? Gerçekte siyonizm bu güçlerden biri olarak görülmüştür. Hayim Nahum kendine bir zarar vermeden siyonizm saflarında yer alabilir miydi acaba? Nahum'un siyonizm karşıtlığı, büyük ölçüde üstlendiği görevin ona yüklediği bir bedel olmuştur.

Hiç kuşku yok ki, Nahum'da tam bir aracı yeteneği vardı. Hahambaşılık görevine gelmeden önce bile, Alyans, devletle olan birtakım işlerinin yoluna konması için Nahum'dan resmî olmayan yollardan yararlanıyor. Nahum hahambaşı olunca da, bu yolda yürümeyi sürdürüyor ve siyonistleri "uyutmak"; Yahudilerle, Batı ürünü Yahudi baskı gruplarıyla devlet arasında tek aracı olarak kalmak için aynı biçimde hareket ediyor yine.

Hayim Nahum sıradan bir hahambaşı olmamıştır. Kuşkusuz, dinî alana ilişkin herhangi bir katkısıyla sivrilmiş değildir; ayrıca, kendini dinî kılacak hiçbir şey de kaleme almamıştır. Ama ne var ki, XX. yy'ın başında, Osmanlı Yahudiliğinin geçirdiği yoğun politikleşme döneminin kilit adamı olmuştur gerçekten. Eğer Nahum, Yahudi cemaatinin politikleşmesinin ürünüyse, aynı zamanda da kurbanı olmuştur.

Yeni düşünce akımlarına açık, alabildiğine bir değişim içinde olan ve kaynaşan milliyetçilik akımları nedeniyle parçalanan, modernleşme yolundaki yarı sömürge Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi cemaati, çevresinde olup bitenlerden uzak kalamıyordu. Cemaatin sahip olduğu sınırlı özerklik, çevresinden soyutlanması anlamına gelmiyordu. Hayim Nahum'un hahamlık görevinin birbirini tutmayan birtakım çelişkili işlere bulaşması, gerçekte bu özerkliğin pek de sağlam bir özerklik olmadığını göstermektedir. Dahası, Osmanlı Yahudiliği hem ulusal, hem ulus-

lararası gerginliğin etkileriyle karşı karşıyadır. Doğrusu ya, Nahum'un, diplomat ve politikacı bir hahambaşı olmaktan başka bir seçeneği bulunmuyordu.

Nahum kendini, bir devlet adamı, uyruğu olduğu büyük bir devletin içindeki küçük bir devletin lideri gibi kabul ettiriyor. Merkezîleşme, yeniden örgütlenme, yeniden yapılanma onun iç politikasının ana yönelimleri. Aynı zamanda kendisini yönetime getiren bir baskı grubunun lideri olarak hareket ediyor; her şeyden önce cemaat fonlarının oluşturucusu durumundaki Alyansçı Yahudi büyük burjuvazisinin bir görevlisidir. Nahum, Fransa'daki hahambaşılığa imrenen Nahum, onu örnek alıp yerel anlamda uyarlamaya çalışsa da gerçekte başaramıyor. Cemaat yönetimi oligarşik özelliğini koruyor. Yönetimin yapıları, genellikle gelenekçi olan Yahudi cemaatinin yapılarından ayrılmıyor. Yönetim için çalışan cemaat ileri gelenleri, yönetime gelmeden önce gösterdikleri değişim arzusuna karşın, bir kez amaçlarına ulaştılar mı ortaya aynı tutuculuklarıyla çıkıyorlar. Üstelik, profesyonel yönetici niteliği de taşımazlar. Cemaatin devlete olan bağımlılığı da, reformların uygulanmasını kolaylaştırmaz. Osmanlı bürokrasisi, otoritelerin çekingenliği, Yahudi burjuvazisinin yönetici çevrelerin kaprislerinden duyduğu usanç reformların karşısına birer engel olarak dikiliyor.

Hahambaşı Nahum'un Yahudi cemaati içindeki görevi, soyutlanması olanaksız siyonist etkinliğinin alabildiğine izlerini taşır. Nahum, yönetime gelişinden birkaç yıl sonra, Alyans'a karşı "mesafeli" davransa da, onunla ilgili yeni stratejiler oluştursa da -savaş bu tavrı daha da belirginleştirecektir- siyonistler Nahum'u öncelikle Alyans'ın adamı olarak görüyorlar. Gerçek şu ki, Alyans'ın cemaatin önerdiği çıkış yollarından başka çıkış yolları düşünmemektedir Nahum. Öte yandan, onun seçkinciliği siyonizme yönelen kitlelerde soğukluk yaratıyor, zarar veriyor. Nahum, dinî lider olarak, en azından geçici bile olsa, kitlelerin saygısını kazanabilecek, siyonistlerin onları kendi saflarına çekmesini önleyebilecek manevî bir otorite de kuramıyor. Türk politikasının ıcığını cıcığını bilen Nahum, Yahudi politikasıyla pek az içli dışlıdır. Nahum, Doğu'daki cemaatlerin manevî yaşamıyla ilgili hiç mi hiç bilgisi olmayan, Alyans Genel Sekreteri Jacques Bigart'ın uzaktan yönlendirmesine bırakacaktır bir süre kendini. Yerel durum konusunda, Paris'ten "ahkâm kesmek" zor olacaktır tabiî.

Ama ne var ki, Nahum'un karşı koymak zorunda kaldığı sürtüşmeler çok defa cemaatin dışına taşıyor. Karışıklığa son vermek için yabancı ülkelerdeki birbirine karşıt baskı gruplarının sorumluları, 1911'de, doğrudan girişimde bulunuyorlar. Dünya Siyonist Örgütü'nün başkanı David Wolffsohn'la Alyans'ın başkanı arasındaki mektuplaşmalar bu açıdan çok anlamlıdır.[1] Çünkü bu mektuplar, her iki örgütün de hahambaşının aracılık yeteneğinden yararlanarak gerçekte onu kullan-

1) Siyonist Merkezi Arşivleri, Z2/32, D. Wolffsohn'dan N. Leven'e, 21 şubat 1911; J. Bigart ve N. Leven'den D. Wolffsohn'a, 3 mart 1911; D. Wolffsohn'dan N. Leven'e, 10 nisan 1911.

dıklarını göstermektedir. Tüm düşmanlıkları üstüne çeken Nahum, ithal malı ideolojilerin yarattığı çatışmaların ceremesini ödüyor.

Nahum zamanında, geleneğin o eski ağırlığı yoktur artık; hahambaşılığın otoritesi gitgide azalmaya yüz tutmuştur. Geçmişte, başkaldıranları yanlışlarından çekip çıkaran hak yoluna sokan "herem"in (aforoz) verdiği korku o günlerde söz konusu değildir. Osmanlı Yahudisi için cemaatin yaşadığı yerden tümüyle vazgeçmesi, daha mümkün değilse de, artık yaşayabileceği başka yerler kurmaktadır kafasında. Bir zamanlar, Nahum ve dostları nasıl Alyans'ın desteğine dayanmışlarsa, yönetimin marjinalleri de yönetim gücünü tümüyle ele geçirmek için dışardaki karşıt güçlerin desteğine dayanmaktadırlar. Sonra gelenler de aynı şeyi yapıyorlar ve siyonizm bir atlama tahtası oluyor onlar için.

XX. yy'ın başında, siyonizmin ortaya çıkışı, politikleşerek çağdaşlık alanında ilerleme gösteren Yahudi cemaatinin stratejilerini alt üst ediyor. Cemaatin çevresini artık iyiden iyiye aşan politikleşme, bu alanda at oynatan içerdeki ve dışardaki birtakım kişileri karşı karşıya getiriyor. Böylesi bir duruma ne iktidar pratiği çok olan kişilerle, ne de geleneksel yapılarla bir çözüm bulunamıyor. Gerçekte hep gündemde olan yeniden yapılanma zorunluluğu, birtakım reformlar gerektiriyorsa da, buna genel koşullar elvermiyor. Çünkü, her değişiklik denemesi kaçınılmaz olarak yeni anlaşmazlıklar doğuruyor. İşte o zaman siyonistler ortaya çıkan bu yanlış dinamiğin kurbanı oluyor. Onlar yönetime geldiklerinde, zorunlu olarak yönetilemez bir cemaatle karşılaşıyorlar. Demokratikleşme ve değişim planlarına karşın, rakipleri gibi davranmaktan başka bir şey yapmıyorlar. Karşı kamptaki bir hahambaşıyla birlikte cemaati yönetme olanağı kalmıyor onlar için artık. Siyonistlerin kurullarda yer almasıyla da Nahum, bir açmazla karşı karşıya geliyor. Politik çoğulculuk, günlük yaşamı bir çıkmaza sürüklüyor. Çünkü politik çoğulculuk, duygu ve düşüncelerin tam olarak dile getirilebilmesi için demokratik yapıların yerleşmesini gerekli kılmaktadır. Yürüklükteki oligarşik sistem, demokratik yapıların işleyişini kesinlikle engelliyor. Sonuçta, bu biçimde sınırlanmış politik bir alanda, yönetimin paylaşılması olanaksızlaşıyor.

İşte bu koşullarda, yönetilmesi güç bir cemaatin başında bulunan Nahum, büyük bir özenle, gözünü cemaatin üstünden hiç ayırmadan yönetebiliyor ancak. Gerek kişiliği, gerek gerçekleştirdiği etkinlikler, Osmanlı Yahudiliğini derin uykusundan uyandıran bir dinamik -anlaşmazlıklar doğuran bir nitelikte de olsa- yaratıyor. Ama bu arada, Nahum'un ve onun Alyansçı çevresinin siyonizm karşıtlığı, siyonistlerin davasının kitleler içinde ayrıntılara kadar ilerlemesine de yardımcı oluyor. Çünkü bu hesaplaşma sırasında siyonizm güç kazanıyor.

Hahambaşı özgürleşme olmasa da, öncelikle devrim sonrasının imparatorluğundaki Yahudilerin en azından bütünleşmesini istiyor. Gerçekte olmasa da çeşitli milliyetçi akımlar Yakındoğu'da gelişip dururken bile, siyonizmin ulusal bir hareket olarak önemini birden kavrayamıyor ve bunun sonucu olarak Alyans'a bağlı

kalıyor hep. Ama yine de esneklik gösteriyor, siyonistlerle diyaloğu kesmiyor. Hayim Weizmann, Nahum'dan 1923'te, hahambaşılıktan istifa ettikten sonra bile İngiltere ve Türkiye arasındaki ilişkilerin düzeltilmesine yardımcı olmasını isteyecektir.[1] Buna karşın Nahum, Yahudilerin Filistin'i yurt edinme sorununu yadsımıyor; bu onun konumunda olan ve o günkü imparatorluk koşullarında yaşayan biri için çelişkili bir tutum değil. Hahambaşılık görevinden ayrıldıktan sonra, Türkiye Yahudilerinin Filistin'in bilimsel, ekonomik ve ticarî açıdan canlandırılması için başka yerlerden gelen Yahudilerle birlikte çalışmalar sürdüreceğini söyleyerek bu yolda direniyor.[2] Böylece o, Yahudi halkının kaderine yön verilmesinde Balfour Bildirisi'nin önemini kabul ederek ileri bir adım atıyor. Ama bu sırada hahambaşı değildir artık ve Filistin, Osmanlının elinden çıkmıştır. Balfour sonrası, genel anlamda Yahudilerin Filistin konusundaki tavrında yeni bir dönemin göstergesi olmuştur. Herkesin gittiği yolu izliyor Nahum da artık; gözünü Kahire hahambaşılığına diktiği için ordaki Yahudilerin, dahası çok hareketli ve gittikçe etkinleşen siyonist grubun tüm eğilimlerine ayak uydurmak onun için en iyisidir artık.

Nahum'un, siyonizm karşıtlığı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlerin tarihindeki bazı kritik uğraklardan Yahudi cemaatinin hemen hemen kazasız belasız geçmesini sağlamıştır. Kısacası, büyük bir hareketlilik içindeki Yahudileri, kendileri de sıkı milliyetçi kesilen Osmanlı otoritelerinin isteğine göre yönetme işi, Dünya Siyonist Örgütü'ne değil de hahambaşıya düşmüştür.

Siyonistlerin politik tasarılarının hayata geçirilebilirliğine pek çokları gibi Nahum da inanmıyordu kuşkusuz. Buna karşın, kendi içinde başka "milliyetçilikleri" hoşgörüyle karşılamaya pek hazır olmayan milliyetçi bir Türkiye'de, Yahudilerin daha uzun yıllar yaşamak zorunda olduklarını, aklından çıkarmayacak kadar uzak görüşlüydü.

Sona eren bir imparatorluğun son hahambaşısı; Türklerin ve Yahudilerin ayrıcalıklı arabulucusu, levanten, diplomat ve politikacı ştadlan; ne gerçekten saray Yahudisi, ne gerçekten devlet yahudisi... İşte Hayim Nahum... Bütünleşme çabalarıyla Batı'nın çağrısı arasında sallanan ve bir geçiş dönemi yaşayan Yahudiliğin simgesi oldu o. Hayim Nahum veya "diplomatların en hahamı ve hahamların en diplomatı."[3]

---

1) *The Letters and Papers* (Mektuplar ve Belgeler), Hayim Weizmann, New Brunswick / Kudüs, Oxford University Press, Israel University Press, Rutgers University Press, 1968, cilt XI, seri A. Mektuplar, ocak 1922 - temmuz 1923, C. Weizmann'dan I. Naiditch'e, 10 ekim 1922, s. 184-185 (ayr. bkz. s. 184 n. 6.)

2) Hayim Naum, "Jews", *Modern Turkey* (Çağdaş Türkiye) E.G. Mears, New York, Macmillan, 1924, s. 97.

3) Bkz. G. Krämer, a.g.e., s. 184.

Kronoloji

1835 Hahambaşılık görevinin Osmanlı İmparatorluğu'nda oluşturulması.
1839 Gülhane Hattı Hümayunu (Tanzimat Fermanı).
1840 Şam'daki ayin cinayeti iftirası.
1856 Zimmeti kesinlikle ortadan kaldıran Islahat Fermanı.
1858 Mortara Olayı.
1860 Alyans'ın Paris'te kuruluşu.
1865 Yahudi cemaatinin örgütsel bir statüye kavuşması.
1873 Hayim Nahum'un Manisa'da dünyaya gelişi.
1876 II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ve Meşrutiyet'in ilanı. Bir yıldan az süren Meşrutiyet Dönemi, yerini otokratik yönetime bırakmıştır.
1878 Berlin Antlaşması. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya karşısında bozguna uğradıktan sonra öbür Avrupa devletleri tarafından alabildiğine sömürülüyor.
1881-1882 Rusya'da pogromlar
1882 Osmanlı yetkililerinin Yahudilerin Filistin'e göç etmesine getirdiği kısıtlamalar.
1892 Yahudilerin Filistin'de toprak edinmesine getirilen sınırlamalar.
1893-1897 Nahum'un Paris'teki öğrenim yılları.
1897 Dünya Siyonist Örgütü'nün kuruluşu. Nahum, Alyans hesabına öğretmen olarak çalışmaya başlıyor.
1897-1907 Nahum, cemaat yönetiminin basamaklarını bir bir çıkıyor.
1898 Nahum'un Bulgar hahambaşılığına adaylığı.
1898 Nahum'un Sultana Danon'la evlenmesi.
1900-1904 Nahum, Yüksek Topçu ve İstihkâm Okulu'nda ders veriyor.
1901 Hilfsverein der Deutschen Juden'ın kuruluşu.
1902 Nahum'un Roma hahambaşılığına adaylığı.
1903 Kişinef pogromları.

1905 Rusya'da yeni pogromlar.

1907-1908 Nahum'un Habeşistan'daki görevi.

1908 Jön Türk devrimi. 1876 Meşrutiyeti'nin yeniden ilanı (23-24 temmuz).
Nahum'un hahambaşılığa vekil olarak seçilişi (ağustos).
Siyonistler İstanbul'da bir şube kuruyor.

1909 Nahum'un, imparatorluğun hahambaşılığına seçilmesi (24 ocak). İstanbul'da başarıya ulaşamayan karşı devrim (31 Mart Olayı) II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi.

1910 Nahum'un, imparatorluğun Yahudi merkezlerine din adamı olarak yaptığı geziler.

1910-1911 Meclisi Mebusan'da siyonizm karşıtı görüşmeler (mart ve mayıs).

1911 İtalyan kuvvetleri Trablus'u ele geçiriyorlar (ekim). Bene Berit Mason Locaları'nın İstanbul'da kuruluşu.

1912-1913 Balkan Savaşları.

1913 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin darbesi (ocak).
Kırmızı pasaportun kaldırılışı (eylül).

1914 İkinci Dünya Savaşı'nın başlayışı.

1915-1916 Filistin'de siyonizm karşıtı kampanya ve önlemler.

1915 Osmanlı İmparatorluğu'yla İngiltere ve Fransa arasında ayrı bir barış tasarısı. Nahum aracı oluyor.

1916 Sykes-Picot Antlaşması (mayıs).

1917 Yahudilerin Yafa'dan göç ettirilişi.
Cambon Bildirisi (4 haziran).
Balfour Bildirisi (2 kasım).
Bolşevikler Rusya'da yönetimi ele geçiriyorlar.
Kudüs'ün İngilizler tarafından işgali.

1918 Nahum'un Osmanlı hükûmeti adına Avrupa'da üstlendiği ilk görev (temmuz).
Nahum'un, bu kez, Sadrazam İzzet Paşa adına Avrupa'da üstlendiği ikinci görev (ekim).
Mondros Mütarekesi'nin imzalanması (30 ekim).
İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin ülkeden kaçışı.
Siyonistlerin güç gösterisi: İstanbul'da Ulusal Yahudi Konseyi'nin kuruluşu (kasım).
Müttefiklerin İstanbul'a girişi (kasım).
Mustafa Kemal'in önderliğinde Anadolu'da bir direnme hareketi örgütleniyor.

1919 Paris Barış Konferansı'nın açılışı (ocak).
İstanbul'da Doğu Siyonist Federasyonu'nun kuruluşu.

Nahum'un İstanbul'a dönüşü ve Ulusal Yahudi Konseyi'nin dağılışı (mart).
Versailles Antlaşması'nın imzalanması (28 haziran).
Nahum'un Mustafa Kemal adına Fransa'da üstlendiği resmî görev (eylülün sonundan aralığın başına dek).
Cemaat seçimlerinin başlayışı.

1920 İstanbul'un müttefikler tarafından resmen işgali.
Nahum'un istifası (30 mart).
San Remo Konferansı (nisan), Filistin'in Büyük Britanya'nın himayesine verilişi.
Sevr Antlaşması'nın imzalanması (ağustos).

1921 Nahum'un Alyans'la ilgili olarak Amerika'da üstlendiği iki görev (ocak ve ekim).
Londra Konferansı'nın açılışı.

1922 İngiltere'nin Filistin üstündeki himayesinin resmen onaylanması (temmuz).
Nahum'un geçici Ankara Hükûmeti adına Fransa'daki yeni görevi (sonbahar). Lozan Konferansı'nın açılışı. (kasım). Nahum, Türk heyeti danışmanıdır.

1923 Lozan Antlaşması'nın imzalanması (temmuz).
Müttefiklerin İstanbul'dan çekilişi.
Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı. Mustafa Kemal ilk cumhurbaşkanı (ekim).

1925 Nahum, Mısır ve Sudan hahambaşılığı görevlerinde.

1948 İsrail devletinin kuruluşu.

1952 Nasır'ın önderliğindeki yasadışı Özgür Subaylar örgütünün Mısır'da gerçekleştirdiği hükûmet darbesi. Faruk yönetiminin sonu ve Nasır yönetiminin başlangıcı.

1953 Mısır Cumhuriyeti'nin ilanı.

1956 Süveyş Savaşı. Yahudilerin Mısır'dan toplu göçü.

1960 Nahum'un Kahire'de ölümü.

MEKTUPLAŞMALAR

BİR DAVA YOLUNDA: ALYANS

Delikanlılık çağındaki Nahum, öğrenimini Avrupa'da sürdürebilmek için Batı'nın insanseverliğinden yardım diliyor ve onun en seçkin temsilcisi olan Alyans'a başvuruyor.

İstanbul, 4 Ocak 1892

Sayın Bay Goldschmidt,[1]
Merkez Komitesi Başkanı
Paris

Sayın Başkan,

Sizi başkalarından ayıran hayırseverliğinize, yüreğinizin iyiliğine gönülden inandığım içindir ki, çoktandır çektiğim dayanılmaz yoksulluğun içler acısı durumunu sizin gibi sevgiyle dolu birinin gözleri önüne sermekten kendimi alamıyorum.

Adım, Hayim Nahum. Manisa doğumluyum. Yaşım on sekiz.

Küçüklüğümden beri bende, insanlar okumaya karşı yetenekler bulmuştur. On yıl önce Manisa'ya gelen Bay Vénéziani[2] yanına almak, öğrenimimi üstlenmek istemişti. Ne var ki o günlerde durumu iyi olan ailem gitmemi istememişti.

Manisa'da okul falan olmadığından, ben de okumak, öğrenmek için yanıp tutuştuğumdan, büyükbabamla Tiberiad'a[3] gidip Talmud'u da[4] Arapça'yı da öğrendim. Oradaki hahamlar bununla ilgili bir belge verdiler.

---

1) Salomon H. Goldschmidt, 1881-98 arası Alyans'ın Merkez Komitesi başkanı ve hayırsever.
2) Emmanuel Félix Vénéziani (1825-89) Kamondo Bankası'nın yöneticisi ve Alyans'ın İstanbul bölge komitesi üyesi. Baron Maurice de Hirsch'in hayırseverlik faaliyetlerini desteklemiştir.
3) Galile'de, Filistin'in kuzeyinde aynı ismi taşıyan bir gölün kıyısında kurulu şehir.
4) Yahudilikteki sözlü şeriata ilişkin derlemeler.

Tiberiad'dan Manisa'ya dönünce, yüksek dereceli bir Osmanlı okulunda Türkçe ve Fransızca olarak öğrenim yapmam için Manisa'nın paşası beni, giderlerimi üstlenip İzmir'e gönderdi.

Fen ve edebiyat derslerinden olgunluk sınavını vererek çıktım bu okuldan. Bugün burda, başkentte, türlü yoksulluklar içindeyim. Buraya ukuk ve diplomasi öğrenimi yapmaya geldimse de, bunun için olanaklarım yok. (Gündüzlü, yatılı olmayan bir okul bu).

Olumlu bir yanıt alacağımı umduğum içindir ki, size başvurmakta bir sakınca görmüyorum. Gün gelecek tüm maddî ve manevî yaşamımı size borçlu olacağım.

Hahambaşının verdiği para az geliyor, yetmiyor. Verilenin dışında, ayda en azından 40-50 frank daha gerekiyor.

Sizin yaptığınız hayır işlerinin, iyiliklerin haddi hesabı yok, biliyorum.

Yanıtınızın olumlu olacağı umudundayım.

Size duyduğum derin saygı onur veriyor bana.

Kendi halinde, alçakgönüllü, küçük bir kölenizim; buyruklarınızı bekliyorum.

P.S: Lise diplomasıyla Filistin'den aldığım bir sertifika var elimde. Ayrıca, Paris'e gidip orda hukuk, diplomasi öğrenimi görmek, sonra da din eğitimimi tamamlamayı isterdim.

Paris'te dört yıl kaldıktan sonra Osmanlı başkentine dönüyor Hayim Nahum. Edirne'den İstanbul'a, Haliç'in Hasköy semtine taşınan haham okulunda görev alıyor. İstanbul Yahudiliğinin Batılılaşmasında yeni bir dönem başlıyor böylece. Ama ne var ki, umulduğu gibi sonuç vermeyecektir bu girişim; yıllar geçecek, başarıya ulaşılamayacaktır.

19 Ocak 1898

Sayın Başkan,

Ocak ayı içinde yazdığınız mektubu alır almaz, bana emanet ettiğiniz görevi almak için başkentin yolunu tuttum hemen. Hahambaşını ve bölge komitesi başkanını gördükten sonra, bir yandan okulun düzenlenmesine, bir yandan ders programının saptanmasına çalıştık Bay A. Danon'la.

Zorunlu olarak İspanyolca[1] verilmesi gereken Aggada,[2] Yeruşalmi[3] ve din ah-

1) Gerçekte bu İspanyolca, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İspanyol kökenli Yahudilerin dilidir, yani Yahudi İspanyolcası.
2) Öykülemeli dinî edebiyat.
3) *Targum Yeruşalmi*, Tevrat'ın Aramca açımlaması.

lakı dersleri dışında tarih ve edebiyat derslerini Fransızca; fen derslerini Türkçe vermeyi düşünüyorum ben.

Bu derslerin her biri haftada topu topu bir saat görüleceğine göre, bence en iyisi, ilk yılı hayat bilgisi dersine; ikinci yılı fizik ve kimyaya; üçüncü yılı da aritmetik ve geometriye ayırmak.

Gelecek pazartesi, yani şebat[1] ayının birinde başlıyoruz derslere. Yahudi halkı genellikle büyük bir coşku duyuyor giriştiğimiz işten.

Benim için adeta çırpınan, ne yapacağını bilemeyen Bay Nabon'un[2] yanında kalıyorum geldiğimden bu yana. Para durumum oda tutmaya, içini dayayıp döşemeye el vermediğinden, bu gidişle rutubetli de olsa okulun bir köşesine sereceğim çulu çaresiz.

(.....)

Hayim Nahum ders vermekle yetinmiyor yalnızca; özenle yükselme stratejisini de oluşturuyor.

Hasköy, 17 Mart 1898

Sevgili Bay Bigart,

İstanbul'a geldim geleli, size bir satır bile yazamadığım için beni bağışlamanızı dileyeceğim önce. Şimdiye kadar topu topu bir mektup yazabildim, o da resmî bir havadaydı. İşte şimdi tam zamanını yakalamış bulunuyorum ve boynumun borcu olan bir görevi, yani size yazmak görevini yerine getirmek için can atıyorum.

Evet, sevgili Bay Bigart, gerçek yaşamın dağdağasına yeni girmiş bulunuyorum şimdi ben ve bundan onur duyuyorum. Var mı yok mu çalışma diyorum çünkü hep.

Yaşamayı daha da mutlu kılan çalışmanın, bir şeyler yapmanın tadını çıkarıyorum ben artık. Bu benim için başkalarına bir şeyler öğretmenin verdiği bir tat. Aklım fikrim, var olan tüm gücüm, hep bu birilerine bir şeyler öğretme uğrunda işliyor.

Özel yaşamımdan söz edeyim biraz da size; zaman zaman beni evine çağıran hahambaşı ile onun sık sık görüştüğüm damadı, hele de Hamursuz Bayramı'ndan[3]

---

1) İbranî takvimine göre, ocak-şubat aylarına denk düşen ay.

2) David Nabon (1859-1924), Alyans'ın Hasköy'deki erkek okulunun yöneticisi.

3) Hamursuz Bayramı'yla Yahudilerin Mısır'dan çıkışı ve kölelikten kurtuluşu kutlanır. İsrail'de yedi gün, İsrail dışında sekiz gün sürer. Bu sürede hamurlu ve mayalı hiçbir şey yenmez. *Matsa* denen ve mayasız pişirilen bir ekmek yenir. Bu da İbranîlerin aceleyle kaçmalarından önce yanlarına aldıkları henüz tam pişmemiş ekmeği hatırlatır.

sonra benden konferans vermemi isteyen cemaat ileri gelenleriyle önemli yerlerdeki birtakım kişiler hep iyi gözle bakıyorlar bana.

Yaşamın çok daha pahalı, ama ilişkilerin Hasköy'e göre daha iyi olduğu Galata'da, iyi bir Yahudi ailesinin yanına kiracı olarak girip şöyle dayalı döşeli bir oda tutmak istiyorum kendime bugünlerde. Hasköy'de zaman kaybım çok oluyor ve çalışamıyorum. Bitmeyen bir git gel çünkü. Haham okulunda on, başka okullarda da yedi saat dersim var şu an. Daha da çalışmak, birkaç saati kendime ayırmak istiyorum akşamları. Hasköy'de bu olmuyor, yapamıyorum. Oysa Galata'da bir odam olursa kendimi çalışmaya verebileceğim.

Hasköy'deki bir hayır derneğinin onursal genel sekreterliğini vermek istediler bana bu hafta. Ne var ki başımdan aşkın işler nedeniyle istemedim, zorunlu olarak. Kısacası, keyfim yerinde benim; para kazanıyorum ve her ay bir yana koyduğum üç beş kuruşu aileme gönderiyorum. Sizden dileğim, şimdiye dek hep yaptığınız gibi, beni aklınızdan çıkarmamanız; elinizden geldiğince geleceğimle ilgilenmeniz.

(.....)

Alyans'ın Hasköy'deki kız okulu öğrencileri.

Alyans'ın eğitim ve öğretim çalışmaları fakir fukara Yahudiler için yararlı olmaktadır. Alyans'ın gerçekleştirdiği işler kadar onun ideolojisine de bağlı olan Nahum, Yahudi burjuvazisinin doğrultusunda hareket etmeyi elden bırakmıyor. Alyans'ın yaşaması için Yahudi burjuvazisinin vereceği destek, Nahum'a kesinlikle gerekli olarak görünmektedir.

Hasköy, 3 Mayıs 1898

Sevgili Bay Leven,[1]

Bundan birkaç ay önce size, oldukça önemli bulduğum bir konuyu açmıştım. Hasköy'deki Alyans okulunda başlatılan bir akşam dersiydi bu.

Hamursuz Bayramı tatilinden birkaç gün önce, söz konusu okulun yöneticisi Bay Nabon, akşam dersinde bir kez bulunmamı istemişti benden. Gittim. Çoğu yirmi beş yaşında, yirmi kadar öğrenci vardı o gün sınıfta. Aralarında yaşları kırk olan iki de evli adam bulunuyordu. Ders saat yedide başladı. İçe işleyen, etkili bir sahneydi doğrusu.

Bu kara bahtlı kişiler, (bunların hemen tümü günlük ekmeğini zar zor çıkaran ayakkabı boyacıları, hamallar, sokaklardan kâğıt, çaput gibi ıvır zıvır toplayanlardı) öğretmenin tahtaya yazdığı Yahudi İspanyolcası alfabesinin[2] harflerine bakıp duruyorlardı öyle; anaokulundaki çocuklar gibi kuzu kuzuydular.

Tahtaya yazılı bir kelimenin anlamını çözer çözmez kendileri de şaşırıyorlar, öğretimin önemini anlıyorlardı böylece.

Ders bittiğinde, Alyans'ın yirmi beşinci yıldönümünde, bu çocuklara Yahudi İspanyolcası'yla yazılmış kitapçıklar dağıtmasını öğretmenden istedim.

Daha sonra da, onları yüreklendirmek, öğretimin nasıl gerekli bir şey olduğunu kafalarına sokmak için kısa bir konuşma yaptım. Hamursuz Bayramı'nın hemen sonrasında, bir de ne görelim; çektiğim kısa nutuk etkisini göstermiş, yüzlerce öğrenci gelmişti. Bu kez gelenlerin yaşı on beşle kırk arasındaydı. Okulun kapısında, "Okuma yazma öğrenmek istiyoruz biz!" diye bağırıyorlardı. Balık ve sebze satıcıları, duvarcılar, çöpçüler falandı bunlar. Ama ne yazık ki, derslerin yapıldığı salon bu kadar çok öğrenciyi alabilecek durumda değil. Üstelik çok sayıda öğretmene gereksinim var. Aşağı yukarı yüz altmış öğrenci alabildi şimdiye dek Bay Nabon.

Her gün yeni istekler geliyor; ne var ki "hayır" demek zorunda kalınıyor. Ara sıra gidiyorum oraya ben de; onlara biraz Yahudi tarihinden söz ediyorum.

Buna benzer şeyler, başkentin hemen hemen bütün semtlerinde oluyor. Mektep medrese görmüş okumuşlar takımı da, Yahudi sorunlarına kafa yormanın gerekliliğini kavramış durumda artık. Bu amaçladır ki, birtakım hayır dernekleri, cumartesi günleri sinagoglarda konferanslar düzenlediler.

Genellikle Musevîlik üstüne konuşmalar yapıyoruz Bay Danon'la. Alyans okullarının yöneticilerine gelince, onlar da zanaatlarından, çeşitli mesleklerden falan söz ediyorlar. İğne atsan yere düşmüyor bu konferanslarda, öylesine kalabalık oluyor. Geçen cumartesi, Kuzguncuk'ta konuştum. Gelecek cumartesi Piripaşa'da, on-

1) Söz konusu kişi Narcisse Leven (1833-1915), 1898'den sonra Alyans'ın merkez komitesi başkanı.

2) Basımda Raşi, el yazısında Solitreo alfabelerinden oluşan Sefarad İbranî alfabesi; Latin alfabesinin Cumhuriyet döneminde kabulünden önce kullanılmıştır.

dan sonraki cumartesi de Hasköy'de konuşacağım. Galata'daki İtalyan Tapınağı'nda[1] bir vaazım var Şavuot Bayramı'nda.[2]

Uzun sözün kısası, Yahudiliğin geleceğinden tüm umudunu kesen Yahudi halkı diriliyor artık yavaş yavaş. Üç sütunluk bir gazete yazısından bazı önemli yerleri size aktarmakta bir sakınca görmüyorum. Yahudi İspanyolcası'yla bir İzmir gazetesinde çıkan bu yazı, taşra ve başkent gazetelerinde de yer almıştır. Eski öğrencilerin kurduğu ve sizin başkanı olduğunuz bir örgütün çağrısına uyarak Hamursuz Bayramı'nda, İzmir'de verdiğim konferansın bir özeti bu.

Bu yazıdan birkaç önemli alıntı işte: "İyi bir eğitim, çocuk için nasıl gerekliyse halk için de öyle gereklidir. Çocuk için öğretmen neyse, vaaz veren kişi de halk için odur. Öğretmen çocuğu nasıl iyi veya kötü yola sokabilirse vaaz veren kişi de dilediğince yönlendirebilir halkı. Dinleyenler karşısında her şey nasıl konuşulacağına bağlı. Pek çok yararlı kurum var oluşunu vaaz veren kişilerin uz dilliliğine borçlu!

Vaaz veren kişi, Tanrı'yı, insanları sevmeyi; doğruya saygı gösterip doğru yoldan ayrılmamayı öğütlüyorsa kendini dinleyenlere, dahası, özü sözü birse, birliği güçlendirir, ayrılıkları uzlaştırır kuşkusuz. Düşmanlar dost olur o zaman işte, halkın ahlakı güzelleşir.

Bütün bunlara içtenlikle inanan anamız kutsal Alyans, evet o kutsal Alyans, bilgin kişi Bay Abraham Danon ile uz dilli bir konuşmacı olan Haham Bay Nahum'un yönettikleri bir haham okulu açtı kısa süre önce. Yıllardır içimizde beslediğimiz ve oldum olasıya uzak bir düş olarak gördüğümüz bir düşüncenin gerçekleşmesini biz bu kutsal ananın iyilikseverliğiyle göreceğiz. Çoktandır sönmüş olan dinî duygularımızı canlandırabilecek seçkin vaizlere sahip olma mutluluğuna ereceğiz."

Konferansın da, gazetede çıkan yazının da bir ölçüde etkisi olduğunu gözledik; İzmir Alyans okullarında okumuş eski öğrenciler tarafından kurulmuş olan bir derneğin, haham okuluna her yıl küçük bir yardımda bulunmaya karar verdiğini bir İzmir gazetesinde okuduk. Umalım ki, başka dernekler de yapsın bunu.

Hasköy ve Galata'daki okulların ilk sınıflarında okuttuğum Yahudi tarihi dersleri dikkatle izleniyor. Haftada iki kez de Yahudi ahlakı üstüne küçük küçük konferanslar veriyorum onlara.

Halk bize karşı gösterdiği o içten yakınlığını sürdürüyor. Haham okuluna bu yıl küçük bir yardımda bulunmak için pek çok hatırı sayılır kişi adını yazdırdı. Dahası, Dorşe Laşon Eber[3] adını taşıyan dernek İbranice kitaplardan oluşan kü-

---

1) İtalyan uyruklu Yahudilerin (Frankolar) sinagogu.

2) Hamursuz Bayramı'ndan yedi hafta sonra kutlanan (mayıs-haziran) Yahudi bayramı. Tapınağın Kudüs'te var olduğu zamanlarda ekin kutlanır, o vesileyle tapınağa ürünün ilk meyveleri sunulurdu.

3) İbranice'nin Dostları. İstanbul'da, *Haskala* tipi bir dernek. Avrupa Yahudileri arasında XVIII. yüzyılda başlayan aydınlanma hareketi, XIX. yüzyılda Doğu Avrupa Yahudileri arasında yayıldı, sonra da Osmanlı Yahudiliğine ulaştı.

çük kitaplığını bize bağışlayacağına dair söz verdi.

Kısacası, çalışa çalışa sonunda bir şeyler başaracağımızı umuyoruz.

(.....)

Sinagog, stratejik yer.

Hasköy, 9 Haziran 1898

Sevgili Bay Bigart,

Cumartesi konferanslarımız bitti bu hafta. Hamursuz Bayramı'ndan ta Şavuot Bayramı'nın sonrasına dek tek cumartesi günümüz vaazsız veya konferanssız geçmedi. Din yoldaşlarımızın gerçek ahlakın ne olduğunu anlamak için gösterdikleri bu güçlü istek bizi mutlu ediyor. Onlara bir saatlik konuşma yetmiyor; bir buçuk saat, olabiliyorsa daha da çok konuşulsun istiyorlar. Ayrıca, insanların haham okuluna yardım etmek için can attıklarını görmekten çok mutluyuz. Başkentin kimi semtlerinde birtakım propaganda kurulları oluşmuş. Çok okumuş, çok saygılı kişilerden oluşan bu kurullar büyük bir istekle çalışıyorlar. Bu coşku yalnız başkentteki din yoldaşlarımız arasında değil, ülke dışındakiler arasında da yayılıyor.

(.....)

Nahum aynı zamanda iyi bir habercidir; Türkçe bildiği için yerel basında olup bitenleri izliyor. Dahası, Nahum, Alyans'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda görevli öğretmenlerinin çoğunun Türkçe bilmediği -aralarında bu ülkede doğup büyümüş pek çok kişi vardır oysa- bir dönemde, Osmanlının hem Yahudilere, hem Alyans'a ilişkin politikasını kaynağından izliyor.

İstanbul, 26 Temmuz 1898

Sevgili Bay Bigart,

Bugünkü *Tercümanı Hakikat*'te,[1] "Yahudiler ve Türk Dili" başlıklı dört büyük sütunluk bir yazı var. Bunun baştan başa övgüyle dolu bir yazı olduğunu söylememe gerek yok. Yazı tahta çıkışından bu yana tebaasının tüm kesimleriyle gün günden dostça ilişkiler kuran sultana övgüyle başlıyor. Yazıya göre, bu kardeşliğin göstergesi dil. Yahudiler tüm okullarına soktukları Türkçe'yi hakkını vererek konuşup yazma gereksinimi duymuşlar ve gerçek Osmanlı olmuşlar böylece. "Yahudilerin

1) Milliyetçi Türk gazetesi (1877-1922).

gösterdiği bu özveriye ve bağlılığa değer vermek tüm Osmanlılar için kaçınılmaz bir görev. Türlü değişimler, sayısız acılar içinde, tarihin ta derinliklerinden gelen böylesine eski ve ağırbaşlı bir halkı içinde barındırmak bütün Türk halkı için ne büyük bir onur! Yahudilerle ilişkilerimiz ne güzel, ne yararlı sonuçlar doğurdu bizler için!"

Birkaç yıl önce kurulan Şulei Maarif Okulu[1] Yahudilerin iyi niyetinin çarpıcı bir örneği olmaktadır. Türk dili tutkunluğu, imparatorluğun tüm Yahudi okullarındaki gençlik arasında yayılmaktadır. Hemşerilerimizin ahlak düzeylerini yükseltmeleri Alyans sayesinde olmaktadır. Yazının ikinci bölümünü bunlar oluşturuyor.

"Merkezi Paris'te bulunan Alyans, ülkemiz Yahudilerinin maddî ve manevî durumlarını kavramış bulunmaktadır. Alyans, Yahudilerin, imparatorluğun etkin koruması altında yıllar yılı güvenle yaşadığını görmüş ve padişahlığın bu eşsiz iyiliğine, adaletine oldum olası değer vermiştir; dahası, gönül borcunu, iyilik bilirliğini fırsat buldukça dile getirmekten geri kalmamıştır. Şurası apaçık bir gerçek olarak ortada ki, Alyans'ın, Yahudilerin entelektüel ve moral yönden durumlarını iyileştirmek için yaptıkları, Yahudi yıllıklarının onuru ve süsü olan o çok övülesi çabaların sonunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı Yahudiliği Alyans'tan ne zaman yardım istese, büyük bir incelikle yerine getirilmiştir."

Daha sonra, Alyans'ı hedef alan sürekli saldırılardan söz ediyor yazı ve giderek sözü haham okulunun kurulmasına getirip onu gerek kurum olarak, gerekse, çalışanları açısından öve öve göklere çıkarıyor. Yazının ikinci bölümü şu sözlerle bitiyor; "Gösterdikleri çabalardan ötürü tüm Yahudi hemşerilerimizi kutluyor; yurdumuza, hükûmetimize, dilimize gösterdikleri sevgi için kendilerine teşekkür ediyoruz . Her konuda başarılı olmalarını diliyoruz. Bütün Osmanlılara şu güzel haberi duyuruyorum; çok yakın bir gelecekte, gerçekten yararlı, ülkesine bağlı, yalnız Osmanlı eğitimiyle yetişmiş ve zengin bir halk göreceğiz karşımızda inşallah."

Yazının sonunda Yahudi düşmanlarını kınayan, onlara saldıran uzun bir not var.

İlk kez Yahudilerden yana olan böylesine coşkulu bir yazı görüyoruz. Burda size bunun kısa özetini vermek istedim. Hepsini çevirip gönderebilirim eğer isterseniz.

(.....)

Nahum Yahudi cemaatinde olup bitenlerden hemen o saat haberdar oluyor. Cemaatle Alyans yakından ilgileniyor yerel politikasını genel duruma göre ayarlamada; merkezden uzak olması nedeniyle kendisine yardımcı olabilecek bu haberlere bağımlı kalıyor.

---

1) Eğitim Meşalesi. 1897'de kurulan ve Türkçe öğretim yapan Yahudi okulu.

Hasköy, 30 Kasım 1898

Sevgili Bay Bigart,

Size yazmak onuruna erişemedim çoktandır; bu nedenle suçum büyük, biliyorum. Ama şu da var tabiî; okullar tatile girdiğinden bu yana yazacak yeni bir şey olmadı. Tatil aylarında, Babil Yahudilerinin tarihiyle ilgili -Talmud'a göre- küçük bir çalışmam oldu. Ama ne yazık ki, bu konuda başvurabileceğim doğru dürüst kaynak yok elimde. Topu topu bir Talmud, o kadar.

Okulların açılmasının hemen ardından bayramlar başladı ve ben o arada, başkentin çeşitli semtlerinde en az beş kez vaaz verdim. Özellikle de Galata'da. En çok bu aristokratik semtte vaazlarımızın tadına varılıyor. Cemaatten gelen yoğun isteklere uyarak, *El Tiempo* gazetesinde, "Din ve Ahlak Haftası" başlığı altında *sidra*[1] üstüne bir yazı yazmaya söz verdim her hafta. Çok zamanımı alıyor tabiî bunlar.

Haham okulumuz günden güne gelişiyor. Öğrencilerimizde dinî bilimlerin tümüne karşı bir tutku olduğunu görüyoruz. Özellikle, çalışmaya karşı hevesleri çok; başlarını kitaptan kaldırmıyorlar. Onların bu olumlu yanları işimi kolaylaştırıyor tabiî. Bilgi düzeyleri farklı olan öğrencilerle ders yapmak çok zor çünkü. Tanrıya şükür, sınıfların düzeyi oldukça aynı. Geçen yılki derslerimi bu yıl yine sürdürüyorum... Haham, okulu dışında olup bitenlerle ilgili olarak, İstanbul Yahudi cemaatine ilişkin bir şey yazmak istiyorum size.

Başkentin Yahudi cemaati, tüm Yahudiler arasında yavaş yavaş yayılan, tüm yüreklerde kök salan bir hoşnutsuzluğu çoktandır dile getiriyordu. Sonunda, pek çok Yahudi'nin imzaladığı bir dilekçenin hahambaşıyı şikâyet etmek için sultana verildiğine tanık olduk. Bir sonuç çıkmadı tabiî. Hahambaşının evi cemaatin gözünde birtakım entrikaların, dolapların döndüğü bir yer oldu. Hahambaşının torunu, padişah iradesiyle yaptığı ispiyonculuk karşılığı ayda 30 lira aylık almakla suçlanıyor.

Bugünlerde cemaat yönetimine karşı bir kampanya yürütülmeye başlanıyor. Ortalığın karışması karşısında, Yahudi İspanyolcası'yla yayımlanan *El Tiempo* gazetesinde pek çok yazı çıktı.

Hahambaşı, geçen hafta, çok yüksek mevkili dindaşlarımızdan birine seslenerek onlardan cemaati yeniden örgütleyebilecek bir kurul oluşturulmasını istedi; kurula seçilecek olanların hükûmet tarafından resmen onaylanacağına ilişkin söz verdi.

Ama ne var ki, verilen bu söz tutulmadığından, üyeler istifalarını göndermeye başladılar bir bir. Şimdilik işler bu noktada.

Bize her an yardım elini uzatmaya hazır olan hahambaşıyla oldum olası çok iyi ilişkiler içindeyiz. Tatilde beni evine çağırıp artık benim pansiyondan çıkmamın, dayalı döşeli bir ev tutup orda oturmamın zamanı geldiğini söyledi. Nişanlanmama da o aracılık etti.

---

1) Cumartesi sabah ayininde, Tevrat'ın ilk beş kitabından okunan parça.

Gerçekte, evli olmayan bir hahamın, *Yom Kipur*'da[1], kürsüye çıkıp insanlara vaaz vermesi, Doğu için büyük bir reform şu an. Ama ne olursa olsun, her halükârda, koyu bir fanatizme batmış olan haham takımının birtakım yorumlarına meydan vermemek için bütün gereklere uymak zorundayız. Tüm hahamların güvenini ve takdirini kazanabilmişsek şu an, böyle davrandığımız içindir.

Yerleşme işine gelince, size bu konuda uzun bir süredir akıl danışmayı kuruyordum. Gerçek şu ki, bir ailenin yanında kalıyordum şimdiye dek; yemek ve çamaşır işi onların üstündeydi. Ama küçük bir ev tuttum bugünlerde ve içini yavaş yavaş dayayıp döşemeye başladım. Kirayı verince, elimde boğazıma yetecek kadar bir şey kalıyor ancak. Hasköy'de lokanta falan hak getire. Kendi halinde bir ev yaşamını nasıl kuracağım, bilemiyorum. Burda insanlar, vaaz dinledikten sonra vaaz veren kişinin evine gidiyorlar, böyle bir alışkanlık var. Bir tür saygı gösterme biçimi bu. Bana içtenlikle inanın ki, ne yapacağımı bilemiyorum, çok ama çok sıkılıyorum. Benim konumum sizin öğretmenlerinizin konumuyla bir değil hiçbir zaman. Haham olmak, böyle bir unvanı taşımak, durumu baştan başa değiştiriyor.

Durumumu biraz olsun düzeltebilmem, oturacağım evi en alçakgönüllü biçimde dayayıp döşeyebilmem için merkez komitesine aracı olursanız ömür boyu gönül borcu duyacağım size.

Kulağıma gelen bir şey var şu son günlerde; Fransa hahambaşısı Sofya'daki Yahudi cemaatinin hahamı olarak beni önermek istiyormuş. Sofya'nın hahambaşısı olmadığı gibi hahambaşı vekili de kısa süre önce istifa etti. Bir durum yoklaması yapılsa bilmem nasıl olur? Beni bu konuda aydınlatmanızı bekliyorum.

(.....)

Nahum'un İstanbul'a dönüşünden bu yana bir yıl geçmiştir. Kaşla göz arasında hemen yönetim çarklarının içine sızmıştır; büyük bir hırsla gözünü diktiği o en yüce göreve erişebilmesi için bu zorunlu bir şeydi. Alyans'a gelince, Nahum'un birtakım kurumlara girip ona destek sağlaması, onun çok işine geliyor tabiî. Çünkü hahamlığın Alyans karşısındaki tutumu düşmanca değilse de, en azından belirsizlik içindedir.

Hasköy, 18 Ocak 1899

Sevgili Bay Bigart,

İnanıyorum ki, vereceğim haber sizi hem sevindirecek, hem şaşırtacak; hahamlar Yüksek Yönetim Kurulu genel sekreterliğine, Hahambaşılık Kançılaryası başkanlığına atandım. Geçici olarak kabul ettim; merkez kurulunun iznini bekliyorum.

1) Kefaret Günü, işlenen suçların bağışlanması için kefaret, oruç ve dua günü (eylül-ekim).

Son mektubumda, size cemaatin, hahambaşına ve yönetimine göstermekte olduğu hoşnutsuzluktan söz etmiştim. Bu nedenle, bir kurul oluşturulması için Babıâli'nin iznini istedi hahambaşı. Bu konuda resmen ilan edilen padişah iradesi cemaatin yönetimini dokuz üyeden oluşan yüksek bir kurulun (Meclisi Cismanî) eline bıraktı.

Kurul, geçen hafta ilk kez toplandı ve başkanlığı Behor Efendi'ye[1] (bu işi yapabilecek tek kişi) verdi. O da, daha atanır atanmaz, genel sekreterliği ve işyerlerinin yönetimini bana vermek için diretti hemen.

Bana söz verilen aylık, beş yüz kuruş. Bu beni sevindirecek bir para değil. Çok az oluşu bir yana, gelecekte de ne olacağı belli değil. Bundan sonraki mektubumda bunu size ayrıntılarıyla yazacağım. Öyle sanıyorum ki, cemaatin işleriyle haşır neşir olmamdan hoşlanmamazlık etmeyeceksiniz.

Başkan, pazartesi günü beni karşısına alıp yapacağım işi anlattı. Yapacaklarım şunlar: başkanın da yardımıyla cemaatin parasal işlerinin doğru dürüst yürümesini sağlamak; görevlilerin yaptıkları işlerin yönetmeliklere uygun olarak yürümesi için olabildiğince titizlik göstermek; halkın isteklerini, kurulun aldığı kararları not etmek.

Haham okulu ve öbür okullar dışında, her gün iki üç saatimi de bu iş alıyor.

Amacı hep hahambaşı olmak olan Nahum, türlü olanaklar yaratma peşinde.

İstanbul, 2 Şubat 1899

Sevgili Bay Bigart,

Cemaat yönetimine girmemden duyduğunuz sevinci dile getirdiğiniz 27 ocak tarihli mektubunuzu aldım.

Son mektuplarımdan birinde, Sofya'da açık bulunan bir görevden söz ediyor, böyle bir göreve gelmeye çalışmam iyi olur mu diye soruyordum size. Hahambaşılık seçimleri için gün geldi. Bir yandan Bulgar Hahamlar Merkez Kurulu'nun genelgesini, bir yandan da beni aday olmaya çağıran özel bir mektubu aldım. Öyle görünüyor ki, çok tartışılmayacak olan yaş konusu dışında gerekli nitelikleri taşımaktayım.

Bu konuda izninizi istiyorum. Öyle sanıyorum ki, eğer bu göreve gelmeyi başarırsam, daha sonra İstanbul'daki göreve gelmem kolaylaşacaktır. Çünkü burda, yönetim işleriyle haşır neşir olurken, insanların gözünde hahamlık niteliğimi yitirmiş olacağım.

1) Bu mektup yazıldığında danıştay üyesi.

Demek istediğim şu ki, Sofya gibi bir yerde haham olduktan sonra artık İstanbul'da göreve gelmem çok kolay olacaktır.

Bu konuda beni yanıtlarsanız size büyük bir gönül borcu duyacağım.

(.....)

Nahum, Alyans'ın genel tutumundan olduğu kadar onun İstanbul'da sürdürmekte olduğu çalışmalardan da söz ediyor.

İstanbul, 8 Haziran 1899

Sevgili Bay Bigart,

Son yazdığım mektuplardan birinde, hahamlar kurulunun yapmayı düşündüğü reformları bildireceğime size söz vermiştim. Kurulun ele aldığı ilk sorun, Yahudi cemaatinin bütçesi sorunu.

... Şimdi size özellikle Alyans'ı ilgilendiren bir başka sorundan söz açacağım; bu çok önemli bir sorun.

Biliyorsunuz, haham okulu için gerekli resmî izin belgesini alamadık biz hâlâ.

Geçen yıl hahambaşı, izin için Maarif Nèzareti'ne bir dilekçe vermişti. Ola ki, İstanbul'daki tüm nazırları dolaşmıştır bu dilekçe tek tek. Burası Türkiye; tüm işler kısır bir döngü içinde yürüyor.

Yetkili nazırlıkların onaylamasına karşın, maarif nazırı, (cehalet nazırı diyecektim ya, neyse... Öyle bir nazır ki, bilgisizliğin, hem de yobazlığa bulaşmış bilgisizliğin ta kendisi) sadrazama başvurmuş bu konuda son olarak. İşe bak ki, sadrazam da tutmuş, Şurayı Devlet'e havale etmiş. Şurayı Devlet, hahambaşının dilekçesiyle Maarif Nezareti'nin konuya ilişkin yazısını inceledikten sonra aşağıdaki soruları sormuş. (Bunun Şurayı Devlet üyesi bir Yahudi'nin başının altından çıktığını söylemek gelmiyor içimden. Hayır, hayır, bu konuda tümüyle yanılmış olmayı istiyorum. Size şöyle bir duyurmakla yetindiğim bu dedikodu, şimdi ortalıkta dolaşıyor.)

1. Alyans'ın görevi nedir?
2. Alyans devletin tanıdığı bir örgüt müdür?
3. Alyans'ın okul işleriyle ilgisi hangi noktadadır?
4. Haham okulunun programı nedir?
5. Okulun inşaat planı nasıldır?

Maarif nazırı, bu soruları hahambaşına, o da hahamlar kuruluna iletiyor. Kurul, kendi üyelerinden birini, Galata okulunda Türkçe öğretmenliği yapan Yarbay Moiz Efendi'yi, Bay Fernandez'le[1] görüşüp düşünce birliğine vardıktan sonra ge-

1) Alyans'ın İstanbul bölge komitesi başkanı.

rekli yanıtların yazılması konusunda görevlendiriyor.

Sonucu bilmiyorum henüz. Ama yanıtların şöyle olacağını söyleyebilirim.

1. Alyans'ın görevi Yahudiler arasında eğitimi yaymaktır.

2. Alyans devletçe tanınmıştır. Çünkü onun okullarından bazıları padişah iradesiyle açılmış olup eksiksiz hepsi Maarif Nezareti'nin onayından geçmiştir. Kitap ve başka konularda da ona bağlıdır.

3. Alyans'ın aşırı ölçüde yoksul öğrencilerin eğitim gördüğü bu okullara el atması, onlara idarî yönden destek sağlamak içindir.

4. Haham okulunun programı okul açılır açılmaz bakanlığa gönderilmiştir.

5. Yeni bir inşaatın yapılması söz konusu olmadığı içindir ki, böyle bir soruya yer yoktur.

Daha bu sabah kaleme alınan bu yanıt, hahambaşı tarafından imzalandıktan sonra, sanıyorum, benim elimle hahambaşı ve Bay Fernandez adına Maarif Nezareti'ne sunulacaktır.

Bundan sonra olacakları en küçük ayrıntısına dek size bildireceğim.

(.....)

İstanbul, 29 Haziran 1899

Sevgili Bay Bigart,

Şurayı Devlet'in yönelttiği soruları Maarif Nezareti'ne gidip sözlü olarak yanıtlamakla görevlendirildim geçen hafta, hahambaşı tarafından.

... Önümüzdeki hafta Şurayı Devlet'e gidip hahambaşının dilekçesinin sonucunu öğreneceğim. Ama öyle sanıyorum ki, bu iş sürüncemede kalacak yine. Çünkü Türkiye'de en küçük bir görev kavramı yok.

Bütün nazırlar uyuyor, bir işi yürütüp yanıt alabilmek için koşturmak gerekiyor durmadan.

Tüzüğe göre haftada dört kez toplanması gereken Danıştay, topu topu bir kez toplanıyor ve ele aldığı sorunları hiçbir zaman kesin bir sonuca ulaştıramıyor.

Sözde hahamlar kuruluna bakın hele siz bir! Nerdeyse üç hafta olduğu halde, bir kez bile toplanamadı. Bütün üyelerde bir uyuşukluktur gidiyor. Cemaatin işleri Allahlık.

Görevlerinin bilincinde olan topu topu bir veya iki üye var. Ne var ki birkaç kişinin iyi niyeti yetmiyor; öbür üyelerin de çabaları gerekiyor. Ama onlar, hahambaşıyla ilgili bir sorun tartışılacağı zaman kurula geliyorlar ancak. Bunu da ya çıngar çıkarmak, ya da orda olan biteni ispiyonlamak için yapıyorlar. Sözün kısası, ispiyoncu olmayan yok pek.

Haham okulunda bile ağzımızdan çıkana çok dikkat ederek, her şeyi ölçüp biçerek ders yapıyoruz. Çünkü, öyle görünüyor ki, bizim çalışmalarımıza büyük bir

düşmanlık besleyen haham takımıyla sıkı fıkı ilişkiler içinde bulunan ispiyoncu öğrencilerimiz var.

(.....)

Alyans'ın her konuda onaylanıp benimsenmesi, özel yaşamın içine dek girmiştir.

Hasköy, 20 Temmuz 1899

Sayın Başkan,

Önümüzdeki ay içinde Bayan Sultana Danon'la dünya evine girmeyi düşündüğümü size bildirmekten onur duyuyorum.

Size karşı olan derin ve sonsuz gönül borcumu kanıtlayabilmem ve aynı zamanda da, Paris'teki öğrenim yıllarımda, merkez komitesinin bugün bile sürdürdüğü yararlı, cömert yardımlarına teşekkür edebilmem için çok mutlu, çok iyi bir fırsat bu.

(.....)

Nahum'un genç eşi de Alyans'a hizmet vermektedir.

Hasköy, 3 Eylül 1899

Bayım,

Roş Aşana[1] ile *Sukot*[2] bayramları arasındaki o beş günlük kısa sürede okulda olmayışımı işe boşvermişlik olarak düşünmeyin n'olur; sizden dileğim bu. Evlendikten sonra geçirdiğim hafif bir rahatsızlıktan sonra Bursa kaplıcalarına gitmek zorunda kaldım. Dün döndüm eve.

Dersler perşembe günü başlıyor. Avuç içi büyüklükteki evimizi derleyip toparlamak için birkaç gün yeterli. Benim girdiğim sınıfın kuşkusuz hiçbir zararı olmayacak bundan. Çünkü okulların açılışından sonraki ilk günler, öğrencilerin kaydıyla, kitap ve ders aracı gibi bazı şeylerin dağıtımıyla geçtiği gibi, çocukların hepsi de başlamış olmuyor okula zaten; derslere bayramlardan sonra ciddî olarak sarılıyorlar.

Ama yine de, birkaç günlük izin almış olmaktan üzgünüm. Çünkü okulun benim yokluğumdan zarar görmemesi için, evlenmemi özellikle tatil aylarına denk getirmeye özen göstermiş, her şeyi ince ince düşünmüş, ama sizden birkaç günlük

1) Yahudilerin yeni yılı (eylül-ekim)

2) Kipur büyük orucundan beş gün sonra başlayan, Yahudilerin Mısır'dan çıktıktan sonra çölde geçirdikleri eğreti yılları anan bayram (Çardaklar Bayramı-ç.n.).

dinlenme izni istememin pek uygun olmadığı oldukça ters bir zamana rastlayan hafif bir rahatsızlığı aklıma getirmemiştim hiç.

(.....)

S[ultana] Nahum

İstanbul, 17 Ekim 1899

Sevgili Bay Bigart,

Mektuplarımı geciktirdiğim için öncelikle özür dileyeceğimi düşünüyor olmalısınız. Dünya evine girip kendime bir ev kurduktan hemen sonra sökün eden bir yığın iş güç olmasaydı ne yapar yapar mektup yazacak zaman bulurdum size tabiî.

Birkaç günlüğüne ayrılmış olduğum İstanbul'a Haydarpaşa'daki bir sinagogun açılışı nedeniyle Fransızca vaaz vermem için geri çağırıldım. Sonra bunu *Roş Aşana*'da verdiğim bir vaaz izledi. Ardından, başkanı olduğum Serorahayim[1] Derneği'nde, yoksul çocuklara giyecek dağıttık. *Kipur* bayramı nedeniyle, Baron Edmond de Rothschild[2] ve ailesinin, Amerika büyükelçisi Bay Straus ve ailesinin ve böyle daha nicelerinin de hazır bulunduğu Haydarpaşa Sinagogu'nda vaaz verdim.

Haham okulu sorununa ilişkin gelecek kesin yanıtı size bildirmek istediğim içindir ki, mektup yazmayı geciktirdim. Eğer bunun için beklememiş olsaydım işlerimin çokluğu size yazmamı engelleyemezdi.

Şurayı Devlet'in bize yönelttiği soruları yanıtlamamızdan sonra, Maarif Nezareti genel müfettişi, Alyans'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm okullarının listesini, onların kuruluş ve hükûmet tarafından onaylanma tarihlerini istedi bizden.

Bay Fernandez'i görmeye gittiğimde o da bunu biraz can sıkıcı buldu. Bazı okullar için izin çıkmamıştı çünkü henüz. Örneğin, Trablus'taki okul. Bu durumda, müfettişe gidip bütün okullarla ilgili bilgi toplamanın güç olacağını ileri sürerek yalnızca İstanbul'daki okullara ilişkin verilecek bilgilerle yetinmesini rica ettim. İstanbul'daki okullarımızın listesini izin tarihleriyle birlikte sundum. O da, bu durumda, tüm okullarımız ve haham okuluyla ilgili olumlu bir rapor verdi Danıştay'a. Dün gittiğim Şurayı Devlet'te, 15 gün daha beklemem gerektiği söylendi.

Okulların açılışı bir yığın sıkıntıyı da yanında getirdi; hazırlık sınıfı ve yeni alınan öğrenciler yüzünden çok zor oldu program yapmak.

Mektubumu bitirmeden sizden bir istekte bulunmak istiyorum. Çok bireysel ve tümüyle çıkarcı bir istek bu. Sizden dileğim, merkez komitesine başvurup beş yüz frank borç almanız benim için. Üç aylık taksitlerle az az ödeyeceğim bunu si-

1) *Tsror ha-hayim*: yaşayanların meşalesi (İbranice). Bkz. Tevrat I, Sam. XXV, 29.

2) E. de Rothschild (1854-1934), Filistin'de Yahudi yerleşimlerine yerleşmesine önayak olan ve bunun için para sağlayan yardımsever banker.

ze. Hâlâ ödeyemediğim bir yığın masrafı niye yaptığımı söylememe gerek yok; evliliğin nasıl su gibi para harcattığını biliyorsunuz. Üstelik benim evliliğim öyle bir evlilik ki, ondan daha sadesi, daha masrafsızı asla olamaz.

(.....)

Hahamlık, hayli zamandır sürüp giden bir düzensizlik içindedir.

Hasköy, 21 Aralık 1899

Sevgili Bay Bigart,

... Ama söz aramızda, cemaat içinde ne oluyor, ne bitiyor, her şeyi biliyoruz. Oldum olası aynı şeyler hep. Hahamlar kurulunun bir üyesi, ne yazık ki en yansız üyesi istifasını verdi dün. Kuralsızlıklar canına tak dedi artık, dayanamadı. Düşünün ki, ekonomik önlem adına, dullara, Talmud Tora'ya,[1] okullarımıza yapılan yiyecek yardımları kaldırılırken, hahambaşının kız torunlarından birinin düğünü için 100 lira verilebiliyor armağan olarak.

Düşünün ki, para olmadığından aylıklar düzenli ödenemiyor. Ne yapmalı peki? Çoğunluk baştan beri hahambaşından yana. Üyelerin üçte ikisi onun yararı için çalışıyor. Oldum olası bu baylar oturumlara katılmazlar. Ama hahambaşıyla ilgili bir şey söz konusu olduğunda, oy vermek için hemen damlarlar. Bana gelince, birtakım yolsuzlukları önlemek amacıyla idarî çalışmalara bazı düzenlemeler getirmeye çalıştım. Ama gel gör ki, ne kadar dalavereci varsa hepsinin kıskançlığını üstüme çektim.

Geçen salı, sultanın doğum günü nedeniyle Türkçe vaaz verdim, hahambaşının okuduğu İspanyolca vaaz kaleme aldım. Ne ölçüde alçaldığını görün bu insanların!

Hayim Nahum, Bulgaristan hahambaşılığına getirileceğinden umudunu kesmiyor.

İstanbul, 11 Ocak 1900

Sevgili Bay Bigart,

Bir yıl önce, aşağı yukarı bugünlerde, size yazdığım bir mektupta, Bulgaristan hahambaşılığına adaylığımı koymak için sizden izin istiyordum, siz de bana, merkez komitesinin benim bu göreve atanmamı canı gönülden onaylayacağını söylüyordunuz. Seçimlerle uğraşmanın dışında Bulgarların bütün yıl boyunca yapacak-

1) Musevî dinî ilkokul.

ları başka şeyler var. Ama onlar cemaatlerinin başına dinî bir lider getirmeden başka şeylere el atmayı istemediler.

Bakanlığın buyruğuna göre, tüm Yahudi cemaatlerinin gönderdiği üyelerden oluşan bir genel kurul, hahambaşını seçmekle yükümlü.

On altı adayız biz. Bu on altı aday arasından seçilecek üç kişiden biri seçim yoluyla hahambaşı olacak. Bundan bir ay önce, yarı resmî olarak benim düşüncemi sormaya gelen ve kamuoyunun hemen hemen tümünün benim yanımda olduğunu söyleyen ve o üç adaydan birinin ben olacağımdan kuşkusu bulunmayan Filibe Hahamlar Kurulu başkanından bütün bu ayrıntıları öğrenmiş bulunuyorum. Ama öyle pek sevinmiş falan değilim. Bunun nedenini yazacağım sonra size.

Önceki gün, İstanbul'un birtakım nüfuzlu kişileri, genel kurulun çok etkin bir üyesinden, benimle ilgili bilgi isteyen mektuplar aldılar. Verilen raporlar olumlu hep.

İzninizle önce size böyle bir göreve atanmanın beni hangi açıdan mutlu ettiğini ve hangi nedenlerin gerçekten coşku duymamı engellediğini açıklayayım tek tek.

Bu görevi kabul etmekle elde edeceğim tek ve çok önemli yarar, orda geçireceğim günlerin hahambaşı unvanını hakkıyla kazanmak için alışma dönemi sağlaması olacaktır. Şöyle ki, günün birinde, Türkiye'deki hahambaşılık görevi boşalırsa adaylığımı koyabilecek, işin ıcığını cıcığını öğrendiğimden başarılı olabileceğim.

Böyle bir yarara karşılık, uygun olmayan yanları da var işin. Bunu iki bölümde açıklayacağım: 1. Topluluğa ilişkin sakıncalar; 2. Topluluk dışı sakıncalar.

Toplulukla ilgili sakıncalar konusunda, Sofya Yahudi cemaatinin belirgin özelliğini ortaya koymak gerekir; dört hahama da Bulgaristan'da hahamlık yapmak iyi gelmemiştir pek.

... Siz bunun temeldeki nedenlerini araştırırken karşınıza çıkan şunlar oluyor; cemaatin ileri gelenlerindeki bilinç eksikliği, ayaktakımındaki dalaverecilik ruhu, özellikle de ortalığı karıştıran siyonist grubun varlığı.

Bulgaristan'daki dindaşlarımız için elinden geleni yapan ve cemaatin kasasından maaş olarak tek kuruş almayan Bay Danon'u bu siyonist grubun düşürdüğü güç durumlara bakıp onların etkinliğine inanmış olmalısınız. Hahambaşının durumunda olduğu gibi, yerel fonlardan ona ödeme yapıldığı söylenecek olursa bir gün, haydi haydi inanırsınız buna da.

Kısacası, Bulgaristan'daki Yahudi cemaatleri, zararlı faaliyetlerini, Türkiye'deki Yahudi cemaatlerinin çoğunda gördüğümüz bu karakteri henüz değiştirememiş olmalı.

Cemaat dışı zorluklara gelince, bu konuda önce, amaçlarının ne olduğu Sobraniye'de[1] açık açık ortaya çıkan Yahudi düşmanı grubun yükselişini belirtmem gerekiyor. Gün gelir, ben de o meclisin oturumlarına katılırsam, gitgide güçlenen bu

1) Bulgar Parlamentosu.

Yahudi düşmanı grubun bağırıp çağırmalarını durmadan sineye çekecek olursam, öyle sanıyorum ki, çok canım sıkılacaktır. Bulgarca bilmediğimden, onların tüm eleştirileri karşısında öyle kuzu kuzu susup kalacağım çünkü. Aynı şey, resmî çevrelerle ilişkiler için de söz konusu. Bazı koşullarda Bulgarca'nın yerine geçebilecek Almanca'yı bilmiş olsaydım hiç olmazsa, o kadar hayıflanmazdım.

Sofya'daki geleceğimin hep kötü yanlarını düşünmekteki amacım, sorunu kötümser bir açıdan ele almak isteğinden kaynaklanmıyor.

Burda söz konusu olan, böyle bir görevi kabullenmenin sonuçlarını bir bir düşünüp taşınmak. Gerçek şu ki, kendimi sonu ne olacağı bilinmeyen bir işe atmadığım şu kadar zaman içinde, onurumu koruduğum gibi, durup dinlenmeden yaptığım çalışmalardan ve bildiğim yabancı dillerden (Arapça, Farsça, Türkçe) ötürü Osmanlı halklarının takdirini ola ki kazanmaya devam ediyorum hep. Bulgaristan girişimimde en küçük bir başarısızlığı tadacak olursam aynı şeyler olmayacaktır.

Başarısızlığım bana karşı gizli gizli kıskançlık duyanlar ve düşmanlarım için çok esaslı bir dayanak olabileceğinden Türkiye'ye dönüşüm iyice güçleşir. Ayrıca, haham okulundaki işimden de olurum. Öyle sanıyorum ki, bir daha da maddî ve manevî yönden benzer bir iş bulamam kesinlikle. Bu sakıncalara karşılık, böyle bir göreve evet dememi ve bunun sonunda benim için can sıkıcı hiçbir şey olmayacağını düşünüyorsanız, kurulun isteklerine (birtakım belgeler ve fotoğraf istenmesi durumunda) olumlu veya olumsuz bir yanıt verebilmem için olabildiğince çabuk talimatlarınızı bekliyorum.

P. S: Yanıtınız olumluysa haham okulu diplomamı hemen göndermenizi rica ediyorum sizden.

Ne kadar sakınırsa sakınsın, Yahudi cemaatindeki bölünmelerden uzak kalamıyor Nahum. Farklı düşüncelerde çeşitli kamplar çıkıyor ortaya. Yahudi cemaati, içinde değişiklik isteyen birtakım insanlar ve gruplar barındırmaktadır. Bunlara Nahum da katılıyor ve kendinden yana olanları çevresinde topluyor.

İstanbul, 27 Şubat 1900

Sevgili Bay Bigart,

Size yazmak için, cemaatimizde geçen, önemli değilse de ilginç olan bir olayın sonuçlanmasını bekledim. Söz konusu olayı üç beş satırla anlatmaya çalışacaksam da, yine de biraz uzayacak.

Balat'ta dükkânı bulunan bir Yahudi kasap, bir başka dükkân da Ortaköy'de

açmak istiyor; izin için başvurduğu hahambaşı da sorunu "bet din"e[1] havale ediyor. Ama gerekli izin verilmiyor. Kasap da hahambaşına gidip izin verilmemesinin nedenlerini soruyor ve hakarete kadar vardırıyor işi. Hahambaşı kasabı tutuklatıp gözaltına aldırtıyor. Bet din de kasabı aforozluyor topluluk dışı ilan ediyor. Bu aforoz olayı, Yahudi halkını, özellikle de, kendi gazetesi *El Tiempo* da yalnız bu *herem*'i[2] değil, çağımızın düşüncesine, düşünce çeşitliliğine aykırı olan genel anlamdaki *herem*'i de suçlayıcı, zehir zıkkım bir yazı yayımlayan Bay D. Fresko'yu da kızdırıyor.

Şimdi siz bunun haham takımının yanılmazlığına, doğruluğuna bir saldırı olup olmadığını düşünüyorsunuzdur. Sıradan bir gazete yazarı, onların verdiği kararı yüksek sesle kötülemeye nasıl cesaret etmektedir? Böyle düşündükleri için onlar gerektiği gibi öçlerini aldılar işte. Yazının çıkışından bir gün sonra *El Tiempo* gazetesinin yayımı durdurulmuş, hahambaşının çabasıyla bir ay sürmüştür bu. Eğer Bay Fresko'nun çevresindeki grup sesini çıkarmamış olsaydı daha da uzayıp giderdi. Daha sonra, cemaat konseyinin, hahambaşının tüm hahamlarla birlikte hazır bulunacağı bir oturum yapmasına karar veriliyor. Bay Fresko, özür dileyip bağışlanmasını istemek için bu dinî yüksek mahkemenin önüne çıkacaktır. Gerçekten de geliyor oraya o. Ama ne var ki, onurlu davranışlarıyla oradakilere haddini bildiriyor.

Bet din üyelerine, "Size hakaret etmek gibi bir niyetim olmamıştır", diyor o, "eğer hakaret edildiğinize inanıyorsanız yazımı iyi anlamamışsınız, ondan bu. Aforoza gelince, benim bu konudaki düşüncelerimi yazmayı hangi yasa gereğince engelleyebilirsiniz siz? Hahamlar bile Sanedrin'in[3] kararlarını hiçbir sakınca görmeden rahat rahat tartışmamışlar mıdır? Yahudilik kişilerin veya kurumların yanılmazlığını kabul etmez asla." Hahamlarımızın verdiği yanıtları duysanız gülmekten ölürdünüz. Oturumda sekreter olarak bulunuyordum ve tutanakları yazıyordum. Her şeye karşın af maf dilemedi Bay Fresko; oturumdan selam verip çıktı.

Konsey üyeleri arasında bir tartışmadır başladı sonra. Çünkü hahambaşı, *El Tiempo*'yu sittin sene yasaklamak için elinden geleni yapacağını ve Bay Fresko'nun başka herhangi bir gazetede çalışmasını engelleyeceğini söylemişti.

Bereket ki, yüreği iyilik dolu olan biri, Bay Fresko'yu alıp getirecektir bu arada. O yine aynı hep; onlarla tartışmayı ateşli ateşli sürdürüyor. Sorunun yatıştırılabilmesi için gayret gösteriliyor. Hahambaşı, Bay Fresko'ya, başka ülkelerde de Yahudi düşmanlarının bulunduğunu, ama şu an bizdeki durumun yürekler acısı olduğunu, çünkü Yahudi düşmanlarının bizim kendi halkımız içinde var olduklarını söylüyor, "sizi kafa tutmaya yüreklendiren birtakım uygar gençler bun-

1) Haham mahkemesi (İbranice). Gerçekte, gerek et kesimi, gerekse dinî koşullara uygun et satılması (koşrut), hahamlığın denetimindedir.
2) Aforoz (İbranice).
3) Eski Filistin'de yüksek adalet mahkemesi.

lar, birtakım dalavereciler", diyor. "Özür dilerim hahambaşı hazretleri ama Yahudi halkının içinde dalavereci falan yoktur" diye söze giriyor Bay Fresko, "Üzücü olan kendi cemaatini dalavereci olarak gösteren birinin dinî liderimiz oluşudur. Ama bu başa gelmiş bir kez ve benim içim kan ağlıyor. Çoktandır içimdeydi bunlar; koşulların içimi dökmeye fırsat vermesinden mutluyum."

Kuşkusuz tartışma iyice sarpa sarıyordu; Bay Fresko'yu elini öpmesi için hahambaşına doğru itiverdi de birileri böylece barış sağlanmış oldu.

Olayın örtbas edilmesine, olanlarla ilgili olarak, kurulun gazetelere resmî bir bildiride bulunmamasına karar verilmişti. Ama ne var ki, genel sorunlara hep kendi kişisel ve aşağılık çıkarlarını bulaştıran başkan, *El Telegrafo*[1] gazetesine, hiç kimseye sormadan, kafasına göre bir yazı göndermek istiyor. Bu yazıda, Bay Fresko'nun, hahamlar topluluğundan özür dilediği, bağışlanma isteğinde bulunduğu söyleniyordu. Bana da imzalatmak istediler bunu. Ama ben karşı çıktım; çünkü bu, kurulda dakikası dakikasına tutmuş olduğum tutanağa ters düşüyordu. Direttiler ne var ki, illada imzalayacaksın diye sıkboğaz ettiler. Sonunda, yazıyı yumuşattılar da biraz, imzaladım ben de. Ertesi gün, başkanın yanına gidip düzenlediğim tutanağı yeniden gözden geçirdiğimi, yazının benim imzamla yayımlanmasına kesinlikle karşı olduğumu söyledim. Bunun üzerine, başkan, bana, Bay Fresko'nun özür dileyerek bağışlanma isteğinde bulunduğunu tutanağa yazmamakla haksızlık ettiğimi, çünkü n'olursa olsun, bir tutanağın hep kuruldan yana düzenlenmesi gerektiğini söyledi.

Sansürün önce kabul edip sonra yasaklamasına karşın, *El Telegrafo,* yazıyı benim imzamla yayımlıyor ve Bay Fresko'nun gazeteyi yalanlamasını engelliyor. Ertesi gün, istifamı gönderiyorum; ama bunu yaparken, hahambaşına karşı temkini elden bırakmıyorum. İlk iş olarak onun yanına gidip dalavereli değilse de doğruluktan uzak bu gibi işlerde rol alamayacağımı söylüyorum.

İstifa ettikten sonra aldığım çok sayıda sevgi ve kutlama mektuplarından şunu anladım ki veya şuna kesin olarak inandım ki, -daha önce kuşkuluydum çünkü, konduramıyordum- adım beş paralık olup çıkacaktı. Ahlaksal açıdan beni aklayacak böyle maddî bir özveride bulunduğum için mutluyum. Bulgaristan'daki adaylığımın başarılı olması için Türkiye'de kazandığım temiz üne gereksinimim var çünkü; ona hiçbir leke sürülmemeli. Bugün Sofya'dan gelen *Verdad*[2] gazetesine göre, belirsiz bir tarihe ertelenmiş olan kongre, on beş, yirmi güne kadar yapılacak. Bulgaristan eski hahambaşısı Doktor Donkoviç adaylığını yeniden koyuyor. Güdemann'la[3] Gaster'in[4] salık verdikleri iki aday daha var. Bay Zadok Kahn'ın sa-

1) Yahudi İspanyolcası'yla yayımlanan gazete (1886-1925). Bu mektubun yazıldığı tarihte, hahambaşına yakınlığıyla biliniyordu.
2) Sofya'da Yahudi İspanyolcası'yla yayımlanan bir gazete (1898-?).
3) Moritz Güdemann (1835-1918), Viyana hahambaşısı.
4) Moses Gaster (1856-1939), bilgin, siyonist lider, Londra Sefarad cemaati hahambaşısı.

lık vermesi gerekmez mi beni de? Zaman geçmeden bunu yapmasını isterseniz size büyük bir gönül borcu duyacağım.

Hem gazete, hem de Kehilat Şalom[1] için hahambaşı adına teşekkürlerimi sunduğum mektubumu almış olmalısınız.

Aramızda kalsın ya, gönderdiğiniz gazete, *Hamagid*'in[2] de *Hazefira,*[3] *El Progresso*[4], *El Dia*[5] gibi siyonist olduğu konusunda hükûmeti uyarmaktadır. Adresimize değil de, postrestant olarak gönderilmesini özellikle istedik bu yüzden *Hamagid*'in.

P.S: Hahambaşı, Osmanlı Yahudileri arasında Türk dilini yaymak için gerekli yöntemleri araştırmakla görevli yüksek bir kurul oluşturdu geçenlerde. Din yoldaşlarımızın geleceği açısından bir yarar görmediğimden bu düşünceye karşı olsam da, hahambaşını kırmamak için bu kurula katılmayı kabul etmek zorunda kaldım. Şimdiye dek bir oturum yaptık daha. Önemli bir şey yok henüz. Hiç olmayacak da.
(.....)

Başarısızlık, kararlılığını sarsmıyor Nahum'un. İçinde yaşadığı cemaat ne istiyorsa ona göre tavır alıyor. Batı'ya açık bir seçkinler grubunun teşvikiyle yavaş yavaş bir çağdaşlaşma akımı biçimlenmektedir. Hahambaşılığa gelince, özümleme kartını oynuyor o. Daha sonra, daha elverişli koşullar içinde, benzer bir tutumdan yana olacaktır Nahum da. Özümleme bir türlü gerçekleşmese de, XIX. yy'ın sonundaki Yahudi yöneticileri için gündemde kalmıştır hep. O günlerdeki politik gerçeklerin dayattığı bir zorunluluk belki de, kim bilir?

Hasköy, 30 Mayıs 1900

Sevgili Bay Bigart,

Sofya'daki seçimin sonucunu biliyorsunuz kuşkusuz. Bunu size önce ben bildirmeliydim. Ama seçimin sonucu, işimin başımdan aştığı bir zamanda, yani haftalık konferanslarım sırasında bana ulaştığından, size mektup yazmayı ertelemekte bir sakınca görmedim.

Bütün bilgileri alıp bu seçimin ortaya koyduğu gerçekleri anlamak amacıyla

---

1) Barış Topluluğu (İbranice) bir sinagogun ismi.
2) Lyck/Berlin/Krakow (1856-1903). Rus Yahudileri için İbranice olarak yayımlanan ilk modern gazete. Yahudi dünyasında Haskala düşüncelerinin yayılmasına yardımcı olacaktır.
3) Varşova'da 1862-1935 yılları arasında yayımlanan siyonist gazete. 1876'dan itibaren siyonist lider Nahum Sokolov, bu gazetede çok önemli bir rol oynayacaktır.
4) Yahudi İspanyolcası'yla yayımlanan bir gazete (1895-?).
5) Yahudi İspanyolcası'yla yayımlanan siyonist bir gazete (1897-1914).

özellikle biraz bekledim size yazmak için.

Djakovo[1] hahamı Ehrenpreiss'in[2] Bulgaristan hahambaşısı olarak atanması başarısızlık değil benim için. Onun yeğlenmesinde çeşitli nedenler söz konusu. Önce şunu söylemeliyim; adaylar listesinde son anda yoktum ben. Aday olarak katılan on sekiz kişiyi incelemekle görevli kurul, dört kişiyi saf dışı etmişti.

Yaşım başarısızlığıma büyük ölçüde neden oldu. Gerçek yaşım yirmi sekiz de olsa doğum belgemde yirmi dört yazılı. Dahası, yönetmelikler olmazsa olmaz bir koşul olarak otuz yaşı zorunlu kılıyor. Bu durumda, adaylığımın kongrenin ve hükûmetin onayını almaması doğaldı tabiî.

Bay Ehrenpreiss'a gelince, kazandığı zaferi, canı gönülden yapılan tavsiyelere, iki Slav dili bilmesine (Lehçe ve Hırvatça) doktor unvanına, özellikle de siyonist eğilimine borçlu o.

Doktor Gaster'in tavsiyesi seçicileri, hele de kurul üyelerini çok etkilemiştir. Her ne olursa olsun, böyle bir şey eksikliklerimi anlamaya, gelecekte bunları nasıl gidereceğimi bir an düşünmeme olanak sağlamıştır. Umutsuzluğa kapıldığım yok pek; cemaatlerimizin içsel devinimlerini büyük bir dikkatle izliyor, İskenderiye veya Kahire gibi kentlerdeki hahambaşılıkların boşalacağı günü bekliyorum; çünkü başka ülkelerden çok Müslüman bir ülke için hazırlıklıyım ben.

Her ne olursa olsun, haham okulları geliştikçe ve halk bunları benimsedikçe, okumuş, bilgili ve namuslu bir dinî lidere sahip olma gereksinimi kendini Doğu'da hissettirmektedir.

... Çünkü, dinî liderin namuslu ve çok etkin biri olması gerektiği her yerden daha çok Doğu ülkelerinde biliniyor.

Böyle bir dinî lidere sahip olabilme ve Osmanlı Yahudiliğini madden ve manen yükseltebilme fırsatı, gerek geçmişte, gerek şimdide pek az çıkmıştır ortaya. Ama gerçek bu, neylersiniz? Burdaki dinî liderimiz yalnız kendisini ve yakınlarını düşünmektedir; kendini yakından ilgilendirmeyen sorunlara pek aldırmıyor. Attığı her adımın, yaptığı her eylemin temelinde tek şey var; saraya hoş görünmek. (Babıâli'ye değil) Size az önce, hahambaşının oluşturduğu, Osmanlı Yahudileri arasında Türk dilinin yaygınlaşmasının yollarını araştırmakla görevli bir kuruldan söz etmiştim. Bu ciddî ve önemli sorun hahambaşının çevresindekilerin kafasını meşgul ediyordu durmadan. Hahambaşı, kurul oluşur oluşmaz, din işleriyle ilgili nazıra bir yazı göndermiş ve yakında İspanyolca'nın yerini Türkçe'nin alacağını hükûmete bildiren bu yazı heyeti vekilede okunmuştur. Kurul şimdiye dek birkaç kez toplandı. Ama aldığı pek çok karar var; Şulei Maarif'in yeniden örgütlenmesi; Türkçe'nin Talmud Tora'da ve okullarımızda yeniden örgütlenmesi; kız okullarına haftada bir veya iki saat Türkçe dersi konması; Türkçe bir Yahudi gazetesi çıkarılması.

---

1) Hırvatistan'da bir kent.

2) Marcus Ehrenpreiss (1869-1951), çağdaş İbranî edebiyatının öncülerinden. Siyonist.

Şimdi temel sorun, bütün bu gereksinimlere yanıt verecek kaynağı bulabilmek ve giderleri karşılayabilmek. Kurulun masası bu konuda, uygulanması güç, bir yığın tasarıyla dolu bu güzelim tasarılar dosyaları içinde mışıl mışıl uyuyacaktır artık.

Ne yazık ki, benim de katıldığım bu kurulun görüşmelerine ilişkin daha ayrıntılı bilgi vermek isterdim (son mektubumda hahambaşını kırmamak için bu kurula katıldığımı yazmıştım) ama inanıyorum ki, size bunlardan uzun uzun söz etmemin bir yararı yok.

Bütün bu sorunlarda üzücü olan şey, kimsenin düşündüğünü açık açık söyleyememesi. Bugünkü yönetim artık dayanılmaz oldu.

... Ne kadar "nazik" bir görevimiz olduğunu görüyorsunuz işte; çok ölçülü olmak zorundayız. Haham okulu için çıkacak izin belgesi ola ki bundan böyle daha etkin, daha özgürce çalışmamızı sağlayacak. Şu an, Dahiliye Nezareti inceliyor sorunu. İzni bir kez aldık mı, halka, özellikle de haham takımına, geleceğin hahamlarının bir yandan Talmud ve ahlak bilimiyle (Doğu için vazgeçilmez konular bunlar) bir yandan da dindışı bilimlerle yoğrulacaklarını göstermek olacak amacımız.

(.....)

Nahum, her şeyden önce, çevresindeki ilişkileri ve koşulları bilen bir insan olarak, yandaşlarıyla sürekli bir çalışma içinde olmak için onların oturduğu semte yerleşmek istiyor.

Büyükdere, 3 Ağustos 1900

Sevgili Bay Bigart,

(.....)

Gerek haham okulunun, gerek özel işlerimin bizi içine kapalı bir yaşama tutsak etmesinden daha önce hiç mi hiç söz etmedim size. Haftada yalnız bir gün (cumartesi) tatili olan hanımım, o günü de evde geçirmek zorunda kalıyor. Öyle ki, evin ve okulun havası dışında başka hava solumadan aylar geçiriyor. Özellikle de kışın. Böyle bir şey onunkinden çok daha güçlü olan bir bünyeyi bile hastalandırmaya yeter de artar. Onun sağlığının pek iyi olmadığını siz de az buçuk biliyorsunuz.

Açıkça söylemeliyim ki, daire kiralarının yüksek oluşu nedeniyle daha fazladan masraf etmemize yol açacak bir değişikliği isteyecek durumda değiliz. Hasköy'deki eve ödediğimiz kira 500 frank. Kente taşındığımızda 800- 900 frank olacaktır bu.

Gerek kendimin, gerek haham okulunun yararı açısından çoktandır bu konuyu açmak istiyordum size. Kayınpederimle aynı semtte oturduğumuzdan, aynı insanlar üstünde etkili oluyoruz ikimiz de. Galata cemaati üstündeki etkimiz uzaktan ve bu nedenle de zayıf. Ayrı yerlerde otursak daha iyi olmaz mı? Kayınpederim konferans vermeyi Hasköy'de sürdürürken, ben de bir dizi tarihî ve edebî kon-

feranslar düzenleyerek Galata'nın o her şeye son derece ilgisiz cemaati içinde çalışırım. Şu da var tabiî; Galata, merkezî bir yer; geleceğimi düşünerek benim tamı tamına orda olmam; oranın ıcığını cıcığını araştırmam, nasıl biri olduğumu başkalarına gösterebilmem için oranın ne olduğunu iyice anlamam gerekiyor.

Size biraz daha uzunca sözünü etmem gereken bir konuyu böylesine geciktirdiğim için üzgünüm.

Hanımımın bayramlardan sonra göreve başlamasına, kızmayacağınızı umuyorum; uyguladığı sağlık rejimi ancak iki ay sonra etkili olabilir onun ancak.

Otel Büyükdere
İSTANBUL

Nahum, Alyans'ın İstanbul'daki adamı olsa da, Alyans, onun isteklerine hemen peki demiyor. Ücret artışı, karısının başka bir yerde görevlendirilmesi, ev değiştirme gibi konular uzun görüşmeleri ve büyük bir ısrarı gündeme getiriyor. Ama yine de, Alyans'ın başını ağrıtan sorunların çözümü için çabasını esirgemiyor Nahum.

Büyükdere, 20 Ağustos 1900

Sevgili Bay Bigart,

(.....)

"Bayan Nahum'a Galata'da görev vermesek ama, siz Galata'da otursanız; olmaz mı?" diye soruyorsunuz bana.

Hasköy'de görev yapmak, Galata'da oturmak... Bu iki şeyin nasıl uzlaştırabiliyorsunuz? Hanımımın Hasköy'de çalışması demek, kışın yağmurda, karda, rüzgârda, vıcık vıcık çamurlar içinde, Hasköy'e yarım saatte varan Haliç vapurlarının dondurucu yelinde yolculuk etmesi demek. Böyle bir yolculuğa dayanabileceğini mi sanıyorsunuz onun?

... Onu yeniden Hasköy'de oturtmak, onun sağlığını tehlikeye sokmakla aynı şey. Güzel güzel dinleniyor şu an ve sizin de düşündüğünüz gibi bu onun sağlığına iyi geliyor.

... İki ay sonra olacak şeyi şimdiden görüyorum; yeniden başlayan bir kansızlık, yeni bakımlar, yeni bir dinlenme gereksinimi ve daha böyle bir sürü şey. Siz de çok iyi biliyorsunuz ki, sağlığını bozan sarsıntıların durmadan yinelenmemesi gerek.

İstediği görevi vermemek için ileri sürdüğünüz neden, beni şaşırttı. İşteki devamlılığı konusunda ona yaptığınız serzeniş ne kadar dostça da olsa, onun böyle bir şeyi hiç hak etmediğini söylememe izin verin lütfen. Aynı şeyi geçen yıl için,

bu yılın nisan ayına kadarki süre için ona söyleyebilir miydiniz? Şu son zamanlarda devamlılığı neden daha az oldu onun? Hastaydı çünkü. Niçin hastaydı? Çünkü Hasköy'de oturuyordu. Okul yorgunluğunun yanı sıra açık havadan da, hareketten de yoksundu. Nedenleri kaldırın, sonuçlar yok olacaktır.

Bayan Nahum'u Hasköy'de bırakırken siz, "kendini yormadan çalışsın, durumu idare etsin" der gibisiniz. Yoo, hayır, kesin olarak söylüyorum ki, o bunu dünya yıkılsa kabul etmez; yapmaz.

... Hanımımın illa da Galata'da oturmasının gerekli olduğuna ilişkin öne sürdüğüm bütün bu nedenlerden sonra, benim de kent içinde bulunmamın gerekliliğine ilişkin birkaç söz etmekten çekiniyorum. Bu konuyu, bir savı bir başka savla savunur görünmekten korktuğum için sonraya bıraktım. Bu korkum şimdi geçtiğine göre, Hasköy'e kapanıp kalmakla geleceğimin büyük tehlike altına girmiş olduğunu söyleyemesem de bir hayli engellendiğini söyleyeceğim size.

Size daha önce de dediğim gibi benim bu semtte oturmamın zerre kadar yararı yok. Sizin bize verdiğiniz görevi kayınpederim tek başına yapabilir. Çünkü haham okulunun çiçeği burnunda öğrencileri vaaz vermeye başladılar bile şimdiden.

... Şimdi de benim Galata'ya alınmamın, neden mutlaka gerektiği konusu üstünde duralım biraz.

Hali vakti yerinde olan, böyle olduğu için de cemaatimizdeki olayların gelişiminde -bu gelişim ilerde hayli büyüyecek; öyle gerekiyor çünkü- etkinliği bulunan bir sınıf var ki, Galata'ya akın ediyor durmadan. Beni sık sık gördükleri, zaman zaman da dinledikleri için tanıyor ve seviyorlar. Onların bana olan sevgisi, her gün daha bir belirginleşiyor (Özellikle herhangi bir hayır işi için para istediğimde bunu fark ediyorum; kimsenin gıkı çıkmıyor. Benim saygınlığım adına yapılan bu esirgemezlik öyle yabana atılır bir şey değil). Herhalde belli bir ölçüyü elden kaçırmadığımdan, dikkatli davrandığımdan onların dikkatini, ilgisini çekmek için bana göre üç yıl yetti. Şimdi de kazanılan bu sevgiyi yarara dönüştürmek söz konusu. Bakın, nasıl?

İstanbul'da, Hasköy, Balat, Kuzguncuk, Ortaköy gibi semtlerin her birinin pek çok hahamı, tapınağı, sinagogu dışında, bir de hahamlar mahkemesi üyesi dinî liderleri var. Yalnız Galata'da yok bu. Çünkü burası oldum olası eski kuşaktan bir haham istememiştir. Üstelik Galata'da iki tapınak var. Bunlardan biri, İtalyan Büyükelçiliği'nin koruması altında olup oraya gelen dini bütünlerin çoğu yabancı ve başkentin seçkin kişileri. İtalyan sinagogunun yönetimi de, -burası bizim haham okuluna yılda 5 lira (115 frank) vermeyi kararlaştırmıştır- Galata'daki İspanyol tapınağının yönetimi de beni birçok kez vaaz vermeye çağırdı. Ama genellikle bu isteklerini geri çevirmek zorunda kaldım. Çünkü cumadan gidip pazar sabahı geri dönmem gerekiyordu. Galata'da bulunmam iyi olacaktır gördüğünüz gibi. Çünkü Bay Fernandez ve hahambaşının ön ayak olmalarıyla ben o tapınaklara vaiz-haham olarak atanabileceğim ve böylece oralarda verilen gerek vaazlar,

gerek konferanslar hem daha sıklaşacak, hem de daha özgürleşecektir.

Galata'da görev almam konusunda söyleyebileceğim çok önemli bir şey daha var. Bir hahambaşının başındaki takkeyi görkemli bir biçimde taşıyabilmesinin yollarından biri de, (belki de tek yol) saraydan alacağı destektir onun. Henüz çok uzak bir gelecek için de olsa, etkili bazı kişilerle tanışmam fena olmayacaktır. Sultanın bir yığın kitap ve değerli elyazmalarıyla dolu özel kitaplığında bir görev almanın yollarını arıyorum şu an. Bana böyle bir iyilikte bulunması için majestelerine yazdığım mektup ikinci Mabeyincinin elinde şu sıralarda. Her gün ortaya çıkan bir yığın olay nedeniyle ikinci mabeyinci bile yaklaşamıyor sultana.

Sultanın tahta çıkışının 25. yılı şenliklerinden sonra, mektubun ona verileceğini umuyorum. Yanıt büyük bir olasılıkla olumsuz olabilir. Ama bu beni yılgınlığa düşürmeyecektir. Yeter ki ben, tüm yabancı okulların, edebî kurumların, büyük İslam kitaplıklarının bulunduğu Galata'da olayım. Hasköy'de sürgünde gibi yaşarken bütün bunlardan nasıl yararlanabilirim, söyleyin? Araştırma yapmak bir düş benim için. Son günlerde müzeye serbest giriş izni aldım. Ne kadar yazıttı şuydu buydu varsa onları bir bir kopyalama olanağı veren bir şey bu. Ama bu hakkı bir kez bile kullanamadığıma, bilmem inanır mısınız? Benim için büyük bir haksızlık bu.

Bütün bu nedenlerin dışında, söylemeye değmeyecek kadar küçük, ama hiç de daha önemsiz olmayan başka nedenlerle de, lamı cimi yok Galata'da olmam gerekiyor benim. Böyle olunca da, orada hanımıma da görev verilmesi gerekiyor.

(.....)

Hasköy, 30 Ekim 1900

Sevgili Bay Bigart,

Maarif Nezareti'nin resmî izninden duyduğunuz sevinci dile getiren 24 ekim tarihli mektubunuzu aldım. Size bu sorunu anlatırken, neler yazdığımı anımsamıyorum şu an. Demek istediğimi iyi anlatamamış olabilirim. Öyle izin falan söz konusu değil. Nazır, yazdığı bir mektupla, İstanbul'daki bütün okullarımızı resmen tanıdığını, onları beğendiğini bildiriyor. Hepsi bu.

Şu an, Gazze'deki kız okuluyla uğraşmaktayım ben. Bay Fernandez adına bakana sunduğum mektup gerekli formalitelerin yapılması için başmüfettişe gönderildi.

Haham okulu için gerekli izni alamadık henüz. Bu işteki yanlışın büyüğü hahambaşıda. Aşağı yukarı dört ay önce, din işlerinden sorumlu nazır, haham okulu konusunda bazı bilgiler istiyordu bizden hahambaşı aracılığıyla. Hemen o gün verdik yanıtı biz. Ama yeni öğrendim ki, nazır hâlâ yanıtımızı bekliyormuş; hahambaşı veya Türkçe yazışmalarla ilgili özel sekreterliğini yapan torunu yitirmiş mektubu. İkinci kez yanıtlayacağız artık, ne yapalım? Şu var ki, bu konuda o, ye-

terince istekli görünmüyor. Bütün nazırlar içinde belki de en kara yobaz maarif nazırı. Müslüman olmayanlara, özellikle de Yahudilere diş bileyen biri. Bu nedenle, ne zaman bir şey koparsak bu bakandan, öpüp de başımıza koymalıyız.

(.....)

Hasköy, 5 Aralık 1900

Sayın Başkan,

Maaşımın yükseltilmesi konusunda, sizden dilekte bulunduğum 30 kasım 1898 tarihli mektubuma 23 aralık 1898'de verdiğiniz yanıtta, "Size ileride daha yüklü bir maaş verebileceğiz. Kesin bu" diyerek isteğimin haklı olduğu umudunu bana vermekle büyük bir incelik gösterdiniz.

Özellikle dünya evine girdiğimden bu yana parasal durumumun daha da bozulması, bu isteğimi yinelemeye zorlamamış olsaydılar beni, "siz ne zaman istersenız" deyip bana verilen kesin sözün yerine getirilmesinin ardına düşmezdim. Evin bin bir gereksinimi bir yandan, -kira, hizmetçi, yeme içme, şu bu...- hahamlık görevinin, yani bir kamu kişisi olmanın yüklediği kaçınılmaz zorunluluklar öte yandan. Durmadan para gerekiyor ve Bayan Nahum'la benim elime geçen yetmiyor.

Gerçek şu ki, geçen yıl böyle bir şeyi size anımsatmayı uygun bulmadım. Çünkü o zaman yılda bana 1 500 frank getiren ve bildiğiniz koşullar nedeniyle bırakmak zorunda kaldığım bir görevdeydim; hahamlar kurulu genel sekreterliğini yapıyordum. Aylığımın artırılmasına ilişkin isteğimin haklılığına gelince, cemaati ilgilendiren bütün işlere koştuğum gibi hayli zor olan kendi görevimi de büyük bir titizlik içinde yaptığımı, çaba gösterdiğimi söylememe gerek yok.

Umuyorum ki, genel kurul, özellikle İstanbul gibi çok büyük bir kentte yaşayan benim gibi birinin durumunu ve bu durumun gereklerini adamakıllı inceleyerek, size bildirmiş olmaktan onur duyduğum böyle bir isteğe olumlu yanıt verecektir.

(.....)

İstanbul, 14 Mart 1901

Sevgili Bay Bigart,

Bundan bir buçuk yıl önce, sizden, üzülerek bir borç isteğinde bulunmuş, siz de olamayacağını yazmıştınız. Bunun verdiği burukluğu ve cesaretsizliği hâlâ yaşasam da, içinde bulunduğum durum, bir daha sittin sene böyle bir şey yapmayacağıma ilişkin verdiğim karardan beni caydırıyor. Söz konusu olan ben değilim artık. Kız kardeşlerimden iki yıldır nişanlı olanı, nişanlısına parça parça ödemeye söz verdiği 1 000 franklık drahomayı ödeyemediğinden bir türlü evlenemiyor; üç

ay, beş ay sonra deyip erteliyor durmadan. Biliyorsunuz ki, ailenin tek tutunacak dalı benim. Böyle olunca da, yardım elini uzatacak benden başka kimsesi olmuyor onların.

Evlenip yuva kurmam ve Bayan Nahum'un bitmeyen hastalıkları, elime pek az para geçişi, bu hesaba bile alınmayacak küçük tutarı biriktirmeme elvermedi.

Üç aylık taksitlerle ödemeyi kabulleneceğim şöyle en az beş yüz lira kadar bir avans verebilirseniz bana, gönül borcum büyük olacaktır size.

(.....)

Nahum'un yükselişi, haham okulu dışında öğretmenlik yaptığı okullardaki yöneticilerin hoşuna gitmiyordu; onlar Nahum'dan kuşku duyuyorlardı. İstanbul'daki Alyans görevlilerinin kapalı dünyası da, geleceğin hahambaşısının uymadığı kurallara sahipti.

İstanbul, 15 Ağustos 1901

Sayın Başkan,

Görevimi sizin saptadığınız sınırların da ötesinde yaptığımın farkına varıyorum da bazı bazı, beni kınamanız yüreğime çok ağır geliyor. Benimle ilgili yalan yanlış raporlar vermeye bayılan sevgili meslektaşıma inanmış görünüyorsunuz.

Böylesine yanlış bilindiğim için yüreğim acılar içinde, sayın başkan ve üzülerek soruyorum kendime; benim gibi içe dönük bir ruhsal yapısı olan bay Bénédict'i[1] Allah göndermemiş olsaydı ne olurdu benim adım? Yaşamda tek amaçları hep öne geçmek olan o okul yöneticileri var ya, tuttukları yolda yürürken, hastalıklı düşlerine engel bildikleri her şeye basa basa geçip gidiyorlar.

Böylesine boş ve alçakça kavgaları yürütebilecek gücüm yok benim. Zaman yitirmekten başka neye yarar ki bu? Benim öyle yitirilecek zamanım yok.

(.....)

İstanbul, 18 Ekim 1901

Sayın Başkan,

Haydarpaşa'daki Yahudi cemaatinin bana az önce yaptığı bir öneriyi duyurmak istiyorum size. Geçici olarak, yani, pek yakında atanma ihtimali olan bir yönetici işe başlayana dek, bu semtteki okulun yönetimini benim almam rica ediliyor.

Durum öylesine ivedi ki, dört beş saat içinde yanıt bekleniyor benden. Ha-

1) Sylvain Bénédict, Alyans'ın müfettişi.

ham okulunun bana topu topu iki üç saat boş zaman bıraktığını göz önünde tutarak olumlu veya olumsuz kararınızı telle bildirmenizi diliyorum sizden sayın başkan.

(.....)

Hayim Nahum değişik stratejik noktalara tutunmaya çalışıyor. Söz konusu semt, zamanı geldiğinde ona yararı dokunabilecek hali vakti yerinde Yahudileri barındırmaktadır. Umutsuzca da olsa yeni parasal kaynaklar arıyor Nahum.

İstanbul 1 Kasım 1901

Sayın Başkan,

Haydarpaşa Yahudi cemaatinin bana yaptığı öneriyi merkez kurulunun kabul etmeyişinin nedenleri ne olursa olsun, böyle bir karar karşısında boynum kıldan incedir. Bu nedenledir ki, başımın etini yercesine bana önerilen bu geçici görevi (kasım ve aralık ayları) üstlenmedim.

Zaten böyle bir göreve istekli değildim pek; "evet" demem, benim için büyük bir özveri olurdu. O semti ve orda oturanları tanıyor ve orada var olan grup çekişmelerinin hiç mi hiç bitmediğini de çok iyi biliyorum. Yönetim kurulunun ısrarla beni istemesinin açık seçik nedeni de buydu zaten. Ama ne var ki, benim bir kamu kişisi niteliği taşıyor olmam, cemaati ilgilendiren işlere kayıtsız kalma suçlamalarını peşinen göze alıp hiç kimseye sormadan o öneriye "hayır" dememi engellemekteydi.

Mektubunuzun en önemli ve beni çok yakından ilgilendiren noktasına geliyorum şimdi.

Sizin izninizle ve bir süre önce, bana önerilen o geçici yöneticilik görevini kabul edip etmemem konusunda sizden izin istememi gerektiren aynı nedenlerle, Hahamlar Kançılaryası'nda eskiden nasıl çalışmışsam Haydarpaşa'da da günde iki saat çalışabileceğimi söylememi ele alıp "tüm zamanımın size ait" olduğunu ileri sürüyor ve günde bir saat daha çalışmamı istiyorsunuz benden. İlkelerinizin doğruluğu konusunda bir şey söyleyecek değilim ve benimle Alyans arasında bizi birleştiren manevî bir sözleşme olduğunu, onu tartışmanın, onun hükümlerini yazıya dökmenin gerekmediğini kabul ediyorum.

Ama böyle de olsa, onun uygulanmasına bazı açıklıklar getirilmesi gereken zamanlar oluyor. Görevimin bilincindeyim ve birlikte yaptığımız çalışmaların Yahudi Doğu'nun yükselmesi yolunda yaratacağı paha biçilmez sonuçlara gerçekten inanmış biri olan ben, gecemi gündüzümü öğretmenlik mesleğine vermekteyim.

Hasköy'de ve Galata'da verdiğim dersleri hesaba katmadan söylüyorum; haham okulundaki on saat dersim için dört katı zaman ayırıyorum hazırlanmaya.

... Geçici okul yöneticiliğine getirilseydim ne güçlüklerle, ne yorgunluklarla ge-

çecekti o iki saatim kim bilir? Dinlenmemin, uykumun, hele de kişisel çalışmalarımın canına okunacaktı böylece. İzninizle anımsatmak isterim ki, kendimi hazırladığım meslek, şu an bütün zamanımı alan öğretmenliğin gerektirdiği çalışmadan çok daha zor çalışmaları gerektiriyor. Masamın üstü, École pratique des hautes études'e (Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu) vereceğim bir tez için, Paris'teyken güçlükle topladığım malzemeyle dolu. Düşünün ki, zaman yokluğundan ve kafamın yorgunluğundan, el sürülmeden duruyorlar.

Ama yine de, şimdikinden biraz daha iyice basit bir yaşam sürdürebilmek için uykumdan bir veya iki saati feda edebilirdim. Çünkü 2 400 frankla (bunun 1 000'i ev kirasına, 400'ü sigortaya gidiyor) iki yakamı bir araya getirecek gibi değilim artık. Onurum var, kişisel geleceğim için korumak zorunda olduğum, hem Alyans'la olan ilişkilerimde, hem meslekî ilişkilerimde, belli bir yere sahibim. Kuşkusuz, dört yıllık çalışmamın sonunda, durumumu düzeltmek istemiş olsaydı Alyans, yaptığınız öneriye sesimi çıkarmaz bir saat daha çalışmayı kabul ederdim.

Sayın başkan, yüreğim üzüle üzüle söylemek zorundayım ki, önerinizi yerine getirmem madden olanaksız; işim başımdan aşkın ve öğretmenlik kişisel işlerimle bile uğraşmama elvermiyor benim.

P.S: 1873 Manisa doğumluyum. Kimlik kartımda 1878 yazılı.

Haham okulu geleneksel toplumun derinliğine bir değişim geçirmesi için ayrıcalıklı bir araç oluyor.

İstanbul, 30 Nisan 1902

Sevgili Bay Bigart,

Haham okuluyla ilgili izni, kısa süre önce çalışmalarımızın maddî ve manevî geleceğini güvenceye alan çok olumlu bir yazıyla aldığımı duyurmaktan mutluyum.

Çabalarımız sonuçsuz kalmadığı, başvurularımız başarıya ulaştığı için içim içime sığmıyor, inanın ki. Çok, çok mutluyum. Yeni yönetimin, Müslüman olmayan toplulukların ilkokul açmalarına izin vermeme yönündeki kararını göz önünde tutarsak, yere göğe sığmayacak kadar büyük bir zafer bu bizim için. Ermeni patriği yıllardır büyük bir papaz okulu açmaya çalışıyor; ama gel gör ki, oralı bile değil hükûmet, duymazlıktan geliyor hep. Ben bu işte hiçbir kimseden yardım görmedim. Öyle ki, hahambaşı kılını bile kıpırdatmadı, uzaktan uzaktan baktı hep.

Ne diyeceksin, öyle biri o işte; anlayışı da, çalışma gücü de hak getire. İyi niyetten bile uzak çoğu zaman.

... Doğu Yahudiliğinin utancı olan bütün o haydut sürüsü hahamları yola getirmek hahambaşının işi. Onlar ki, Alman Yahudilerinden (Aşkenazi topluluğu) matza[1] satın alanları ve goy'ların[2] bayramlarında süt içenleri aforoz etmek gibi birtakım ipe sapa gelmez işlerle uğraşmaktan, dalavereler çevirmekten başka bir şey yapmıyorlar. Tabiî bütün bunlar, gerek öğrencilerimizde, gerek bizim çalışmalarımızla ilgilenmek isteyenlerde heves meves bırakmıyor!

Durum o noktaya geldi ki, haham okuluna yıldan yıla yardım ediyorlar diye, sinagogları da, Yahudi cemaatlerini de resmen suçlayabilir artık hahambaşı. Ne hahamlar, ne de onların yandaşları (ne kadar az olsalar da) ağızlarını açamıyorlar: "*Dina demalhuta dina.*"[3]

(.....)

Batılılaşmanın başka bir yüzü içinde yer alınan toplumla bütünleşme, o toplumun dilini öğrenmekten de geçiyor. Buna ordan burdan birtakım direnmeler geliyor.

İstanbul, 1 Temmuz 1902

Sayın Başkan,

Son mektubumda, Doğu hahamlığının yeniden örgütlenmesinin başlangıcı olacak olan haham okuluyla ilgili bir yönetmelik göndereceğime söz vermiştim size. Ama ne var ki, hahambaşının güçsüzlüğü, haham takımının dinmek bilmeyen kini, yöneticilerimizin kayıtsızlığı, dahası, hükûmetin karanlıkçılığı, bizim yönetmeliği oluşturacak bütün hükümlerin, beş paralık değerinin kalmayacağına inanmamı sağladı.

Gerçeği söylemek gerekirse, Türkçe'yi kabul etmemizin hiçbir yararı olacağını sanmıyorum ben. Önce, böyle bir yenilikten hükûmet kuşkulanacak, bin bir türlü şey düşünecektir.

Maarif eski nazırı, aramızda geçen bir konuşmada, şöyle bir şey kaçırmıştı ağzından, "Bizim imamlara rakip olmak için mi Türkçe verilmesini istiyorsunuz derslerin?"

Sonra siz, kürsüye çıkıp Türkçe vaaz vermemize izin çıkacağını mı sanıyorsunuz? Her şeyden önce, hangi dinleyici için? Dindaşlarımızın Türkçe'yi anadil olarak kabul edecekleri günlerden -hiç gelmeyecek o günler- çok, çok uzağız. Böyle bir şeyin olmasını engelleyen yığınla güçlük, olumsuzluk var. Onlar Türkçe bilmiş olsalar da bize bu dille vaaz verme izni verilmeyecektir. Bir doğmadan, genel anlamda ahlaksal bir ilkeden, özellikle Yahudi dininden nasıl söz edilir

1) Hamursuz Bayramı'nda yenen mayasız ekmek. Hamursuz.
2) Yahudi olmayan kişi.
3) *Dina de-malkuta dina* (Aramca'da): "Yasa, krallığın yasasıdır." (Babil Talmudu, Nedarim 28a).

Türkçe olarak? Tora'nın[1] üstünlüğünden söz edildiğinde yanlış anlaşılmalar olacak; böyle bir şey, Kuran'ı aşağılamayı, daha doğrusu, onu yalanlamayı ima etmek, Musa'yı veya onun dinî öğretisini övmek, "Tanrının Sevgilisi" Muhammed'i incitmek olacaktır. Peygamberlerin hak, doğruluk ve dürüstlüğe ilişkin bir görüşünü açıklamak demek, bu gibi ilkelerin bilinmediği veya bırakıldığı bir çağda yaşıyoruz düşüncesini sokmak demektir kafalara. İnanınız ki, sayın başkan, eğer bugün Tevrat'ın veya duaların okunmasına hoşgörüyle bakılıyorsa İbranice yazıldıkları içindir ancak. Belki de bana zamanla her şey değişir gider diyeceksiniz. Doğru, kabul; ama geleneklerini bırakmayacak istemeyecek kadar fanatizmle yoğrulmuştur halklar. Bütün yasalar, yönetim, Renan'ın çok iyi belirttiği gibi, eskidikçe çimentosu sertleşen dinî temeller üstüne kuruludur. Dinî alana el atıp işletmekte veya toprak gibi kazmakta bir sakınca görülmediği gün, yapı belki hemen o anda çöküp yerini bir başka yapıya bırakacaktır. Peki öyleyse, hiçbir yarar göremeyeceğimiz bu dili öğreterek tüm zamanımızı yitirmek neye yarayacaktır?

(.....)

Hayim Nahum diretiyor; Roma hahambaşılığına dikmiştir gözünü bu kez.

İstanbul, 29 Temmuz 1902

Sevgili Bay Bigart,

(.....)

Roma hahambaşılığına adaylığım, bilmiş olun ki, sevgili Bay Bigart, gelmeyi istediğim ve sizin de önce gelmemi istediğiniz göreve başka bir yerde hahambaşılık yapmadan varamayacağım.

Karşıma ne zaman bir fırsat çıksa yine de canla başla çalışıyorum böyle bir göreve gelmek için. İki yıl önce Sofya söz konusuydu. Bu yıl Roma'da açıldı yer ve koydum adaylığımı. Başvuruma yanıt olarak, cemaat başkanı Şövalye Angelo Sereni, hahambaşılık diplomamı veya onun kopyasını istiyor benden. Ama ne var ki, Paris'ten buraya gelirken diplomam bana verilmemişti.

Kısa süre önce, hahambaşı Bay Zadok Kahn'a mektup yazarak, şimdilik bana dinî unvanımı belgeleyen yazılı bir kâğıt, ayrıca da, içtenlikli bir tavsiye mektubu göndermesini istedim. Sayın Bay Bigart, hahambaşının o belgeyle tavsiye mektubunu olabildiğince çabuk bana göndermesi için aracı olmanızı diliyorum sizden.

Umut ediyorum ki, adaylığımın desteklenmesi konusunda Roma'daki dostlarına birkaç şey yazacaktır genel kurul.

(.....)

1) Tevrat'ın ilk beş kitabından oluşan birinci bölüm.

İstanbul, 13 Ağustos 1902

Sevgili Bay Bigart,

Roma hahambaşılığı için bana şans dilediğiniz mektubunuzu aldığımı bildirmekten onur duyuyorum.

Merkez kurulu eğer adaylığımın başarılı olmasını içtenlikle istiyorduysa Roma'daki dostlarına bir tavsiye mektubu göndererek beni desteklemelerini rica etmeme karşın, böyle bir çabayı niye göstermedi, anlayamıyorum bir türlü.

Beni öyle bir göreve yaraşır bulmuyor mu acaba? Ama bunun yanında, Hahambaşı Zadok Kahn, kendisinden istediğim belgeyle birlikte bir de tavsiye mektubu göndermek inceliğini gösterdi bana. Düşünüyorum da, şöyle bir şey söz konusu olmalı: merkez kurulu hahamlık mesleğine böyle bir görevle başlamamın gerektiğine gerçekten de inanmıyor. Onun baba öğüdünü alıp öyle girişecektim bu işe.

Size sık sık belirttiğim gibi, merkez kurulu beni bir gün Osmanlı Yahudiliğinin başında görmek istiyorsa, bunun tek yolu, önce başka bir yerde hahamlık görevi almamdır. Çünkü, Doğu'da, öğretmenlikten Türkiye hahambaşılığına doğrudan geçmek olanaksız bir şey. Üç yıl önce, Sofya hahambaşılığı için adaylığımı aynı nedenle koydum ben. Bir tavsiye mektubu yazarak onurlandırmıştı Alyans beni o zaman.

Sevgili Bay Bigart, merkez kurulunun karşı çıkması durumunda, adaylığımı çekecek zamanı bulabilmem için, ay sonundan önce bu konudaki düşüncelerinizi yazarsanız bana, gönül borcum size çok büyük olacak.

(.....)

Ailesiyle çok ilgili bir insan Hayim Nahum; yakınlarına destek olabilmek için Alyans'tan, o koruyucu anadan yardım istiyor.

İstanbul, 19 Mart 1903

Sevgili Bay Leven,

Öteden beri bana gösterdiğiniz yakınlıktan yüreklenerek, bir iyilikte bulunmanızı istemekte sakınca görmüyorum. Mikve'de[1] okuyan ve birkaç ay sonra beş yıllık öğrenimini bitirecek olan bir erkek kardeşim var benim. Gerek çalışkanlığı, gerek iyi tavırlarıyla kendini göstermiş, hemen hemen her yıl sınıfının birincisi olmuş bir çocuk bu.

İsterdim ki, Montpellier veya Grignon'daki tarım okullarından birine kabul edilip birkaç yıl okusun oralarda. Eğer bu konuda yardımcı olursanız onun geleceğini güvence altına almış olacak ve ailemizi mutlu edeceksiniz. Din adamı olu-

1) Alyans'ın 1870'te Filistin'de kurduğu Mikve İsrael Tarım Okulu.

şum nedeniyle erkenden evlenmem, elimdeki olanakların kıtlığı aileme parasal yönden yardımda bulunmama hiç elvermedi ve hâlâ da elvermiyor. Bugün, tüm aile, inanın ki, sizin bütün iyiliklerinizi boşa çıkarmayacak olan kardeşimin okulu bitirmesini dört gözle bekliyor. Bay Niego[1], kardeşimin ne büyük bir yetenek olduğunu benden daha iyi anlatacaktır size.

Sizden istemekle onur duyduğum bu şeyi yapın lütfen.

(.....)

İstanbul, 19 Ekim 1903

Bay Başkan,

Yirmi altı yaşındaki zavallı kız kardeşimin ölümü üzerinden sekiz ay geçti geçmedi ve okulların açıldığı şu gün, Bay Brasseur'un[2] bana yolladığı telgrafı almış bulunuyorum.

Acım çok büyük. Hele de yarattığı sonuçları düşünecek olursam yalnız bir yönden değil, iki yönden de çok büyük. Hiçbir parasal olanağı olmayan beş kişilik bir aileyi arkasında bırakıp ölüverdi babacığım. Zaten şimdiye kadar kendi evimi bin bir güçlükle zar zor geçindiriyordum. Şimdi bu ağır yükün altında inanılmaz derecede derin sıkıntılar içindeyim. Dayanıp dayanamayacağımı hiç bilemiyorum.

Bugün İzmir'e gitmek zorunda olan ben, geleneksel yedi günün[3] dışında, gerekli olduğunda iki üç gün daha göreve gitmemek için Bay Fernandez'den izin aldım.

(.....)

Gerçek anlamda bir arabulucu oluyor Hayim Nahum. Böylesi bir etkinlik, imparatorluğun bazı idarî çarklarını içerden biri olarak gözler önüne sermesini sağlıyor onun.

Manisa, 22 Ekim 1903

Sayın Başkan,

Acılı ailemin yanına gitmek için apar topar İstanbul'dan ayrıldığımda yaşadığım sıkıntılar nedeniyle Kişinef[4] Yahudileriyle ilgili bir bilgi ulaştıramadım size.

Bin kadar Kişinefli Yahudi ailesinin Anadolu'ya yerleştirilmesi konusunda, sa-

1) Mikve İsrael okulunda 1890-1903 yılları arasında yöneticilik yapan Joseph Niego (1863-1950).
2) Adolphe Brasseur, Manisa'daki Alyans okulunun yöneticisi.
3) Yedi günlük yas süresi.
4) 1903 yılının 6-7 nisanında, Besarabya'daki bu kentte yapılan bir pogroma anıştırma.

raydan izin almak için Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'ya giderek resmî bir görüşme yaptığımı, bakanın bir "bahşiş" karşılığında bu tasarının gerçekleşmesine yardımcı olacağını *Sukot* bayramında öğrenmiştim. İşte o günlerde sadrazama bir dilekçe vermeyi kararlaştırdık. Nazırın adamlarından birinin verdiği dilekçe örneğine göre, bunu benim yazmam istendi.

(.....)

Gücünü gün günden sağlamlaştırmak istiyor Nahum; ilişkiler ağını genişletiyor.

İstanbul, 20 Nisan 1904

Sayın Başkan,

Geçen hafta başında olan bir olayı anlatmama izin veriniz lütfen. Şimdilik istenilen sonuca ulaşmamış önemlice bir konu bu. Sultan tarafından Türkiye hahambaşısının muavinliğine atanmam söz konusu. Ama neler oldu, anlatayım da bilin.

10 nisan pazar günü, küçük bir not aldım Bay Fernandez'den; benim Pera Palas'a gelmemi istiyordu; hem ortaelçilik görevi yapan, hem de Koşenşin[1] milletvekili olan Bay François Deloncle, dilbilim konularında bilgi alışverişinde bulunmak için beni orda bekleyecekti. Söylenen saatte gittim ve kendisiyle arkeoloji, yazıtbilim ve filolojiye ilişkin konularda konuştum. Sonunda, Yahudi İspanyolcası üstüne ortak bir inceleme yapmayı kararlaştırdık.

12 nisan salı günü, ilkinden çok daha uzun ve ilginç bir görüşme yaptım onunla; bu kez yanımızda Paris Borsası'nda hükûmet görevlisi olan ve Bay Deloncle'a eşlik eden Bay Lucien Perquel vardı. Konuşmalarımız filoloji alanından uzaklaşıp Türkiye Yahudilerinin tarihine, onların entelektüel, ahlaksal ve toplumsal durumlarına aldı götürdü bizi. Okullarımızın örgütlenme biçimine hem hayran, hem de onları savunur görünen Bay Deloncle çok ilgilendi bu kurumlarla. Yahudileri, Yahudi cemaatlerini Alyans'ın çizmiş olduğu biçimde bir ilerleme yoluna girmiş görmeyi istediğini belirtti birçok kez. Ben de ona düşüncemizin gerçekleşmesinde, yani Doğu Yahudiliğinin yeniden örgütlenmesinin gerçekleşmesinde karşılaştığımız birtakım engellerden ve güçlüklerden söz ettim. Durumu çok iyi kavrayan Bay Deloncle, bana bir kâğıda aşağıdaki notu yazdırdı, sonra da onu ikinci ve son görüşmesinde sultana sundu; "Türkiye doğumlu ve padişah hazretlerinin sadık uyruğu ve Fransa haham okulundan hahambaşı olarak diplomalı; Türkiye hahambaşısının takriri üzerine hükûmet tarafından durumu onaylanan ve aynı zamanda diller okulundan diploma almış bulunan Bay Hayim

1) Güney Çinhindi'nde eski bir Fransız kolonisi.

Nahum'un Türkiye hahambaşı muavinliğine atanması rica olunur."

Ertesi gün, Bay Fernandez'den Bay Deloncle'un aşağıdaki notunu aldım; "Sultan, Bay Nahum'un muavin olarak atanmasından yana. Ama o istiyor ki, doğrudan Yahudi cemaati versin bu görevi ona. Lütfedip, Bay Nahum'un perşembe sabahı saat onda benimle görüşmeye gelmesini söyleyebilir misiniz?" Gerçekte, gerek Bay Deloncle'un, gerek görüşmede hazır bulunan Münir Paşa'nın dediklerine göre, sultan bu konuda çok iyi niyetliymiş, ama ne var ki, bana karşı duygularını bilmediği Yahudi cemaatiyle sürtüşmeye girmemek için bu işe doğrudan el atmak istemiyormuş.

Dr. Menteşe Paşa.

Kendi propagandasını böylece sürdüren Bay Deloncle, gideceği gün benim gibi onu yolcu etmeye gelen büyükelçilik görevlisi Bay Bapst'la tanıştırdı beni garda. Şöyle bir yarım saat kadar konuştuğum Bay Bapst, her istediğimde bana yardımcı olmaya çalışacağına söz verdi. Bay Deloncle olacak her şeyden kendisini haberdar etmemi istedi Hahambaşı Bay Zadok Kahn'la ve Alyans'ın başkanıyla uzun uzun görüşeceğini söyledi.

İşte alabildiğine güzel... ama gerçekleşmesi güç bir tasarı. Bay Fernandez'in evinde yapılan bir görüşmede, Menteşe Paşa ile[1] J. Menaşe[2] ve kurulun aydın kafalı üyeleri sultana sunulacak bir dilekçeyi imzalamaya hazır olduklarını söylediler. Şimdi bütün iş, dilekçeyi kimin sunacağını bilmede. Her ne olursa olsun, sorun şu an çözülmüş değilse de, ortaya konmuş bulunmaktadır. Size yakında, hahambaşının despotça davranışlarının sonucu yürekler acısı duruma düşmüş Yahudi cemaatine ilişkin bazı şeyler yazacağım.

(.....)

Nahum, cemaatin yargı kurumlarında kendisine müttefikler bulmaya başlıyor.

18 Mayıs 1904

Sayın Başkan,

Türkiye hahambaşılığı kançılaryası yöneticiliğine -yeni oluşturuldu böyle bir görev- atandığımı Bay Fernandez size daha önce bildirmişti. Bu ayın on ikisinde, perşembe günü, Gallimidi Menteşe Paşa'dan şöyle bir mektup aldım; "Sayın Haham, Merkez Hahamlar Kurulu, bugünkü oturumunda, hahambaşının da onayı-

1) Dr. Menteşe Paşa (Gallimidi), Laik Yahudi Kurulu başkanı.
2) Jak Efendi (Menaşe), Laik Yahudi Kurulu genel sekreteri.

nı alarak oybirliğiyle Hahamlar Kurulu Kançılaryası yöneticiliğine atamış bulunmaktadır sizi. hemen üstlenmenizi diliyoruz. Alacağınız paraya gelince, bunu gelecek oturumda belirleyeceğiz. Lütfen..." Ertesi gün, Yahudi İspanyolcası'yla çıkan gazetelerde, daha sonra da, başkentteki Türk ve yabancı gazetelerde bu haber resmî bildiri olarak yayımlandı.

Bugün, yeni başlayacağım görev için elime geçecek öyle hiç de ahım şahım olmayan maaşım saptanmış bulunuyor. Ama yine de, cemaate az buçuk yararım olur düşüncesiyle seve seve kabul ediyorum işi. Açıkça söyleyeyim ki, son derece zor bir görev bu. Hahamlar kurulunun tüm bürolarında işler tam bir arapsaçı; zır cahil ve vicdan yoksunu birtakım görevliler her Allah'ın günü sayısız dolaplar çeviriyorlar. Perde arkasındakileri hizaya sokmama izin verilir mi, bilmiyorum. Her ne olursa olsun, dinî liderimizin iyi niyetini kazanmaya çalışıyorum, onu kırmamak için.

Cemaatin genel işlerine gelince, iyi örgütlenmiş bir cemaatte bulunması gereken üç temel niteliğin şu anki durumunu kılı kırk yararcasına araştırarak bir eylem planı yapmayı kararlaştırdım bu hafta. Bu üç şey; din, eğitim ve bu konularda yapılacak reformların biçimini ve ölçüsünü en iyi saptayacak olan yardımseverliklerdir.

Hahamlar kurulunun üyeleri, özellikle bazı koşullarda veya denetlemeler sırasında benim hahambaşına eşlik etmem veya onu temsil etmem gerektiği düşüncesindeler. Böyle bir şey, hahambaşılığa adaylığın yalnız kendi üyeleri için söz konusu olduğu Yüksek Din Kurulu'na alınmamı sağlayabilecektir benim.

Daha hemen bu hafta, tüm tutanakları, kararları ve fermanları incelemeye karar vererek, otuz yıldır arşivlerde saklı tutulan ne kadar kayıt kuyut varsa elimin altında topladım hepsini.

Bu sabahki oturumda, hahamlar kurulu oy hakkım olmadan görüşmelere katılmamı kararlaştırdı. Bana verilecek öbür görevlere gelince, onlar da bu hafta içinde saptanacak. Ama daha bugünden, benim imzam olmadan hiçbir harcamada bulunmama emri aldı cemaat kasası. Anlaşılıyor ki, hayli zor bir görev üstlendim ben.

Şu an, hahambaşının keyfi çok yerinde görünüyor. Ben de onun hoşuna gitmeye çalışıyorum. Bir kız torunu, yakında dünya evine gireceği için hahamlar kurulunun hahambaşına zorunlu bir armağan olarak sunduğu 1 000 frankı kendi elimle götürdüm ona.

Görevimde bana güçlükler çıkarmaması için böyle davranarak onu kazanabileceğimi umuyorum.

P.S.: Birinci üç aylık eğitim döneminde okuttuğum konulara ilişkin 26 mart tarihli rapor konusunda Hahambaşı Bay Zadok Kahn'ın izlenimini veya düşüncelerini bana iletirseniz gönül borcum büyük olacaktır size.

(.....)

Nahum, Fransızca dersler verdiği İstihkâm ve Topçuluk Yüksek Okulu'nda geleceğin Türk liderleriyle ilişkiler kurmaktadır.

25 Mayıs 1904

Sayın Başkan,

18 mayıs tarihli mektubunuzu yanıtlamaktan onur duyuyorum.

Dört yıl önce topçuluk okulunun başı Mareşal Zeki Paşa tarafından Haliç'te, haham okulunun yakınındaki İstihkâm ve Topçuluk Yüksek Okulu'nda Fransızca ders vermekle görevlendirildiydim. O günler hangi koşullar içinde olduğumu işte yazıyorum:

Eşim beş para almadan, sağlık nedeniyle işini bıraktığında durumum çok kötüydü. Bayan Nahum'un anemisine su gibi para harcıyor, evin hiçbir masrafını doğru dürüst karşılayamıyordum. O günlerde kaç kez merkez kuruluna başvurup gördüğüm iş ölçüsünde durumumun iyileştirilmesini istemiştim. Ama, tüm isteklerime, görevimin dışında, Alyans için yaptığım tüm çalışmalara karşın hiç mi hiç ödüllendirilmedim. Aylığıma yedi yıl içinde, topu topu 200 franklık artış yapıldı.

Tüm bunlara karşın, başlangıçta, haftada on saat dersim varken, yirmiye çıkarıldı bu. Böylesi berbat bir yaşamı sürdürebilmem olanaksızdı doğal olarak.

İşte bu durumda, benimle biraz ilgilenmesi için Bay Fernandez'e başvurdum. O da bana ciddî olarak ilgileneceğine ilişkin söz verdi. Gerçekten de, aradan çok geçmeden, topçu okulunun başkanıyla sıkı fıkı dost olan Bay Marchand adındaki bir arkadaşının aracılığıyla İstihkâm Okulu'ndaki Fransızca derslerini buldu. Orda görev yaptığım sürece, aşağı yukarı seksen asker öğretmenin görev yaptığı bu yüksek okuldaki Yahudi düşmanlığı düşüncesini ortadan kaldırmaya çalıştım. Şimdiyse, yeni görevim nedeniyle istifamı -üzülerek kabul ettiler- vermek zorunda kaldım. Hahamlar kurulunun bana daha çok para ödediği falan yok; aldığım para aynı yine; ayda 110 frank. Buna karşılık kurul, yaşamanın, ev kiralarının çok daha pahalı olduğu kent içinde oturmamı zorunlu tutuyor. Bu durumda yeni üstlendiğim görev zararıma oldu. Ama ne var ki, mesleğe girmek ve cemaate yararlı olmak istedim ben.

İstihkâm Okulu'nda ders verdiğimi size bildirmediğim için bana üstü kapalı olarak yaptığınız sitemi hak ettiğimi sanmıyorum; çünkü bana böyle bir işi merkez kurulu üyesi Bay Fernandez buldu. Üstelik de, bu aşağı yukarı özel ders gibi bir şeydi.

Nahum, cemaat içindeki kimi kurumlara egemen olan anarşiyi de önleme çabası içindedir.

İstanbul, 30 Haziran 1904

Sayın Başkan,

Hahamlar kurulunda çalışanlar yıllardır öylesine bir başıboşluk içinde yaşamaya ve her türlü yolsuzluğu yapmaya öylesine alışmışlar ki, bu kurumdaki çalışmalara biraz olsun düzen verebilmek benim için hiç de kolay olmuyor. Ufak tefek harcamaların daha önceleri hiç hesabı tutulmuyordu, kasa görevlisi aklına estiği gibi davranıyor, bazı şeylere para desteğinde bulunurken, bazı yerlerin -özellikle eğitim ve hayır kurumlarının- parasızlıktan kıvranmasına göz yumuyordu. Öyle bir hale gelmiş ki, bu gibi kurumlar ocak ayından bu yana hiçbir para yardımı görmemişler. Şu anki gelirler, sıradan giderleri karşılayamıyor. Bu nedenledir ki, bize yararlı olmaları bir yana, tersine zararı olan üç dört görevliyi emekliye ayırarak para konusunda biraz tutumlu olmak istedik. Ne var ki hahambaşı buna karşı koydu.

Sayın başkan, hahambaşının davranışları bir âlem; oturum sırasında her şeye "peki" diyor, ama ertesi gün, hahamlar kurulu karar alırken bir de bakıyorsunuz ki, sözünden dönmüş.

Bu adamın, bu hain adamın düşüncelerinin gizine ermeye olanak yok; bana bozulduğu tek şey, Alyans'la olan ilişkilerim. Bana tüm güvensizliği bundan geliyor.

(.....)

İstanbul, 17 Temmuz 1904

Sayın Başkan,

Hahambaşının ve yandaşlarının haham okulunun günden güne gelişmesini önlemek için yaptıkları entrikalar, işi gücü bu olanların çabaları bitmek bilmiyor artık. Tanrı'nın günü hiç yoktan onunla başımız dertte.

Geçen hafta, haham okulunun Boğaz'ın Asya kıyısına taşınması için gerekli işlemlere başlayacaktık ki, hahambaşı yeni taşınılacak yerin Osmanlı İmparatorluğu'nun prenseslerinden birine ait olan bir ormana yakınlığını ileri sürerek, Maarif Nezareti'nden önceden izin almamızı önerdi.

Okulların bir yerden bir yere taşınması için yetkili bakanlıktan izin alma zorunluluğu olsa da, taşınma nedeninin açıklanması, işi çıkmaza sokmaktan başka bir şeye yaramaz. Bildiğiniz gibi, Türkiye'de, devletten bir şey istemeye görün, yasalar dikilir hemen karşınıza.

Sonunda, hahambaşının ileri sürdüğü şeyi göz ardı edip başvurumuzu yönetmeliğin buyurduğu biçimde hazırladık. Ama ne var ki, gelenekleşmiş birtakım formaliteleri çabuklaştırmak için nazıra dilekçeyi benim götürüp kendisiyle konuşmam

kararlaştırıldı. Ertesi gün, bu kararı hiçe sayan hahambaşı, İspanyolca[1] doğru dürüst iki laf edemeyen, içkiden canına okunmuş seksenlik "kapı kâhya"sına dilekçeyi verip, "Al, sen götür bunu", diyor. Kurul üyeleri öfkelerinden deliye döndüler. Ama ne var ki, güçsüzlükleri, ellerinden bir şey gelmeyişi, her şeyi sineye çekmelerine neden oluyor. Dilekçe verildi. Ama hahambaşının duygularını, kafasından geçirdiklerini bildiğimiz için, bakanlığa gönderdiği adamıyla nazıra bir başka mesaj iletip iletmediğinden haberimiz yok tabiî. Ertesi gün, kurul başkanının isteği üstüne, Bay Danon'u da yanıma alarak, sözünü edeceğim bazı işlerden yakamızı sıyırabilmemiz için kimi dostlardan ricada bulunmaya Maarif Nezareti'ne gittim.

Bu olay biter bitmez ortaya bir başkası çıktı.

Geçen cuma günü, *El Telegrafo*'nun[2] yönetmeni Bay İzak Gabay, hahamlar kurulunu bir iş yapmamakla, ilgisizlikle suçlayan, haham okulunu karşısına alan uzun bir yazıyı kendi imzasıyla yayımladı. Önce, kurulun kararlarını, oturumların düzensizliğini ve yapılan yardımları (yazar, son günlerde birkaç Talmud Tora'ya, daha önce de hamam okuluna yapılan yardımlara dokunduruyor) eleştirip sonra da yeni yerimizi kötülüyor. Bizim Rochefort[3] sanki mübarek! Büyük yazar! Pasteur'ün hahamlık hummasına karşı bir serum bulmamasından üzüntü duyuyormuş!

Hahamlar kurulunun, kendi olanakları ölçüsünde haham okuluna ve Talmud Tora'ya yaptığı yardımları kıskanan Bay Gabay, yazısının sonunda gelecekte kurulun bu gibi yardımların büyük bir bölümünü kaldırmak zorunda kalacağını söylüyor.

Sayın başkan, bilmem burda, hahambaşıyla onun arkasındakilerin Bay Gabay'ı doğrudan etkileri altına aldıklarını görebiliyor musunuz?

Her ne olursa olsun, şu an için bu yazı büyük bir gürültü kopardı.

Yeterince tanıyoruz bu Gabay adını biz. Çünkü o, daha önceleri Alyans okullarına, öğretmenlerine, dahası onun üstün kişiliğine karşı sayısız yazı yayımlamıştı. Hahambaşının kol kanat gerdiği iğrenç bir yaratık bu adam.

El Tiempo gazetesi yanıt vermekten kuşkusuz çekinecektir; ileri düşüncelerinden ötürü sansür kurumunun çoktandır mimlediği bir gazete çünkü. Ama yine de, Türkçe bir gazetede yazı yayımlayarak, başka ulusların[1] gözünde bizi küçük düşürmekten başka bir şey yapmayan hahambaşının keyfî davranışlarını açıklayacağız.

(.....)

Yönetime gelme yarışında kısa bir soluklanma.

---

1) Naum "Türkçe" demek istiyor herhalde.
2) Yahudi İspanyolca'sında yayımlanan hahambaşılığa bağlı bir gazete.
3) Henri Rochefort (1831-1913), Fransız gazeteci, politikacı ve yazar.

İstanbul, 12 Ocak 1905

Sayın Başkan,

Dün, yani ocak ayının 11'i, çarşamba günü, Bay Nahum'un bir erkek çocuğunun dünyaya geldiğini size bildirmekten onur duyuyorum. Çok acı çekti eşim; hâlâ da bütünüyle iyileşmiş değil, acılar içinde kıvranıyor. Ama umuyoruz, yakında bir şeyciği kalmayacak yakında tümüyle iyileşecek.

(.....)

Tutucular ile ilericiler arasındaki savaş, başkentle sınırlı kalmasa da, kendini daha çok orda gösteriyor. Çünkü İstanbul, Osmanlı Yahudiliği temel otoritesinin merkezi.

İstanbul, 8 Haziran 1905

Sayın Başkan,

(.....)

Hamursuz Bayramı'nı geçirmek için annemle gittiğim İzmir'de, Karataş'ın ileri gelenleri benden birkaç konferans vermemi ve Palaçi'nin[2] ölümünden bu yana birbirine düşen grupları barıştırmamı istediler.

Vaaz verdim ama barıştırma işini yapamadım. İlerici grup, Hahambaşı Bensinyor'un[3] adını bile duymak istemiyor. Yan tuttuğumdan kuşkulanmamaları için veya bu konuya ilgi duyduğumu göstermek amacıyla kendimi bir iki gün bu işe tümüyle vermek istedim.

Bu hafta onlardan, bir mektup aldım; Şavuot Bayramı için birkaç konferans vermemi istiyorlar benden. Biraz üzülerek de olsa, "hayır" demek zorunda kaldım; büyük tatilde veya tişri[4] bayramlarda bir geziye çıkıp oraya da uğrayacağıma ilişkin söz verdim. Yapacağım bu yolculuk yüzünden hahambaşının kıskançlığını üstüme çekeceğimden korkuyorum. Çünkü burda, bana İzmir'de kalmam yönünde önerilerde bulunulduğuna ilişkin söylentiler dolaşıyor hep. Ne olursa olsun, hahambaşıyı üzmemeliyiz yine de, suyuna gitmeliyiz.

(.....)

Nahum'un kendisine örnek aldığı Fransa hahambaşısı Zadok Kahn ölüyor.

---

1) Ülkedeki öbür dinî cemaatler.

2) Abraham Palaçi (1809-1899), 1869'dan ölümüne dek İzmir hahambaşısı.

3) Jozef Bensinyor (1837-1913), 1900'den itibaren İzmir hahambaşısı.

4) Yahudi takviminde eylül-ekime denk düşen ay. Bu ayda art arda üç kutlama olur; yeni yıl (Roş Aşana), Kefaret Günü (Yom Kipur) ve Çardaklar Bayramı (Sukot).

İstanbul, 12 Aralık 1905

Sayın Başkan,

Dün sabah tüm telgraf ajanslarından gelen korkunç haber karşısında beynimden vurulmuş gibiyim hâlâ.

Onun sevgili ailesini, Fransız Yahudiliğini, Alyans'ı, dünya Yahudiliğini şaşkına çeviren bu büyük acı karşısında kendi acımdan söz etmek yürekliliğini gösteremiyorum.

Onu yitirmekle saygıdeğer bir ustayı, bir yol göstericiyi, bir akıl hocasını, bir koruyucuyu yitirdim ben.

... Ünlü din adamının ölümüyle ilgili konuşma için hahambaşı beni görevlendirdi.

(.....)

İstanbul, 26 Aralık 1905

Sayın Başkan,

Hiç kuşku yok ki, akla gelmedik sürprizler kenti şu İstanbul. Bizim Galata yönetimi büyülü bir değnek değmişçesine kaşla göz arasında dağıldı gitti. Oysa birkaç ay içinde ileri adımlar atarak, bu büyük semtin Yahudi gençliğine çok güzel umutlar vermiş, bizim tüm cemaatlerimize örnek olmuştu.

Gerçek şu ki, böyle kaçınılmaz bir son düşünülmüyor değildi. İşin iyi yanı, Galata'daki okul gençliğinin geleceğinin temelleri ana çizgileriyle tasarlanıp biraz biraz oluşturulduğunda başa gelmesi olurdu. Birçok kez yaşadığımız aynı deneyimler, bugünkü yönetimde hiçbir şeyin uzun ömürlü olmayacağı gerçeğini bize öğretmiş olsa da, halkı uyutmak isteyen gerici grupla bir süre daha savaşabileceğimize inanıyorduk yine de.

(.....)

Rus Yahudileri 1903'teki pogromların ardından 1905'te yeni pogromlarla karşılaşıyor. Bir geçiş yeri olan Osmanlı başkentinden belli sayıda Yahudi sığınmacı geçiyor.

İstanbul, 17 Ocak 1906

Sevgili Bay Leven,

Rusya'daki din kardeşlerimize para yardımı için girişimde bulunulmasına -sultan da katılacak buna- izin veren padişah iradesinin resmen ilan edilmesiyle elde ettiğimiz başarıdan sonra, uzun süredir içimde yaşattığım bir düşü gerçekleştirme-

ye çalıştık; Rus göçmenlerin, Müslüman göçmenlerin sahip olduğu ayrıcalıklarla Türkiye'ye yerleşmeleri.

... Ama öyle sanıyorum ki, el altında tutuluyor bu irade; çünkü elimize hâlâ geçmedi. Söylendiğine göre, bir miktar para istiyormuş başkâtip.

(.....)

Haham okulu, Boğaz'ın Asya kıyısına taşınmıştır. Nahum, bundan böyle her iki yakada da ders vermek zorundadır. Kentin genişliği, ulaşım güçlükleri çalışma koşullarını durmadan ağırlaştıracaktır onun.

İstanbul, 22 Şubat 1906

Sayın Başkan,

(.....)

Eskiden okul Hasköy'deyken, gerek haham okulundaki, gerek başka okullardaki derslerime yetişebilmek için bütün gücümle çırpınır, ulaşım güçlükleri nedeniyle yorgunluktan canıma okunurdu. Berbat havalarda, Okmeydanı tepesini, o taşlı topraklı yolları yaya geçmek zorunda kalırdım. Ama ya bugün? Haham okuluyla öbür okulların arasındaki mesafe öylesine uzak ki, bu artık can dayanır şey değil.

Haham okulu Kuzguncuk'ta, tepenin tam üstünde. Yolun uzaklığı bir yana, Köprü'den kalkıp doğrudan Kuzguncuk'a giden gemi sayısı çok az. Öyle ki, haham okulunda yapacağım iki saat ders için altı saatim uçup gidiyor boş yere. Çünkü Köprü'den kalkış sabah sekiz buçuk veya dokuzda. Köprü'ye dönüşümse öğleden sonra saat ikiyi buluyor. Galata'daki hahambaşılığa gitmek için bile geç bir saat.

Kabul edersiniz ki, sayın başkan, bu koşullarda, aktarma yapa yapa, Boğaz'dan Haliç'e koşturacağım diye -üstelik, bir geminin geliş saatiyle diğerinin kalkış saati birbirine denk düşmüyor hiç- zamanımı gemilerde geçirmeme madden olanak yok.

Ne yapıp yapıp Galata'daki okulda kalmaya çalışacağım ben; çünkü o hahambaşılığa yakın.

Yönlendirici bilgilerinizi bekliyorum.

(.....)

İstanbul, 2 Mart 1906

Sayın Başkan,

Hasköy ve Galata okullarındaki derslerimi bırakamayacağımı bildirdiğiniz, haham okulunun Kuzguncuk'a taşınmasıyla ortaya çıkan güçlüklerin üstesinden gelmem için evi oraya taşımamı önerdiğiniz 26 şubat tarihli mektubunuzu az önce

(perşembe, saat dört buçuk) yönetimimizin bir toplantısında almış bulunuyorum.

Size son derece pratik ve kolay gelen bu çözüm yolunun tek bir kusuru veya sakıncası var; böyle bir çözüm yolunun gerçekleşmesinin olanaksızlığı. Taşınmak falan değil sorun. Özveride bulunur, bastırırsın parayı, ceremesini çekerek kira sözleşmesini bozabilirsin. Sorun, taşınmanın bir işe yaramayacağı. Kuzguncuk'ta, Galata'da, Şişli'de, Hasköy'de veya yedi tepeli kentin hangi semtinde otururum oturayım, hep güçlüklerle karşılaşacağım. Benden istenilen görevi, haftanın yedi günü, sabahın saat yedisinden akşamın beşine dek durup dinlenmeden çalışarak yerine getirebileceğim doğal olarak. Ama Bay Başkan, çok iyi biliyor ki, gücümü aşan böylesi bir yorgunluğa dayanabilecek bir sırt hamalı olmadığım gibi, geliş gidiş saatleri oldum olası birbirine uymayan gemilerin birinden öbürüne seğirtecek bir koşucu da değilim ben.

Şimdiye kadar doğru dürüst ne sağlığıma bakabildim, ne de zamanımı kullanabildim; haham okuluyla öbür iki okul arasında mekik dokuyup durdum hep. Üç okul da Haliç'teydi çünkü. Şimdiyse durum, baştan aşağı değişti.

(.....)

Yahudi cemaatinin yönetimi, geleneğin kalesi.

İstanbul, 19 Haziran 1906

Sayın Başkan,

(.....)

Şu anki hahamlar kurulu, öncekinin tersine, kafasının beğendiği her şeyi yapma gücünü kendinde bulabiliyor; çünkü sırtını hahambaşına dayamış, onun aracı olmuş. Önceki kurulun ilerici eğilimleri olduğundan hahambaşıyla arası iyi değildi.

Kimi yöneticilerimiz var ki, Alyans'a karşı gönül borcu duymak şöyle dursun, onun yaptıklarını çekiştirmeye, iyiliklerini yok saymaya hazır hep. Niçin peki? Sayısız neden var. Ama en önemlilerinden biri şu: sizin okullarınızın sıralarında okumadıklarından, hepsi Türklerde bulunan o memur kafasını baştan aşağı benimsemişler; el etek öpen yağcı paşa takımıyla oldum olası al gülüm ver gülüm bir ilişki içindeler. Çağdaş Yahudi yaşamından haberleri bile yok veya hor görüyorlar onu.

İşte ben bu gibilerle karşı karşıyayım. Sayın Başkan, kabul edersiniz ki, karşılaştığım engeller ve güçlükler göz önünde bulundurulursa, böylesi bir yönetimde kazanılmış küçük bir yer bile çok büyük başarı.

Hahambaşı ile yandaşları, cumartesi günleri şemsiyeyle sokağa çıkmakta sakınca görmeyenleri[1] lanetle anıyorlar; kendini Yahudiliğe adamış olsa da özgür-

1) Yahudilerde cumartesi dinlenme gününe saygı gösterilmesine ilişkin kurallar, her türlü eşyanın, özel bir yerden, herkese açık genel bir yere götürülmesini ve şemsiyelerin açılmasını yasaklar.

lükçü ve ilerici olan birini yönetici olarak görmek istemiyorlar; dahası, Osmanlı Yahudilerinin hahamlar kurulunun başkanlığını, Yahudi milletinin adını beş paralık eden, çıkarları için bir yönetimi alaşağı etmek istediğinde, her dediğine peki demeyen birini en ağır biçimde karalamaktan hiç çekinmeyen iki eşli birine veriyorlar.

İşte bugünkü başkanımız! Hahambaşı da, hahambaşının çömezleri de kendilerine birkaç kuruş koklattığı için ona tapıyorlar. Birtakım ikiyüzlü adamlar da, haksızlıkların savunucusu olan *El Telegrafo* gazetesi de, onu öve öve bitiremiyorlar. Bu kurulun ahlak konularındaki yeni marifetlerini size çok yakın bir zamanda yine yazacağım.

(.....)

Taşraya yeni hahambaşıların atanmasıyla ortaya çıkan çalkantılar, Yahudi cemaatinin sorunlarının, birbirinden ayrı toplum projeleri nedeniyle gitgide siyasallaştığını gösteriyordu.

İstanbul, 9 Ağustos 1906

Sayın Başkan,

(.....)

Kudüs hahambaşısı olan Hahambaşı Elyaşar'ın[1] ölümünden iki üç gün sonra, Bay Antebi'den[2] şu telgrafı alıyorum: "Hahambaşı öldü. Haham Yakov Meyir'in[3] adaylığını canı gönülden desteklemenizi diliyoruz. Halk ve yabancı göçmen topluluğu, haham oğul Elyaşar'ın hahambaşı olmasını kesinlikle istemiyor. Düşüncenizi hemen bildirin." 26 temmuzda aldığım uzun bir mektupla bu telgraf doğrulanmıştır.

Hahambaşının yanında aldım soluğu hemen. Ben oradayken Kudüs'teki bir hahamdan telgraf geldi; haham tüm Sefarad ve Aşkenazi ileri gelenleri adına, bizim hahambaşıdan Meyr'in adaylığını kesin olarak dışlamasını, vezirden irade çıkıp oğul Elyaşar'ı hahambaşı vekili olarak atamasını istiyordu. Bu geçici atamaların sonuçlarını -geçici de olsa bu görev, bu unvanı almış kişilerin ölümüne dek sürer- çoktandır biliyoruz biz. Geçici atamayı engellemekte yarar olduğunu hahambaşının kafasına sokmaya çalıştım. Zaman kazanıyoruz bu arada. Bay Antebi de Elyaşar takımının oyunlarını bozmayı başarıp Hebron[4] hahambaşısının hükûmet tara-

1) Yakov Saül Elyaşar (1817-1906), Filistin'in Sefarad hahambaşısı.
2) Abraham Albert Antebi (1869-1919), Alyans'ın Kudüs Meslek Okulu yöneticisi ve politikacı.
3) Yakov Meyir (1856-1939), 1908'de Selanik hahambaşılığına seçildi. 1921'de Filistin hahambaşısı olacak. Bu mektubun yazıldığı tarihte Filistin hahambaşılığına aday olmuştu.
4) Filistin'de Kudüs'ün güneyinde bulunan bir kent.

fından Kudüs'e hahambaşı vekili olarak atanmasını sağladı.

Gelecek seçimin sonucu ne olacak, şimdi iş onu bilmede?

Hahambaşına Haham Meyr'i önerdiğimde, takındığı tavırdan anlayabildiğime göre, çevresindeki yağcıların etkisi altındaki dinî liderimiz, bu atamaya Haham Meyr'in Filistinli meslektaşlarına göre daha bilgili, daha doğrusu, daha az cahil oluşundan değil yalnız, aynı zamanda bu hahamın Avrupa'daki bir "Yahudi örgütünden[1] parasal destek aldığını" duymuş olduğu için de karşı koyacaktır.

Geçen salı, Haham Yakov Meyir'i öven bir yazı yayımlattım *El Tiempo* gazetesinde. Gerektiği gibi davranabilmek, uygun şeyler yapabilmek için Bay Antebi'nin vereceği bilgileri bekleyeceğim.

(.....)

Alyans'a karşı savaş, aynı zamanda haham takımı için ekonomik ve ideolojik anlamda gerçek bir "tehdit"i simgeleyen Batılılaşmaya karşı da savaştır. Haham topluluğunun öğretim alanındaki yerini Alyans'ın eğittiği laik öğretmenler almaktadır. Bu eski topluluk, haham okulunun kurulmasıyla da din alanındaki yerini ilerici genç hahamlara bırakmak tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bir kurumun, geçirdiği tüm değişimlerle birlikte çağdaşlığa doğru evrimi, hahamların da içinde bulunduğu tutucuların kafasını karıştırmaktadır.

İstanbul, 19 Eylül 1906

Sayın Başkan,

Kudüs seçimlerinde elde edilen başarıyı, daha doğrusu yarım başarıyı öğrenmiş olmalısınız. Yarım başarı diyorum, çünkü yeni seçilenle ilgili bir "ferman" çıkarılması için hahambaşının onayı gerekmektedir illa da. Bizim hahambaşı her zamanki gibi yine kararsız. Dediğine bakılırsa, her Allah'ın günü Epikurosçu[2] Yakov Meyir'e karşı yığınla protesto mektubu alıyormuş.

Biz hahambaşını, Haham Yakov Meyir'i tanıması için zorlarken, o adalet ve din işleri nazırlarından bir mektup aldı. Burda, hahamla ilgili nazırlığa ulaşmış sayısız karşı görüşe dayanılarak, yalnızca seçimlerin yasadışılığı değil, Meyir'in daha önce yabancı uyruklu olması nedeniyle de, aday olmaması gerektiği dile getiriliyordu.

Şu anki durum bu; onuru ve özsaygısı yaralanan hahambaşı, mektuba vereceği yanıtı erteledi. Burda, gerek halk, gerekse gazeteler Haham Yakov Meyir'den yanalar şu an.

Üzücü olan tarafı, bugünkü hahamlar kurulunun, size bundan daha önce üç kez bildirme onuruna eriştiğim gibi, Alyans'ın çalışmalarına pek de dostluk beslemeyen kişilerden oluşmuş olması. Hahamlar kurulu her şeyde mutlaka kötü bir yan arıyor.

---

1) Alyans.

2) Haham dilinde Epikurosçu kelimesi genellikle her tür zındık anlamında kullanılır.

Alyans'a bağlı olduğum için ve burdaki hahamlığın haksız işlerini, keyfî davranışlarını ve her şeyden çok da, 18 av 5654[1] tarihinde tüzüğe geçirmiş olduğu "kutsal dinimize göre, cemaatin parasını Alyans'a vermek kesinlikle yasaktır" kararına karşı sesimi yükselttiğim için kuşkulu biriyim onların gözünde. Bir süredir birta-

Selanik Hahambaşısı Yakov Meyir'in bir Yahudi bayramı için Talmud Tora Sinagogu'nda yapılan törenden çıkışı.

kım kişilerden imzasız tehdit mektupları aldığımı size yazmakta bir sakınca görmüyorum. Bunlardan biri, hem hahambaşılıktaki görevimi, hem de Türkiye'yi bırakıp gitmeye çağırıyor beni; eğer bunu yapmazsam aforoz edileceğimi söylüyor. On beş gün de süre veriliyor bana.

(.....)

İstanbul, 22 Kasım 1906

Sayın Başkan,

Yeni aldığım imzasız bir mektubun kelimesi kelimesine çevirisini, ilginizi çeker düşüncesiyle size iletmeme izin veriniz lütfen. Pek çok mektup aldım şimdiye kadar. Ama bugün aldığım mektupta "hahamlar" bana kanlı tehditler savurmaktan,

1) İbranî takvimine göre temmuz-ağustos 1894.

beni Bay Danon'un[1] çömezi olarak göstermekten çekinmiyor. Aldırdığım yok hiçbirine; çünkü onlar tabansızın, ödleğin teki. Ama aldığım bu kanlı tehditlerin sizi bir parça da olsa düşündüreceğinden kuşkum yok hiç.

"Haham Hayim Nahum Bey,

(Haham adını taşımakla günah işliyorsun)

Alçak, utanmaz herif, o iğrenç gazete *La Vara*'da[2] kendi niteliklerini bize yakıştırma cesaretini gösterdin sen. Hem senin, hem o çok şey biliyorum diye kasım kasım kasılan, dindışı bilimlerle uğraşmaktan onur duyan kayınpederinin, hocası olan İstanbullu hahamlara yapmadığın aşağılama kalmadı. Bizlere, biz İstanbullu hahamlara karşı takındığın iğrenç tavrın nedenlerini bir bir açıklaman için, dinî mahkemeye çağıracağız seni. Senin doğduğun güne lanet olsun! İstanbul'a geldiğin güne bin lanet! Haham kılığına bürünüp yüreğinin içinde Yahudi dinine nefret duyan kayınpederin de, sen de pisliğe boğdunuz yaşadığınız kenti. Sen ve kayınpederin bizi sultanız altına almak isteyecek olursanız eğer, oluk oluk kan akacaktır. Arkanızdakiler, sizi bir piyon gibi öne sürdüklerinde, dünyanın kaç bucak olduğunu göstereceğiz.

Sonuç olarak, hahambaşılıktaki görevinden çekip gitmeni son kez istiyoruz; 'hayır' diyorsan din yasalarının gücüyle atacağız seni ordan, bunu bil.

İmza: Aynı hahamlar."

Aldığım tüm öbür mektupları size sunmamın bir yararı olduğunu sanmıyorum. Onlar da bunun gibi ahmakça şeyler. Bu nedenledir ki, yetkili yerlere başvurmaya gerek görmüyorum.

(.....)

İstanbul, 17 Aralık 1906

Sayın Başkan,

(.....)

Güçle, direnmeyle, kurumumuzu saran kara bulutları dağıtmayı, düşmanlarımızın dört gözle beklediği fırtınayı ne yapıp yapıp savuşturmayı başarabileceğiz, bunu biliyoruz. Aklımızdan hiç çıkarmadığımız şey, haham okulunun kararsız, sallantılı durumunu sağlamlaştırmak, reformcu etkinliğimizi merkezî kurumumuzun çemberinin dışına, çevresine ve içine yaymaktır. Bu nedenle, içinde bulundu-

1) Abraham Danon bir aydındı. Aynı zamanda doğubilimcisiydi. Dinî yazılar üstüne yaptığı bilimsel yaklaşımlar gelenekçilerin hoşuna gitmiyordu.

2) Kahire'de yayımlanan ve başkentten ve taşradan, pek çok kişinin, hahambaşı ve yandaşlarına karşı imzasız yazılar gönderdiği gazete. "Bize saldırabilmek için bu yazılar bizden biliniyordu." (H. Naum'un notu). 1905-1908 yıllarında çıkan bu gazete Alyans'ın ve Batılılaşmanın savunucusu Avram Galante adında İstanbullu bir aydın tarafından kurulmuştur.

ğumuz şu zor günlerdeki görevimiz yorucu ve zordur.

Öğretimimize ve özellikle de dinî dallara yenileştirici bir akımı sokabilmek, haham okulu öğrencilerini saygın ve gerçek bir *tsorva merabanan*[1] yapabilmek için ne gibi yöntem uygulamalıyız?

Bu, her şeyden önce, öğrencilerimize bir akıl disiplini, doğru bir vicdan ve temiz bir yürek verebilmek, sonra da onların düşüncelerini akılcılığa doğru yöneltmek ve onları elden geldiğince çağdaş Yahudiliğin yararlı ve değişik bilgileriyle besleyebilmekle olur. Böyle bir yol izleyerek, Doğulu hahamlarda çok sık görülen düşüncenin aşırı değişkenliğini değiştirir, onları geleneksel hahamlığın halkı uyutan çetrefil, bayağı ve işe yaramaz tartışmalarından uzaklaştırır, onlara geniş bir bakış açısı kazandırarak seçtikleri mesleğin yüceliğini, yararlarını ve değişik görünümlerini öğretebiliriz. Düşüncelerimizin tümü bu amaca yöneliktir ve biz bu amaç doğrultusunda yürüyerek eğitimde, öğretimde, teori ve pratikte bir türdeşlik, bir birlik kurmayı başarırız.

(.....)

İstanbul, 1 Ağustos 1907

Sevgili Bay Bigart,

Bugünlerde hahambaşı din işleri nazırından bir mektup aldı. Nazır bu mektupta ona, Meyr'in Selanik'e atanmasına ilişkin -hahambaşı istemişti bunu- sadrazamın Makedonya Genel Müfettişi Hilmi Paşa'nın ayrıntılı bir raporuna dayanarak verdiği kararını iletiyor. Babıâli, kesin olarak bu atamaya karşı çıkıyor. Çünkü sadrazamın mektubu, "Bu hahamın bazı Avrupa Yahudi örgütleriyle, özellikle de Alyans'la ve Filistin temsilcisiyle ilişkili olduğunu, böylece onun yabancı Yahudilerin koruyuculuğuna soyunduğunu" söylüyor.

İşte hahambaşının o lanet olası yönetiminin, yandaşlarının ispiyonculuğunun, jurnalcılığının bizi götürdüğü yer! Perde arkasında oynanan bütün o iğrenç entrikaları, dönen dolapları size teker teker anlatmam olanaksız. Dayanamıyorum artık, bittim ben. Birkaç günlüğüne gidip -izin verirseniz eğer- biraz kafa dinlemeyi düşündüğüm Paris'e vardığımda size tüm ayrıntıları ileteceğim.

Alyans'ı karanlık bir topluluk olarak gösteren bu canavarca karalama karşısında suskunluğunu sürdüreceği söyleniyor hahambaşının!

(.....)

---

1) Aramca'da hahamlarla ilişkiye girer girmez alev alan, yanan anlamında bir deyim.

HAYİM NAHUM'UN FALAŞALAR SERÜVENİ

Alyans, 1862'den bu yana, Falaşaların[1] durumuyla ilgilenmiş, 1862'de Joseph Halévy'yi[2] göndermişti onların yanına. Ama ne var ki, ülkenin altını üstüne getiren savaş nedeniyle yaptığı incelemelerden sonuç alınamadı. 1904 ocak-1905 ağustos arasında, aynı görevi Joseph Halévy'nin öğrencisi Jacques Faitlovitch üstlendi. Dönüşünde, Falaşa Yanlıları adıyla İtalya'da bir komite kuruldu. Bu girişime Alyans katılsa da, Faitlovitch'in salık verdiği etkinliklere girmeden önce, yine de kendinden birisini oraya göndererek o bölgeyi inceletmek istedi. Falaşaların Yahudiliği tartışma götürmüyordu Faitlovitch'e göre. Bunun içindir ki, o, Avrupalı Yahudileri, Falaşaları toplumsal bir çöküşten, başka bir toplumun içinde sindirilip yok edilmekten kurtarmaya, onlar için okullar açmaya, onlara kitaplar göndermeye çağırdı. Alyans 1907'de, Hayim Nahum'u araştırmalar yapması için Falaşaların yanına gönderiyor. Böylece Alyans, önünde sonunda Nahum'u mesleğine zarar verebilecek cemaat içi çatışmalardan bir süre uzaklaştırmayı düşünüyor."

İstanbul, 23 Ekim 1907

Sayın Başkan,

(.....)

Habeşistan görevi, kuru mevsim, yani Habeşistan'da, özellikle de ülkenin kuzeybatı kesiminde araştırma gezileri yapmaya uygun mevsim başlamış bulunduğundan, hem bana vereceğiniz buyrukları, hem de yol hazırlıklarımı yapabilmem ve sonra da Floransa'ya hareket edebilmem için, gerekli avansı bekliyorum. Eğer uygun görürseniz, birkaç saat antropometri dersi almak ve üstlendiğim görevin organizasyonu konusunda tüm ayrıntıları sizinle kararlaştırmak için Floransa veya

1) Kara derili Habeşistan Yahudileri.

2) Joseph Halévy (1827-1917), doğubilimci. Paris'te, Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu'nda, Habeşistan'a ilişkin konular üstüne ders verdi (1879).

Paris'te kısa bir süre kalmayı çok isterdim. Fotoğraf çekme konusuna gelince, bu işi Mısır'da öğrenebileceğimi düşünüyorum.

(.....)

28 kasım 1907'de Kahire'ye gitmek için gemiye biniyor Hayim Nahum. Kısa bir süre sonra, Bicêtre'de stajyer doktorluk yapmakta olan Bay Eberlin katılıyor kendisine. Yahudi basını, konunun üstüne mal bulmuş mağribî gibi atılır. Floransa'daki Falaşa Yanlıları Komitesi, Alyans'ı çaba ve etkinliklerinin meyvesini toplamak istemekte suçlar. Alyans istemeye istemeye, komiteden girişime katılmasını ister.

Kahire, 11 Aralık 1907

Sayın Başkan,

Kipur'un ertesinde, geçtiğimiz eylül ayının 19'u, perşembe günü, Doğu'daki çalışmalarımız konusunda sizinle uzun uzun konuşmak onuruna erdiğim sırada, Falaşaların durumunu inceden inceye araştırmam için Habeşistan'a gitmemi önerdiğiniz zaman, böylesine güç ama bir o kadar da kutsal olan bu görevi seve seve kabul etmekte bir an bile duraksamadım. Dindaşlarımızdan Luzzato'yu,[1] özellikle de doğubilimcimiz Halévy'yi dünya çapında ünlendiren bir araştırmaya el atmam, belki de ilk bakışta fazla iddialı olmaktı benim için. Bu görevi içten bir coşkuyla sevinerek üstlenmeye beni iten, ne bilinmeyene duyulan tutku, ne de yeni ülkeler ve yeni halklar tanıma hevesi olmuştur. Daha açık seçik, daha belirgin bir amacım vardı benim; Yahudilik için durup dinlenmeden çalışmak, çeşitli Yahudi gruplarının az buçuk da olsa kalkınmalarına, bir araya gelmelerine yardımcı olmak.

Çok sayıda insan gerektiren ve hiç kimsenin görevden kaçamayacağı böyle bir çalışma için içimizden geldiğince az buçuk bir şeyler yapmak; aklımızla, düşüncemizle, ruhumuzla birazcık da olsa ona katkıda bulunmak bizim hepimizin görevi. Bana vermenizden onur duyduğum böylesi güç ve çetin bir görev hiç mi hiç korkutmuyor beni. Karşılaşacağım zorluklar, yoksunluklar ne kadar çok olursa olsun kendime amaç belledığim yolda hiçbir şey kesemeyecektir önümü.

Yakınlarımla birkaç hafta geçirmek üzere İstanbul'a gitmek için 7 ekimde Paris'ten ayrıldığımda kafamın içi bunlarla doluydu. 28 kasımda, sevdiklerimle son kez vedalaştıktan sonra, Mısır'a gitmek için hıdivin[2] gemisine bindim. Bildiğiniz gibi ekibimi orda kurmam gerekiyor.

Kahire'ye vardığımda, yıllardır iyi ilişkiler içinde olduğum, *Journal des débats*'nın

1) Philoxène Luzzato (1829-1924), İtalyan doğubilimci.
2) Mısır devlet yöneticisi.

yöneticisi Bay De Nalèche'in tavsiyesine uyarak, Fransa ortaelçiliği görevini yürüten Bay De Valdrôme'un yanına gittim dosdoğru. Bay De Valdrôme çok sıcak karşıladı beni ve girişimimizin başarıya ulaşması için yardımcı olacağına ilişkin bütün içtenliğiyle söz verdi.

... Bay De Valdrôme, bundan başka, derinden gönül borcu duyduğum o candan yakınlığıyla, şimdilerde Eritre genel valiliği görevinde bulunan ve birkaç gün içinde görevinin başına gitmek için Roma'dan dönecek olan Marki Salvagio Raggi'yle, Kahire'den tanıdığı o eski meslektaşıyla tanıştırmaya söz verdi beni. İstanbul'daki İtalyan büyükelçisi salt birtakım idarî nedenlerle böyle bir şeyi yapamayacağından ötürü özür dilemiş olduğundan, bu tanıştırma işi benim için çok gerekliydi. Öyle görülüyor ki, işler yolunda gidiyor.

Yapacağım işin programına gelince, bununla ilgili plan taslağını tümüyle değilse de olabildiğince açık seçik bir biçimde çıkarıp sizden onu incelemenizi, yanlışlarını, eksiklerini düzeltmenizi rica edeceğim.

1- Habeşistan'da Yahudiler veya Yahudi ayinleri yapan kişiler var mıdır?

2- Bunlar, oraya buraya, ovalara veya dağlık yerlere dağılmışlar mıdır? Sayıları aşağı yukarı ne kadardır?

3- Dinsel, bilimsel, ahlaksal, toplumsal ve ekonomik durumları nasıldır?

4- Onları biraz acılarından kurtarmak ve içinde bulundukları entelektüel yalıtılmışlıktan çekip çıkarmak için en ivedi çareler üstüne bazı düşünceler.

... Bu akşam çektiğim telgraftan öğrenmiş bulunuyorsunuz ki, Cibuti yoluyla Addis Ababa'ya gideceğim önce. Menelik[1] öyle buyurdu çünkü. Bundan sonraki günlerde, Somali'yi, Galla'yı, tüm Çerçer Platosu'nu ve daha öyle pek çok yeri dolaşacağım bir uçtan bir uca.

... Gerekli parayı telleyecek olursanız bana eğer, en geç dört gün içinde araç gereç hazırlıklarımı tamamlayıp bu mektubun yanıtı elime geçer geçmez yola çıkabileceğim.

Genel kurul, Habeşistan'ın krallar kralı Menelik'ine iki satır bir yazı veya pohpohlayıcı bir mektup yazarsa yararlı olacağını umuyorum. Nasıl armağanlar almalı acaba?

Talimatlarınızı ve çizdiğim programa ilişkin değerlendirmenizi bekliyorum.

... Bay Mondon'un *Pratik Habeşçe El Kitabı* geçmedi elime henüz.

(.....)

Alyans'la Falaşa Yanlıları Komitesi bir anlaşmaya varamayınca, görüşmeler kısa sürüyor. Ocak ayının başında Nahum'un henüz bundan haberi yok. Komite de tutup Jacques Faitlovitch'i gönderiyor oraya; Nahum kuzeyi dolaşırken, rakibi güneyin yolu-

1) Habeş İmparatoru II. Menelik.

nu tutacaktır. 1908 haziranında karşılaşırlar sonunda.

Alyans ile Falaşa Yanlıları Komitesi arasında var olan sayısız sürtüşmeye bu arada bir başkası daha eklenir; araştırmayla görevli iki kişinin vardığı sonuçlar birbirine kökten karşıttır. Ayrıca, Faitlovitch'in çalışmalarına Alyans'ın hasmı olan Hilfsverein der Deutschen Juden adlı örgüt az buçuk parasal yardımda bulunmaktadır.

Faitlovitch daha önceki görevi sırasında oradan (1904-1905) iki genç Falaşa'yla dönmüş, onları Alyans'a bağlı bir okul olan Doğu Yahudi Öğretmen Okulu'na (École normale israélite orientale) yerleştirmişti. Daha sonra, o, bu iki gencin eğitimlerine yön verebilmek için, Alyans'ın istememesine karşın onları okuldan almıştır. Alyans bunu bağışlamayacaktır.

Faitlovitch, bu kez de Eritre'ye okul kurmak için gidiyor. Hiç kuşku yok ki, tasarı gerçekleşecek olursa kuracağı okulu Alyans'ın yönetme şansı pek olmayacaktır. Alyans ayrıca böyle bir okulun Hilfsverein yararına olacağından korku duymaktadır.

Enna kıyısı, Perşembe, 9 Ocak 1908

Sayın Başkan,

Kararlaştırdığımız programa uygun olarak, 4 ocak cumartesi günü sabah on bir treniyle Kahire'den ayrıldık ve akşam saat dörtte Süveyş'e vardık. (Sayın Başkan, izninizle bir parantez açıp dinî açıdan takınacağımız tavrı açıklayacağım size burda. En büyük kasuistlerimizden[1] biri olan Radbaz'ın[2] *şebuyim*[3] olarak gördüğü Falaşalar için dinî geleneklerimize göre yapmamız gereken bazı şeyler var. Sözgelimi, eğer gerekiyorsa, dinimizin yasalarını göz ardı etmek, dahası gerekli parayı bulup onlara yardımda bulunmak için sinagogları ve Tora rulolarını[4] satmak görevimizdir. Din yolunda takınacağımız bu tavırda, dini bütün Yahudilerin inançlarını, imanlarını incitebilecek hiçbir şey bulunmamaktadır.)

Baştan aşağı kuma toza bulanmış giysilerimizi fırçalamak, elimizi yüzümüzü yıkamak için Süveyş'te birkaç dakika mola verdikten sonra, nüfuzlu bir Süveyşli Müslümanla birlikte gümrüğe gittim; gözümü üstünden hiç ayırmadığım sizin iki kutunuz dışında, sayıları on dördü bulan kolilerin aranması sırasında başlarında bulunması ve benimle ilgilenmesi talimatı verilen kişiydi bu. Ufak bir bahşiş vererek yüklerimizi hemen geçirdik. Ertesi gün, sabah saat altıda, kuşluk vakti gelmesi beklenen gemiye bizi götürecek olan yelkenli mavnaya onları bin bir özenle yerleştirdik içinde adres ve armağan bulunan iki kutuyu taşıyan ve gölge gibi bizi izleyen Berberî'yle birlikte otel aramaya başladık. Süveyş'in hırsız ve serseri yatağı

1) Kasuist: vicdan ve ahlakı inceleyen tanrıbilimci. (ç.n.)
2) Tevrat yorumcusu, Talmud metinlerini inceleyen din bilgini David ben Salomon ibn Abi Zimra'nın (1479-1573) başharfleri.
3) İbranice'de, tutsak, köle anlamında kelime.
4) Parşömen rulolara yazılmış olan Tora metinleri sinagoglarda sandıklarda saklanır. (ç.n.)

olan bu uzak köşesinde güvenebileceğimiz bir otel bulmakta yine de pek güçlük çekmedik. Rus Yahudisi birinin işlettiği Victoria Oteli'nde bir oda tuttuk.

Akşam yemek yiyorduk ki, kayıkçı geldi sabahleyin pasaportlarımızı polise göstermemiz gerekeceğini söyledi. Bu çok canımızı sıktı. Pasaportlarımız var olmasına vardı da, onların hangi kutuda olduklarını bilmiyorduk. Sabahın köründe çuvalları söküp kutularda olanları görevliye bildirmek, bütün eşyayı karman çorman etmek katlanılır şey değildi. Şöyle birkaç dakika kafa yorduktan sonra, elimde taşıdığım yolculuk çantamda, Bay De Valdrôme'un Cibuti valisine ve Fransa'nın Addis Ababa ortaelçisi Bay Brice'e vermem için elime tutuşturduğu, içinde bulunduğum durumda gerçek bir "güven mektubu" yerine geçen o tavsiye mektuplarının olduğunu anımsadım.

Akşam saat dokuz sularıydı, hiç zaman yitirmeden doğru Fransız konsolosuna gidip ona şikâyette bulundum. Hiç mırın kırın etmedi Bay Konsolos, çok nazik bir davranışla bana hemen bir geçiş belgesi verdi ve iyi yolculuklar dileyip beni kapıya kadar geçirdi.

Sonra dinlenmek için hemen otele döndük. Sabahın saat beşinde bizim kayıkçı kapıyı tıkladı. Yüzümüzü gözümüzü doğru dürüst yıkamadan, üstümüzü başımızı doğru dürüst giyinmeden, omuzlarımızda koca birer palto, otelden yüz metre kadar uzaktaki kayığa binmeye gittik. Bu bizim ikinci büyük "göçümüz"[1] ve gelecekte uzaklara yapacağımız yolculukların başlangıcıydı. Yaprak kımıldamıyor derler ya öyle bir havaydı, rüzgâr hiç yoktu. Kaplumbağa gibi yol alan bizim mavnanın iki kürekçisi kürek çekerken ilahi okuyorlardı. Uyuşuk Müslüman gemicilerin iç bayıltıcı bir ezgisiydi bu; Kızıldeniz'in iki evliyası Ebu Salama'yla Ebu el Afiyya'ya yalvar yakar oluyorlar, onun yardımını istiyorlardı. Ama gel gör ki, bizim mavna nerdeyse yol almıyordu. Sonunda, bir saatlik bir yolculuktan sonra Enna kıyısına ulaştık.

Gemiye biner binmez, ilk işim yüklerimizi hemen sintineye[2] indirtmek, sonra da rahatça kalabileceğimiz bir kamara bulmak oldu. Çünkü Cibuti'ye gemiyle beş günde gidilirken, biz on bir günde gideceğiz.

Birinci ve ikinci kamara yolcuları Eritre'ye giden İtalyan memur ve subayları hep (Marki Salvador Raggi başka bir gemiye bindi). Ne olur ne olmaz deyip şöyle sereserpe bir yolculuk yapabilmek için yalnız ikimizin kalabileceği bir kamaraya ek ücret ödedim doğal olarak.

Yolculuğumuzun başında keyfimizi kaçıran ilk şey, bunaltıcı sıcak oldu. Her sabah soğuk suyla banyo yapıyor, öğle ve akşam yemeklerini güvertede yiyoruz; çünkü kamaralarda ve yemek salonunda oturmak pek dayanılır gibi değil. Çok şükür ki, Massaua'ya yaklaşıyoruz artık; tropikal sıcaklıkta bir azalma var. Söylendiğine göre, Habeşistan'ın iklimine diyecek yokmuş! Dikkat edilecek tek şey, geceyle gündüz

1) Naum, İsrailoğullarının Mısır'dan göçünü anıştırıyor olmalı burda. (ç.n.)
2) Sintine: geminin en altı. (ç.n.)

arasındaki ısı farkı. Bu konuda, özellikle zayıf bünyeli biri olan ve biraz biraz romatizma ağrıları çeken Bay Eberline için birtakım önlemler almış bulunmaktayım ben.

Bu konuda içiniz rahat etsin; sizin bir baba sevgisiyle gösterdiğiniz ilgi nedeniyledir ki, yolculuğumuzu olabilecek en iyi koşullarda yapıyoruz. Bay Faitlovitch'in gelme olasılığından söz edilmesine karşın her şey iyi geçiyor, bir yaramazlık yok.

Sözünü ettiğim bu kişinin gelişi, öyle pek hoş bir şey olmasa da, beni hiç korkutmuyor. Burda, kendim için belirlediğim amacın sonsuz büyüklüğü ve görünümü karşısında bir dalaverecinin rezillikleri ve alçaklıkları hiçbir işe yaramayacaktır. Şuna inanın ki, bütün ağırbaşlılığımı ve serinkanlılığımı korumasını bileceğim ve bağlı bulunduğum yüksek otoriteye saygı gösterilmesini sağlayacağım. Başlangıçta ona dostça davranacağım ve onun tavrına göre tavrımı değiştireceğim; uzlaşmacı veya kendini savunan bir insan olacağım; saldırgan olmayacağım hiçbir zaman. Her ne pahasına olursa olsun, ne huyumu değiştirmek, ne de en çok gereksinimim olduğu bir anda moralimi bozmak istemiyorum. Bay Faitlovitch'in buraya gelişini, birçok nedene bağlayarak siz gerekli gördüğünüze göre onu candan bir dost gibi karşılayacağıma güvenebilirsiniz.

Programımı inceleme planımda açıkladığım görüşlerin sizinkilere uygun düştüğünü öğrenmekten çok mutluyum ve antropometriye ilişkin uyarınıza teşekkür ediyorum. Bu benim için gerçekten de bir eksiklikti. Çünkü antropometrinin yardımı olmadan etnografik sorunlar çözülemez. Araştırmanın bu bölümünü kafamda nasıl kurduğumu size aşağıda açıklayacağım.

Amaçları, Tekvin'de[1] sözü edilen, çeşitli halkların kökeni ve akrabalığı sorununu araştıran iki kuramı, yani dinî nitelikli monojenizm[2] dinî görüşlere aykırı polijenizmin[3] incelenmesini çizdiğimiz çerçevenin dışında bırakarak, iki tipi, Habeşistanlıyla Falaşa'yı ve Falaşa'yla Yahudi tipini kıyaslamaya özen göstereceğim özellikle.

... Antropologlara gelince, insan varlıklarının çeşitliliğini gösteren ıskalada Habeşistanlılara verilecek yer konusunda onlar da anlaşmış değiller.

Kaynağa, yani çeşitli halkların (Sami ırkı, Yahudi ırkı...) türediği kökün açıklamasına gelecek olursak; bunda da bilim adamları, dil bilginleri ve fizyologlar bir düşünce birliğine varmış değiller.

... Bu gibi konularda bilgisi kıt olan bizler, tek bir görüşe bağlı kalamayız; bütün düşünceleri ölçüp tartmalı, topladığımız çeşitli malzeme ve bilgilerin yöntemsel bir analizini yaparak Falaşa yanlılarının[4] veya Falaşacılar'ın çok duyarlı görevlilerini incitmeden Falaşaların kökenini etnografik açıdan belirlemeliyiz işin sonunda.

Sorunun çözümü için başvurmak zorunda olduğumuz kraniyometri (kafatası ölçümü) çok özel bir hazırlık ve matematiksel kesinlikte yöntemler gerektiriyor.

---

1) Tora'nın birinci bölümü.
2) İnsanın kökeninin birliğine ilişkin bu öğretiye göre, ırkların tümü ortak ilkel bir tipten gelmektedir.
3) Bu öğretiye göre, insan türü dünyanın birçok yerinde aynı zamanda ortaya çıkmıştır.
4) Nahum, Jacques Faitlovitch'in kurduğu komiteye anıştırma yapıyor.

Oysa ki, bizde ikisi de yok. Bu nedenle, böylesi durumlarda antropologların salık verdiği en yalın, en pratik yöntemde karar kılacağım; vücudun dış yapısının incelenmesi, tanımlanabilir karakterlerin (derinin rengi; saçların, organların, duyumların vb özelliklerin) araştırılmasından oluşan bir çalışma.

Bay Mondon'la kralın başkâtibi bir görüşme yaptı. Menelik'in sarayında hayli uzun süre kalmış olan bu profesörün düşüncelerinin bize pek çok yararı olacağı kesin. Çünkü profesör, tarafsızlığıyla, deneyimiyle, Habeşistan'daki insanlara ve olaylara ilişkin derin bilgisiyle, karşılaşabileceğimiz ciddî güçlükler karşısında bizi uyarabilecek durumda oluşuyla çok ayrı yeri olan biri. Bu nedenledir ki, daha şimdiden onun öğütlerini tutuyor ve sizin buyruklarınızı harfi harfine yerine getiriyoruz.

Menelik'le olsun, saraydaki veya dışardaki herhangi bir görevliyle olsun, yaptığımız tüm görüşmelerde, görevimizin biricik amacının ülke içinde tarihsel, arkeolojik ve etnografik bir inceleme olduğunu açık ve kesin bir dille söyleyeceğim. Uyarılarınıza uygun olarak, mektuplarınızın tümünü yok etmiş olup size gönderdiğim mektupların kopyasını bile bulundurmuyorum kendimde.

(.....)

Cibuti, 17 Ocak 1908

Sayın Başkan,

On iki günlük bir deniz yolculuğundan sonra dün sabah Cibuti'ye vardık. Massaua ile Aden arasında, hele de Babülmendeb Boğazı'nda, deniz canımıza okudu. Ama yine de ben, fırtına mırtına demeden Aden'deki dört saatlik duraklamada gemiden inip şöyle bir dolandım kenti. Buranın ileri gelenlerinden Bay Messa'yla en eski mezarı topu topu yüz elli yıl öncesine dayanan ve hiçbir tarihsel özelliği bulunmayan eski mezarlığa gidip bir göz attım. Bu arada bana çevredeki dağlardan birinin doruğunda çok eski bir mezarlık olduğu söylendiyse de inanmadım hiç.

(.....)

Dire Dava, 23 Ocak 1908
Addis Harrar

Sayın Başkan,

17 ocak tarihli mektubumda yazdığım gibi, 8 ocak sabah saat altıda Cibuti'den ayrılıp akşam saat altıda Dire Dava'ya vardık. Şu an hâlâ sürmekte olan sağnak yağmura karşın, Ato Jozef'in Cibuti'den çektiği telgraftan geleceğimizi öğrenen

Ato Negato kenti valisi gardaydı. Bizi büyük bir nezaketle karşılayan vali, tüm bagajlarımızın ve konserve sandıklarımızın gümrük denetiminden geçirilmemesini buyurdu.

Cibuti'deyken bize salık verilen ve Fransız Konsolosluğu'na bitişik olan bir Fransız oteline, Hotel Emile'e indik.

20 ocak salı günü, Fransız Konsolosu Bay Naggiar'ı ziyaret ettik. (Büyük bir itimalle bir dindaşımız.)

... Cibuti'den Dire Dava'nın sondan bir önceki istasyonu olan El-Bab'a kadar her yer dağlık. Tüm çevreyi birbiri üstüne binmiş koca koca siyah kayalar örtüyor. Bu yüzden sıcak, nereye gidersen git dayanılır gibi değil. Ne bir bitki örtüsü, ne bir ekim alanı var. Ara sıra, orda burda, yaprakları tümden dökülmüş birkaç ağaç, kurumuş mimozalar, dikenler falan görülüyor.

Çevrede ve demiryolu boyunca kurulmuş tüm köylerde Somalililer, İsalar oturuyor; bunlar göçebe kabileler; dinleri, putperest ve fetişist ayinlerinin de yapıldığı bir tür Müslümanlık.

Bu topraklar ve bu topraklarda oturanlar arasındaki benzerlik aşırı ölçüde çarpıcı.

Hepsi kızılımtırak kara tenli ve ince, uzun. Kolları, bacakları güçlü, saçları dimdik. Sağ ellerinde büyük bir ok, sol ellerinde deriden yapılmış bir kalkan, bellerinde koca bir hançer, giysileri, yalnızca cinsellik organlarını örten bir kumaş parçası veya öküz gönü. Öyle geziniyorlar orda, burda, yol boyunca.

Kavgacı, dahası kan dökücü bir karaktere sahip olsalar da, genellikle çok ödlekler. Bana dendiğine göre, hep arkadan vuruyorlarmış. İnsan öldürmek, onlarda kadınların takdir ettiği en yüce olay. Bir kez bu amaca erişen, saçına devekuşu tüyü takıp kasım kasım kasılıyor, o artık evlenmeye hak kazanmıştır, everilecektir!

Keçilerinin ve develerinin sütüyle besleniyorlar. (Özellikle, Danakil Çölü'ndeki kabileler). Üç veya altı ayda bir daha büyük bir köyün pazarına gidip birkaç keçi satıyorlar ve bunun karşılığında, ekmek yapmak için *dura* denilen Habeş buğdayı satın alıyorlar.

Bütün bu Somali kabileleri, her biri Fransa'ya, İngiltere'ye (Somaliland), Habeşistan'a, İtalya'ya (Benadir) ait olan topraklarda özgür bir biçimde yaşıyorlar. Ama dinî açıdan, genellikle Adda-Galla yakınında, Harar'ın kasabası Uarof'ta oturan bir liderin, ugas denilen bir yargıcın boyunduruğu altındalar.

Bu liderin seçimi, her bakımdan bizim yargıçların seçimini anımsatıyor. Lider öldüğünde, veya görevinde yanlış bir iş yaptığında, "yaşlılar" Zeyla'dan (İngiliz toprağı) aşağı yukarı 35 km uzaktaki o koskoca kutsal meşe ağacının (Tevrat'taki elon) altında toplanıyorlar. Bana dendiğine göre, Zeyla valisi de bulunuyormuş bu toplantıda. Seçilen kişi, İngiltere'den hemen bir onur kılıcı alıyor ve Habeş hükûmetinin kendisini tanıması için Maraf'a gidiyor.

Bir süre onların arasında yaşamak, onların geleneklerini, inançlarını, dinî tö-

renlerini tanımak ne kadar ilginç olurdu kim bilir! Çünkü Avrupalıların bitişiğindeki topraklarda oturanlar -özellikle de Fransızlara yakın oturanlar- vahşilikten kurtulmaya, yavaş yavaş geleneklerini bırakmaya falan başlıyorlar.

Bir akşamüstü, Cibuti'de bir Somali köyünde gezinti yaparken, sekiz-on yaşlarında kızlı erkekli yirmi kadar çırılçıplak çocuk bahşiş istemek için çevremizi fırdolayı sarıverdiler. Aldıkları üç beş kuruşa karşılık başladılar bale yapar gibi türkü çağırıp oynamaya.

Dire Dava'nın sondan bir önceki istasyonu olan El Bab'da köklü bir değişiklik göze çarpıyor; bitki örtüsü uyanıyor, hava serinliyor, her yandan sular akıyor.

Harar, bu adla anılan taşranın merkezi. Arap tarihçilerine göre, XIX. yy'ın başında kurulan bu kent Müslümanlığın önemli bir merkezi olmuş. Kent, 1875'te Hıdiv İsmail Paşa'nın[1] gönderdiği Rauf Paşa tarafından ele geçirilmiş ve 2 ocak 1887'de, kentin yönetimini daha sonra yeğeni Makonen'e verecek olan Menelik fethetmiş. Otuz beş bin insan yaşıyor bugün orda. Yüzyıllar öncesinden gelen görkemi ve göz alıcılığıyla Habeşistan'la kıyı arasında bir köprü olmuş ve bunun sonucu olarak da ticarî etkinliklerin en önemli merkezi durumuna gelmiş.

Ama ne var ki, hattın bitiş noktasında, altı yıl önce topu topu yirmi kadar kulübesi bulunan küçük bir köyken, demiryolunun açılışıyla birlikte hükûmetin verdiği bilgiye göre bugün nüfusu on beş bin olan bir Addis-Harar yaratılmıştır (Bu nüfusun yüz seksen, iki yüz kadarı, Fransız, İngiliz, İsviçreli, Hintli ve Yunanlıdır). Burda, Dire Dava'da, bir Fransız konsolosluğu, bir İngiliz konsolosluğu, bir Yunan konsolosluğu, bir Fransız postası, bir İngiliz postası ve Habeşistan Bankası'nın bir şubesi, üçü Fransızların olan beş otel var.

Aden yoluyla her tür ithal ve ihraç malı taşımacılığı yapan Hintliler, Dire Dava'daki tüccarların büyük çoğunluğunu oluşturuyor. İthal mallarının içinde, Manchester pamuklularından, Bombay ipeklilerinden, Alman mutfak eşyalarından tut da, Amieux kardeşlerin konservelerine kadar her şey var. Ama ne var ki, ateş pahası. Çok uzaklardan geliyorlar, ondan tabiî. Ayrıca, tren taşımacılığının pahalı oluşu ve Habeş gümrüğündeki güçlükler de fiyatların yükselişinde etkili oluyor.

Dışarıya satılanlar içinde belli başlı şeyler; fildişi, deri ve miskkedisi kürkü. Bunları, birtakım Belçika ve İsviçre firmalarının temsilcileri kapatıyor. Her zaman için en büyük payı kapan, burdaki serveti kırk milyona ulaşmış Adenli bir topluluk. Ara sıra, Aden'e yerleşmiş birkaç Yemenli Yahudi, devekuşu tüyü satın almaya geliyorlar; devekuşu tüyü konusunda uzmanlar!

Sebze ve meyve çok bol yetişiyor; bunlar arasında, özellikle ananas, muz ve ağaç kavunu var. Belli ki, Habeşistan'da, özellikle de Harar'da, ağaç kavunu bol bol üretilmiş ve Suriye'ye bile ihraç edilmiş; bu Talmud'un onu Sukot Bayramı'nda yenilmesini yasaklamasından anlaşılıyor.

---

1) Mısır hıdivi (1863-1879).

Şu an için endüstri hak getire. Addis Ababa'ya kadar demiryolu döşenir döşenmez insanoğlunun tüm etkinlik alanlarında büyük bir genişleme olacaktır kesinlikle. Habeş halkı, yavaş yavaş çevresindeki insanların yaşamlarını öğrenecek, kendisine taştan evler yapacak, Avrupalı gibi giyinecektir.

Şu an, Mısır'dan, Kızıldeniz'in limanlarından tut da (Süveyş, Sudan Limanı, Massaua, Aden, Cibuti) Habeşistan'a kadar hemen her yerde ortalığı Yunanlılar sarmış. Otelleri, kahveleri, lokantaları, fırınları ve bakkal dükkânlarını hemen hep onlar çalıştırıyor.

Ticaretin henüz istenildiği kadar gelişmemesinin nedeni, önce demiryollarının azlığı, sonra da, yabancıların mülk edinmesini yasaklayan Habeş yasası. Gerçekte, toprağın el değiştirmesine iyi bakılmıyor Habeşistan'da. "Değerli toprakların" sahibi, imparator; bu topraklardan başkalarına verebiliyor, aina asla satamıyor. Buraya, Dire Dava'ya yerleşen ilk Avrupalılar, topraklarını satma konusunda zamanla birtakım ayrıcalıklar elde etmişler, ama ne var ki, bu kez de alıcı bulamıyorlar. Addis Ababa'da bir bakanlığın kurulduğu şu günlerde, taşınmaz mal yasasının tepeden tırnağa değiştirileceği söyleniyor.

Habeşistan başkentine ayak basmadan önce, Dire Dava'daki bazı Falaşaların yaşamlarına veya onları ilgilendiren birtakım konulara ilişkin bir araştırma yapmak istemedim.

(.....)

Addis Ababa, 28 Şubat 1908

Sayın Başkan,

Dire Dava'dan yazdığım mektupta da belirttiğim gibi, kentten 27 ocak pazartesi günü öğleden sonra saat 3.30'da ayrıldık ve Çerçer'in dağlarıyla yüksek düzlüklerinde yirmi bir gün dolaştıktan sonra bu ayın on altısında pazar günü, öğleden sonra saat 6.30'da Addis Ababa'ya vardık.

Bu süre içinde yaşadığımız gönül rahatlığını ve mutluluğu, önce Dire Dava valisinin yanımıza kattığı adamların birbirleriyle olan uyumuna, bizlere gösterdikleri bağlılık ve özveriye, sonra da, sizin, bizim rahat bir yolculuk yapmamız için elinizden geleni ardınıza koymamanıza, bunun için her türlü önlemi almanıza borçluyuz.

.. Habeşistan'da girişti̇ğin işte veya yaptığın görevde başarın, büyük ölçüde seçeceğin kişilere bağlı oluyor.

Yanımıza aldığımız adamların tümü de Habeş olduğundan, aralarında hır çıkacağından korkmamıza gerek yoktu; sürtüşmeler genellikle ayrı mezhepten veya ayrı ırktan oldular mı ortaya çıkıyor. (Sözgelimi, Somalililer, Habeşler, Gallalar bir araya geldiklerinde.) Böylesi durumlarda, çocukça birtakım nedenlerle, uşaklar ile

yük taşıyıcıların sonunda birbirlerine girdikleri, ortalığı savaş alanına çevirdikleri, yolculuk yapan kişiyi kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde yükleriyle ve hayvanlarıyla bırakıp gittikleri sık sık görülüyor.

Bizi az buçuk rahat ettirecek konforumuza gelince, iyi düşünülüp yapılmış pratik, birtakım düzenlemelerdi bunlar. Her şeyin dört dörtlük olduğunu söyleyecek değiliz tabiî. Ama sizin elinizin açıklığıyla gereksinimimiz olan her şeyi kendimize sağlayabildik; örnek bir ecza dolabı, doğru düzgün araç gereçler, büyük bir yiyecek sandığı ve esaslı bir aşçı. Bu nedenledir ki, kentte olduğumuz kadar dağ başında da istenilen her türlü rahatı, kolaylığı bulduğumuzu söyleyebiliriz.

Yola çıkmamızdan bir gün önce, yüklerimizi gözden geçiren *nagadi* (tüccar) bizim 560 kilo tutan yükümüzü sekiz katırın taşıyabileceğini söylemişti. Ama kervan yola koyulduğunda bu yetmedi; bir katırla, bir korucu asker daha kiralamamız gerekti. "Afrika'nın İsviçresi"nden başkente gitmek üzere hemen yola koyulduk. Gerçekten de kartpostallardaki gibi bir yer burası; çok güzel. Üstelik alabildiğine verimli. Öyle ki, yıl içinde iki kez ürün verebiliyor. Ama Gallalar, topraklarının kendilerini savaşta yenen Habeşler tarafından yakılıp yıkılmasına göz yummaktansa ekim yapmamayı yeğliyorlar. Gel gör ki, yola çıkış noktasından varış noktasına dek, yol aldığımız 580 veya 600 km'lik bir alanda, düzlük yer aşağı yukarı 150 km'ydi.

Geri kalanı, çok büyük kayalarla tıkalı kurumuş sel yatakları, dar vadiler, dik yamaçlı dağlar, başımızı döndüren ve bize her an derin bir uçuruma düşüyormuşuz duygusu veren kaygan yokuşlar ve dimdik inişli yollardı. Geçtiğimiz patikalara gelince, onlar öylesine dar ve öylesine dolambaçlıydı ki, adamlarımız ikide bir hançerlerini kınlarından çıkarıp katırlarımızın geçebilmeleri için dikenli mimoza dallarını kesiyorlardı. Başımızı eğip öyle yürüyorduk hep. Koca koca kayalıkların üstünden, akarsuların oluşturduğu yarıkların ortasından katır sırtında geçip ölümle yaşam arasında gidip gelmektense genellikle yürüdük. Ama zavallı katırlarımızın üstlerindeki yükler kaç kez devrildi yerlere kim bilir; oraları buraları yaralandı hayvanların hep. Kampa vardığımızda veterinerliğe soyunan nagadilerimiz katırların koca koca yaralarını kızgın demirle dağlayarak onları iyileştirdiklerini sanıyorlardı. Hayvanların kulakları sağır eden bağırtılarını, kıllı deriden, kızgın demirle dağlanmış kanlı etten yayılan o boğucu kokuyu düşünün şöyle bir!

... Avaş Irmağı'nı geçtikten sonra, şöyle bir 50 km kadar süren o kızgın Karayus Çölü'ne giriliyor. *Nagadi*'ler bu yolu, genellikle gece geçiyorlar. Öldürücü bir sıcak oluyor çünkü; dahası tam bir göçebe ve yağmacı olan Karayus kabileleri küçük kervanlara saldırıyorlar.

"Genel kurmayımızın" Avaş'taki toplantısında, akşam saat beşte yola çıkmayı, dokuz saatlik zorlu bir yürüyüşten sonra Tadişa-Malka'ya varmayı kararlaştırdık biz de.

Uşaklarımızı öncü ve artçı korumalar olarak ikiye ayırmış, güzel bir ay ışığı altında rahat rahat ilerliyorduk. Akşam saat on bire doğru, yani altı saatlik bir yürüyüşten sonra, (sabahki dört saatlik yürüyüşü saymıyorum) hop! durduk. Çok yorulan katırlarımız artık yürümek istemiyorlardı; yürüyemiyorlardı. Baktık, olmayacak, çölün ortasına kamp kurmaya karar verdik. Yer taşlı olduğundan çadırın sopaları toprağa girmiyordu. Biz de yatakları açığa öylesine seriverdik. Çay yapacak zerre suyumuz yoktu ne yazık ki. Silahlarımız hemen elimizin ucunda, üstümüzü ve ayakkabılarımızı bile çıkarmadan uzandık döşeklere. Gerçekte uyumayı falan düşünmüyorduk, geceyi uyanık geçirecektik. Ama gel gör ki, yorgunluktan uyuyakaldık; kamp derin bir uykuya gömüldü.

Sabah saat dörde doğru telaşlı bir bağırtıyla uyandık; bütün adamlarımız irkilmiş, öyle şaşkın şaşkın bakıyorlardı; yedi katır eksik. *Nagadi*'ler, bir felaket olmuşçasına bağıra çağıra ağlaşıyorlar. Çok tasalandık gerçekten de, çok canımız sıkıldı. Katırları Karayuslular çaldıysa veya vahşi hayvanlar parçaladıysa yola 18 saatten önce devam edemezdik. Dahası, pek de hırlı olmayan komşularımızın yakınında nasıl kamp kurabilir, sıcağa ve susuzluğa nasıl dayanabilirdik? Zaman geçirmeden adamlarımız çeşitli yönlere dağıldı. İki koruyucu askerle ben ve Bay Eberline kaldık orda. Sabahın saat altısı, sekizi, onu.. ne gelen var, ne giden; adamlarımız ortalıkta yok. Saat on bire doğru uzun bir huu sesi geldi kulağımıza. Hemen orda, yakın bir dağın ardında katırlar bulunmuş. Kaşla göz arasında bir çırpıda hazırlanıyoruz; katırların eyerleri takılıyor, yüklerimiz yerleştiriliyor ve öğleyin Tadişa-Malka'ya doğru yollanıyoruz.

Çöldeki dört saatlik yürüyüşümüzde damla suyumuz yoktu. İlerleyişimiz gitgide tehlikeli bir durum alıyordu; güneş çarpmasından korkuyorduk. Sonunda Karayus Geçidi'ni unutturacak çok hoş bir sürprizin bizi beklediği Tadişa-Malka'ya vardık. *Şum* (vergi toplayıcı ve köy muhtarı) bizi karşılayıp kulübesine götürdü. Koni biçimli çatısı kireçle kaplı, topraktan yapılmış yuvarlak bir kulübeydi bu. İçeri girdiğimizde cennetteymişiz gibi olduk adeta; şum, bizi hasırların üstüne oturttu ve *tec* (bal şerbeti) sundu.

O an başka hiçbir şey düşündüğümüz yoktu; ne o kapkara olmuş tarihöncesi su küplerinin içinde olması muhtemel milyonlarca mikrop, ne o şerbet yapıp bize sunanların bulaşıcı hastalıkları, ne de dört bir yanımızdaki insanların leş gibi kirli oluşları gelmiyordu aklımıza. Canımıza okunmuştu susuzluktan. Muhammed, kendisine inananlara, öbür dünyada, "sonsuz gölgeli ağaçlar altında, huri kızlarının elinden serin ve billur gibi" abıkevserler içirteceğine söz vermekte haklıydı.

Biz yine kendimize dönelim; şuma teşekkür ettikten sonra dinlenmek için çadırlarımıza çekildik. *Şum*'un bize gösterdiği incelik -çıkarcılığa dayanan bir incelik biraz da bu- bu kadarla kalmadı; bizi görmeye, bir koyun, beş kilo tereyağı, on kilo süt, kırk tane limon, bir tavuk, bir yığın yumurta, bal ve bal şerbetiyle geldi ak-

şam! Ertesi gün, yola çıkıyorduk ki, biz de geleneğe uyup "bahşiş" verdik. Tanrı'ya şükürler olsun ki, herhangi bir olağanüstülük taşımayan bu küçük küçük serüvenler dışında hiçbir şey yaşamadık. Yolun bundan sonrası iyi geçti. Gerçek bir süvari coşkusuyla Habeşistan'ın krallar kralının başkentine sağ salim ulaştık. (Son gün on saatlik zorlu bir yürüyüş yaptık.)

... Afrika'da yapılan bu tür yolculukların tekdüzeliği avla falan giderilemiyorsa bütün günler birbirine benziyor...

Mola verdiğimizde bataklıklardaki durgun suların yakınında uyumaktan korktuğumuz için, ilk işimiz bir kamp yeri seçmek oluyordu. Yüksek olmalarına karşın genellikle dağların doruklarını yeğledik.

Kamp için seçtiğimiz yere varır varmaz, bütün adamlarımız; yükleyicilerimiz, uşaklarımız ve korucularımız çadır kurup döşekleri seriyorlardı hemen. Bundan sonra, birisi suya, birisi oduna gidiyor, bu arada, akşam yemeğinin ilk hazırlıklarına başlıyordu aşçımız.

Saat yediye doğru, yanımızda getirdiğimiz yiyeceklerle, bol bol tavuk etiyle bir güzel donatıyorduk soframızı. Suya gelince, az az veriyordu onu Bay Eberline. Saat dokuz oldu mu, üst üste üç kazak giyip, üstümüze de üç battaniye atıp öyle yatıyorduk. Çok kez de paltolarla, pardösülerle falan. Bütün bu önlemlere karşın yolun yarısında üşümekten dişlerimiz takırdadı. Uşaklarımız benim kendileri için aldığım battaniyelere sarınıp sırayla nöbet tutuyorlar, kampın çevresinde dolanan hayvanları, özellikle de sırtlanları kaçırmak için küçük kamp ateşleri yakıyorlardı.

Sabahleyin saat altı buçuğa doğru, bir de saat sekizde sütlü kahvemizi içiyorduk. Günün yorgunluğundan sızlayan, gecenin aşırı soğuğundan uyuşan organlarımızı, eklem yerlerimizi güneşte ısıttıktan sonra, yola koyulmak için hazırlık yapılmasını emrediyorduk. İstediklerimizi yaptırmak konusunda öyle çok sıkıntı çekmedik.

Öğlenleri, bir ağacın altında soğuk bir şeyler atıştırıp yarım saat kadar dinlendikten sonra yallah yola koyuluyorduk yine. Uşaklara gelince, benim her birine verdiğim günde yarım frankla yiyeceklerini sağlıyorlardı.

Yolculuğumuzun ikinci günüydü ki, bende ve Bay Eberline'de dizanteri gibi bir şey başladı. Kendimizde gördüğümüz o ilk belirtilerin yüreğimize nasıl korku saldığını düşünebiliyor musunuz? Çabuk atlattık bereket ki. Yolculuğun geri kalan bölümünde, Bay Eberline'in ufak tefek geçici ateşlenmeleri oldu. Şu an turp gibiyiz; sağlığımıza diyecek yok.

(.....)

16 şubatta Habeşistan'ın başkentine gelen Hayim Nahum, İmparator Menelik'in huzuruna kabul edilmeye hazırlanıyor.

Addis Ababa, 28 Şubat 1908

Sayın Başkan,

Size yazmakta gecikmiş olduğum için beni bağışlamanızı diliyorum. Kaderin cilvesine bakın ki, size sağlığımın iyi olduğunu, imparator tarafından kabul edileceğimi telgrafla bildirdiğim gün, başıma türlü dertler açabilecek bir kazaya uğradım.

O gün, akşam saat altı buçuk sularında, Furi'den, (Addis Ababa'nın 10 km uzağında kurulmuş bir yer) Bay ve Bayan Katzlardan dönüyorduk ki, iki yanı kayalıklı Akaki Irmağı'na 100 m uzaklıkta, henüz uzun yola alışık olmayan bindiğim genç at, bir deve kervanı görür görmez gemi azıya alıp deli gibi koşmaya başladı. Öylesine azgın koşuyordu ki, durduramıyordum bir türlü. Gemi, dizgini, üzengiyi bir kez toplayamadın mı elinde, düştüğünün resmi demektir. Atın, beni üstünden fırlatmasını, kafamın gözümün yarılmasını beklemeyip Kahire'de aldığım on saatlik binicilik dersi sayesinde sağdan sola yarım bir daire çizip vücudumu karnına doğru kaydırdım.

Yere düşer düşmez göğsümün tam ortasına öyle bir çifte yedim ki, birkaç dakika aptal aptal kalakaldım. Kendime geldiğimde, sol elimin işaret parmağının ve sağ elimin yaralandığını gördüm; ceketim ve pantolonum baştan aşağı parçalanmış, yedek gözlüğüm kırılmıştı.

Bay Eberline ile bir Habeş'e yaslanıp epeyce yol yürüdükten sonra vardığım otelde, ilk yaptığım iş bir yerimde kırık olmadığına kesinlikle kendimi inandırmak oldu.

Beni korkutan, duyduğum ağrılar değildi; üç ay boyunca yatağa mıhlanıp öyle kalacağımdan korkuyordum. Neyse ki, kazayı bacağımın iki yerinde ortaya çıkan şiddetli burkulmayla atlattım. Ama buna rağmen on gün yataktan çıkamadım. Bugün elim bantlı da olsa, size yazmak için kalemi parmaklarımın arasına alabildim.

(.....)

Nahum, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın desteğiyle, 6 mart 1908'de, Menelik tarafından huzura kabul ediliyor. Yüklendiği özel görevin amacı, gerçekte Alyans ideolojisinin, düşüncenin etkinliğe dönüştürülmesi ilkesiyle ilişkili olarak, Falaşaların kalkındırılmasıydı. Habeş yöneticinin kuşkusunu uyandırmamak için, bu görev ona tarihsel, arkeolojik ve etnolojik nitelikte bir görev olarak sunulmuştur. Nahum'un Menelik tarafından kabulü, -madalya da veriliyor bu kabul töreninde ona- Alyans'ın girişimiyle basında büyük ölçüde yankı uyandıracaktır. Gerçekte, Yahudi cemaatlerinin bulunduğu ülkelerin yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmak, Alyans'ın stratejisi dahilindedir.

Addis Ababa, 12 Mart 1908

Sayın Başkan,

İmparator tarafından kabul edildiğim 6 martta yazdığım ve Alyans'ın gönderdiği heyetin Menelik tarafından hoş bir biçimde karşılanmasını hemen size bildirmekten mutlu olduğum mektubumun noktası noktasına gerçeği yansıttığını söylemekten onur duyuyorum. Bir gün sonra, yani cumartesi günü, sarayın protokol şefi ve başçevirmeni Ato Haile Mariam otele gelip bize şunları söyledi: "İmparator hazretlerinin selamlarını iletmek, sunduğunuz güzel armağana teşekkür etmek ve yaptığınız konuşmadan ötürü sizi canı gönülden kutlamak için gönderildim buraya. Yaptığınız konuşmanın bir kopyasını imparator hazretlerine gönderirseniz eğer, o bundan çok mutlu olacaktır. Üstelik, gelecek pazar, imparator hazretleriyle birlikte öğle yemeği yemek için saraya çağrılısınız; size onun sözlerini olduğu gibi aktarıyorum. 9 mart pazartesi günü, majestelerinin gönderdiği görevli hal hatır sormaya yine geldi. Ben de onu akşam yemeğine alıkoydum; imparator hazretlerinin, durmadan benim yaptığım o konuşmadan söz ettiğini yineledi hep. Gerçekte, ne bulmuş onda olağanüstü, bir türlü anlayamıyorum.

Dinî açıdan katı bir gelenekçi, Tevrat'a, özellikle de Mezamirler'e hayran bir imparatorun önünde konuşurken, Tevrat'ın Tekvin bölümündeki ayetle söze başladım ve onunla bitirdim; "Ve senin tarafından kutsanacak dünyanın tüm halkları..."[1] Bir yandan, Yahudi halkının yüklendiği görevin ahlaksal büyüklüğünü, öte yandan, eski Habeşistan'ın yüksek gücünü gözler önüne serdim, birincinin, Ortaçağ'ın bilgisizlik ve zulüm dolu yüzyılları boyunca dinî birliğini; ikincinin, çeşitli istilalara karşın bağımsızlığını ve bütünlüğünü nasıl koruyabildiğini bir bir açıklayarak, sözü sonunda modern çağlardaki İsrail rönesansına ve Habeş gelişmesine getirdim. "Yahudiler ve Yahudi kültürü, Alyans'ın temsil ettiği canlı bir örgütlenmeyle ileriye doğru yürüyüşlerini sürdürüyorlar durmadan. Hep bu amaçla çalışan Alyans, tüm insanlık için de yeterince çalışmış oluyor. Habeşistan'a gelince, o Hazreti Davud'un sözüne uygun olarak[2] doğruluğu, birliği ve barışı egemen kılmaya çalışan majestelerinin iyilikseverliği, hoşgörüsü ve zekâsı sayesinde uygarlığa giden yeni bir yola girmektedir." Bu ayet imparatorun öylesine hoşuna gitti ki, (büyük bir ihtimalle sonu) hemen benden açıklamamı istedi. Ben de tabiî ordaki izleyicinin anlayabileceği biçimde, ilkel insanların ilgisini çekebilecek en esaslı püf noktalarını bulup birtakım şiirsel simge ve benzetmelerle açıkladım.

Bizim için gerçekleştirilen kabul törenini konuklar arasında bulunan Fransız konsolosu Bay Roux'dan ve bizzat saraydan öğrenen Bay Bierce, özellikle imparatoriçenin gösterdiği sevecenlik nedeniyle sözlü olarak bizi kutladı. Gerçekte, impara-

1) Tekvin 12, 3

2) "İyilikle gerçeklik bir araya gelip konuşurlar; doğrulukla barış kucaklaşıp öpüşürler." (Mezamir 85, 11)

toriçe heremden çıkmıyor; kırk yılda bir çıktığında da, örtünüyor. Gördüğü hemen hemen hiçbir yabancı yok. Onunla tanışmak bizim için gerçekten çok iyi oldu. Çünkü taşrada göreceğimiz bütün yerler onun "memleketi" (Çoa ile Amhara, Katolik kralların Aragon'u, Kastilya'sıdır). Ve başında erkek kardeşi ile yeğeni var.

Dün, Fransa ortaelçiliği, daha önce söz verilen koruma belgesini saray sekreteryasından istetti. Buna yanıt olarak majestelerinin, önce başkentten üç gün uzakta bulunan yıkıntı ve yazıtlarla, gebi (krallık sarayı) hazinesindeki eski eşyaları görmemi istediği söylendi. Bu eşyaları görmek ve yazıtların yerini tam olarak öğrenmek için yarın saraya gideceğim. Bir an önce yolculuğumuza başlamak için elimden geleni yapıyorum. Ama Habeşlerin ne kadar ağır kanlı olduklarını kuşkusuz biliyorsunuzdur. Şu an burda bir Alman heyeti var; otomobile varıncaya kadar yığın yığın armağanla gelmişler. İki aydır imparatorun kendilerini kabul etmesini bekliyorlar.

Ne kadar üzücü ki, Antoine d'Abbadie, sözünü ettiği, ama gidip görmediği taşradaki Falaşaların varlığını bir görgü tanığı olarak koyamamış ortaya. Kendisi bütün o bilgileri, "Gonder yakınındaki Keyla-Meda'da yaşayan bir papazın ağzından yazdığını" söylüyor. J. Halévy de Ualkayt'a gitmiş yalnızca, bir orayı görmüş. Onun düzenlediği, 150 bölgeyi içeren ve şu an Alyans'ın arşivlerinde bulunması gereken listeyi görmekten çok mutlu olurdum doğrusu.

Bay Faitlovitch'e gelince Sayın Başkan, biliyorsunuz ki, o Halévy'nin sözünü ettiği taşrada bir yığın yerin adını yineleyip duruyor. Çıkardığı sonuçlara bakılacak olursa Faitlovitch, noktası noktasına Halévy'yi kopya etmiş.

Yolculukta izleyeceğim yol için Abbadie ile Halévy'nin verilerini temel olarak alıp bu iki bilginin sözünü ettiği tüm taşra bölgelerini dolaşmaya hazırlayacağım kendimi.

Tigre'de olduğu gibi Gojam'da da bir ayaklanma var şu an. Yarın *gebi*'ye (krallık sarayı) gidip, izleyeceğim yolu kesinlikle belirleyebilmek için bilgi alacağım.

Ne olur ne olmaz, yola çıkarken yanıma toplam on beş tüfekli adam almalıyım.

(.....)

Addis Ababa, 20 Mart 1908

Sayın Başkan,

Majestelerinin son derece nazik çağrısına uyarak, 15 mart pazar günü, saraya gittik. Ato Haile Mariam Paşa (Babıâli'deki görevi sırasında, sultanın verdiği paşalık unvanını taşımasına izin verilen bir *negus*[1]), seçkin yabancılar için ayrılmış özel bir yere aldı bizi.

1) Habeşistan imparatorlarına verilen ad.

Birkaç dakikalık bir dinlenmeden sonra, *gebör* törenlerinde yemek salonu olarak kullanılan *aderaş*'a (hükümdarlık salonu) girdik. Sayın başkan, bize gösterilen baştan aşağı ayrıcalıklı davranışları size anlatmadan önce, izninizle *aderaş* ve *gebör*'le ilgili birkaç ayrıntıyı yazmak istiyorum.

Aderaş, on, on iki yıl önce yapılmış, uzunluğu 80, genişliği 50, yüksekliği 25 m olan alabildiğine büyük bir salon. Mimarîsinin bütününe egemen olan uyuma karşın, genel görünümü, üçgen çatıyı ayakta tutan sayısız demir kolon ve kirişler nedeniyle makinaların sergilendiği bir galeriyi (veya sebze meyve halinin geniş bir bölmesini) andırıyor.

Dıştan saçla kaplı çatının iç yanı, çok ustaca, diyebilirim ki, bir sanat eseri gibi işlenmiş. Tavanı oluşturan bambu kamışlar simetrik bir biçimde düzenlenmiş, göze hoş görünen sarı, yeşil, kırmızı -Habeşistan bayrağının renkleri- bez parçalarıyla birbirlerine bağlanmış.

Duvarlar, yapının dış yüzü gibi mozayiğe benzer küçük küçük kırmızı ve mavi çiçek resimleriyle süslü. Salonun dip tarafında, büyük ana kapının karşısında, uzunluğu 24, genişliği 12 m, yüksekliği 70 cm olan dört basamaklı bir seki var. Sekinin ortasındaki david denilen tahtın üstünde, tepesinde bir taç bulunan ve altın yaldızlı dört kolon üstüne oturtulmuş olan görkemli bir sayvan yer alıyor. Seki de, salon da paha biçilmez Doğu halılarıyla döşeli. İmparator göz kamaştırıcı toplantılarını ve gebörü bu salonda yapıyor.

Gebör, imparatorun, pazar günlerinde ve büyük bayramlarda yüksek mevkili bütün kişilere, bakanlara, üst rütbeli subaylara ve başkentteki askerlere, bakanlara, üst rütbeli subaylara ve başkentin askerlerine, yani aşağı yukarı on beş, on altı bin kişiye verdiği yemek şöleni. Bunun için çoğu zaman yüz kadar inek kesiliyor ve Habeşistan'ın en ilginç görüntülerinden biri çıkıyor ortaya. Bütün askerlerin tuzlanmış, biberlenmiş ve henüz canlılığını yitirmemiş olduğundan ürperip duran bir parça çiğ eti tek eliyle tutarak büyük bir iştahla ısırdığı görülüyor. En birinci ulusal yemek bu; *dergo*. Böylesine vahşi bir sahneyi izlemek hoşumuza hiç gitmedi; şu an için bu büyük bir yoksulluğun göstergesi.

Bir koridordan geçilerek, geniş salondan o sözünü ettiğim sekiye götürüldük. Habeş geleneğine göre, üç muhafızın kapının önünde bize sundukları bir küvette ellerimizi yıkadıktan sonra imparatoru selamlayıp onun solunda bizim için düzenlenmiş masada yerlerimizi aldık.

Menelik'in arkasında, tüfekleri ve ucu kıvrık kılıçlarıyla iki sıra olarak dizilmiş 20 komutan var; karşısında, kınından çekilmiş kılıcıyla savaş bakanı yer alıyor; sağında, onun tüm buyruklarını noktası noktasına başkalarına ileten sözcüsü *afa negus*; solunda da, *nagadi-ras* (dışişleri ve ticaret bakanı) duruyor. Hepsi ayaktalar. Devletin bütün yüksek görevlileri, şöyle bir yüz kadar taşra valisi, sekinin üstünde, yerdeler. Her birinin önünde, alçacık masaların üstünde, *incera* (ekmek), sardalya ve doğranmış yeşil biberler var. Bunlar imparator ve onun tüm uyruklarının

Karem[1] yemeği. Oysa ki, bizler, çağdaş zamanların en büyük Yahudi kurumunun delegeleri, görkemli biçimde donatılmış bir masanın önünde, yaldızlı sandalyelere kurulmuştuk. En küçük ayrıntılar bile göz ardı edilmemişti hizmet konusunda; imparatorluk arması işlenmiş örtü ve peçeteler, mavi, kırmızı ve beyaz karanfilli gümüş vazolar...

Uzun kordonları bulunan, büyük mü büyük, narçiçeği rengindeki kadife perdeler, yemek sırasında sekiyi salonun geri kalan bölümünden ayırıyordu. Habeşler biyolojik yaşamın işlevleri yerine getirilirken nazar değeceğine inanıyor. Bu nedenle, imparatorun çevresindeki uşaklar, o sümkürürken, öksürürken, esnerken veya hapşırırken *şamma*'larıyla kapatıyorlar onu. İmparator yemek sırasında, yalnızca sarayın ileri gelenlerinden değil, kalabalıktan da ayrı tutuluyor.

Perdeler indiğinde, yaldızlı sütunlar üstüne oturtulmuş yedi kollu şamdanlar aydınlatıyordu sekiyi.

İmparatorluk yemeği biter bitmez, perdeler ve salonun kapısı açıldı. Avluda bekleyen binlerce asker, başlarında komutanları, uzun uzun trampet sesleriyle içeri doluşup Şangalaslı[2] esirlerin hazırladığı masaların yanında yerlerini aldılar. İmparator, yemek sırasında, bizimle kendisi arasında ayakta duran Ato Haile Mariam aracılığıyla şerefe kadeh kaldırmak isteyip istemediğimi sordu bana; kabul ettim tabiî hemen. Şampanyalar geldi ve öğütmekte olan beş bin çift çene inanılmaz biçimde bir anda durdurdu çalışmasını. Elimde kadeh, ayağa kalktım (Bay Eberline de kalktı) ve derin bir sessizliğin ortasında, üstlerim adına majestelerinin geniş hoşgörüsünü ve onun ilerlemeye olan tutkusunu vurgulayan kısa bir konuşma yaptım. Fransa'nın uygarlığa getirdiği yararları anlatıp (resmî görüşmedeki konuşmam tümüyle Yahudileri ilgilendirdiği için, bu kez, bizim heyetin yarı resmî karakterini göz önünde tutup özellikle Fransa'nın yaptığı yararlardan söz ettim) majesteleri imparator ve imparatoriçenin saltanatlarının mutluluğu ve uzun bir ömür sürmeleri için dileklerimle bitirdim sözlerimi. Yaptığım bu kısa konuşma başçevirmen Ato Haile Mariam tarafından kelimesi kelimesine çevrilince, majesteleri sözlerimden çok duygulandığını söyleyip içtenlikle teşekkür etti bana.

Birkaç dakika sonra, sekinin üstüne, imparatorla bizim karşımıza ufak tefek, şişman, kıvırcık saçlı, dizlerine kadar inen gömleği belinde yeşil bir kemerle sıkıştırılmış bir adam geldi; üç telli küçük bir saz dayamıştı kalçasına; bu bir *azmari* veya Ortaçağ'daki Fransız halk ozanları gibi biriydi. "Habeşistan krallar kralının" ve sizin hizmetkârlarınız olan biz konukların onuruna doğaçlamadan türküler okudu. Genizden okunan bu canlı ve neşeli rapsodiden, uzakta oluşumuz ve özellikle *incera*'larını aç kurtlar gibi yiyen askerlerin gürültüsü nedeniyle aklımda hiçbir şey kalmamasına sonradan çok üzüldüm. Bu birinci ekmek şöleni daha bitme-

1) Hıristiyanların 46 gün süren büyük perhizi. Bu süre içinde, günde bir kez, o da çok az yemek yenir. Pazar günleri oruç tutulmaz. (ç.n.)

2) Etyopya'da bir bölge.

mişti ki, (bütün orduya bu üç kez veriliyor) gösterdiği nezaketle bizi bu kez gerçekten ezen imparatordan izin almaya gittik.

Son derece nazik bir gülümsemeyle şöyle bir üç dakika kadar elimi bırakmayan imparator yaptığım kısa konuşmadan ötürü teşekkür etti bana; bize çevirmenlik yapan Ato Haile Mariam aracılığıyla büyük Yahudi Bayramı'nda bulunmamız için yirmi gün daha kalıp kalamayacağımızı sordu. Zamanımız olmadığını, uzun yağmur mevsimi başlamadan görevimizi bitirmemiz gerektiğini söyledim kendisine. Bana bir kez daha başkentin güneyinde, başkentten üç gün uzaklıkta bulunan Sadda'ya gitmemi, bu bölgedeki ören yerlerini görmemi, kendisine rapor vermemi rica etti. Kabul ettim hemen. Başçevirmen bizi ikinci salonun kapısına kadar geçirdi.

Otele döndüğümde, Fransa Ortaelçisi Bay Brice'e, gelişimin ikinci gününden beri bizim için yaptıklarına, hele de imparatorla görüşme isteğimiz ve Fransız konsolosunun bize eşlik etmesi konusunda gösterdiği içten çırpınışa teşekkür etmek için bir mektup yazmayı kendime ödev bildim.

Ertesi gün, bizi ziyarete gelen Ato Haile Mariam, majestelerinin yaptığım konuşmadan ötürü hâlâ heyacan duyduğunu, şerefe kadeh kaldırdığımda yaptığım dileğin olması için imparatoriçeden Tanrı'ya dua etmesini istediğini söyledi bize.

Bu sabah, ortaelçilik aracılığıyla imparator hazretlerinin mektubunu aldım. Bir başka mektup da Fransa ortaelçisindendi; imparatorun bana verdiği gezi izin belgesini aldığıma ilişkin yazılı bir şey istiyor ve kendisine yazdığım mektuba teşekkür ediyordu. Size yazdığım bu mektubu bugünkü postaya yetiştirmek istiyorum; gelecek salı, yani burdan yola çıkış günümüzden bir gün önce uzun uzun yazacağım.

P.S: Kahire'den size yazdığım ilk mektupta iyi ki sizden imparatorla bağlantı kurabileceğim bir adres istemişim; üstlendiğim görevin ilk bölümünün sona erdiği şu an, bunun için sevinç duyuyorum. Doğrusu ya, Habeşlerin negusu, Bay Mondon'un "ruhu uçurumlarla dolu" dediği İmparator Menelik'in gözüne ne yapıp yapıp girme konusunda pek çok şeyi göze aldım. Planım gerçekleşti sonunda. Burda, gerek yatakta, gerek otel salonunda geçirdiğim on beş günlük süreden yararlanıp, bizi görmeye gelen bazı Habeş liderlerinin düşüncelerini, kafalarının içindekileri anlamaya çalıştım. Bu kısa araştırma sonunda, onların zayıf yanlarını, anlayış derecelerini az buçuk yakalayabildim. Böylece, yaptığım iki kısa konuşmayla imparatorun ilgisini çekecek, güvenini ve sevgisini kazandırabilecek sözler edebildim. Bugün, şu sözleri bana söyleyen o: "Bütün Falaşaları gidin, görün. Bana onların dertlerini, yakınmalarını bildirin." Gelecek mektubumda, imparatorun verdiği gezi izin belgesinin çevirisini kelimesi kelimesine size sunacağım. Aldığım bu sonuçtan çok mutluyum. Ama bu sonuç, Alyans'ın isteklerine yanıt veriyor ve onu bütünüyle memnun ediyorsa çok daha, sonsuz derecede mutlu olacağım.

Addis Ababa, 3 Nisan 1908

Sayın Başkan,

Size bu sabah, şöyle bir telgraf çektiğimi bildirmekten onur duyuyorum; "İmparatorla sıcak geçen bir veda; Gojam'a hareket ediyoruz."

Geçen cumartesi, öğleden sonra saat dört buçuk sularında, yediklerimizi sindirmek için şöyle bir dolaşmaya çıkıyorduk ki, sarayın başçevirmeni Ato Haile Mariam aceleyle gelip imparatorun bizimle saat beşte bir veda görüşmesi yapmak istediğini söyledi. Doğru gittik *gebi*'ye ve söylenen saatte majestelerinin yanında olduk. Huzura bu son kabulümüz aşırı ölçüde sıcak geçti. İmparator kısa süre önce bana yaraşır bulduğu Mührü Süleyman derecesindeki şövalye madalyasını Komandör'e yükselttiğini söyledi hemen. Alyans adına kısa bir konuşma yapıp adımıza yapılan tüm onurlandırmalar için imparatora teşekkür ettim ve hükümdarlığının mutluluğu dileklerimi sundum.

Şöyle yanıtladı beni Menelik; "Alyans'ın tüm üyelerine en yüce selamlarımı götürün ve onlara benim için ettikleri dualara teşekkür ettiğimi, kralların gücünün gerçekten de dualardan geldiğini söyleyin. Falaşaları ve arkeolojik yapıları gidip görün; sayın Fransa ortaelçisi aracılığıyla uzun uzun raporlar gönderin bana. Size iyi yolculuklar diliyor, evinize, yurdunuza sağ salim vardığınızda bana tel çekmenizi rica ediyorum."

... Yola çıkacak kervanımız kesin biçimde oluşmuş durumda şu an. Araç gerecimizi ve üç aylık yiyeceğimizi taşıyacak on bir katırımız; Dire Dava'daki fiyattan tuttuğumuz üç korucu askerimiz ve dört uşağımız var. Bunun dışında yemelerinden içmelerinden *nagadi*'nin (tüccar) sorumlu olduğu altı hamal bulunuyor. Kafiledeki herkese tüfek verdim.

... İmparatoru memnun etmek için güneye, Sodo'ya yöneliyoruz önce; sonra Agaumeder'e gitmek için Gojam yolunu izleyeceğim.

(.....)

Nahum'un araştırma kafilesi, 1908 nisanında, ülkenin içlerine doğru yola koyuluyor. Nahum, aynı yılın temmuzunda, Paris'e döndüğünde, orda burda bu araştırma kervanını eleştiren birtakım sert yazılar çıkıyor. Alyans bu nitelikte bir araştırmaya karşı olanları susturmak amacıyla ayrıntılı bir rapor hazırlaması için Nahum'u sıkıştırıyor. Ama ne var ki, o Habeşistan'dan döner dönmez, ilerici Yahudilerce İstanbul'a çağrılmıştır; üstleneceği önemli görevler raporun verilmesini geciktirecektir.

Hayim Nahum'un vardığı sonuçlar nelerdi ve onlarda Faitlovitch ile yandaşlarının öfkesine yol açan ne vardı? Falaşaların Yunan kökenli olmaları ihtimalini göz önünde tutan Nahum, onlar için bir okul etkinliği oluşturulmasına karşı çıkıyor ve sayılarının çok olmadığını söylüyor. Karşısındakilerse onun görüşlerini hiçbir şekilde paylaş-

madıkları gibi, Falaşaların sayısının on binlerce olduğunu ileri sürüyorlar. Faitlovitch de okul konusunda bir altyapı oluşturmanın iyi olacağını vurguluyor. Bu amaçla o, Falaşaların ağzından bir mektup yazıyor; bu mektupta Falaşalar, dindaşlarının kendilerine okullar açmasını, kitap falan göndermelerini istiyorlar. Dahası o, tarla işçisi olarak Filistin'e yerleşmek isteyen Falaşaları yanında götürerek, Alyans'a karşı yanında yer alan siyonistleri hayli memnun edecektir.

İstanbul, 17 Mart 1909

Bana vermenizden onur duyduğum Habeşistan görevine ilişkin ayrıntılı raporu size göndermekte geciktiğim için önce beni bağışlamanızı, sonra da yazdıklarımı okumanızı diliyorum. Ne var ki, bu çalışmayı geciktirmeye beni mecbur eden önemli nedenleri siz de biliyorsunuz. Dilerim ki, bunlar benim özrüm olarak kabul edilsin.

Gerçeği söylemek gerekirse size bugün gönderdiğim kısa araştırma yazısı bir bütünün sistematik, metodik ve bilimsel biçimde düzenlenmiş bir raporunu oluşturmaktan çok yolculuk notlarımın bir düzenlemesini ve Falaşa sorununa ilişkin gördüklerim ve duyduklarımdan kendimce çıkardığım sonuçlar üstüne genel bir bakışı ortaya koyuyor.

Gerçek şu ki, bu sorun çeşitli görünümler altında ortaya çıkıyor. Öncelikle ben, pek çok araştırmacı ve bilginin ilgisini çekmiş olan, ama ne var ki, vardıkları sonuçlar nedeniyle üstünde bütünüyle hiç anlaşamadıkları bir konuyu, bir topluluğun sayısını ve jeografik dağılımını elimden geldiğince saptamayı kendime iş edindim. Araştırmam, Falaşaların ahlakî, dinî ve ekonomik durumlarını da ele alacaktı tabiî.

Aşağıda, yolculuk sırasında topladığım bu konulara ilişkin olumlu verileri bulacaksınız. Üstlendiğim görevin en rahat, tek yanıydı bu. Yahudi dünyasının ilgisinin, dindaşlarıyla hiçbir ilişkisi kalmamış bu uzak diyarlardaki kardeşlerinin üstüne çevrilmesinden, onlara yaklaşabilmek için övülesi çabalara girişilmesinden bu yana, Falaşaların kökeninin ne olabileceği soruldu hep. Kimdi bunlar? Hıristiyanlıktan iki veya üç yüz yıl önce, Habeşistan'a gelmiş Yahudilerin veya Yahudilerin dinî törelerini uygulayan birtakım kişilerin o günkü Yahudi inançlarını benimsettiği Afrika yerlileri mi? Yoksa, henüz bilinmeyen bir çağda, Habeşistan'ı işgal etmiş olabilecek Yahudi kökenli bir topluluk mu? Bu köken sorununu, vereceğim rapor için çizdiğim çerçeveyi biraz aşabilecek daha çok belgelerin yer aldığı bir inceleme biçiminde sonraki günlerde ele almayı uygun bulduğumdan, buna burda şimdilik şöyle bir değineceğim.

Sizi Falaşaların arasına sokmadan önce, onları belirli bir yere yerleştirmenin, oturdukları ülkeyi size tanıtmanın, ordakilerin genel yaşamları üstüne ayrıntıya girmeden sizi bilgilendirmenin iyi olacağına inanıyorum.

Başkentte

Size daha önce yazdığım mektuplardan Addis Ababa'ya varışımızı, orda imparator tarafından kabul edilişimizi öğrenmiş bulunuyorsunuz. Bu kentte zorunlu olarak birkaç hafta kalışımız sırasında, Habeşistan başkentinin yaşamını, geleneklerini inceleyebilecek zamanı bulabildik. Şimdi orda birkaç dakika kalalım ve yolculuğumuzu sonra sürdürelim.

Antoto'da kalıyormuş Menelik bir zamanlar. Ama ne var ki, aynı adı taşıyan dağ üstünde kurulu bu kent tüm rüzgârlara açık olup kervanların güçlükle ulaştığı bir yermiş. İmparatoriçe Taytu, başkentin Addis Ababa olması için kocasını 1886'da ikna etmiş. Şimdiki başkent, aşağı yukarı on iki bin kulübeyle kaplı geniş bir kamp görünümünde; orda burda Avrupaî biçimde yapılmış birkaç ev göze çarpıyor.

Çer'den geçen bir telgraf ve bir telefon hattıyla Dire Dava ve Cibuti'ye Tigre'den geçen bir başka hatla Eritre'ye bağlı olan Addis Ababa'nın, batı yakasıyla arasında işleyen oldukça düzenli haftalık bir posta servisi bulunuyor. Ticarî işlemler bir banka aracılığıyla (Habeşistan Bankası) sağlanıyor burda. İki oteli var ve bir hastanenin yapımı sürüyor. Kentin ortasından geçen iki büyük caddenin ucu *gebi*'ye (saray) varıyor. Araçların rahatlıkla yol alabileceği 65 km uzunluğunda düzgün bir şose, *gebi*'den Habeş Versailles'ı olan ve imparatorun ikide bir otomobille gittiği Addis Alem'e uzanıyor. Kent tepe üstünde kurulduğu için, Avrupalılar, daha doğrusu beyazlar alışverişlerini hep at veya katır sırtında yapıyorlar. Kentin düzenini sağlayacak yasal anlamda bir polis örgütü hak getire ve akşam saat dokuzdan sonra yerli halkın dışarı çıkması yasak. Bu hak yalnız Avrupalıya verilmiş. Ne var ki dışarı fenersiz çıkmamak gerekiyor. Yıllardır başkentte yaşayan tüm Avrupalı tüccarların onca çalışıp didinmelerine karşın kentte şimdiye dek öyle çok belirgin bir ilerleme olmamış. Özellikle, kentin kıyıya alabildiğine uzaklığı ve Habeş topluluğunun gereksinimlerinin azlığı bunun nedeni. Şu var ki, Addis Ababa-Cibuti arasındaki tren yolunun açılışı bu uzaklığı azaltmış durumda. Kuşku yok ki, uygarlıkla karşılaşan Habeşler ticarî ilişkilere ve Avrupa'dan gelen endüstri ürünlerine günden güne alışacaklar.

Şimdi olduğu gibi, malların Çerçer'e veya Assabo'ya katır sırtında, Danakil Çölü'ne deve sırtında taşınması kilo başına ortalama altmış kuruştan hesap edildiğinde, büyük para tutuyor. Buna, kervanların sık sık görülen gecikmelerinden, malların kırılıp bozulmasından, bazı bazı bir devenin ölmesiyle malın tümünün yitirilmesinden, birtakım can sıkıcı şeylerle karşılaşmamak için gümrükçülere verilecek bahşişlerden (malın değeri üzerinden alınan yüzde onun dışında) doğan zararları eklerseniz bu malların maliyet fiyatlarının ne kadar yüksek olduğunu anlarsınız.

Dahası, satılacak ürünlerin, özellikle de tahıl ürünlerinin kısıtlı olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekiyor. Bunun içindir ki, yaşam Avrupalı için inanıl-

maz ölçüde pahalı oluyor. Yabancının yaşam ile yerlinin yaşamı arasında olağanüstü bir karşıtlık var. Yerli, ev olarak ağaç dallarıyla ve samanla yaptığı kulübeyi yeterli görüp berberi (kırmızı biber) ve *incera*'yla (bir tür ekmek) karnını doyuruyor. Avrupalı öyle değil; beslenme konusunda çeşit çeşit şeyler istiyor. Dahası, o kadar ilkel bir konutta yaşamaya razı olmuyor.

Başkentin nüfusu için elli veya altmış bin deniliyor. Bunun 12 000 kadarı "asker". Aşağı yukarı bir bu kadar da beyaz. (Avrupalılar, Ermeniler, Hindular) var. Geri kalanı, gerçek anlamıyla Habeş karışımı: Gallalar, Şangallar, Guragiler.

Yolda

Addis Ababa'dan yola çıkış; izlediğim yollar- Size 12 martta yazdığım mektupta, Abbadie ile J. Halévy'nin verilerini temel alarak nasıl bir yol izleyeceğimi yazmıştım. Gabrukantiba (eski Falaşa ve eski Gondor belediye başkanı; şu an Almanya ortaelçiliğinde ve sarayda çevirmen) izleyeceğim yollar ve Falaşalarla karşılaşacağım bölgelerle ilgili olarak bana daha açık seçik bilgiler vermişti. Böylece, küçük kervanımızın yürüyüş düzenini önceden ayarlayabildim ve 26 nisanda, on beş adam; üç binek ve on iki yük katırıyla Addis Ababa'dan ayrıldık.

Habeşlere güvenmemek gerektiğini daha önceki deneyimlerimizden biliyorduk. Çelişkiler, tuhaflıklar, ikiyüzlülüklerle yoğrulmuş bir karaktere sahip olan Habeş insanı, kavgadan, çekişmeden, can sıkmadan başka bir şey bilmiyor; kendisini parayla tutmuş olan Avrupalıyı incir çekirdeğini doldurmayan bir şey için çölün ortasında da olsa bırakıp gidiyor. Katırlara binerken yoklama yaptığımızda, adamlarımızdan biri yoktu; Karabina bir tüfek, işlemeli bir fişeklik ve sekiz *taler*'i[1] alıp sıvışmıştı. Bu tür şeyleri sineye çekmek zorundayız, ne yapalım? Büyük yolculuğumuzun ilk günü iyi geçmedi, birtakım terslikler oldu; kervanımız bizimle aynı yolu izlemediğinden bizden uzaklaşmış, Bay Eberline, kervanbaşı ve ben, gece bastırdığında göz alabildiğine uzanan bir düzlüğe gelmiştik. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyordu ve bizim ne çadırımız, ne yatağımız, ne üstümüze alabileceğimiz küçük bir örtü, ne de ağzımıza atabileceğimiz bir kırık bisküvimiz vardı. Ama yine de sürdürdük yürümeyi; yorgunluk ve havanın berbatlığı o an bize vız geldi; dirençli bir çabayla her şeye karşı koyduk. Gözümüze birkaç Galla kulübesi çarptı sonra; selamete ermiştik. Koşup yardım istedik. Bize bir ahır verildi; katırlarımızla oraya girdik. Unutulmayacak bir geceydi bu. Bir insanın ıslanabileceği kadar ıslanmış olarak ahırın bir köşesine, katırlarımızın ve ev sahibimizin öküzlerinin yanına upuzun uzandık. Açlıktan mahvolmuştuk, perişandık. Ev sahibi alev çıkarmadan yanan ve hep tüten bir ateş yaktı bize inek pisliğiyle; arpa kavurdu. Böylece hayvanlarımızın yiyeceğine ortak olduk. Bütün yediğimiz bu oldu o gece.

Ertesi gün, bir saatlik bir yürüyüşten sonra kervanımızla buluşup atlarıyla ün-

1) Habeşistan'da kullanılan para.

lü Salale düzlüklerine yöneldik. Konakladığımız sırada korkunç bir kasırgaya yakalandığımız Mugar'dan geçip Salale'ye girdik. Bir başka gün, bizi izleyen Habeşlerle başımız derde girdi. Onlardan biri kervanbaşının katırının kendisinin olduğunu ileri sürüyor, geri verilmesini istiyordu. Habeş mahkemesiyle de böylece tanışmış olduk ve yüksek uzlaşma yargıcı olan dışişleri ve ticaret bakanının önüne kadar götürmek zorunda kaldık sorunu.

Mavi Nil'e varmadan önce, çevresi çok yüksek, dik yamaçlı bir yerden geçtik. Önümüzde, Salale'nin o nemli, düzlük yaylaları yerine aralarından derin vadiler geçen yalçın kayalıklı sarp dağlar vardı artık. Habeşistan'ın en güç geçilen, en tehlikeli yoluydu bu. Dik yamaçları aşarken, tam bir kertenkele olup çıktık. Bu dağlardan birinin doruğundan, görkemli dalgalar biçiminde göz alabildiğine uzanan uçsuz bucaksız bir dağ silsilesi görülüyor. İki dağ kolu arasında Mavi Nil'i buluyoruz sonra. Tam zamanında gelmiştik. Granit kayalardan yansıyan güneş ışınlarının altında, güneş çarpmasının ilk belirtilerini duymaya başlamıştım ben. Suyumuz yoktu. Can havliyle Abay'ın (Mavi Nil) sularına kendimi attığımda bayılmışım. Beni kıyıya çektiler ve sonra, üstümdekilerin birini bile çıkarmadan birkaç kez suya batırdılar. Gerek aldığım banyo, gerek Bay Eberline'in akıllıca ve yürekten ilgisi canlandırdı beni; kendime geldim. Bir parça dinlendim, ağaç altında biraz şekerleme yaptım ve birkaç saatte iyileştim, yeniden yola koyulduk.

Mavi Nil'in yıkadığı Gojam bölgesini sekiz günde geçtik.

Abay veya Mavi Nil, Gojam'ın ortasındaki dağlardan doğan, kuzeye doğru ilerleyip Tana Gölü'ne dökülen ve burdan çıkıp doğuya yönelen, Gojam ve Damot'a sınır oluşturduktan hemen sonra Hartum'un yakınındaki Beyaz Nil'e boşalan bir sel suyudur. Nehri, Portekizlilerin yaptığı eski bir köprü üstünden geçerek Begameder'e doğru yöneldik.

Ras (kral) Guksa'nın ülkesi Begameder'e girişte bizi büyük bir incelikle karşılayan *Decac* (vali) Makonen *ras*'ın sürekli ikametgâhı olan Debra-Tabor'a kadar birini kattı yanımıza.

2 945 metre yükseklikteki Debra Tabor, ülkenin öbür kentleri gibi kulübelerle kaplı 6 000-7 000 bin nüfuslu büyük bir kamp yeri. Kral Guksa, imparatoriçenin yeğeni ve imparatorun damadı; yaşı otuz altı falan; güçlü kuvvetli bir tip; yüz çizgileri düzgün; gözleri ışıl ışıl. Öbür raslar gibi o da Menelikvari bir yaşam sürüyor; *gebi*'si (saray), *aderaş*'i (bayram günlerinde komutanlara ve askerlere şölen verilen büyük kabul salonu) var. Bizi çok coşkulu karşıladı; başkentinde, dört gün alıkoydu, bırakmadı. Ordan ayrılırken, evindeki subaylardan birini iki erle birlikte eşlik ettirdi bize; iki esaslı katır armağan etti; *durgo*[1] için bir mektup verdi elimize. İşte çevirisi:

"Ras ülkenin bütün şeflerine sesleniyor:

---

1) Kervanın beslenme masraflarının devletçe karşılanması. (Naum'un notu)

Kendileriyle ilgilenmem için bana gönderilen Bay Hayim Nahum'la Bay Eberline, ülkeme, Falaşaları görmeye gelmişlerdir; onları iyi ağırlamanızı; kamplarına her gün yüz tane *incera* (ekmek), üç *gombo* (küp) *talla* (Habeş birası), üç tencere sos, bir koyun, bir küp bal, bir küp tereyağı ve süt, gerektiği kadar yumurta ve tavuk götürmenizi buyuruyorum size. Neyi görmek istiyorlarsa ülkemde, onlara gösterin. En düzgün yoldan en yakındaki *şuma* (köy muhtarı ve vergi toplayıcı) ulaşıncaya kadar, yanlarına birilerini katın."

Debre Tabor'dan Kurata'ya (1900 m) indikten sonra, Gabrukantiba'nın kitabındaki bilgilere göre birkaç Falaşa ailesinin bulunduğu Tana Gölü'nün doğu kıyısından doğru yeniden tırmandık ve sonra da Fogera ovalarından geçerek Falaşaların oturduğu Danea ve Sekelt kentlerine ulaştık.

Bütün doğu kıyısı boyunca gittik ve art arda on köyle karşılaştık; yalnızca sekizinci köyden, Atşera'dan sonra başladık Falaşalarla karşılaşmaya.

Falaşalar ülkesinde

Atşera köyü, cendalı misyonerler Aragavi ve Stefanos gibi Falaşa kökenli olan Gabrukantiba'nın köyü. Gençliğinde, Alman misyonerlerin Hıristiyanlaştırdığı Gabrukantiba, önce Almanya'nın Bâle kentine, sonra da öğrenimini bitirmek için Londra'ya gönderilmiş. Habeşistan'a döndüğünde, Gonder kentinin belediye başkanı olan Gabrukantiba, bu görevi on beş yıl sürdürdükten sonra, Almanya'nın ortaelçiliğinde çalışmaya başlamış; elçinin kardeşi Profesör Rosen'a Gonder yolculuğunda eşlik etmiş.

Gabrukantiba'nın, bizim kampın yarım saat kadar uzağındaki bir mülkte oturan kız kardeşinin hizmetinde, ikisi tarımla uğraşan üç Falaşa ailesi var. Bizim karşılaştığımız ilk Falaşalar bunlar.

Şanker yolunda, ovada, uğraşları yerlilerin giydiği *şoma* denilen bir tür bezi dokumak olan iki dul Falaşa kadınının oturduğu bir kulübe görebildik topu topu.

Daha sonra, Danbea ve Sekelt kentlerinin köylerinde, birbirlerine az çok yakın olan Falaşa topluluklarıyla karşılaşacaktık. Ziyaret sırasına göre, kısa sürelerle bir dolaşalım şimdi onları.

İlk karşılaştığımız Şanker, kuzeyde, iki buçuk saat uzaklıkta; Atşera'ya aşağı yukarı 10 km. Öbür köylere oranla Habeşler oldukça çok burda; topu topu üç Falaşa ailesi var. Erkekler bez dokuyorlar; kadınlarsa, çanak çömlek işlerinde çalışıyorlar.

Ordan üç saat kadar yürüyüp Cenda Vadisi'ne ulaşıyoruz. Burası tepelerle çevrili, üstünde altı küçük köy bulunan geniş bir ova. Aragavi ve Stefanos adındaki iki misyonerle, Bay Faitlovitch'in Avrupa'ya götürdüğü ve şimdi Floransa haham okulunda ders veren genç Falaşa kadını, Taamrat'ın annesi burda oturuyor. Din değiştirip protestan olan bu kadın, tıpkı kimi yerlerdeki papaz yardımcısı dul kadınlar gibi görev yapıyor. Orda edindiğimiz gerçek bilgilere göre, bu köyün Falaşa kökenli olan tüm aileleri Aragavi tarafından Hıristiyan yapılmışlar. Bu çevrede din de-

ğiştiren Falaşaların sayısı 200-300 arasındaymış. Büyük bir olasılıkla pek çoğu Müslümanlığı yayan dervişlerin akınında ölmüş. Bu akınların acıklı öyküsünü bizzat yerliler anlattılar bize ve saldırıların yol açtığı yığınla yıkıntıyı gösterdiler. Tek Falaşa yok bugün Cenda'da.

Fenca, Cenda'nın üç saat uzağında kurulmuş bir yer. Bu Habeş köyünün hemen yanında, birbirinden ayrı iki topluluk var: Biri, Falaşaların (beş aile), öbürü, din değiştirmiş Falaşaların (yedi aile) topluluğu. Tümü de dokumacı. Mescit işlevini gören küçük bir kulübe varsa da, kahen ve *debtera* (muhtar) yok.

Guraba, dört buçuk saat çekiyor Fenca'ya. Kampımızı Falaşa köyünden yarım saat kadar uzaklıktaki bir tepeye kurmuştuk.

On iki ailenin yaşadığı bu köy, (iki çiftçi, iki dülger, sekiz dokumacı) Falaşa papazlarıyla ünlü bir yer. Sekizi dinî lider, üçü çömez olmak üzere 11 kişiler. Abba-Teim adındaki seksenlik başpapaz, 1868'de Ualkayt'ın yakınındaki Voni'de görmüş olduğu Bay Halévy'yi sordu bize.

Guraba'ya aşağı yukarı üç buçuk saat çeken Gana-Yohanis'te beş Falaşa ailesi oturuyor (iki demirci, üç dokumacı).

Gana-Yohanis'e dört saat uzaklıktaki Anba-Ualid, Faitlovitch'in burdan alıp götürdüğü ve Alyans'ın koruyup yardım ettiği ikinci Falaşa, Getiye'nin doğduğu köy. O gün Getiye'nin babası yoktu; Getiye'nin kayınpederinin açtığı bir dava nedeniyle Addis Ababa'ya götürülmüştü; öbür oğullarını yanına alıp kampımıza gelen annesi, *incera* (ekmek), *talla* (Habeş birası), yumurta ve canlı tavuk armağan etti bize ve oğlunu sordu; ona vermemizi söylediği mektubu, Bay Faitlovitch'le birlikte gördüğümüzde ona verebildik ancak.

Köyün *debtera*'sı (muhtar ve vergi toplamakla görevli kişi, Abba-Fenas gelişimizden birkaç gün önce, beş kulübenin ve içindeki el yazmalarıyla birlikte bir mescidin yanıp kül olduğunu söyledi bir yangında. Anba-Ualid'de on beş Falaşa ailesi var; mesleklerine göre aile reislerinin dağılımı şöyle: üç demirci, iki duvar ustası, on dokumacı. O gün cuma, yani Falaşaların tatil günü olmasına karşın, demircinin biri, demiri nasıl işlediğini sırf bize göstermek için demirci ocağını yaktı.

Sekelt: bölgenin adını taşıyan bu köy, öncekinden iki saat uzaklıkta. Burda oturan on Falaşa ailesinin tümü dokumacılık yapıyor.

Dirmama (Ezezo): Sekelt'e bir saat; yalnızca bir Falaşa ailesi var burda.

Gudi-Gudi: Gonder'e yolunda. Demircilikle uğraşan iki Falaşa ailesi yaşıyor.

Anba-Atşera: Sekelt'e iki saat. On Falaşa ailesi var. Beşi dokumacı, beşi demirci.

Tadda: Gonder'in güney yanında bir saat. On dört Falaşa ailesi var. Aile reislerinden ikisi duvarcı, ikisi demirci, öbürleri dokumacı.

Kaddus-Yohanis; Gonder'e yarım saat. Bu kentin kiliselerini onarmak için imparatoriçenin buyruğuyla Simen'den getirtilen Falaşaların kurduğu yeni bir köy. Tümü duvarcı. Gonder'in *kantiba*'sı getirdi onları bizim yanımıza; kendi yaşamları ve Simenli dindaşlarının yaşamlarına ilişkin bilgi verdiler bize.

Tarihsel açıdan, Aksum'dan sonra Habeşistan'ın en önemli kenti Gonder. Biz orda, XVI. yy'da Portekizlilerin yaptığı Atiye-Fasil Sarayı'nın yanında kamp kurduk. Saray çevresinde, kare biçiminde kalın ve yüksek bir kuleyle küçük küçük yuvarlak kuleler bulunan bir şato. Hemen karşısında, kilise veya din okulu olarak kullanılan, duvarları mazgallı, küçük küçük yapılar göze çarpıyor. Burası, Müslüman Habeşlerin en çok bulunduğu kent; ayrı bir mahallede oturuyorlar ve Şeyh Sait adında bir reisleri var; hepsi *nagadi* (tüccar); Gonder ile Metemma arasında ticaret yapıyorlar. Tek Falaşa yok bu kentte.

Üç günlük bir dinlenmeden sonra Uagara yoluyla Simen'e ulaşmak ve 30 haziranda önce Tekeze Irmağı'nı geçebilmek için Gonder'den ayrıldık. Bu tarihten sonra ırmak taşıyor ve geçilmez oluyormuş çünkü. Böyle olunca da, ekim sonuna kadar ırmağın beri yanında beklememiz gerekecekti tabiî.

Valaka, Gonder'in kuzeydoğusunda ve ordan beş *fersah*[1] uzakta. Burada kimi tarımla, kimi dokumacılıkla uğraşan on bir Falaşa ailesi yaşıyor.

Kesintisiz dört günlük bir yürüyüşten sonra, imparatoriçenin yeğeni olan ve aynı zamanda da Simen ve Ualkayt'ın *decac*'ının yaşadığı Dobarik'e (Simen'in girişinde) vardık. Valinin yanımıza verdiği üç subay birkaç gün eşlik etti bize.

Dobarik'ten Şevada'ya (Simen) yönelip 4 200 m yükseklikteki Barna'da kamp kurduk. Korkunç bir gece geçirdik; içimize işleyen soğuktan gözümüzü uyku tutmadı ve deli gibi esen rüzgâr altında kılımızı kıpırdatamadan kalakaldık. Soğuk bir yandan, o koca dağları tırmanmanın zorluğu bir yandan, baktık ki, ilerleyemiyoruz, geri dönüp Uodelba'dan Tekeze'ye yöneldik. Simenli Kinyazmaç İlma'nın verdiği bilgilere göre, -Gonder'de aldığımız bilgilerle tıpatıp uyuşuyordu- Simenli Falaşalar, imparatoriçenin inşaatlarında çalıştırılıyormuş. Oturdukları Simen köyleri şunlar:

1- Malata, on beş aile; 2- Başge, üç aile; 3- Şanegzi Dağı, dört aile; 4- Dilbil, üç aile; 5- Şevada, sekiz aile; (33 ailenin reislerinin tümü de demirci); 6- Ayva, altı aile; 7- Tiena, beş aile; (bu on bir ailenin reislerinin tümü duvarcı).

Altı kez konakladıktan sonra, Tekeze'yi geçip pek çok Falaşa'nın yaşadığına inandığımız Adenkato'ya gidiyoruz dosdoğru.

Adenkato öbür Habeş yönetim bölgeleri gibi küçük küçük birçok köyü veya küçük külübelerin oluşturduğu birçok kümeyi içeren ve içlerinden en önemlisinin adını taşıyan bir yönetim bölgesi. Gelişimizin ertesi günü, Eritre'ye kadar tüm ülkenin kendinden sorulduğu Decac Gabru Sallassi'nin bir askerinin kılavuzluğunda Falaşaların oturduğu yerleri görmeye gittik. "Bir sinagogları olan bu büyük Falaşa topluluğunun"[2] öbürleri gibi üstünde on kulübe bulunan topu topu 100 m²'lik bir toprak parçası olduğunu görünce afalladık kaldık öyle. Sinagog, aşağı

1) Fersah: aşağı yukarı dört, dört buçuk kilometre. (ç.n.)

2) *Notes d'un voyage chez les Falachas* (Falaşaların Ülkesinde Yolculuk), J. Faitlovitch, Paris, E. Leroux, 1905, s. 14. (Nahum'un notu.)

yukarı 4 m çapında, yuvarlak küçücük bir *tukul* (kulübe). Kulübelerde yaşayan on, on iki aile demircilik veya çiftçilik yaparak geçimlerini sağlıyorlar. Bizim orda bulunduğumuz sırada umutsuzluk içindeydiler; bütün bölgeyi kırıp geçiren sığır vebası ellerindeki üç beş öküzü de almıştı. Ordan, Bay Faitlovitch'in bulunduğu Addis-Şoa'ya gittik.

Adenkato'dan iki buçuk saat uzaklıktaki Addis-Şoa tüm Habeşistan'da karşılaştığımız en büyük Falaşa köyü. Otuz iki ailenin yaşadığı bu köyde, öbür köylerdekinden çok daha büyük bir mescit var. Erkeklerin hemen tümü demirci; tarımla uğraşan pek az. Kulübelerin içi, Amara'daki dindaşlarının kulübelerinde karşılaşmadığımız bir zenginliği, bir rahatlığı yansıtıyordu. Ahlaksal düzeyleri daha yüksek; karakterlerinin saygınlığı bizi şaşırttı; kendilerinden hiç kimsenin din değiştirmemesinden onur duyduklarını söylüyorlar.

Addis-Şoa'dan çıktıktan sonra, kampımızı Dambagina'da kurduk. Bu köydeki iki Falaşa ailesinin işi demircilik.

Selakleka Irmağı'nın suladığı ovayı geçerek bir düzine kadar demirci ve çiftçi Falaşa ailesinin yaşadığı Aksum'a doğru yürüyüşümüzü sürdürüyoruz. Dört günlük zorlu bir yürüyüşün ardından, Bellis yoluyla Habeşistan'ın en ünlü kenti Aksum'a varıyoruz.

Aksum'da bugün dört beş bin insan yaşıyor. Bunun 800 kentin gerçek efendisi olan papazlar. MÖ 290'da burda kurulmuş Aksum Krallığı. Dinî kentlerinin kuruluş tarihlerini abartarak onları Antikçağ'dan da geriye götüren Habeşler, Aksum'un kuruluşunu İbrahim Peygamber'e kadar vardırıyorlar. Gördüğümüz dikilitaşlar, bugün tümüyle din adamlarının -ki bunların *nebrid* diye anılan başkanları "yasa levhalarının"[1] koruyucusu olarak kabul ediliyor- egemenliği altında bulunan bu sığınak kentin[2] antik görkemini kanıtlıyor. Aksum'da, mimarî açıdan Habeşistan'ın öbür kiliselerinden ayrı olan Büyük Kilise var; bunun onarımı Eritre'den gelen İtalyanlara verilmiş. Menelik kente geldiğinde kalması için aynı zamanda bir de saray yapmışlar. Aksum'a geldiğimizde, bu sarayın yanında kampımızı kurduk. Bu yapıların müteahhiti bizi evine çağırmak ve sarayın beş odasından birinde konuk etmek inceliğini gösterdi. Böylece, iki buçuk aydır ilk kez gerçek bir dam altında yattık.

Ertesi gün, bizi görmeye gelen kent yöneticisiyle falaşalar hakkında uzun uzun konuştuk. "Bunlar" dedi, "on beş aile kadar olup kentin güneyinde oturuyorlar; hepsi çalışkan, namuslu insanlar; başka yerlerde de olduğu gibi, demircilik yapıyorlar. Ama yağmur mevsiminde, Aksum'dan ayrılıp Şire'ye, Akabra'ya yerleşiyorlar; buralarda köy muhtarından kiraladıkları toprakları ekip biçiyorlar.

---

1) Tanrı'nın gönderdiği ve Musa'nın Yahudilere götürdüğü yasalar. (ç.n.)

2) Kentin, Büyük Kilise'nin bulunduğu kutsal kalesine savaşta sığınan katiller ve asker kaçakları böylece yaşamlarını kurtarmış oluyorlar. Aksum'da, Tevrat'ın beş kitabında sözü edilen sığınak kentler gibi bir kent aşağı yukarı. (Nahum'un notu)

Dönüş

İki günlük bir dinlenmeden sonra, Tigre'nin yöneticisi Decac Gabru Salassi'nin bizi büyük bir incelikle ağırladığı Adva'ya gittik. İtalyanca'yı su gibi konuşup yazan vali, Avrupa uygarlığına hayran biri. İtalyan telgraf bürosu şefi Bay Stefanin sayesinde çadırlarımızı kurmaya gerek kalmadı, Addis Ababa'daki İtalyan ortaelçisinin salık verdiği küçükelçinin *tukul*'unda (kulübe) kaldık.

Adva'dan, Habeşistan'ı Eritre'den ayıran ve insanlara hastalık saçmasıyla ünlü Mareb Irmağı'na doğru yöneldik. İki konaklamadan sonra onu geçip Gunde'ye (İtalyan kolonisinin ilk durağı) girdik. Burada, İtalyan jandarmaların konuğu olduk; geceyi, Mareb'in suladığı tüm ovayı gören küçük bir tepe üstünde, elden geldiğince güzel yapılmaya çalışılmış bir binada geçirmemizi istediler. Günler sonra rahat bir odada uyku çekebilmek bizler için gerçek bir bayram oldu.

Gunde'den, son konak yerimiz olan Addi-Ugri'ye katır sırtında gittik. İtalyan yöneticilerce burda çok sıcak karşılandık. İki oda hazırlandı ve "Meydan"da bizler için akşam yemeği verildi. Başkomiser Bay Rossi, koloni topraklarından May-Tukul'da yerleşmiş bulunan bazı Falaşa ailelerinden söz etti ve Ualkayt'la ilgili olarak, Falaşalardan edinilen bilgiler üstüne Eritre Genel Valisi Marki Salvago Raggi'ye gönderdiği raporun bir kopyasını verdi bize.

Ertesi sabah, telgrafla istediğimiz arabaya bindik ve beş saatlik bir yolculuktan sonra Asmara'ya vardık.

Asmara küçük, çok hoş bir kent; otelleri, kafeleri, küçük bulvarları, kulüpleri, tiyatrosu ve okulları -okullardan biri İsveçli bir misyonerin- var. Yahudi kolonisi on beş aileden oluşuyor; ikisi İstanbullu, beşi İzmirli, öbürleri de Adenli. Büyük ve küçük çapta dışalım işleriyle uğraşıyor sözünü ettiğim ilk iki aile; öbürleri kuyumculuk, saatçilik falan yapıyorlar.

Gelişimizin ertesi günü, Bay Valdrôme'un bize salık verdiği Genel Vali Marki Salvago Raggi'yi görmeye gittik. Vali bizi çok hoş karşıladı. Onunla yaptığım konuşmayı size iletmek fırsatını şu an bulabildim ancak. Bay Faitlovitch'in tasarladığı gibi Falaşalar için Asmara'da bir okul kurmanın yararını anlayamadığını bize açık açık söyledi. Öğrencilerin nerede ve nasıl bir araya getirilip okutulacağını kestiremiyordu bir türlü. Ona göre, böyle bir şey yapılsa da, öğrencilerin hiçbir yararı olmayacaktı. Çünkü okulu bitirir bitirmez hükûmet işlerinde çalışmak isteyecekler, bu durumda da, asla bir Avrupalı gibi değil, yerli gibi görüleceklerdi. Şu vardı sonra; böyle bir okulun kurulması yerlilerce kötü karşılanacaktı, Falaşalara karşı kin uyandıracaktı yalnızca. Asmara'da bir tarım topluluğu oluşturmaya gelince, vali böyle bir şeyin olanaksızlığını düşünüyor ve bunun tek nedeni olarak da, devletin toprağının bulunmamasını gösteriyor. Kolonin bütün toprakları, ancak çok yüksek fiyatlarla alınabilecek özel mülkiyet alanları durumunda. Ama yine de, Marki Salvago Raggi'ye göre, Falaşalar koloninin çeşitli yerlerine zanaatkâr veya çiftçi olarak yerleşebilirler. Ne var ki birey olarak, toplu olarak değil.

Not defterimin yapraklarını sizinle birlikte tek tek çevirip inceleme gezimiz sırasında karşılaştığımız ufak tefek birtakım olayların sözünü ettikten, gördüğümüz yerleri bir bir saydıktan, yolculuğumuzda önümüze çıkan tüm yerlerdeki Falaşaların sayımını yaptıktan sonra, geriye Falaşaların maddî ve manevî yaşamlarının genel anlamdaki bir özetini yapmak kalıyor. Bunu, hem özel saptamalarımıza, hem de birçoğunu başkalarının ağzından duyduğumuz bilgilere dayanarak yapacağım.

Falaşaların yaşadığı bölgeler. Şimdiye kadar elde ettiğimiz bilgilerden önce şu açık seçik ortaya çıkıyor; Falaşaların yaşadığı bölgeler sınırlı sayıda ve oralara sıkışıp kalmışlar. İklim ve coğrafya açısından en az sakıncalı yerleri yeğlemişler, öyle görünüyor.

İki büyük mevsim var Habeşistan'da; kasımda başlayıp haziranda biten kuru mevsim ile, haziranda başlayıp ekimde biten yağmurlu mevsim. Habeşlerin *tekemt* dediği bu ikinci dönemde, faal yaşam zorunlu olarak duruyor; ırmaklar taşıyor, yollar genellikle kasırgalarla gelen büyük ve sürekli yağmurlar sonunda geçit vermez oluyor.

Habeşistan yüksekliğine göre üç bölgeye ayrılıyor; tropikal bölge, 200-1 200 m; orta bölge, 1 200-2 500 m; yüksek bölge, 2 500-4 300 m. Falaşaların büyük bölümü orta bölgede, küçük bir bölümü de yüksek bölgede oturuyor. Çerçer, Galla, Çoa, Gojam, Begameder ve Tigre'de tek Falaşa yok. Tana Gölü'nün doğu ve kuzeyinde, Danbea ve Sekelt'de; Gonder'in çevresinde; Uagara, Simen ve Şire gibi bizim de gördüğümüz bölgelere yerleşmişler. Bize söylendiğine göre, Lasta'nın birkaç köyünde hâlâ Falaşalar var ve birkaç aile Tana Gölü'nün batısında (Tagossa, Aşefar) oraya buraya dağılmış olarak yaşamlarını sürdürüyorlar. Bir zamanlar içinde üç beş Falaşa köyü bulunan Koara, bu bölgeyi kasıp kavuran sıtma nedeniyle şu an tümüyle bırakılmış durumda. Gabrukantiba'nın tanıklığına göre hâlâ çok sayıda Falaşa'nın yaşadığı sanılan taşra kenti Ualkayt'a gelince, tek Falaşa yok bugün orda artık.

Şerkos May, Lomomo (Ualkayt) doğumlu Bijirudi-Mebratu-Uold-Ayanasgi şunları söylüyor; "Tukul'da beş Falaşayız biz; ben, Lile Uald Salamon adında biri ve Abraham'ın oğulları Merra, Takaliyn, Mehere kardeşler. Doğduğum yeri on iki yıl önce bıraktım ben; dört yılımı Addi Abo'da demircilik yaparak geçirdim. Sekiz yıldır Tukul'da Balambaras'ın yanındayım. Dört dindaşım benden dört yıl önce yerleşmişler Tukul'a. Onlar Addi Remez (Ualkayt) doğumlu. Doğduğum yeri on iki yıl önce bıraktığımda bütün Ualkayt'ta topu topu 20 Falaşa ailesi vardı."

Falaşaların Fiziksel Yapısı. Falaşaların antropolojik yapısını tamı tamına saptamak için bedensel ölçümler gerçekleştiremedik. Bütün Habeşler gibi orta boylu, ince, kuru, canlı tipler onlar; kolları bacakları nispeten uzun. Derilerinin rengi bulundukları yerin yüksekliğine göre değişiyor. Yüksek yerdekiler daha açık tenli; ovalarda yaşayanlar daha esmer. Onların da Habeşler gibi kıvır kıvır saçları var. Melezleşme nedeniyle katıksız bir Falaşa tipi ortaya çıkarmak güç.

Dinî uygulamalar ve yaşam

Tevrat. Falaşaların baş tacı ettiği, din adamlarının keşişçe sürdürdükleri bir yaam içinde durup dinlenmeden kafa yordukları din kitabı, Tevrat'tır. Falaşalar, İbanice bilmiyorlar. Günlük yaşamdaki dilleri, bölgelere göre değişiyor; Amharca veya Tigrinya dillerini konuşuyorlar. İkincisi, Geez dilinden türemiş bir dildir. Tevrat, Geez dilinde yazılmıştır. Ama Falaşalar artık bu dili anlamadıklarından, din adamları Tevrat'ı, çocuklara yerel dille açıklıyorlar.

Tevrat, iki sütuna bölünmüş büyük boy parşömen kâğıtlara yazılmış, Mescitte kahenlerin (din adamı) kullandığı Tevrat örnekleri, ruhban takımından olmayanlarınkinden sayfa yanlarına yapılan çıkmalarla, anlaşılması güç kimi kelimelere getirilen açıklamalarla ayrılmaktadır. Tevrat'ın ilk beş kitabı genellikle bir cildi, onun içindeki lirik dinî şiirler de bir başka cildi oluşturuyor. Peygamberler ve ermişler tarihiyse düzmece bazı kitaplarla, örneğin Ben-Sira'nın kitabıyla birleştirilmiş.

En çok Enoş'un Kitabı'na saygı duyuyorlar kahenler. Guraba kentindeki kahenlerde gördüğümüz bu kitabın ilk sayfasında Bizans papazlarının kırmızı-mavi giysilerine bürünmüş Musa ile Harun[1] görülüyordu. Musa'nın elinde geleneksel asası, Harun'un elinde bir buhurluk.

Bu Tevrat'ın Habeşçe çevirisi, Habeş kilisesinin elindeki Tevratlar gibi Yunanca metinden çevrilmiş olmalı. Bunun böyle olduğunu, Tevrat'ın içindeki değişik kitapların adlarından, onların bir düzen içindeki tutarlılığından, bazı İbranice özel adların çeviri yazısından çıkardım yalnızca. Falaşalar Uerit diyorlar Tevrat'a. Birleşme veya ahid anlamındaki berit kelimesinden geliyor bu.

Falaşa Tevratı'nın içindeki kitaplar, ancak Yunanca versiyonlarda görülebilen düzmece kitaplardan daha uygunlar din kurallarına; Septuagint[2] düzen neyse öyle sıralanmışlar. Guraba kenti kahenlerinin bize sunduğu Tevrat'ın içindeki kitapların sırası şöyle; Eyub, Krallar, Hâkimler, Meseller, İşaya, Yeremya, Hezekiel, Daniel, Yunus, Yoel, Nahum, Habakuk, Sofoni, Zekeriya, Mika, Ezra, Ben-Sira. Özel adlar aynı zamanda Grek alfabesiyle yazılmış.

Dinî Eserler. Falaşaların elinde, Bay Halévy'nin yayımladığı, Tevrat'taki dürüstlük üstüne buyrukların bir özeti olan, *Cumartesi Buyrukları*; İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un yaşamlarına ilişkin söylenceleri içeren bazı kitapçıklar ve birkaç dua kitapçığı görebildik topu topu.

Kahenler tarafından bu kitaplar mescitte büyük bir özenle korunuyor.

Din Adamları. Kahenler, ruhban takımından olmayanlar nasıl giyiniyorlarsa öyle giyiniyorlar. Yani bir don, dizlerine inen bir gömlek, gömleğin üstünde de ihram veya kırmızı şeritli beyaz şoma. Tek ayrıldıkları nokta, öbürlerinin başı tümüyle açıkken, onlar başlarına üst yanı alt yanından daha geniş olan silindir bi-

1) Musa'nın ağabeyi. İsrailoğullarının ilk büyük din sözcüsü. (ç.n.)

2) Septuagint, Mısır Kralı Ptolemaios zamanında, Tevrat'ı İbranice'den Yunanca'ya çeviren yetmiş çevirmen. (ç.n.)

çimli beyaz bir takke geçiriyorlar. Keşişçe bir yaşamları var ve hiç evlenmiyorlar. İçlerinden birinin pişirdiği yemekleri birlikte yiyorlar ve mescidin çevresinde kurulmuş olan ve öbür kulübelerden aşağı yukarı 70 cm yüksekliğinde bir çitle ayrılmış bulunan küçücük kulübelerde bir arada yaşıyorlar. Bizi en çok Guraba kentindeki din adamlarının tenlerinin karalığı ve tip olarak üç aşağı beş yukarı Sudanlılara benzeyişleri şaşırttı. Tümü köse; sakalları yok. Kahenlerin hepsinin hadım olduğunu ve çocuklarını din adamı yapmak isteyen babaların onları küçükken ameliyat ettirdiklerini söylüyorlar Habeşler.

Bay d'Abbadie[1] bir din adamından aldığı bilgilere dayanarak, kohenlerin erkekliklerini yok etmek için birtakım bitki kökleri yediklerini yazıyor. Böylesine sıcak bir ülkede, bekâr olarak kalabilmek başka türlü açıklanamazdı zaten. Kadınlardan iğreniyorlar; öyle ki, bir kadının yaptığı yemeği ağızlarına sürmezlermiş. Bir kadının elinden bir şey aldıklarında hemen aptes alıyorlar. Anlatıldığına göre bizim görmediğimiz Abba-Yared (Simen) kahenlerinin töreleri daha da katıymış; evli bir Falaşa erkeğine değdiklerinde bile aptes alıyorlarmış. Din adamları, dinî görevlerinin dışında muska yazıyorlar; arada bir, bir zamanların Essenlileri[2] gibi keramet taslıyorlar ve kimi boş zamanlarında da, karınlarını daha iyi doyurmak için küçücük bir toprak parçasını ekip biçiyorlar. Ama gerçek yaşamları mescitte geçiyor hep.

Tapınak. Mescit, öbür barınaklar gibi 4 m çapında yuvarlak bir kulübe; duvarlar, bazen ağaç kazıkların arasına toprak doldurularak, bazen de, taşlar üst üste yığılarak yapılıyor. Koni biçimindeki çatı, saman saplarıyla örtülü. Mescidin dip tarafında, kapının karşısında, üstünde kutsal kitaplar bulunan ve kulübenin öbür yanından bir perdeyle ayrılmış bir masa var. Mescidin yanında, bir taş yığınından oluşan sunak bulunuyor; kurban edilecek hayvanların yatırıldığı bir çukur var ortasında.

Dualar. Kahenler günde yedi kez dua ediyorlar: 1- Gün doğumunda; 2- Öğleden önce; 3- Öğleyin; 4- Öğleden sonra; 5- Gün batımında; 6- Gece yarısından önce; 7- Gün ağarırken. Öbür insanlar iki kez dua ediyorlar gün boyunca; sabah ve akşam. Duaları topu topu iki sözden oluşuyor; "Tüm varlıkların yaratıcısı kutsal Tanrı önünde secde ediyoruz. Ona şükürler olsun."

Cumartesi duaları daha uzun; cuma akşamından başlıyor ve cumartesi bütün gün sürüyor. Dini bütünler, şu sözlerle başlayan dualarını koro halinde söylüyorlar: *"Yetebarak Egziabiher, emlak İsrail"* Dualarda en çok yeri Tanrı'ya övgüler tutuyor. Özellikle, Tevrat'taki kutsal lirik şiirlerden alınmış olan bu övgüler, Karayimlerin ve Müslümanların Tanrı'ya şükredişlerini anımsatıyor. Dahası, bunlar, onların Kudüs'e olan sevdalarını ve bir gün oranın yine kendilerinin olacağına iliş-

1) *Revue de l'Orient* 1845, s. 225. (Nahum'un notu)
2) Bir Yahudi tarikatı.

kin umutlarını dile getiren parçaları da içeriyor. İşin ilginç yanı, Habeşler de kutsal kenti[1] dillerinden düşürmüyorlar; onu öve öve göklere çıkarıyorlar. Bütün bu duaların birçok değişikliğe uğramış olduğu kesin. Gerçek dinî metinlere tıpatıp uymayışları da bundan.

Habeş geleneklerine uyan Falaşalar, başları açık olarak ve kuzeydoğuya dönerek (Kudüs yönüne) dua ediyorlar.

Bayramlar ve oruçlar. Şabata sıkı bir bağlılık var. Cumartesi gününe gerçek bir saygı duyan çoğu Habeş de o gün çalışmıyor. Falaşalar, bir gün öncesinden, perşembeden başlıyorlar tatil yapmaya. O gün öğleden sonra özene bezene yıkanıp pırıl pırıl giyiniyorlar. Tevrat'ın buyruklarını harfi harfine yerine getiren Karayimler[2] gibi cuma akşamı karanlıkta oturuyorlar. Cumartesi günü, kulübelerinden yalnız bütün gün dua edecekleri mescide gitmek için çıkıyorlar. Kahen, Tevrat'tan bazı parçaları Geez diliyle okuyup sonra onları bir zamanlar metargemimlerin[3] yaptığı gibi günlük dile çeviriyor ve bu arada geleneksel din kitaplarından çıkardığı bir yığın ahlaksal öğüdü sıralıyor.

Falaşaların, şabatın dışında beş dinî bayram var:

1- Fassika (Hamursuz Bayramı): yedi gün boyunca, yapılması çok kolay olan *Kitta* yiyorlar. Bütün nagadilerin (tüccar) bir yerden bir yere giderken, *incera* bulamadıklarında genellikle kendilerinin yaptıkları bir çeşit ekmek (azim) bu.

2- *Mayrer* (Şavuot Bayramı), bir gün.

3- *Tazkar* (Roş Aşana'nın karşılığı), İbrahim Peygamber'in anısına, bir gün sürüyor.

4- *Asterio* veya *Segdet* (Kipur), bu büyük gün, Falaşa geleneğine göre, Tanrı'nın Yakup'a göründüğü gündür.

5- *Babe Mazelet* (Sukot), yedi gün sürüyor; sukahla ilgili hiçbir şey bilinmiyor.

Bir de geleneklerine veya düzmece birtakım dinî kitaplara göre kabul etmiş oldukları yarı bayramları var. Sözgelimi, *tahsas* (aralık) ayında kutlanan *zeberabu senbet. Hanuka*[4] ve *Purim*[5] gibi tarihsel bayramları bilmiyorlar. Buna karşın, Nabukodonosor[6] tarafından Kudüs'ün ve Süleyman Peygamber Tapınağı'nın yerle bir edilişinin anısına tutulan amatsu orucuna sıkı sıkıya uyuyorlar. Ayrıca, 9-12 *temuz*'da (temmuz) oruç tutma alışkanlıkları var.

Dinî Uygulamalar. İbrahim'in torunlarını karakterize eden ve dinî buyrukların

---

1) Kral Guksa bir görüşmemizde bize şöyle diyordu: "Atalarımızın kutsal kenti Kudüs'e gidebilmem için Addis Ababa ile Dire Dava arasında yapımı süren demiryolunun bitmesini dört gözle bekliyorum." (Nahum'un notu)

2) Falaşaların şabata ilişkin buyruklara sıkı bağlılıkları, bunun yanında, din kuralları konusunda zır cahil oluşları, eski tanrıbilimcilerimizi onların Karayim olduklarına inandırmıştır. (Nahum'un notu)

3) Çevirmenler (İbranice).

4) MÖ II. yy'da, Makabilerin zaferinin kutlandığı ışıklar bayramı.

5) Yahudileri, onların kökünü kazımaya kararlı Asurlu yönetici Haman'dan kurtaran *Ester* bayramı.

6) Babil kralı (MÖ 630-562). (ç.n.)

en önemlisi olan sünnet, Falaşalarda da var. *Periya* (yırtık açma) uygulanmıyor.

Doğumundan sekiz gün sonra çocuk sünnet ediliyor; Karayimlerde olduğu gibi cumartesinin dışındaki günlerde yapılıyor. Sünnetçiliği meslek edinmiş *mohelim*[1] yok öyle; herkes sünnet yapabiliyor. Çocuklarını genellikle babalar sünnet ediyor. Kullandıkları araç, ay biçiminde kıvrık bir bıçak. Kızlar da sünnet ediliyor, ama yalnız doğumdan sonraki iki haftanın bitiminde oluyor. Bu sünnet işini de kadınlar yapıyor. İlk doğan erkek çocuklar din adamı olarak yetiştirilmek üzere nasıl kahenlere veriliyorlarsa, ilk doğan hayvanlar da, bir yaşlarına gelince din adamlarına veriliyor.

Falaşalar, *tefillin*,[2] *tsitsit*,[3] *talet*,[4] *mezuza*[5] gibi Yahudi dininin öbür dış uygulamalarından tümüyle habersizler. Ama yine de bazı Falaşalar, boyunlarına, üstünde bir haç, bir yüzük ve birçok muska bulunan *mateb* (mavi kurdele) saran Hıristiyan Habeşleri ve ellerinde tespihle dolaşan Müslüman Habeşleri örnek alarak, üstünde, Falaşa din adamlarından veya Amharalardan ne olduğunu bilmeden satın aldıkları bir yığın muskanın bulunduğu bir tür beyaz bir kurdele takıyorlar boyunlarına.

Dinî inanışlara ilişkin sağlık bilgileri. Kadın temizliğine ilişkin buyruk, Tevrat'ın Falaşaların en büyük saygıyı gösterdikleri buyruğu. *Nidda*lı[6] kadın, yedi gün boyunca kendini her şeyden soyutluyor. Her Falaşa köyünde, *nidda*lı kadınların bu dönem boyunca gelip kapandıkları, evin diğer oturma yerlerinden ayrı küçük bir oda var. Onların yemek pişirmek için kullandıkları araçlar ayrı. Bu dönemin sonunda, sekizinci günde, giysilerini yıkamak, ırmağa girip yıkanmak zorundalar.

Doğum yapmış kadınlar, doğurdukları çocuk oğlansa kırk, kızsa seksen gün saptan samandan yapılmış o küçücük kulübede dünyadan soyutlanmış olarak kalıyorlar. Bu sürenin bitiminde, Tanrı'ya bir keçi kurban ediliyor. Bir din adamı bilinen duaları ederken, bir başka din adamı kurbanı kesiyor. Şenker'deki Falaşalar, bir zamanlar, kurban olarak bir dananın yakıldığını ve küllerinin insanı tüm kötülüklerden arıtan suya atıldığını söylediler bize.

Ölüm. Falaşaların ölüm konusunda çok özel dinî törenleri var. Yasta olduklarını belli etmek için saçlarını kazıtıyorlar toplu olarak onlar da ağıt yakıyorlar. Falaşaları Hıristiyan hemşerilerinden ayıran tek şey kurban. Falaşalardan biri ölünce, dört kişi kulübeye girip onu yıkıyor, yeni bir kefene sardıktan sonra köyün yanındaki mezarlığa götürüyor. Aşağı yukarı 1,5 m derinliğinde kazılıyor mezar. Ölü-

1) Sünnetçiler (İbranice).
2) Yahudi erkekler tarafından sabah duasında takılan ve küp biçiminde siyah iki ufak kutudan oluşmuş, bağlanabilmeleri için siyah kayışlarla donatılmış, ayine değgin şey (cumartesileri, Kipur'da ve bazı bayram günleri takılmaz).
3) Giysilerin kenarlarında bulunan ve dindarlar tarafından takılan ayine değgin püsküller (İbranice).
4) Dua şalı (İbranice).
5) Kapıların üstündeki ağaç veya beton kirişlere koyulan parşömen. Bir kılıfın içine yerleştirilir. (İbranice).
6) Kadının aybaşı dönemi (İbranice).

nün yakınları yedi gün yas tuttuktan sonra yeniden aptes alıyorlar ve bir kurban kesiyorlar.

Beslenme kuralları. Falaşalar bir tür *şehita*[1] uyguluyorlar. Ama *bedika*'yı[2] hiç mi hiç bilmiyorlar. Evli olan ve tekeşli bir yaşam sürdüren her erkek kurban kesicinin[3] görevini yapabiliyor. Kurban kesmekte kullanılan sivri uçlu bıçağın her iki yanı da keskin. İşin ilginç yanı, *şehita*'nın halala *hava*'yla (bir o yana, bir bu yana sallanıp durarak) yapılması gerektiğini buyuran dinî geleneği[4] biliyor Falaşalar. Kurban kesici herkesin bildiği, alışılmış duayı okuyor; *"Yetebarak Egziabiher emlak İsrail"*. Sonra hayvanın boğazını kesip dökülen kanın üstünü az bir toprakla örtüyor.

Gerçekte, bütün Habeşler gibi, domuz ve av eti yemiyor Falaşalar; sütlü yiyeceklerle et yeme yasağını bilmiyorlar. Yemekten önce, Habeşler gibi aptes alıp yemek öncesi[5] ve yemek sonrasında[6] dua ediyorlar. Su yoksa bir avuç toprak alıp yerden, ovuyorlar ellerini, Yahudiler ve Müslümanlar gibi.

Manevî ve ekonomik durum

Kültürel ve manevî yaşam. Falaşalar, Habeşlerin arasında bilgili kişiler olarak geçiniyor. Bir zamanlar belki bu doğruydu, ama bugün doğru değil artık. Böyle bir saygınlığı muhtemelen onlara kazandıran, kutsal kitapların, duaların, dili olan Geez dilini bilmeleri, ayrıca, Habeşlerin seçkin bir meslek olarak gördükleri demirciliğin[7] onlar arasında yaygın oluşuydu. Ama bugün, kendilerini bilge olarak nitelemek hakkına yalnız din adamları sahip. Çünkü Geez dilini ve Amarina yazısını onlar biliyor. Amhara'daki kahenler, özellikle Habeşlerin yanında Agau dilini konuşuyorlar. Geez dilini bilseler de, dinî metinleri Amarina'ya çevirip öyle ders veriyorlar çocuklara.

Falaşalar, Tevrat'a ilişkin tarihi, özellikle krallık dönemine kadarki bölümü iyi biliyorlar. Ama daha sonraki dönemleri hiç mi hiç bilmiyorlar ve kendi tarihleri üstüne söze dayalı, gerçeğe uygun bilgilere sahip görünmüyorlar.

Aile. Falaşalar da Habeşler gibi çok genç yaşta evleniyorlar; her şeyi ana babalar ayarlıyor ve daha evlenme çağına gelmeden çocukları nişanlıyorlar. Titizlikle uyuluyor tekeşliliğe; bu yasayı bozacak olan, kendini topluluğun dışında buluyor. Evlilik dışı birleşmeler hemen hemen yok gibi. Habeşlerde yıkımlar yaratan cinsel hastalıklar, Falaşalarda geleneklerin saflığı ve aileye bağlılık nedeniyle, pek seyrek görülüyor. Falaşa kadınının doğurganlığı çok az. Doğum oranındaki bu azlığın ne-

1) Din kurallarına göre hayvan kesimi (İbranice).
2) Kesilmiş hayvanların organlarına ilişkin bilgi.
3) Eski Yahudilerde kurban kesmekle görevli din adamı.
4) Habeşlerde, dinî yasalar, ölü hayvanın yenilmesine, hayvanın ölmeden hemen önce kesilmesi koşuluyla izin veriyor.
5) "Yahudilerin ebedî Tanrısına şükürler olsun." (Nahum'un notu)
6) "Yerin ve göğün ebedî Tanrısı, sana sonsuza dek şükürler olsun." (Nahum'un notu).
7) Demirci kelimesinin Habeş dillerinde karşılığı bilge anlamına gelen *tabib*.

denleri ne olabilir acaba? Bu güç sorunu aydınlığa kavuşturmak için uzun, bilimsel bir araştırma yapmak ve özellikle de topluluklar içinde oldukça uzun bir süre kalmak gerekiyor.

Dinî nikâh yok; evlilik sözleşmesi için tanıklar yetiyor . Karıyla kocanın ikisi de, keçi, inek, öküz vb'den oluşan mallarını evlilik ocağına getiriyorlar. Bu mal ortaklığı boşanma veya eşlerden birinin ölümüyle bozuluyor. Ayrılmaya veya boşanmaya *danya* (yargıç) karar veriyor. Genellikle adaleti iki yardımcısı bulunan köyün *şumu* (vergi toplayıcısı) getiriyor yerine. Kadının, kocasını kandırdığı kanısına varıldığında, -bu tür durumlar Falaşalarda çok seyrek oluyor- boşanmadan önce dayak cezası uygulanıyor kadına. Daha sonra da mallar, yarısı erkeğin, yarısı *danya*'nın olmak üzere bölüştürülüyor. Çocuk varsa büyük oğlan kadına, büyük kız babaya veriliyor; öbür çocuklar da eşit olarak bölüştürülüyor.

Koca öldüğünde, mallar kadına düşüyor; çocuklar küçükse malların sahibi o oluyor ve çocuklarını büyütüp yetiştirmek ve evlendirmekle yükümlü, ancak bunları yerine getirdikten sonra yeniden evlenebiliyor. Çocuklar büyük ve evliyseler anne, onlarla yaşamak zorunda; yeniden evlenmek istediğinde kocasının mirasından yararlanamıyor, bütün hakkını yitiriyor. Mirasçısı olmayan biri öldüğünde, malları, bölgenin yöneticisine kalıyor.

Anlaşmazlıklar. Falaşaları Habeşlerden ayıran dinî gelenekleri bir yana bırakırsak, onları tam bir uyum içinde birlikte yaşadıkları Hıristiyan hemşerilerinden ayrı kılan hiçbir şey yoktur. Aralarında bir anlaşmazlık olduğunda, Habeş yargıçlara başvuruyorlar. Verilen karar içlerine sinmemişse *şuma* (vergi toplayıcı), *decac*'a (vali) götürüyorlar davayı veya *feta negöst*'e (imparatorluk yasası) göre yargılanmak için Addis Ababa'daki *afa negus* (imparatorun sözcüsü) gibi en yüksek karar merciine başvuruyorlar.

Genellikle Habeşler de, Falaşalar da ağzı laf yapan kişiler; çok rahat konuşuyorlar. Güzel konuştuklarına inandıkları için de, *danya*'nın (yargıç) karşısına kendileri çıkıyorlar. Büyük köylerde, yargıç davaları genellikle bir ağacın dibinde veya bir ırmağın kıyısında görüyor. Tüm Habeşler yargısal işlemlerin nasıl yürütüldüğünü bilip öğrenmek zorundalar; çünkü onlar herhangi bir olaydan ötürü ansızın ifade vermeye çağrılabiliyorlar. *Danya*'nın karşısında davacıyla davalı karşılıklı yer alıyorlar; ellerini kollarını sallayıp türlü hareketler yapıyorlar; ayaklarını vuruyorlar, yere yatıp doğruluyorlar, omuzlarındaki paltoyu fırlatıp atıyorlar. Onları dinledikten sonra, *danya* geleneklere göre kararını veriyor. Zorbalık ve şiddet eylemleri için bir *taler* (Habeş para birimi) bir kişiye, iki veya üç kişinin saldırısında eylemin elebaşısına yedi taler para cezası veriliyor. Yolculuk sırasında, kervanımızın başı olan kişinin uşaklarımızdan birine verdiği böylesi bir karara gözlerimizle tanık olduk biz. Bir zamanlar, Falaşalar anlaşmazlıklarını kendi aralarında aldıkları kararlarla çözümlüyorlarmış. Ama bugün, gönüllü olarak Habeş *danya*'larının adaletine sığınıyorlar.

Ekonomik durum. Falaşaların ekonomik durumu, özellikle aralarında yaşadıkları Habeşlerle kıyaslanırsa pek kötü sayılmaz. Doğruyu söylemek gerekirse, *nagadi*lerin (Habeş tüccar) yaptığı ve yerli ürünlerin kuzeyde Adva, Asmara; güneyde, Addis Ababa, Harar, Dire Dava gibi ticaret merkezlerine ulaştırılması demek olan gerçek anlamda bir ticaretten haberleri yok. Onlar hemen hemen tüm yaşamlarını, yalnızca el işi mesleklere, özellikle de, dokumacılığa, çanak çömlekçiliğe, demirciliğe, doğramacılığa ve duvarcılığa adamışlar. Tarımla uğraşanlar içlerinde pek az.

Kadınlar da erkekler gibi çalışıyorlar; kimi zaman, kocalarına yardım ediyorlar, kimi zaman kendi mesleklerini yapıyorlar. Ama bu yüzden ev işlerini aksatmıyorlar. Şenker'de, kocaları *şoma* (bez) dokurken, kadınlar çanak çömlek işinde çalışıyorlar. Çocuklara gelince, ailenin olanca varlığı olan üç beş keçiye, katıra ve öbür hayvanlara çayırlık yerlerde göz kulak oluyorlar.

Dokumacılar. Dokumacı Falaşalar, konutları olan saz kulübelerin yanına küçücük bir kulübe yapıyor ve ortasına, dokuma tezgâhlarını yerleştirmek için bir metre derinliğinde bir çukur açıyorlar. Tezgâhı, ayaklarıyla çalıştırıyorlar. Dokudukları *şoma*, gömlek ve don yapımında kullanılıyor; 3 m uzunluğunda 90 cm enindeki bir parçayı dokumak için üç gün çalışıyorlar ve bunu üç talere (7,5 frank) satıyorlar.

Nagadi'ler pamuğu, Falaşaların oturduğu bölgelere altı gün uzaklıktaki Metamma'dan (Sudan-Habeşistan sınırı) getiriyorlar. Bir parçanın dokunması için gerekli hammadde Falaşalara 1 *taler*'e (2,5 frank) mal oluyor. Bu da demek oluyor ki, kazançları günde 2 *taler*, yani 1,65 frank.

Dokumacı Falaşalar, dokudukları bezleri satmak için büyük kentlerin pazarlarına gitmiyorlar; tüccarlar onların ayaklarına geliyorlar.

Demirciler. Demirci Falaşaların araç gereçleri ilkel mi ilkel; açık havada, kulübelerinin yanlarında çalışıyorlar. Demir parçalarını, iki tulumdan oluşan ucu demirli bir körük aracılığıyla tavladıkları kömür ateşine tutuyorlar; taştan yapılmış, çok ilginç bir örs üstünde çekiçle dövüyorlar. Anba Oualid'de onları çalışırken gördük. Özellikle, oklar, sapan demirleri ve bıçaklar yapıyorlar. Bir iş yaptırmak isteyen Habeşler, demiri kendileri veriyorlar onlara ve götürü olarak anlaşıyorlar. Ceplerine günde ortalama 1,25-1,50 frank giriyor.

Öbür Meslekler. Duvarcı ustaları ve dülgerlerin çoğu, kiliselerin veya aderaşların yapımında çalıştırılıyorlar. Onları çalışırken görmediğimiz için üzgünüz. Ama aldığımız bilgilere göre, günlük kazançları ortalama, 1,25 frankla 1,50 frank arasında değişiyormuş. İşlerinin gereği, Hıristiyan Habeşlerle sıkı ilişki içinde bu Falaşalar. Bu durumda, doğal olarak din kardeşlerine oranla, dinî kuralları daha çok çiğniyorlar. Bu nedenledir ki, *ras*'ların (kral) veya *decac*'ların (vali) işlerinde çalışan duvarcı ve dülgerlerin sık sık din değiştirdikleri oluyor.

Çömlekçilik, sepetçilik gibi öbür meslekler özellikle Falaşa kadınlarına özgü

meslekler; kadınlar çok incelikli çalışıyorlar ve yaptıkları şeyler çok beğeniliyor.

Az önce de dediğim gibi, Falaşalar arasında çiftçilik yok gibi bir şey. Gerçekte onların toprakları da yok artık; Habeş çiftçilerin yanında işçi olarak çalışıyorlar .

Aşağıda açıklayacağım gibi, ana baba ve üç çocuktan oluşan bir ailenin günlük gideri 35-40 kuruş tutuyor ancak. Bundan şu sonuç çıkıyor ki, Falaşaların ekonomik durumları kötü sayılmaz. Birçok köyde, tanesi ortalama yüz elli *taler*'e (375 frank) satılan esirlere sahip Falaşa aileleri gördük. Paranın az olduğu bir ülkede bu belli bir zenginliğin göstergesi. Gerçekte, tek dilencinin bile olmayışı, onların ekonomik durumlarının iyiliğini daha iyi koyuyor ortaya.

Konut. Her köy, barınaklardan veya kulübelerden oluşan birkaç gruptan meydana geliyor. Beşle otuz aile arasında değişen bu gruplardan birini de Falaşalar oluşturmakta. Her ailenin, küçük bir çayın veya yağmur sularıyla dolmuş basit bir çukurun yanında kurduğu bir veya iki kulübesi var. Habeşler ev yapımı konusunda birkaç yüz yıldır pek başarı gösterememişler. Karşılaştığımız yıkıntılardan anladığımıza göre, bir zamanlar kulübeler taş veya kilden yapılmış. Duvarların yüksekliği hemen hemen 1,5 metreyi geçmiyor ve bir kulübeye girmek için eğilmek gerekiyor hep. Bu kulübelerde tek pencere yok. Yapımlarından anlaşıldığına göre, çok ucuza mal edilen barınakların ilkelliği yüzünden, Habeşler oturdukları yere özellikle bağlı kalamıyorlar ve kolayca ayrılıyorlar. Bunun içindir ki, bir hastalık salgınından sonra, bir yangının ardından veya sağlık için sakıncalı bir nedenle insanların yığın yığın oraları bırakıp gittikleri çok kez görülüyor. İşte bu kulübelerde yaşanıyor, bu kulübelerde yenilip içiliyor, bu kulübelerde uyunuyor. İçlerindeki eşyalar ilkel mi ilkel. Bazan yerin üstüne, bazen tahtadan dört ayak üstüne çivili kirişlere serilmiş bir yatak *(engereb)*; küçük küçük oturaklar; deriden yapılmış birkaç hasır; bir veya iki tencere; testiler; sorgun ağacından bir iki sepet; *tec* içmek için bardaklar, vb. Kulübenin orta yerinde, yemek yapmaya, ısınmaya, ortalığı aydınlatmaya yarayan bir odun ateşinin sürekli yandığı bir oyuk var. Kulübenin içinde toplanan ve çıkış yeri bulamayan ocak dumanı, genellikle Habeşlerde olduğu gibi, Falaşalarda sık sık göz ağrılarına neden oluyor. Kulübelerin dışında, ortası oyuk bir ağaç kütüğü ve değirmen taşı görevini yapan iki koca taş var. *Kitta* veya *incera* yapmak için *taf, dura, dagussa* gibi buğday türlerinin tanelerini kadınlar bunlarla eziyorlar.

Beslenme. Kitta'lar, Tevrat'ta sözü edilen ugot matsot'a (mayasız ekmek) benziyorlar tamı tamına. *Taf* (buğday) ezildikten sonra, bulamaç oluncaya kadar su içinde tutuluyor. Daha sonra da ateş üstündeki bir saca dökülüyor. Elle yayılıp döndürülüyor. *Kitta* olmuştur. Bir *kitta*'nın pişmesi iki-üç dakika sürüyor topu topu. Tazeyken tadına doyum olmuyor. Yolda, bisküvilerimiz bittiğinde, *kitta* yedik hep. *İncera, kitta*'nın mayalı olanı. Ekşimsi bir tadı var.

Falaşaların önemli günlerde yediği yemekler *şiro* veya et yahnisi. Diğer günlerde, bir tür koyu bir sos olan *vog* yiyorlar. Un karıştırılmış tereyağda pişirilen bir et

yemeği şiro. Falaşalar da bütün Habeşler gibi, çok sıkı örülmüş bir sepetin dibine *kitta* veya *incera*ları diziyor, sonra da üstlerine *şiro*'yu boşaltıyor.

Voga gelince, *şinbera* (bezelye unu), zeytinyağı veya tereyağı ve toz kırmızı biberle yapılmış bir tür sos bu. Sıracan günlerin yemeği olan bu sosa, Falaşalar kittalarını banıyorlar. Günde iki kez yemek yiyorlar; sabah ve akşam. Falaşaların içkileri *birz, tec,* seyrek olarak da boza. *Birz* sulandırılmış bal; özellikle çok serinletici olan tadı çok hoş. *Tec,* mayalandırılmış *birz;* 1 l bala 5 l su konularak yapılıyor. *Gombo*'lara[1] dolduruluyor bu karışım. İçine *geşo* denilen küçük bir ağacın yapraklarından bir parça atıldıktan sonra, ağızları sıkı sıkıya kapatılan küpler üç gün güneşte bırakılıyor. Limon sarısı bir renk alan bu içkinin tadına doyum yok. Ama mayalanmayla oluşmuş oldukça yüksek orandaki alkol nedeniyle aşırı uyarıcı bir özelliği var. Özellikle iyi yapıldığında, *talla*'dan daha çok aranıyor. *Talla*'nın alkolü az olsa da, tadı o kadar hoş değil. Bu içki *dura* buğdayından yapılmış ekmeğin kabuklarının mayalanmasından elde ediliyor; rengi çok bulanık olduğundan iştah açıcı bir görünümü yok. Öbür içkilerden daha çok içilen bir içki boza; içine kavrulmuş arpa karıştırıldığı için bir yanık tadı var. Günün her saatinde bol bol tüketiliyor bu içkiler.

Habeşlerde de, Falaşalarda da, ev işleriyle uğraşanlar kadınlar olsa da, kocalarının işlerine yardım etmekten yine de geri kalmıyorlar.

Beslenme rejimi, (Falaşalar, çiğ et olan brondo yemiyorlar) ölçülülük, geleneklerin güzelliği, tekeşlilik, özellikle de sağlığa gösterilen özen gibi şeyler, Falaşalardan, Habeşlerde yıkımlar yapan hastalıklardan uzak, sağlıklı ve sağlam bir toplu luk yaratmış.

Sonuç

Yaptığım bu özet açıklama, kısalığına karşın, Falaşalara yaptığımız yolculuğun sonuçlarını anlamanıza elverecektir. Daha sonra, Falaşaların kökeni sorununa, onların tarihine ve genel anlamda içinde yaşadıkları halkların etnografyasına ilişkin her şeyi ayrıntılı bir incelemeyle ele alabileceğimi umuyorum. Şimdilik, araştırmalarımdan çıkardığım sonuçları kalın çizgileriyle ortaya koymakla yetiniyorum ben.

Falaşalar, MÖ II. veya III. yy'a doğru, olasılıkla da Ptolemaios Everget'in[2] Aksum Krallığı'nı kuruşu sırasında, Mısır'dan gelen bir grup Musa dini yanlılarınca Musevîleştirilmiş olmalılar. Dışardan göç edenler bütün Grek göçlerinde olduğu gibi Atbera Irmağı'nı (Greklerin Astoboras'ı) izlemişler ve bu ırmağın öte yanına geçmeden, Tekeze'nin doğusuna yerleşmişler. Çünkü küçük bir azınlığı ayrı tutarsak, bugün Falaşaların büyük bir bölümü Tekeze'nin beri yanında, yani Habeşistan'ın doğusunda bulunmaktadır. Belki de bu nedenledir ki, bu yöredeki, özellikle de Açefar'daki Falaşalara *Kayla*[3] denmektedir.

---

1) Çok büyük küp.
2) III. Ptolemaios Everget (MÖ 246-221).
3) Kuara dilinde, öte yana geçmeyen. (Nahum'un notu)

Bu göçmen topluluğu, etnik, ama dinî olmayan bir topluluk oluşturmuş önceleri. Çünkü bugün hâlâ Falaşalar, Hıristiyanlığı benimseyen yandaşlarına hemen hemen hiç Hıristiyan demiyorlar, Amhara diyorlar.

Falaşaların Tevratlarındaki kitapların düzeni, özel adlar konusunda benimsedikleri yazı, düzmece dinî kitapları kabul etmeleri, din adamlarının çilekeş gelenekleri vb, Grek kökenli olduklarına ilişkin varsayımı doğrulayan şeyler. Öte yandan, d'Abbadie'nin verdiği bilgilere göre, bir zamanlar din bilgini olarak ortaya çıkan bazı Falaşalar Yunanca yazılmış dualar okuyorlarmış.

Mısır'dan gelip Habeşistan'a yerleşen bu küçük göçmen topluluğu yerlilere Musa dininin ilkelerini benimsetmek için çok uygun bir ortam bulmuş. Özellikle sünnet geleneği çok eskilere dayanıyor olmalı Habeşlerde. Öyle ki, IV. yy'da Hıristiyanlığın buralara girmesine karşılık, onların kopamadığı ayrı bir özellik olarak kalmış bu. Göçmen topluluğu gitgide büyüyerek, Simen'de bağımsız bir prenslik kuracak olan savaşçı kabilelerin ortaya çıkmasına neden olmuş. Yüzyıllar boyu çok güçlü düşmanlara karşı ardı arkası kesilmeyen savaşlar vermişler ve bu savaş yaşamı, tüm bu saldırılar karşısında yıkılmayan dinî inançlarını yüceltmiş zorunlu olarak. Ama zamanla, özellikle de XVI. yy'da Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki sayısız savaşlar, zulüm, din değiştirmeye zorlanmalar, salgın hastalıklar sonucu Falaşaların sayısı hayli azalmış ve bugün kala kala 6 000-7 000 kişi kalmışlar.

Coğrafya açısından onları dört gruba ayırabiliriz; Tana Gölü çevresindekiler, Lasta'da, Simen'de ve Şire'de oturanlar. Bu dört grup, birbirlerine günde 5 km yürüneceği hesabıyla, dört, beş ve altı günlük bir uzaklıktalar; yani ortalama 20-22 km var aralarında. Bu kümeleşmeler veya köyler, öyle çok nüfus barındırmıyor; 5, 10, bilemedin 15 aile var oraya buraya dağılmış. En kalabalık köy, 30 ailenin yaşadığı, Addis -Şoa (Şire).

Bana öyle geliyor ki, geçmişiyle -ne kadar az tanısak da- ilginizi çekmekten, hayranlığınızı uyandırmaktan geri kalmayan bu topluluğun geri kalanlarını kurtarmak için en etkin yol, aşamalı olarak iki göç akını yaratabilmektir. Bunlardan biri, kuzeye doğru olacaktır; yani, Şire'de oturanlar, İtalyan kolonisi Eritre'ye göçeceklerdir. İkincisi, Amhara'da oturanlar güneye, Habeşistan'ın başkenti Addis Ababa'ya göçeceklerdir. Onlar, oralardaki tarım, ticaret ve endüstri merkezlerinde, Avrupalı toplulukların içinde yaşayarak daha güven içinde olabilecekler, dinlerinin gereklerini özgürce yerine getirebilecekler ve ekonomik durumlarını düzeltmeyi başarabileceklerdir.

Habeşistan'da veya Eritre'de bile herhangi bir okul açmayı bir an olsun bile düşünmemek gerekir. Falaşaların orada burada darmadağınık oluşları bu tür bir şeyi gerçekleştirmeye elvermeyecektir. Diyelim ki, gerçekleşebildi bu tasarı, asla önemli sonuçlar vermeyecektir. Çok niteliksiz, berbat bir şey çıkacaktır ortaya.

Birtakım tehlikeli düşlerle oyalanıp durmayalım; entelektüel yapısı az gelişmiş, dahası, toplumsal ve ekonomik koşullarını tereyağdan kıl çeker gibi bir anda de-

ğiştiremeyeceğimiz bir toplulukla karşı karşıya bulunuyoruz. O koşulları, olsa olsa, onun doğal eğilimlerinin, yüzyılları bulan geçmişinin doğrultusunda değiştirebiliriz. Daha doğrusu, değiştirmeye çalışmak zorundayız. Başka türlü davranmak Falaşa soyunun düşünce yapısını bozmak gibi bir tehlikeyi getirebilir ve sonuç çok üzücü olabilir.

Belki de başka türlü girişimler, daha doğrudan birtakım pratik uygulamalar denenebilir.

Falaşalar, Eritre'den çok uzak değiller. Onların yaşadıkları yerleşim birimlerine göre, beş gün ile on beş gün arası bir uzaklık bu.

Asmara'da oturan dindaşlarımız yoluyla, her yıl, belli sayıdaki genç insana, bu kentte Falaşalara özgü meslekler göz önüne alınarak, özellikle para getiren değerli meslekler öğretilebilir. Elle yapılan işlerin en niteliksizi bile hayli para getiriyor bugün. Demirciliği, dokumacılığı, duvarcılığı, marangozluğu, ayakkabıcılığı, terziliği ve saatçiliği öğrenen Falaşalar, ekmek paralarını sağlamaya başladıktan sonra, dünyadan kopmuş gibi yaşayıp giden ana babalarını yanlarına getirebilecekler ve böylece günden güne hatırı sayılır bir çalışanlar topluluğu oluşturabileceklerdir.

Alabildiğine bir büyüme içinde Eritre'de tarım; özellikle zeytin ve pamuk tarımı çok yaygın. Falaşalar pek çok dağın üstünde küçük bir orman oluşturmuş olan zeytin ağaçlarını aşılayıp yetiştirerek hayli para kazanabileceklerdir. Pamuğa gelince, son yıllarda, İtalyanların Setit ovalarında yaptığı girişimler akıl almaz ölçüde iyi sonuçlar vermiş; bir gün Eritre'nin Mısır'la yarışabileceğine inanılıyor.

Benim yaptığım öneriler, Yahudi halkının bugün Falaşalara gösterdiği ilgiyle ve kimi çevrelerde onların iyiliği için uyandırılmış hareketlilikle pek orantılı olmayabilir. Ama şu iki önemli nokta gözden uzak tutulmamalıdır: 1- Falaşalar alabildiğine geniş bir alan üstünde beşer onar ailelik topluluklara bölünmüş olup sayıları aşağı yukarı 6 000-7 000'dir. Bu nedenle onların tümünü tanımak ve herhangi bir konuda onların üstünde etkili olmak olanaksız değilse de, zordur. 2- Henüz ilkel bir düşünce yapısına sahip olan bir toplulukla karşı karşıyayız; Alyans'ın Fas'ta veya Türkiye'deki Yahudi cemaatlerine uyguladığı eğitim yöntemlerini uygulayamayız. Falaşaları gerek düşünsel, gerek manevî açıdan kendimize yaklaştırmak istiyorsak attığımız her adımı bilerek, çok özenle atmak zorundayız.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Habeşistan'ın bugünkü politik durumu çerçevesinde ve ülkenin maddî ve ekonomik koşullarını adamakıllı göz önünde bulundurduğumda, size birtakım başka önerilerde bulunamıyorum. Benim değerlendirmem bu.

Alyans birtakım eksiklikler buluyor Hayim Nahum'un raporunda. Oysa Nahum, görevini ciddîye almıştı. Öyle ki, gittiği yerlerde, Habeşlerin takvimi, tarihi ve devlet

hiyerarşisiyle ilgili kitaplardan başka, kendinden önce oraya gidenler üstüne de birçok şey okumuştu. Ama ne var ki, yerel dili bilmeyişi, o topraklarda kısa süre kalışı muhtemelen onun yeterli veriler toplamasını engellemişti. O da bu eksiklikleri, ordaki yabancılardan aldığı bilgilerle giderdi. Falaşalara ivedilikle yardım konusunda, Alyans'ın baştaki çekimser tutumuna ses çıkarmıyor Nahum; mesleğinin bu önemli döneminde koruyucusuna karşı gelmek istemiyor.

Faitlovitch'e gelince, daha önceki gelişinde oralarda kurduğu sayısız ilişkiler, ayrıca, çok daha uzun süreli kalışı (15 ay) onun ülkeyi adamakıllı tanımasına yardımcı olmuştur.

Nahum'un bulduğu sonuçlar gazete yazılarına, uzun süre bir canlılık getirecektir. Gerçekte, tartışma, bu Yahudi dayanışması döneminde, tek düşünceleri kendi insancıl, eğitsel ve kültürel politikalarını geliştirmek olan çeşitli Yahudi cemaatleri arasındaki rekabet ortamından oluşmuştur zorunlu olarak.

İstanbul, 14 Nisan 1909

Sevgili Bay Bigart,

(.....)

Falaşalara getiriyorum sözü yine.

Kahenlerin doğmatik inançları, dinî bilgilerinin genişliği konusunda kesin bir düşünceye varmak çok zor. Gerçek şu ki, bunların tümü zır cahil olarak yaşıyor ve dinî törelerle ilgili birkaç uygulamanın, büyücülüğün dışında bir şey yapmıyor. Kendisine Şavuot Bayramı'nın gününü sorduğum bir kahen yanında taşıdığı On Emir kitabına baktıktan sonra beni yanıtlayabildi ancak. Şunu iyice biliniz ki, kahenler de, din adamı olmayanlar da sistemli bir suskunluk içindeler. Öyle yarım ağız, dahası, çoğunlukla kaçamak yanıtlar veriyorlar. Onların bu kafa yapılarından ötürüdür ki, ağızlarından özellikle tümüyle soyut, kuramsal şeylere ilişkin bir yanıt alamıyorsunuz hiç. Onlara kaç kez İsa'nın dünyaya döneceğine inanış, ruhun dirilişi ve ölümsüzlüğü üstüne sorular sordum. Mesih'le ilgili bir düşünceleri olmasa da, Tanrı'nın tüm İsrailoğullarına kesinlikle Kudüs'ün yolunu açacağına inanıyorlar. Diriliş konusunda hiçbir düşünceleri yok. Ruhun ölümsüzlüğüne gelince, ödüllendirme düşüncesiyle karıştırıyorlar onu; tüm bu sorunlarda en büyük rolü melekler ve şeytanlar oynuyor. Bu durumda, onların eskimiş teolojileri, yine onların dinî törenlerine ilişkin kitapları çözümlenerek anlaşılabilecektir ancak. Çünkü bugün, yineliyorum, dinî araştırmalarla ilgili hiçbir şeyden zerre kadar bilgileri yok onların. Bütün bildikleri, Musa diniyle ilgili birkaç törensel uygulama, bir de tüm Habeşlerin de sahip çıktığı bir yığın söylenceye karışmış peygamberler ve ermişler tarihi.

Din değiştirmeler.

Zorlanma sonucu din değiştirme yok. Hepsi isteğe bağlı olarak gerçekleşiyor.

Bunların gerçekleşme biçimleri şunlar:

1- Kimse araya girmeden kendiliğinden gerçekleşen din değiştirmeler. Bir kilisenin veya bir kral *(ras)* sarayının yapımında çalışan Falaşa işçiler, Musevîliğin sıkı yasalarına, amel dediğimiz, dine ilişkin geleneksel uygulamalara, özellikle de bir Hıristiyan Habeş veya bir Müslüman'la herhangi bir ilişkiden sonra aptes alma ve beslenme konusundaki kuralları ister istemez çiğnemek zorunda kalıyor. Falaşalar, Amharalılarla ilişkiye girer girmez dönme gözüyle bakılıyor onlara. Bu nedenledir ki, evlerine geri döndüklerinde, Falaşaların bulunduğu çevrenin dışında bir yerde oturmak zorunda kalıyorlar.

2- Resmen, yani bir misyonerin aracılığıyla din değiştirenler. Cenda'da oturan iki misyoner gördük biz. Bunlar ikide bir çevre yerlerde, yani Danbea, Sekelt gibi taşra kentlerinde dolaşıp duruyorlar. Evlere, barınaklara gidip konuşmalar yapıyorlar ve Falaşaların akıllarını çeliyorlar. Bize dendiğine göre, çok sayıda Falaşayı kendilerine katmışlar. Bu misyonerler, genellikle genç Falaşaları, Asmara'daki bağlı bulundukları İsveç misyonerler grubuna gönderiyorlar. Eylem alanları Asmara'nın çevre bölgeleriyle sınırlı olup asla Tigre'ye taşmıyor (Addis -Şoalı Falaşaların bize söylediklerine göre).

Verdiğim bu bilgiler kısa da olsa, bana sorduklarınız konusunda size bir fikir verebilecektir. Karanlık bazı noktalar varsa hâlâ, bildirmenizi dilerim.

(.....)

İKTİDAR VEYA BÜYÜK TUTKU

1908 temmuzundaki Jön Türk devrimi, ülkenin temel öğelerinin altüst olması tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyor imparatorluğu. Nahum, hahambaşılık görevi için ilericilerin adayıdır. Alyans'ın genel sekreteri, böyle bir seçime karşı İstanbul'daki bölge komitesi başkanını uyarıyor.

Paris, 2 Ağustos 1908

Sevgili Bay Fernandez,

Türkiye'deki beklenmedik olayları düşündüğünüz gibi tutkuyla izliyoruz. Hahambaşılık seçimlerinin başladığını bize telgrafla bildirdiğinize iyi ettiniz. Dün akşam burdan ayrılan Nahum, eşinden Bay Moiz Levi'nin[1] yeri için kendisinin söz konusu olduğunu bildiren mektuplar almıştı. Ona Bay Abraham Danon karşısında silineceğini, Bay Danon'un seçilmesinin daha iyi olacağını söyledim. Kuşkusuz, öyle pek iş bitirici, pratik biri değil Bay Danon, ama saygınlığı, gerekli erdemleri var. Nahum böyle bir görevdeyken gerici bir ortam oluşursa -ki çok olağan bu- bu onu, alır götürür. Oysa ki Danon böyle bir durumda direnebilir; daha doğrusu eski rejime de uygun düşen adaylığı ve kişiliği nedeniyle muhtemelen işin içinden sıyrılabilir. Korkarım, şu an Nahum, İstanbul'daki bu görev için boşuna çaba gösteriyor. Bana göre, kayınpederinin egemenliğinde geçici bir yönetim en iyisi.

Öğüt verir gibi olduğum için beni bağışlayın; durum, çok karışık ve kavgalı ortamın dışından ve uzağından da sağlıklı bir biçimde kavranabiliyor. Burda, kimi çevrelerde yeni rejimin ömrü konusunda kuşkular var; geri dönüşten korkuluyor.

Bütün içtenliğimle
J. Bigart

1) Söz konusu olan kişi, hahambaşı vekili Moşe Halevi.

Kısa süre sonra, aynı genel sekreter J. Bigart, hahambaşı vekili seçilen Nahum'u ılımlı olmaya çağırıyor.

Paris, 21 Ağustos 1908

Sevgili Dostum Nahum,

Sizin düşünüz ve benim önceden söylediklerim gerçekleşti işte. Bu mutlu olaydan ne kadar çok sevindiğimizi söylemeye gerek yok; kendimiz için, Osmanlı Yahudileri için, elde ettiğimiz sonuçlar için mutluyuz. Beceriniz ve etkinliğiniz şimdi ortaya çıkacak. Yapılacak işler hiç bitmeyecek. Ama yavaş gidelim, her şeyi birbirine karıştırmayalım. Birisinin dediği gibi sorunları birbirinden ayırıp sıraya koyalım ve art arda çözelim. Yenilik delisi dostların isteklerine kendinizi kaptırmayın lütfen.

Bu kurtuluş gününü görmekten Osmanlı Yahudileri adına çok sevinçliyim.

Size ve Bayan Hahambaşı'na binlerce sevgi.

Nahum, yüklendiği ağır görevin çıraklık dönemini yaşıyor.

İstanbul, 6 Eylül 1908

Sevgili Bay Bigart,

İncelikli mektubunuzu yanıtlamakta geciktiğim için önce çok özür dilerim sizden. İşlerim öylesine yoğun ki, yemek yiyecek doğru dürüst zaman bulamıyorum. Kançılaryadan her gün sabah sekizde gelip akşam altıda ayrılıyorum.

İnsanların içi hâlâ öylesine öfkeyle dolu ki, her Allah'ın günü, imparatorluğun çeşitli Yahudi cemaatlerinden hahambaşılarını hemen görevden almamı isteyen telgraflar alıyorum. Dinî liderlerinden en çok yakınan kentler; Kudüs, Şam, Sayda. Yeni seçimler yapılması için Bursa hahamı Habib'i gönderiyorum oralara.

Bana gelince, hahambaşı vekili olduğum Türkiye hahambaşısının kesin seçimi için gerekli işlemleri elimden geldiğince çabuk bitirmeye çalışıyorum.

... Heyeti Vekile'nin tüm üyeleri beni çok sıcak karşıladılar. Özellikle de sadrazam ile şeyhülislam. Geçen salı, Yunan, Ermeni ve Babil patrikleriyle birlikte sultan tarafından kabul edildim. Ona bütün Osmanlı Yahudileri adına bir dilekçe sundum.

Tüm eski gelirlerimiz, özellikle de yiyecek tüketim vergisinden[1] gelenler Meşrutiyet'in ilanından sonra yok oldu. Başka gelirler arasak da bulamıyoruz.

(.....)

1) Yahudiler cemaat olarak, et, peynir ve kaşer şarabı için tüketim vergisi ödüyorlardı.

İstanbul, 8 Eylül 1908

Sevgili Bay Bigart,

Dün aldığım mektubunuzdaki bana yönelik kınamalarınıza hiç şaşırmadım. Bekliyordum ve onlara meydan vermemek için hiçbir şey yapmadım. Başımı kaşıyamayacak kadar işe boğulmuş görüp beni, burda olup bitenleri size kendisi bildirmek istemiş olan hanımım, sabahtan akşama dek konuk ağırlamak, akşam olunca da bana sekreterlik yapmak zorunda kalıyor.

Bugünlerdeki çalışmalarımın tümü, kendimi bütün gücümle verdiğim bir işin gerçekleşmesine, yani Osmanlı İmparatorluğu hahambaşısının seçimine yönelik. Bu seçimin, iyice eskiyen, ancak çeşitli Yahudi kurullarının bir araya gelmesiyle düzeltilebilecek olan o köhne yasalarla yapılması için en azından üç aylık bir çalışma gerekecek. Bu yasalar, hahambaşı seçiminin, 20'si din adamı, 60'ı laik 80 üyeli ulusal meclisinin (genel Yahudi kurulu) ve 40 taşra delegesinin oylarıyla yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Doğruyu söylemek gerekirse, hiçbir zaman asil bir hahambaşı olmadığı için, hiçbir zaman yerine getirilmedi bu formaliteler; bu yasalar yapıldığından bu yana hep hahambaşı vekili var oldu. Son günlerin en önemli olaylarını şöyle birkaç satırla anlatıp, hafta sonunda da, yerel gazetelerdeki onlarla ilgili yazıların ayrıntılı bir çevirisini size göndereceğim. Bu arada, şunu söyleyeyim ki, selefimin gazetesi olan *El Telegrafo*, beni atayan kurulun yasal olmadığını bağıra çağıra haykırarak bana karşı birtakım olumsuzluklarda bulunduktan sonra, okuyucuları ve aboneleri tarafından suçlanmaktan çekinip kuzu kuzu benim yanımda yer aldı.

Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra, yaşlı hahambaşı, öbür dinî liderleri örnek alarak, Yahudi Genel Meclisi'nin toplanması için gerekli hazırlıkları yapacak bir kurul oluşturdu. O bildiğiniz telgrafları *El Tiempo* gazetesi yöneticisi David Fresko aracılığıyla bana göndermiş olan bu kurulun üyeleridir. İstanbul'a varışımdan hemen sonra, Din Büyük Kurulu'nda boş bulunan üç yer için üç adayın saptanmasıyla ilgili olarak Yahudi Genel Meclisi toplantıya çağırıldı. Danon (39 oy), Dr. Markus[1] (34 oy) ve ben (42 oy) seçildik. Yetkililer bizi hemen alıp meclisin toplandığı salona götürdü. Dışarda büyük bir kalabalık toplanmış, "Yaşasın Alyans" diye haykırıyordu.

Aynı meclis, aynı oturumda, hepsi de genç, çalışkan ve özverili olan dokuz üye seçti hahamlar kurulu için. Hahamlar kurulu ilk kez böyle üyelerden oluşuyordu.

Yeni hahamlar kurulunun ilk işi, hahambaşının tüm dalaverelerini bozmak ve ona istifasını verdirmek oldu. Sonra, hahambaşı vekili seçmek için kayınpederimin de içinde bulunduğu Bet Din (Hahamlar Mahkemesi) yasaya uygun olarak bir araya geldi. Sonuç bildiğiniz gibi; 16 oyun, on 12'sini ben aldım. Seçimin yapıldığı

1) Dr. David Markus; Alyans'ın rakibi olan *Hilfsverein der Deutschen Juden*'in mensubu ve Aşkenazi cemaatinin en önemli hahamı ve siyonizm yanlısı.

gün yerel gazeteler bu konuyla ilgili bir ek yayımladı ve bazı yetkili kişiler Şişli'de oturduğum eve gelip seçildiğimi bana haber verdiler. Bir kopyası din işleri nazırına gönderilen tutanak hemen düzenlenmişti. Bakan beni sadrazama havale etti; o da atamayı Heyeti Vekile'de imzalattıktan sonra onama yazısını gönderdi bana.

Onama olur olmaz, sadrazama, din işleri nazırına, şeyhülislama ve öbür nazırlara resmî ziyaretlerde bulunarak göreve başladım. Gördüğüm kabul, umduğumun da ötesinde çok içten ve candandı. Özellikle şeyhülislamın davranışı çok hoştu; bulunduğu büyük salonun kapısına kadar beni geçirdi. Müslümanlığın en yüce başının bir başka dinî cemaatin başına böyle bir saygıda bulunması ilk oluyor.

Benim seçilmemle ilgili olarak, tüm imparatorluktaki Yahudilerin neler düşündüklerine gelince, söz konusu kişi ben olmasaydım eğer, gösterilen coşkunun olağanüstülüğünü, söze sığmazlığını size söylemek kolay olurdu. İstanbul'un tüm Yahudi cemaatlerinden, en köşe bucak yerlerdeki insanlardan, Selanik'ten Yemen'e dek imparatorluğun bütün kentlerinden ve kasabalarından coşkulu sevgi sözleriyle dolu telgraflar geldi ve hâlâ da geliyor. Hemen hemen tüm Yahudi cemaatleri, kesinlikle en kısa zamanda, beni, Osmanlı Yahudilerinin başında görmek istediklerini söylüyorlar. Öyle görünüyor ki, en köhne, en geri kafalarda, birden özgürlük ve birlik ruhu esivermiş. İtalyanlar, Karayimler ve öbürleri, bana karşı aynı iyi yüreklilik, dahası, aynı coşkuyla dolup taşıyorlar ve ilk kez tümünün görüşlerine yanıt veren bir başkanın kişiliğinde birleşmiş olarak görüyorlar kendilerini.

Bana yapılan ilginç ziyaretler arasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ikinci başkanı, sultanın yaveri Selim Sırrı Bey'in, Kont de Kamondo'nun[1] (İstanbul'a gelişinde yoksullar için 1 000 frank bırakmıştı) başkentteki Fransızca gazetelerin yönetmenlerinin, benimle röportaja gelen, *Matin* gazetesi özel muhabiri Bay Jouvenel'in, Sen Petersburg'daki iki büyük gazetenin özel muhabirlerinin vb ziyaretleri var.

Avrupa'dan gelen telgraflar içinde, Hilfsverein'in, Viyana Yahudiler Birliği'nin ve Bay Wolffsohn'un[2] vb telgraflarına dikkatinizi çekiyorum.

Uzun yıllar çok iyi ilişkiler sürdürdüğüm Fransa Büyükelçisi Bay Boppe'un çok içten bir kutlama mektubunu aldım.

1 eylül salı günü, sultanın tahta çıkışı nedeniyle çok görkemli bir tören düzenlendi Galata sinagogunda. Tapınağın çevresindeki yollarda öylesine bir kalabalık vardı ki, zor yürünüyordu. Türkçe ve İspanyolca olarak yaptığım iki konuşma da çok etkili oldu. O an orda bulunan, öğretmen okulu[3] yöneticisi Bay Danon, size bir ara bunlardan söz edecek. Alkışlar, "Yaşasın hahambaşımız" çığlıkları arasında tapınaktan ayrıldım. (Bu arada, ilginç bir şey oldu; kalabalığın ara-

1) İzak de Kamondo (1851-1911), 1869'da Paris'e yerleşen Türkiyeli Yahudi, büyük banker ve hayırsever Abraham Kamondo'nun torunu.
2) David Wolffsohn (1856-1914), Dünya Siyonist Örgütü ikinci başkanı.
3) Alyans'ın öğretmenlerini yetiştiren Doğu Yahudi Öğretmen Okulu (École normale Orientale israélite, ENIO).

sından zorlukla sıyrılıp arabama yaklaşan ufak tefek yaşlı bir adam, elime beni nazardan koruyacak birkaç tane kurutulmuş karanfil tomurcuğu tutuşturmaya çalıştı). Sonra tüm dinî liderlerle birlikte, sultanın beni kabul ettiği saraya gittim. Sultanın yeni sekreteri Ali Cenab Bey'le İkinci Mabeyinci Emin Bey çok sıcak karşıladılar beni.

Bugün, yani 8 eylül salı günü, geçen hafta Paris'ten, ölmüş babası Mahmud Paşa'nın (sultanın kayınbiraderi) kemikleriyle dönen Prens Sabahaddin'i görmeye gittim. Elimi öpmek istedi ve birbirinden güzel sözler söyledi bana; yarından sonra da kendisinin beni ziyaret edeceğini bildirdi. Daha sonra, Harbiye Nazırlığı'na Erkanı Harbiyeyi Umumiye Tümen Kumandanı ve Harbiye Nazırı Birinci Yardımcısı Pertev Paşa'ya gittim. Çalışmalarımıza dostça yaklaşan Paşa'yı çoktandır tanıyordum. Bana, meclisin açılışında sunulmak üzere, Müslüman olmayanların askere alınmasına ilişkin tüzüğün hazırlanmakta olduğunu, ama bu arada, tatil sonunda, bütün askerî okulların Müslümanlara olduğu gibi Yahudilere ve Hıristiyanlara da açık olacağını söyledi.

Gelecek hafta içinde, Yahudi öğrencilerin devlet yüksek okullarının yatılı bölümlerine parasız alınması için yeni nazırı ziyaret etmeyi düşünüyorum. Ayrılış sırasında sözünü ettiğiniz akşam kurslarına gelince, şu an sahip olduğumuz toplantı özgürlüğü nedeniyle bu konuyu nazırla konuşmayı yararsız buluyorum. Bu kurslar için okul yöneticilerinize gerekli buyrukları verin lütfen siz; sorumluluk benim.

Önümüzdeki günlerde birtakım ilginç şeyler olursa, bunları bildirecek size eşim; bu konuda bana söz verdi.

(.....)

Muhalefet oluşuyor; "çağdaşlar"ın zaferi sağlam değil henüz.

İstanbul, 8 Ekim 1908

Sevgili Bay Bigart,

Geçen hafta yazamadım size, olmadı. İşlerim başımdan aşkın; özellikle de, kafam çok yorgun! Bir tepki başladı. Doğrusu ya, anlamsız bir tepki. Ama işlerin yürümesine çok engel oluyor. Özellikle, cemaatin kasasındaki paraların suyunu çektiği şu iki buçuk aylık dönemde. Giderlerim, aşırı ölçüde arttı; bunları karşılamak için, son derece coşkulu biçimde savaşım veren hahamların azimlerini kırmamak için borçlanıyorum.

Yılgınlığa falan düşmüş değilim asla. Çünkü bütün bu kişiler, gerçekte, aralarında sultanın mücevhercisi ve aynı zamanda Levi'nin[1] koruyucusu olan Jacques

1) İstifasını veren hahambaşı vekili.

de Leon'un da bulunduğu birkaç kişi. Bu adam bazı kör cahil hahamları yanına çekmek için para döküyor. Ne var ki cemaatin tümü bundan hoşnut değil. Yapılan her şeye karşı geliniyor. Bay Fernandez ve yüksek görevlerdeki birçok nüfuzlu insan, bu iki veya üç kişi ile kızgın oldukları üç haham arasında iki gündür bir uzlaşmanın oluşmasını sağlamaya çalışıyor. Biliyorsunuz ki, bütün Doğu'da, hele de İstanbul'da alavere dalavere, türlü dolaplar, küçük hesaplar ve alçaklıklar egemen.

Hemen hemen tüm Yahudi cemaati bizim yanımızda. Şimdilik, sabrediyor, anlaşmak, uzlaşmak için çalışıyorum. Ama bu böyle sürerse başka önlemler almak zorunda kalacağım.

(.....)

Emmanuel Karaso

Yahudilerin devlet organlarına kadar yükselmesi, bütünleşmeyi kolaylaştırabilirdi.

İstanbul, 2 Aralık 1908

Sevgili Bay Bigart,

(.....)

Ayağımızın üzerinde dinelmek ve yere sağlamca basıp, sağlamca durabilmek için çok çalışmalıyız. Dindaşlarımızı hükûmet içine kaydırabilmeye çalışıyorum bir süredir. On gün kadar önce, sadrazam ve dahiliye nazırıyla yaptığım görüşmede, Meclisi Âyan'da Yahudiler için bir koltuk ve bir bakanlık görevi istedim yine. Davud Molla Efendi'yi Meclisi Âyan'a sokabileceğiz belki. Dahiliye nazırı görevine geldiğinde, Faraci Efendi'yi[1] (veya Karaso Efendi)[2] ticaret nazırlığına atamaya söz verdi.

(.....)

Jön Türk devriminin hemen ertesinde, İstanbul Yahudi cemaati gibi Kudüs ve öbür Yahudi cemaatleri de hahambaşılarının görevden alınmasını ve daha ilerici kişilerin atanmasını istiyorlar. Alyans'a ve Nahum'a karşı olan gruplar, onlara savaş açmak için bundan yararlanıyorlar. Muhalefet yeni çalışma arkadaşları bulma çabasına giriyor.

1) Vitali Faraci, İstanbul'un Yahudi mebusu.
2) Emmanuel Karaso, Selanik'in Yahudi mebusu.

İstanbul, 7 Aralık 1908

Sevgili Bay Bigart,

Alman büyükelçisine bir nezaket ziyaretinde bulundum; yanımda kapıkâhyam ve Hasköy okullarında Almanca öğretmenliği yapan Bay Kaufmann da vardı.

Aşağı yukarı yarım saat süren görüşmemizde suya sabuna dokunmadık hiç. Büyükelçi, Yahudilerin etkinliği ve zekâsı, özellikle de ilerleme çabalarına ilişkin birkaç şey söyledi. Ben de Doğu Yahudileri olarak bu gibi özelliklerin çoğunu Alyans'ın okullarına borçlu olduğumuzu söyledim.

Büyükelçi bana Osmanlı Yahudilerinin dinî lideri olarak, hahamları doğrudan atayıp atamadığımı, görevden alıp almadığımı sordu sonra. Görüşmenin amacı buydu belki de. Gerçekte, Almanya'daki gelenekçi Yahudilerin Panigel[1] konusunda çevirdikleri bütün dolapları biliyordum. Ona Yahudi cemaatlerinin, ilke olarak kendi başlarına buyruk olduklarını, hahambaşıların atanmasını ve görevden alınmasını Türkiye hahambaşısının onayıyla kendilerinin yaptığını söyledim.

Şurası kesin ki, büyükelçiyi araya sokmak için Berlin'de bu yönde resmî girişimler yapılmış. Çünkü görüştüğümüzün ertesi günü, büyükelçiliğin resmî organı olan *Osmanische Post* gazetesinde şu sözlerle başlayan kısa bir yazı çıktı; "Büyükelçi Marshall von Bieberstein Hazretleri, Ekselansları Almanya İmparatoru'nun buyruğuna uyarak seçkin Hahambaşı Hayim Nahum'la görüştü. Siyonistlerin gelenekçilerle birlikte tavır aldıkları, olasılığın da üstünde."

... Size daha sonra, Hilfsverein'in bu işte ve dahası Türkiye'ye sıçratılan siyonist akımda oynadığı rolü anlatacağım.

İşlerim başımdan aşkın ve özellikle kafam çok karışık. Sessizliğimi sürdürmeme bugünlük izin verin.

(.....)

İstanbul, 21 Aralık 1908

Sevgili Bay Bigart,

11 aralık tarihli mektubunuzu aldım.

Benim kesin olarak atanmam konusundaki dilekçelerinize teşekkür ederim. İki-üç gericinin öncülük ettiği düşmanca hareketler, haddi hesabı olmayan görkemli sevgi gösterileri karşısında birden sönüverdi. Bir benzeri olmayan bu tür gösteriler, başkentin tüm semtlerinde yapıldı ve en büyüğü olan Okmeydanı Hipodromu Mitingi'nde on beş bin kişi toplandı. Demek oluyor ki, tasalanacak bir şey yok. Size daha önce sözünü ettiğim maneviyat bozukluğuna gelince, o apayrı

1) Eliyahu Panigel (1850-1919), 1907'den beri Kudüs hahambaşı vekili.

bir şey ve birkaç gün sonra tümden yok olacak; öyle umuyorum. Sanıyorum ki, seçim üç hafta sonra olur; taşra delegelerinin hemen hemen tümü şimdiden belirlenmiş durumda.

İlk giriştiğim etkinliklerde büyük güçlüklerle karşılaştım. Biliyorsunuz ki, cemaatin kasasının sıfırı tükettiği bir sırada başlamıştım işe; tek gelirimiz yoktu. Başlıca kaynağımız olan tüketim vergisi kaldırılmıştı. Bu durum iki buçuk ay sürdü. Hahambaşılığın ayrıcalıklarına saygı duyulmasını sağlamak için Babıâli'de enerjik girişimlerde bulunmak, din işleri ve adalet nazırlarının karşısında kesin, kararlı bir dil kullanmak gerekti. Bugün, Tanrı'ya şükür, bu gelirler kasalarımıza düzenli olarak akıyor ve artık eskisinden daha sağlam temellere dayanıyor.

Daha sonra, başkentten Yahudi bir mebusun[1] çıkması sorunuyla uğraştım. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bize bu iyiliği yapmayı kabul etti. Çünkü yasal olarak 50 000 erkek nüfusumuz olması gerekirken, yarısına sahiptik. Bereket ki, çıkarcı bazı kişilerin oyunlarına karşın bu sorun da tüm Yahudi cemaatini hoşnut edecek biçimde sonuçlandı. Tercihimiz olan Bay Vitali Faraci - Reji'nin[2] hukuk danışmanı ve ICA'nın[3] avukatı- büyük bir oy çokluğuyla (on kişide dördüncü) seçildi.

İzmir Mebusu Nissim Mazliah.

Geçen hafta, Yemen Yahudileriyle ilgili olarak sadrazamla görüştüm. Bu, Sanâ hahamının ve bu kentin ileri gelenlerinin imzaladığı, anayasada resmen yer alan kimi maddeleri hiçe sayarak birkaç Arap'ın dindaşlarımızı hâlâ rahatsız etmekte olduğundan yakınan bir mektubu aldıktan sonra gerçekleşti. Sadrazamdan hemen harekete geçmesini rica ettim. Herkesin yasalara saygı göstermesi için genel valiye telgrafla hemen emir verecek. Sadrazam, Yemen'deki Yahudilerin varlığından habersizdi. Eğer oraya okul falan açmak istersek hükûmetin bize yardım etmekten kaçınmayacağını bile söyledi bana.

Öte yandan, Yemen'deki kolordunun yeni komutanı Rüşdü Paşa benim iyi dostum; henüz görevinin başına gitmiş değil. Kendisinden bana Yemenli dindaşlarımızın durumuna ilişkin ayrıntılı bir rapor göndermesini rica edeceğim.

Meclisin açılışı perşembe günü oldu. Padişahın söylevinde hazır bulunmam için Babıâli'den resmî bir yazı aldım. Şimdilik mecliste[4] üç Yahudi mebusumuz

1) Jön Türk devriminden sonraki seçimler için.
2) Osmanlı İmparatorluğu Tütün Ortaklığı (1883'te kuruldu).
3) Baron Maurice de Hirsch tarafından 1891'de kurulan Yahudi hayır kurumu (Jewish Colonization Association-ICA).
4) Daha önce sözü edilen iki mebusun dışında İzmir Mebusu Nissim Mazliah da vardı.

var. Bağdat'tan gelecek mebusumuzu[1] saymıyorum. Meclisi Âyan'da bir üyemiz[2] bulunuyor. Bu hafta, iki Yahudi'nin daha eklenmesini isteyeceğim buna.

(.....)

İstanbul, 23 Aralık 1908

Sevgili Bay Bigart,

Yeni bir olay oldu bugün. Başkentin din kurulu üyeleri olan hahamlar, her birinin adresine Frankfurt Am Main'den gelen, size adlarını vereceğim pek çok hahamın imzaladığı taahhütlü mektuplar aldılar.

Bana göre bu mektuplar düzmece. İmzalar Raşi harfleriyle atılmış, aynı elden çıkmış hepsi ve İstanbul'dan biriyle birlikte hareket eden Kudüs'teki birkaç Alman hahamın kışkırtmasıyla postalanmışlar. Bunun kaynağını öğrenmek için araştırma yapılacak kuşkusuz. İmza sahiplerinin Tora adına Yahudilerin çıkarlarını ve Filistin'i istediği bu mektupta çok açık anlamlı bir söz var: "Ne insan, ne de büyük ve güçlü toplum hesaba katılmadan (saygı duyulmadan)."

Gelenekçi Yahudilerin, hâlâ beni suçlayıp duran Hilfsvereinistlerin[3] veya Siyonistlerin dalavereleri kuşkusuz bunlar. Onların bu suçlamaları, Alyansçı olmamdan kaynaklanan bir onurdur benim için.

... Bundan sonra olacakları bildireceğim size.

(.....)

İstanbul, 11 Ocak 1909

Sevgili Bay Bigart,

Alman gelenekçi Yahudilerinin tüm eleştirilerine ve oyunlarına karşın, yirmi hahamdan oluşan Din Genel Kurulu, bu ayın on ikisindeki oturumunda, benim aracılığımla, yani hahamlar kurulu[4] kanalıyla kendisine gönderilmiş olan beş adaylık listeyi onayladı.

Çarşamba günkü toplantımızda, kırk yedi yıldır[5] boş olan Türkiye hahambaşılığına ilişkin seçim için 24 ocak pazar gününü saptadık. Neler olacak, bekleyelim.

Her ne olursa olsun, ben seçilirsem eğer, bu Alyans için gerçek bir zafer olacak; çünkü örgütümüze karşı çok amansız bir kampanya sürdürüldü.

(.....)

---

1) David Sasson.
2) Behor Eskenazi Efendi.
3) *Hilfsverein der Deutschen Juden*'e bağlı olanlar.
4) Bu adaylar arasında, Naum'un kayınpederi Abraham Danon da vardı.
5) Son hahambaşı Jakop Avigdor olmuştu (1860-1863). Ondan sonrakiler hahambaşı vekiliydiler.

Alyans'ın genel sekreteri, Nahum'un imparatorluk hahambaşılığına kesin bir biçimde seçilmesini büyük bir coşkuyla karşılıyor.

Paris, 25 Ocak 1909

Sevgili Bay Nahum,

Kazandığınız zafer öylesine güzel ve öylesine eksiksiz ki, böylesi herhalde hiç görülmemiştir. Gericiliğin, yalanın dolanın, aydınlık düşmanlığının bir araya getirdiği bütün güçler cephe aldı. Sizin başarınız, Fransızca deyişle, "liberal düşüncenin" başarısıdır. Alyans da aldı payını sizin zaferinizden. Çünkü o da sizinle neredeyse zorla güçlenmiş oldu ve göreve atanmanız, onun düşüncelerinin zaferi gibi görüldü. Bu sonucu hepimiz kabul edelim. Dahası, şöyle de diyebiliriz belki; Türkiye'deki tüm devrim, alabildiğine ılımlı ama alabildiğine liberal olan ve yalnızca halkın iyiliğine duyulan tutkudan esinlenmiş düşüncelerimizin zaferi gibi tıpkı.

Mademki, yendiniz; mademki, zafer sizin; kayınpederinizle barışın; ilk adımı siz atabilirsiniz; başarınız bunu gerektirir, bunu buyurur. Yuvanıza böylece barış girer; Bayan Nahum'un ağlamaktan gözleri kan çanağı gibiyse hâlâ, ona çok yazık. Tüm yakınlarımızın yürekleri sevinçle dolsun.

(.....)

Nahum'un seçilmesine karşın muhalefet savaşı bırakmıyor.

İstanbul, 24 Şubat 1909

Sevgili Bay Bigart,

Nerdeyse bir ay var ki, size mektup yazmadım, beni telgrafla kutlamalarınıza bile yanıt vermedim. Size yazamam, yalnız işlerimin çokluğundan değil. Yığın yığın dertler, tasalar özellikle engelledi. Seçimden sonra bile ne tür güçlüklerle karşılaştığım, aklınıza hayalinize gelmez! Biliyorsunuz ki, seçim sonucunun heyeti vekile tarafından onaylanması gerekmektedir.

Gel gör ki, seçimde yolsuzluklar yapıldığı ileri sürülerek, sadrazama mektuplar, telgraflar gönderilmeye kadar götürüldü iş. Görünüşe bakılırsa, sadrazam eski bir dostunun etkisi altında kaldı ve sorunun aydınlanması için din işlerinden sorumlu nazırlığa başvurulmasını önerdi Heyeti Vekile'ye. Bu nazırlık, ertesi gün, yazıyla bir yanıt vererek, her şeyin yasalara uygun yapıldığını, böylesi bir şikâyetin adı sanı belirsiz birinin kişisel kininden başka bir şey olmadığını dile getirdi. Adalet ve din işlerinden sorumlu nazırlığın bu itirazı sadrazama ulaşmıştı ki, kabine düştü.

Jön Türklerden yeni bir sadrazamımız var şimdi. Ona dün resmî bir ziyarette bulundum. Öyle sanıyorum ki, dosya, başka güçlükler çıkmazsa eğer, heyeti veki-

lenin gelecek toplantısında, yani pazar veya en geç salı günü okunmuş olacak.

Gerek başkentteki, gerek taşradaki Yahudi cemaatlerinin görkemli gösterilerine karşın, birkaç dalavereci ve gerici insan yenilgiyi kabullenemiyorlar bir türlü. Bu arada, üç beş kuruş için birtakım kötü niyetli öğütlere uymaktan başka bir şey bilmeyen Kasaplar Derneği'ni[1] yeniden kışkırtarak önüme başka engeller çıkartıyorlar. Cemaatlerin haklarını korumak için gereken gücü kullanmak konusunda hükûmet, hâlâ çok zayıf. Hahamlar kurulunun özveriyle çalışan üyelerinin cesaretini kırmamak için cesaretimi korumak zorundayım ben. Ama ne var ki, gelirlerimizi tümden yitirmiş durumdayız. Aşağı yukarı iki ay işte ve Paskalya yaklaşıyor!

Şu an kasa tamtakır olduğu içindir ki, elimi hiçbir şeye sürdüğüm yok.

Dediğinizi yaptım; gidip gördüm kayınpederimi. İnsanüstü bir çaba gerektiyse de bunun için, yaptım. İnanın, hatırınız için yalnız. Olanlar konusunda başka hiçbir şey yazmayacağım size. İşler düzelsin ve görelim ondan sonra neler olacak.

... Seçilmemle ilgili padişah iradesi çıkmadığından, kutlamalara yanıt vermedim.

(.....)

Hayim Nahum'un seçilmesi, ancak 2 mart 1909 tarihinde, aynı zamanda, imparatorluktaki Yahudi cemaatlerinin yasal statüsünü de yeniden belirleyen bir padişah fermanıyla gerçeklik kazanacaktır.

"Ben, Sultan Mecid'in oğlu Mehmed Reşad, padişahlık mührünü taşıyan bu yüce ve görkemli fermanla ilan ediyorum.

Din işlerinden sorumlu nazırın isteği ve Heyeti Vekile'nin onayıyla, boşalmış olan hahambaşılık görevine yeni bir hahambaşının asaleten seçilmesi yasaya uygun olarak gerçekleştikten sonra, bu beratı Sayın Hayim Nahum Efendi'ye veriyor ve aynı zamanda, bütün eski ayrıcalıkları aşağıdaki satırlarda onaylıyorum:

Hayim Nahum'u başkent ve ona bağlı yerlerde oturan tüm Yahudilerin, aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Yahudilerin hahambaşısı olarak atıyorum. Hahamlar, cemaatlerin dinî liderleri, dahası, küçük büyük tüm Yahudiler onu hahambaşıları olarak tanımak zorundadırlar. Görevlere ilişkin tüm sorunlar için ona başvurulacaktır. Onun buyruklarının tersine davranmak kesinlikle yasaktır. Tüm Yahudiler dinî törelere ilişkin her konuda onun buyruklarına uymak zorunluluğu içindedirler.

Evlilikleri kutsamak, boşanmalara karar vermek ve bunlara ilişkin tüm sorunları düzenlemek, Yahudiler arasındaki anlaşmazlıklarda iki yanın da onayıyla karar vermek yalnızca hahambaşı ve onun belirlediği kişiler tarafından yerine getirilir.

---

1) Bu dernek kaşer etle ilgili olarak hahambaşılığa dolaylı vergi ödüyordu. Hahambaşılığın başlıca gelirlerinden biri olan bu vergi, önemli bir ekonomik güç oluşturuyordu.

Hahambaşı bir işi araştırırken veya bir soruşturma yaparken, kişileri sinagogta yemin ettirme hakkına sahiptir. Aynı zamanda, o, suçlu bulduğu kişileri dinî cemaatten atabilir. Böyle bir durumda, hiçbir görevli araya giremez veya hiçbir biçimde herhangi bir yere şikâyette bulunulamaz.

... Hahamlar, başka kentlere hahambaşının onayından sonra atanırlar. Bu ön onay bulunmayan tüm atamalar geçersiz sayılır.

Hiç kimse, hahambaşından ne falanca hahamın filanca yere atanmasını, ne de bir sinagogun falanca hahamın yönetimine verilmesini isteyemez.

Bir vali veya yargıç, bir hahamın davranışından ötürü yer değiştirmesini veya görevden alınmasını istediğinde, bu istek, hahambaşının yapılan şikâyetin doğruluğunu kabul ettiğinde yerine getirilebilir ancak.

... Hahambaşı, hahamlar, onların temsilcileri ve görevlileri cinayet ve devlete karşı işlenmiş suçlarda, yalnızca başkentte yargılanabilirler. Eğer bir haham, yasa gereği tutuklanmak zorundaysa hahambaşı gerçekleştirir bu tutuklamayı.

Hiçbir Yahudi zorla İslam dinine sokulamaz.

Bir Yahudi, devlete ödeyeceği yıllık vergileri, din vergisini, yiyecek tüketim vergisini, bunun dışında hahambaşılığa ilişkin vergileri ödememezlik edemez, ödemeyi geciktiremez.

... Hahambaşı, hahamlarından, görevlilerinden bir Yahudi'nin güç kullanılarak hahambaşılığa getirilmesini istediğinde, böyle bir buyruğun uygulanmasına polis karşı koyamaz.

... Başkentte olsun, taşrada olsun, Yahudilerin hac yerlerine belirli bir ücret koymaları yasaklanamaz.

Yahudiler ölülerini kendi dinî törelerine göre gömebilirler. Kitabı Mukaddes'i diledikleri gibi okuyabilirler. Hükûmete hahambaşının mührüyle gönderilen dinî törelere ilişkin her dilekçe, kabul edilmek zorundadır.

Hahambaşı, herhangi birini işe almaya zorlanamaz.

Yukarda adı anılan Hahambaşı Hayim Nahum Efendi, görevlerini yapmada her türlü özgürlüğe sahiptir ve görevi sırasında hiçbir şekilde engel çıkarılamaz ona."

Geleneksel törenler birbirini izliyor.

İstanbul, 25 Mart 1909

Sevgili Bay Bigart,

Resmî kabul törenleri yeni bitti daha; hepsi de sıcak, candan geçti. Özellikle de sadrazam ile meclis başkanınkiler. Meclis başkanı beni yanında bir saat tuttu ve giderken parlamento kapısına kadar geçirdi. Gelecek hafta, iadei ziyarette bu-

lunacak bana. Ama asıl ilginç olan, görüşmemizdi. Meclis başkanı Ahmed Rıza Bey Hazretleri, Yahudilerin bağlılığından söz ederken, "Size güveniyor ve size kesin olarak söylüyoruz ki, yardımınıza gereksinimimiz var bizim. Yahudilere karşı oldum olasıya çok konuksever davranmış olan imparatorluğumuz yine öyle kalacaktır. Rusya'daki ve Almanya'daki din kardeşlerinize kapılarımızı açacağız. Onlar bize gerekli. Mezopotamya'ya bakın örneğin; alabildiğine geniş, her şeye alabildiğine uygun topraklar. Ama gel gör ki, in cin top oynuyor; kilometre kare başına düşen insan sayısı, aşağı yukarı altı. Sizin dindaşlarınız nitelikli işçiler ve esaslı ustalar.

Ülkemizin ekonomik durumunu düzeltmek için yöntemli ve dirençli biçimde durmadan çalışmamız gerekecek. Sizden dileğimiz, bizimle Alyans, ICA ve Filistin'deki Bay E. de Rothschild arasında, işimizi kolaylaştırmaları konusunda aracılık etmeniz. Ziyaretlerinizle onurlandırın beni her zaman; arada bir gelin de bu önemli sorunları konuşalım. Ben de uğrayacağım size sık sık... vb..."

Nazırların tümü de çok candan davrandılar bana. Ama sadrazam, sarayın üç teşrifatçısından oluşan tören alayımızı atlılara, yaverine ve tüm emir subaylarına izleterek hepsinden baskın çıktı.

... Son mektubunuzda bana sizinle ilişkimi kesmememi söylüyorsunuz. Böyle bir öğüde gereksinimim yoktu benim. Çünkü bugünden başlayarak ve alabildiğine sık biçimde, en azından on beş günde bir, yalnızca sizlerin eseri olan tüm başarılarımızı size bir bir yazacağım.

(.....)

29 mart 1909'da alınmış mektup

Sadrazamın Söylevi

"Hahambaşı Hazretleri,

Soylu Yahudi milleti, büyük Osmanlı milletini oluşturan tüm öğelerin, zekâsı, becerileri ve bilimsel çalışmalara olan yeteneğiyle en sivrilmişi olup en öne geçmek için tarih boyunca durmadan çalışmıştır. Sizin gibi aydınlık düşünceli bir dinî lider seçerek büyük zekâsının açık seçik bir kanıtını ortaya koymuştur. İnanınız ki, atanmanız Osmanlı hükûmetinde büyük bir sevinç yaratmıştır.

Yahudiler, bir vücut ile bir ruh gibi oldum olasıya çok iyi ilişkiler içinde yaşadıkları Müslüman büyük Osmanlı milletine karşı gösterdikleri bağlılık ve içten dostluklarıyla şimdiye kadar dikkat çekmişlerdir. Bize yürekten bağlı Yahudi milleti, etkin ve yararlı bir öğe olmuştur hep. Gerek hükûmete, gerek ülkeye daha pek çok hizmette bulunacaklarını umuyoruz. Size, özellikle çeşitli öğeler arasındaki dostluk duygularını güçlendirmeye çalışacağınız konusunda bize verdiğiniz sözler

ve bizim için kullandığınız kelimeler için teşekkür ediyorum. Yeni görevinizde yüzünüzü ak çıkarsın Tanrı."

13 nisandaki gerici ayaklanma (31 Mart Olayı-ç.n.) Anadolu'ya yayılıyor; Türkiye'nin güneyinde, Adana'da Ermeni kıyımı başlıyor. Nahum sıranın kendilerine de gelip, Yahudilerin isyancıların hedefi olmasından korkuyor.

İstanbul, 14 Nisan 1909

Sevgili Bay Bigart,

(.....)

Dünden bu yana burda yaşanan olayları çekilen telgraflardan öğrenmiş olmalısınız. Yirmi dört saati aşkın bir süredir gerçek bir anarşi içinde yaşıyoruz. Bütün birlikler, isyan bayrağını çekmiş durumda. Subaylarının elini kolunu bağladıktan sonra, parlamentoyu ve Babıâli'yi kuşattı. Şeriatın eksiksiz uygulanmasını ve Jön Türklerin iktidardan uzaklaştırılmasını istiyorlar. Sokaklarda, havaya ateş ederek dolaşmayı sürdürüyorlar şu an hâlâ. Kaygı içinde olayın sona ermesini bekliyoruz. İşin ucu bize de dokunacak mı? Bilmiyoruz. Tehlikeli bir duruma dönüşürse bu, korkunç bir ihtilal olur. Bu durumda Fransa Büyükelçiliği'ne sığınırım.

(.....)

İstanbul, 17 Mayıs 1909

Sevgili Bay Bigart,

Tüm başkent halkının geçirdiği güç anları gazetelerden öğrenmiş olmalısınız. Korkunç bir kıyımdan kurtulduk. Gerici hareket önce, "Yahudilere saldıracaktı". Herkesin söylediği bu. Sıkıyönetime ve her gerici girişimi bastırmak için baştaki hükûmetin gösterdiği sert tutuma karşın, tehlike kesin bir biçimde, henüz uzaklaştırılmış değil. Hükûmet ne kadar katı ve kesin bir yol izlese de insanlar hâlâ güven içinde değil. Özellikle diplomatik çevrelerde genel bir tedirginlik var. Yurtiçinden gelen çok abartılı haberler, yüreğimize su serpecek gibi değil hiç.

... Ahmed Rıza Bey, beni dün görmeye geldi. İçinde bulunduğumuz durumu bir saate yakın görüştük. Şu günlerde bir kaos içinde yaşadığımızı, hükûmetin varlığıyla yokluğunun belli olmadığını, ama yine de çok sabırlı ve dirençli olmamız gerektiğini söyledi bana. Daha önceki görüşmelerimizde olduğu gibi, bu kez de çok önemsediği bir şeyden, Yahudilerin belli bir toprak üstünde toplanmaları sorunundan söz etti. Dışardan gelecek olası bir göç durumunda, hükûmetten, Yahudilerin gösterdiği çabalara arka çıkmasının, göçen kişilere yardımda bulunmasının isteneceğini dile getirdi. Bana göre, zaman, dahası, yöntemli ve derin bir araştırma gerektiren bir şey bu. Gelirlerinin tümden bitmesiyle tam bir karmaşa dönemi ya-

şayan Yahudi cemaati konusunda, meclis başkanı güçlü bir hükûmetin kurulmasına dek beklememi öğütledi. Şu an parasızlıktan korkunç sıkıntılar içindeyim. Hükûmetin olmaması nedeniyle et tüketim vergisi alamıyoruz artık. Bu benim haklı olarak elimi kolumu bağlıyor ve en küçük bir reform yapmama elvermiyor. Meclis bugün yarın, dolaylı vergilerin, aynı zamanda, benim resmen gündeme getirdiğim din vergisinin toplanmasına ilişkin yasaları yapacak. Bu arada n'olacak peki? Aylık bütçemiz aşağı yukarı on bin frank, ama gel gör ki, hükûmetteki karışıklık nedeniyle her türlü gelirden yoksunuz. Görevlerimin ve sorumluluklarımın bilincindeyim ben; sonuna kadar dayanmam gerektiğini biliyorum. Ama işler sürgit böyle yürüyemez.

(.....)

Siyonist akım Nahum'un ayrıcalıklı iktidar bölgesinde, başkentte genişlemeye başlıyor.

İstanbul, 22 Kasım 1909

Sevgili Bay Bigart,

Nicedir yazmıyorum size. Nedenleri belli, biliyorsunuz. Günde on dört, on altı saatimi alan, başımı kaşıyacak zaman bulamadığım uğraşlarımdan söz edecek değilim asla. Bu önceden belliydi. Çadırımı yıkıntılar üstüne, özellikle de inişli çıkışlı bir toprakta kurduğumu biliyordum. Beni yiyip bitiren, özellikle kör cahil yığınlar arasında şaşırtıcı bir biçimde yayılan siyonist akıma ilişkin kaygılarım. Satılmış bir basın; ceplerine bol para konmuş propagandacılar; bulanık suda balık avlayan, halkın, hele de gençliğin yakasını bırakmayan insanlar dolaşıyor ortalıkta. Hilfsverein yanlıları ile siyonistler, insanların dinî duygularıyla oynamakla, tüm ilerici ve başka halklarla bütünleştirici akımlardan onları iğrendirmekle işe başlıyorlar. Öyle ki, ünlü konferansçılar getirildi Bulgaristan'dan ve bu konferanslara, tüm tapınakların kapısını kapamak zorunda kaldım. Kulüplerde, gazetelerde büyük bir etkinlikle propaganda yapılıyor. Alyansçı yani antisiyonist olarak suçlanan hahamlar kurulunun da, hahambaşının da alaşağı ettirilmesinden söz ediliyor. Ülkede çıkan gazeteler de konuya el atmaya başladı. Bir milletvekilinin yönettiği Türkçe bir gazetenin, bir süre önce "istifçi Yahudi"ye karşı yazılar yayımladı, kendini antisiyonist ilan etti.

Geçen hafta, kendimize bir tavır belirleyebilmek için Yahudi mebuslar ile hahamlar kurulu üyelerini bir araya getirdim. Siyonist akımın dal budak sardığı, siyonist basının büyük zarar verdiği konusunda herkes anlaştı. Basın özgür olduğundan, zorlayıcı önlemler almak istemedik. Gazetesinde siyonist akımla savaşım veren tek kişi Bay Fresko. Ama ne var ki, herkes ona saldırıyor; açık açık aşağılıyor-

lar, sövüyorlar. Öyle ki, gazetesini boykot etmeye vardırdılar işi. Büyük bir kriz geçiriyoruz, bundan nasıl çıkılacağını gerçekten bilmiyorum. Tam soluklanıp rahat edeceğimiz sırada ne yazık ki bölündük. Temmuz ayından bu yana cemaatin iç sorunlarını düzene sokabildim; tüm işlerimizi rahatça yönetmeye yetecek bir din vergisi koymaya çalıştım; vergi topladım ve tüm kurumlarımıza para ödedim düzenli olarak.

Bilmem ki, ne yapmalıyım? Sırnaşık Alman siyonistler ile bizimkiler bana çok güçlük çıkaracaklar. Biliyorum ki, darmadağın olacak her şey biz görevden çekilirsek.

(.....)

Alyans, siyonizmin yayılmasını önlemeye çalışıyor.

Paris, 26 Kasım 1909

Sevgili Bay Nahum,

22 kasım tarihli mektubunuz, gerçek birtakım sıkıntıları, hem kendi, hem Osmanlı Yahudilerinin iyiliği için yenmek zorunda olduğumuz bir yılgınlığı dile getiriyor. Şimdiden birtakım işlerin gerçekleştirilmesinde önemli sonuçlar elde etmişken, dahası, dünyadaki tüm Yahudiler size güven duymuş ve size alabildiğine büyük bir yetke vermişken, görevden çekilip ortalığı bazılarına bırakmanın sırası mı?

Yükselen siyonizme karşı savaş açmak gerekiyor hemen. Hangi yollardan peki? Bana göre, en pratiği, siyonizmi en çok sarsacak ve Türkiyeli Yahudileri en çok etkileyecek olanı, Osmanlı parlamentosu kürsüsünden okunan bir hükûmet bildirisi olacaktır. Bunun için kafamda şöyle bir şey kuruyorum:

Bir Osmanlı mebusu -bir Yahudi değil doğal olarak, ama Yahudilerin ve hükûmetin dostu- sadrazamla veya dahiliye nazırıyla önceden anlaşarak şöyle bir soru soracaktır hükûmete mecliste:

"Hükûmet, Yahudi hemşerilerimize siyonist kuramları benimsetmek için aylardır etkin bir propaganda sürdürüldüğünü bilmiyor değildir. Siyonist bir programı geliştirmek amacıyla dışarıdan yabancı konuşmacılar getirtilmiş, bu akıma yandaş toplamak için gazeteler kurulmuştur. Öyle görünüyor ki, Yahudilerin belli bir bölümü, sempatiyle karşılamıştır bu akımı. Hükûmet, siyonizmin Osmanlı yurdunun bütünlüğüne zarar getirecek nitelikte bir akım olduğunu düşünmekte midir? Düşünüyorsa bu akımı durdurmak için ne gibi önlemler almayı amaçlamaktadır?"

Dahiliye nazırı veya meclis başkanı söz alacaktır o zaman; Osmanlı Yahudileri rejime olan bağlılıklarını akıllardan çıkmayacak biçimde daha önce de kanıtladıklarından; şu an kendilerini Türklerle eşit kılan askerlik yasasını iyi karşıla-

dıklarından, yani onların yurtseverliklerinden söz edecektir.

Onları birlikte yaşadıkları Türklerin sempatilerine yabancılaştırabilecek ayrılıkçı, milliyetçi bir akım yaratılmasını çok ağır bir tehlike olarak gösterecek; hükûmetin, dışardan gelen ve millî birliğe karşı böylesi zararlı bir propaganda başlatmaya hakkı olmayan birtakım öğelerin kışkırttığı bu tür karışıklığa hoşgörü gösteremeyeceğini bildirecek ve eğer gerekirse meclisten bütün bu yazılı ve sözlü kışkırtmayı durdurması için kendisine birtakım olanaklar verilmesini isteyeceğini, bunun, günün birinde, zararlı bir akıma kendisini düşüncesizce bırakıvermesinden üzüntü duyulacak olan Yahudi halkının da yararına olacağını söyleyecektir.

Meclise sorulacak bütün bu sorular konusunda hükûmetle anlaşmak size düşecektir artık!

Basında siyonizm karşıtı propagandayı yürütmek için bir miktar para gerekiyorsa bunu bulmayı üstleniyorum ben. Ama siz önden yürüyün ve size yazdıklarım konusunda neler düşündüğünüzü hemen bildirin bana.

(.....)

J. Bigart

Nahum'a gelince, onun da siyonizme karşı bir savaşım planı vardır.

İstanbul, 3 Ocak 1910

Sevgili Bay Bigart,

Bay D. Fresko'nun yayımladığı ve onun tüm yazılarını içeren broşürü[1] bugünkü postayla size gönderiyorum. Bu sabah, bütün nazırlara, senatörlere, mebuslara ve gazete yöneticilerine gönderildi bu broşürler. Resmî çevrelerdeki yankı ve etkilerini kuşkusuz yakın zamanda duyacağız. Öte yandan, dahiliye nazırı benim istediğim üstüne, niteliksiz bir herifin Yahudi İspanyolcası'yla yayımladığı yeni bir siyonist gazetenin üç sayısının kelimesi kelimesine çevrilmesi için gerekli buyruğu verdi. Gazeteyi çıkaran bu bayağının bayağısı adam, kitlelerin aklını çelip onları yanıltmaya çalışarak bana karşı çok büyük bir kampanya başlatmış biri. Ciddî anlamda haklı bir nedene sahip olmak için gazetenin on birinci sayısına kadar sesimi çıkarmadan bekledim. Sıkıyönetim mahkemesinde onun ifadesinin alınacağını sanıyorum. Özellikle orda bu sorun bütünüyle açıklığa kavuşacak.

Rıza Tevfik'in bu hafta bir Yahudi kulübünde siyonizme karşı bir konferans verdiğini duydum. Az bir süre daha beklememiz gerekecek. Zayıflık gösterdiğimi sanmayın sakın. Sabrediyorsam eğer, bu güttüğümüz dava içindir. Başka ayrıntıları size yarın yazacağım. "Para göndereyim mi?" diye soruyorsunuz, şimdilik gerek

1) Alyans'ın ateşli hayranı ve Naum'un destekçisi olan gazetecinin siyonizme karşı yazıları.

yok. Ama üç beş gün sonra, Bay Fresko'ya, gerek şimdiye dek yaptığı masraflar, gerek kampanyayı çeşitli yollardan sürdürebilmesi için sizce uygun bir şey gönderirseniz iyi olur; kendisine ben gizlice veririm.

(.....)

İstanbul, 9 Ocak 1910

Sevgili Bay Bigart,

Selanik Talmud Tora'sının yöneticiliği konusunda çok düşündüm.

Duymuşsunuzdur belki, David Elnekave[1] adında haham okulundan yetişme biri var. Manastır'da ve Dimetoka'da öğretmenlik yaptı daha önce. İbranicesi de, Fransızcası da çok iyi. Rahat, akıcı konuşuyor; düşündüklerini oldukça güzel açıklıyor. Ne var ki, bir süre önce, yaşam onu siyonist kampa girmeye zorladı; *El Judio*[2] adında haftalık küçük bir dergi yayımlıyor. Bu görevi eğer ona önermemi istiyorsanız, onun bundan mutlu olacağını ve kısa süre önce benimsediği düşüncelerin tümünden doğal olarak uzaklaşacağını düşünüyorum.

Türk gazeteleri de siyonizme karşı tavır almaya başladılar. Geçen cuma, siyonizme karşı Osmanlı Yahudilerini uyarmak için *İkdam*[3] bir başyazı yayımladı. *Sabah*[4] da yaptı aynı şeyi. Böyle böyle sorun kendiliğinden parlamento kürsüsüne gidecek.

(.....)

İstanbul, 1 Nisan 1910

Sevgili Bay Bigart;

Bir hayli zamandır size yazamıyorum, şu işe bakın hele. Son günlerdeki işlerim öylesine çok ve çetindi ki, sonunda hastalandım. Şimdiye dek hiç başıma gelmeyen sinirsel bir hastalık bu. Yapayalnızım. Çok büyük ve ağır bir çalışma yükünü tek başıma taşımak zorundayım; hele de şu yeni askerlik yasası yok mu, öldürüyor beni.[5]

Yakındığım falan yok, ama bir parça da olsa işleri nasıl yola koyacağımı, siyonist akımla nasıl mücadele edeceğimi bilemiyorum bir türlü. Siyonizmle uğraşmaz oldu gazeteler artık; sözü bile edilmiyor, siyonizmin adı milliyetçilik oldu çıktı.

---

1) Naum'un haham okulundan eski bir öğrencisi.
2) İstanbul/Varna/Sofya (1909-1931). Dünya Siyonist Örgütü tarafından paraca desteklenen bu gazete, Naum ve Alyans'a karşı amansız bir savaşım sürdürecektir.
3) Türk gazetesi (1894-1928).
4) İstanbul gazetesi (1876-1922).
5) 1909'dan sonra, Müslüman olmayanlar da imparatorluğun Müslüman uyrukları gibi askerlik görevi yapacaklardır.

İstanbul'da bir dernek ve tüm taşra kentlerinde de benzerlerini kurmak istedim. Hemen burda çözülmeler başladı. Bizi engelleyen, ayağımıza köstek olan hep Almanlar. Bizim İstanbullu Yahudilerin uyuşukluğundan yararlanarak zaferi ilk onlar kazanmış görünüyor. Buna karşın, gazeteler[1] (kimlerin parasıyla çıkıyor, bilmiyorum) benim Osmanlı yararlarından çok, Alyans'ın yararları için çalıştığımı ileri sürerek bana karşı belli bir kampanya yürütüyorlar. Yeniden küçük küçük komiteler biçiminde bir araya gelen bu insanların küstahlıklarının nereye vardığını görüyorsunuz işte artık.

Tek yakınacağım şey, bu inanılmaz büyüklükteki işi görürken karşılaştığım aldırışsızlık ve siyonizmle yaptığım savaşta yapayalnız kalışım.

Doğrusu ya, bu kampanyaya hiç önem falan verdiğim yok. Ama çok bilgisiz ve çok geri bir cemaat için yapılacak işlerim var daha.

(.....)

Hayim Nahum, imparatorluğun Yahudi cemaatlerine hahambaşı olarak bir yolculuğa hazırlanıyor. Bu gezi sırasında, kendini taşra kentlerinde daha iyi tanıtmayı, cemaatleri davasına kazanmayı ve kendini devlette sözü geçen biri olarak benimsetmeyi kafasında kuruyor.

İstanbul, 13 Nisan 1910

Sayın Başkan,

Beni Alyans'ın 50. yıl kutlamalarına çağırdığınız 3 nisan tarihli mektubunuzu derin bir gönül borcu duygusuyla aldım.

Filistin'e yapacağım yolculuğu Hamursuz Bayramı sonrasına ertelemek zorunda kaldığımı biliyorsunuz. Ama ben bu yolculuktan önce, Selanik'e gidip bayramın son iki gününü orda geçirmeyi düşünüyorum. Konuşmalar yaparak, konferanslar vererek bu kentte bulunuşumu değerlendirmeye çalışacağım; dahası, Alyans'ın ortaya koymuş olduğu görkemli çalışmalardan, her Yahudi'nin, özellikle de Osmanlı Yahudilerinin, Yahudi dünyasının onur duyduğu bir kurumu, maddî ve manevî açıdan desteklemek gibi kutsal bir görevden söz etmek fırsatını bulacağım."

Bu kentten sonra, aynı programın uygulanacağı Edirne'ye gideceğim. Öyle anlaşılıyor ki, Alyans'ın 50. kuruluş yıldönümü için burda düzenlenen ve benim konuşmamla başlayacak olan kutlamalara başkanlık etmek üzere 8 mayısa doğru döneceğim İstanbul'a ancak.

Bu durumda, güzel çağrınızı yanıtlama konusunda bir karar vermem için topu

1) *El Relampago* (1910-?) ve *El Judio*. (Nahum'un notu.)

topu on gün kadar bir süre var elimde. Bu süre içinde, bu yolculukla ilgili olarak sadrazamla görüşeceğim ve görüşmenin sonucunu telleyeceğim size.

(.....)

İstanbul, 17 Mayıs 1910

Sayın Başkan,

13 mayıs tarihli mektubunuzda beni kutlamak için dile getirdiğiniz sözlere içten teşekkürlerimi sunmaktan onur duyuyorum; görevimi yerine getirerek boynumun borcu olan bir şeyi yaptım ben yalnızca.

Şunu da ekleyeyim ki, imparatorluğun çeşitli cemaatleri ve grupları arasında dayanışma ve dostluk bağları kurmak için gösterdiğim çaba dilediğim gibi olmadı belki de. Edirne'de, Selanik'te Türkçe olarak verdiğim vaazlarda sizin ortaya koyduğunuz çalışmaları, bunların tüm dünyadaki, özellikle de Doğu'daki etkilerini gözler önüne sermek istedim. Hükûmet üyeleri olan dinleyicilerim, Alyans'ın, kalkınmanın tek etkeni olan eğitimi yayarak ülkeye önemli bir yardımda bulunduğuna iyice inanmış oldular.

Tapınaklarda, çeşitli kurumlarda verdiğim vaazlarda, dinleyicilere meslektaşlık ve birlik duyguları vermeye çalıştım; dernekler, kütüphaneler vb kurarak cemaati, Alyans'ın uygarlaştırıcı görevine yardımcı olmaya çağırdım.

Kutsal kentteki (Kudüs) Yahudi cemaatine acılar veren anarşi, *rişon le zion*[1] görevi için çekişen grupların iç savaşları, bu durumun getirdiği maddî ve manevî zararlar, beni bu kente çağırıyor. Bu anarşiye bir son vermek ve yasal düzeni sağlamak için Filistin'e bir yolculuk yapmaya karar verdim.

Dönüşte, Beyrut, İzmir ve olanak olursa başka kıyı kentlerini görmek istiyorum. Oralarda da, eğitimin, birliğin ve uzlaşmanın yararlarını gösterme konusunda çabalarımı yoğunlaştıracağım.

(.....)

İstanbul, 28 Temmuz 1910

Sevgili Bay Bigart,

On gündür burdayım, ama gel gör ki, yazacak zaman bulamadım size bir türlü. Filistin'e, Suriye'ye yaptığım yolculuğun yorgunluğunu, birtakım ufak rahatsızlıkları şimdi şimdi duyumsamaya başladım daha. Ama yine de biriken tüm işleri bitirmek için gece gündüz çalışacağım.

---

1) İbranice; tam karşılığı, "Yahudilerin birincisi". Filistin hahambaşısı.

Amikal[1] iyi yürüyor ve yeni üyeler kazanıyor her gün. Tatil dönüşü, bir başkasını bayanlar için açacağım. Amikal, Makabililerin[2] etkinliklerine karşılık olarak, bütün kız ve erkek okullarına jimnastik dersi koymayı kararlaştırdı.

(.....)

Hasköy Makabi Jimnastik Derneği haziran 1914'te Kadıköy'de bir gösteri sırasında.

Sevgili Bay Bigart,

Hastalığım bir yandan, son günlerin bitip tükenmeyen uğraşları ve sıkıntıları öte yandan, 28 ekim tarihli mektubunuzu yanıtlayamadım zamanında.

On sekiz gün çıkmadım yataktan ve ete saplanıp büyük bir iltihaplanmaya neden olan ayak tırnağım nedeniyle küçük bir ameliyat geçirdim.

İyileşir iyileşmez, Makabi Derneği başkan yardımcısının Alyans'a karşı yaptığı bir konuşmanın insanlarda yarattığı aşırı duyarlılık karşısında buldum kendimi.

Makabi'nin marifetini gazeteler aracılığıyla beni kınamaya iten tüm olayları ve nedenlerini ayrıntılarıyla anlatmam çok uzun sürer.

Şu gerçek ki, siyonistlerin bana kazan kaldırışıdır bu; "Alyans'a satılmış adam!"

Siyonistler canla başla çalışıyorlar; sayısız propagandacıya verdikleri para bir yana, gazetelere yedirdikleri para 2 000 frank. *El Tiempo*'nun dışında, İstanbul'un Yahudi basını (Fransızca, İbranice, Yahudi İspanyolcası) kendilerini onlara adamışlar.

Açık ve aracısız çalışmıyorlar; oldum olasıya "milliyetçilik" veya "hahambaşılı-

1) Alyans'ın eski öğrencilerinin 1910'da İstanbul'da kurduğu dernek.

2) İstanbul'daki şubeleri siyonizmin kalesi durumunda olan Makabi Jimnastik Derneği'nin üyeleri.

ğa karşıt parti" postuna bürünüyorlar. İşleri güçleri her konuda beni başarısızlığa uğratmak. Bunun için de, türlü dertler, güçlükler, engeller çıkarıyorlar karşıma.

Eğer bu son olaylar olmasaydı, hele de Alyans'a girişilen bu iğrenç kampanyaya karşı savaşmak için açıkça bir tavır almamış olsaydım, işimin çokluğundan, uğradığım nankörlükten, karşılaştığım türlü oyunlar ve aşağılanmalardan ötürü değil, bıktığım, artık istemediğim bu görevin verdiği ağır acılardan ötürü çoktan çekilirdim.

Herkes biliyor ki, yapayalnız, bir başıma çalışıyorum. Gerektiğinde sağlığımı tehlikeye atarak, zavallı Yahudi halkının, özellikle de bu bahtsız İstanbul Yahudi cemaatinin kalkınmasına bütün benliğimle kendimi verip her şeyden soyutlandım. Bütün bunların ötesinde, aile mutluluğu, yani tüm bu dertleri dindirebilecek olan o biricik sevinç, bildiğiniz nedenlerle içimde pek kalmadı.

(.....)

Alyans, siyonizmin İstanbul'da yayılmasıyla dizginleri elden kaçıran Nahum'un yardımına koşuyor.

Paris, 22 Kasım 1910

Sevgili Bay Nahum,

15 kasım tarihli mektubunuzu aldım ve tümüyle iyileşmenizden mutlu oldum.

Karşılaştığınız birtakım eleştiriler, saldırılar nedeniyle nasıl bunalıma girersiniz, buna kendinizi nasıl kaptırabilirsiniz? Öyle eleştiriler vardır ki, yöneldikleri kişilere onur verir. Biliyorsunuzdur Arap atasözünü; "İt ürür, kervan yürür." Osmanlı Yahudilerine öyle yararlı işler yapıyorsunuz ki, çaresiz akıl ve sağduyu üstün gelecektir. Anlamadığım; bir bakana, siyonizme ve karşılaştığınız saldırılara ilişkin düşündüklerini söyletmek konusunda devletin yüksek katındaki etkinizi kullanmayışınız. Osmanlı Yahudileri yönetilmek isteyen bir cemaattir hep; doğru yolu göstermek gerekir. Dahiliye nazırı veya sadrazam kendisine soru sordursun, sonra da onları açık açık yanıtlasın. Çevrenizdekilerin nasıl hizaya geldiklerini göreceksiniz.

(.....)

J. Bigart

İstanbul, 19 Aralık 1910

Sevgili Bay Bigart,

Şu günlerde, siyonizm konusunda İstanbul'da ve taşrada olanları kuşkusuz biliyorsunuzdur. Gün günden daha güçlenen kavga, Makabi'yi Alyans'a olan düşmanca tavrı -ki ben bu tavrı, Osmanlı Yahudilerinin çıkarlarına zarar verebileceği-

ni düşünerek ayıpladım- açık açık kınadığım gün başladı. Parola verildi ve başkentin tüm siyonist gazeteleri kampanyayı başlattılar.

Bağırıp çağırmalarına doğal olarak kulak astığım yok. Burada bulunan siyonist grup gece gündüz çalışıyor ve Avrupa'daki Yahudi basınında bir kampanya daha başlatıyor.

Her yerde olduğu gibi burda da parayla tutulmuş birtakım öncü kişiler toplandı; konferans, bildiri ve kötüleme yazılarıyla bütün dış mahallelerde bize karşı kampanya açtılar. Ne kadar aydın, okumuş kişi varsa tümü benim yanımda. Sonuna kadar bu işi götüreceğim, bırakmayacağım.

Dün akşam beni görmeye gelen Bay Salem'le[1] üç saati aşkın bir süre konuştuk. Bu akşam da benimle görüşmeye dört milletvekili gelecek. Selanik, özellikle de Cercle des İntimes[2] de kavgaya katılıyor. Bay Salem onlarla her türlü uzlaşmanın olanaksızlığına inandığından savaşımdan yana ve bu nedenle de iyi örgütlenmemiz gerektiği düşüncesinde. Bizimle birlikte olanlar, kendilerine saygı duyan kişiler olup kendi işlerinden başka şeyle uğraşacak zamanları yok. Onlardan olanlarsa, özellikle propaganda için parayla tutulmuş işsiz güçsüz takımı.

Onlar benim yaptığım kınamaya açıklık getirmek amacıyla, devletin bazı ileri gelenlerine kavganın, benim Yahudileri Fransızlaştırmak ve Fransız etkisini Doğu'ya yaymak istememden kaynaklandığını söylediler. Doğal olarak hükûmetin bu gibi sözlere, hiç önem verdiği yok. Her ne olursa olsun bu kavganın bütün evrelerini günü gününe bilmeniz çok ilginç olacaktır.

Bazı ufak tefek giderleri karşılamak amacıyla burda, üç beş dost arasında yardım parası topladık. Bizim yanımızda kavgaya giren yalnız *El Tiempo* gazetesi var ve bunu kendi parasıyla sürdürüyor yalnız. Alabildiğine haklı ve yasal olan davamızı daha iyi savunmak için saflarımıza bir Fransız ve bir Türk gazetesini de alıyoruz.

Başkanı Bay Konfino[3] olan Balat Yahudi Gençlik Kulübü, yoksul çocuklar yararına küçük bir akşam eğlencesi veriyor. Öyle görünüyor ki, Balat sokaklarına yapıştırılmış afişlerdeki Alyans kelimesi gece silinmiş. Olasılıkla "milliyetçi" bir kaçığın işi bu.

Bu konuda bir araştırma başlatıyoruz.

Bay Salem, burda, birkaç dost arasında topladığımız paralara sizin de üç beş kuruş katıp katmayacağınızı size sormamı rica etti.

(.....)

Nahum, Osmanlı devlet çarkına girecek mi?

---

1) Emmanuel Salem, Selanik Bankası yöneticisi.
2) Alyans'a ve Naum'a yakın Selanik Kulübü.
3) Albert Konfino, Balat, Alyans okulunun yöneticisi.

İstanbul, 30 Ocak 1911

Sevgili Bay Bigart,

Meclisi Âyan'a atanmam nedeniyle merkez kurulunun kutlamalarına teşekkür etmek için size henüz resmî anlamda bir şey yazamıyorum. Atama daha resmîleşmediği için. Tüm Türk gazeteleri yazdılar bunu ve birkaç nazır da bana atamayı bildirmek için görevli gönderdi. Mektuplara ve telgraflara ne yanıt vereceğimi bilmediğimden büyük sıkıntı içindeyim. Dün İngiltere büyükelçisi geldi görmeye beni kişisel olarak.

Bir başka yandan da, haber burda yayılır yayılmaz, bazı kişiler bir araya gelip sadrazama, dahiliye nazırıyla adalet ve din işleri nazırlarına, Osmanlı Yahudileri içinde, sözüm ona büyük bir karışıklık yaratmamak için bu tasarıdan geri dönülmesini rica eden telgraflar gönderdiler hemen. Telgrafların yarattığı etkiyi şu an bilmiyorum. Bu girişimlerle yetinmeyen bu kişiler, Yahudi cemaatlerinden, taşradaki kurumlardan tavır almalarını da istediler. Bu baylar, böyle bir atama gerçekleştiğinde, iki görevi birden üstlenmeme izin verileceğinden korkuyorlar. Akıllarına gelen ilk şey bu. Böyle bir şey olacak olsa bile, hükûmetin veya onun bir bölümünün beni hahambaşılık görevinde bırakacağını sanmıyorum. Çünkü, şurası açıkça belli ki, hükûmetin amacı beni politik yaşama sokmaktır; pek çok Jön Türk, maarif nazırlığı görevine olası adaylığımdan bile söz ediyorlar.

Şöyle veya böyle, her ne olursa olsun, iki görevi birden elimde toplayamazsam eğer, Bay Danon'un atanması için çalışacağım. Haber, resmî bir nitelik kazanır kazanmaz, telle size ileteceğim.

(.....)

Yahudi cemaati sahnesinde yeni bir baskı grubu; Bene Berit Mason Locaları.

İstanbul, 10 Şubat 1911

Sevgili Bay Bigart,

Bugünlerde karşılaşacağım önemli bir soruna ilişkin akıl danışmak istiyorum.

Öğrendiğime göre, Bene Berit'in genel müfettişi, elinde bana verilmek üzere, Bay C. Montefiore'den[1] aldığı tanıtım ve tavsiye mektubu, bir de Bay Fernandez'e verilmek üzere bu tür bir mektupla önümüzdeki hafta sonu buraya geliyormuş.

Bu müfettiş, burada ve Türkiye'nin birkaç önemli kentinde mason locaları açmak ve örgütlemek göreviyle geliyor.

Öyle sanıyorum ki, bu tasarı, halkımızı bir seçkinler topluluğu çevresinde top-

1) Claude Montefiore (1858-1938) İngiliz liberal Yahudi lider ve bilgin.

layarak çok yararlı olacak, geleceğimiz için biraz daha umut verecektir.

Bu bayın gelişinden önce, sizi bilgilendirmek, bu konudaki düşüncenizi öğrenmek istedim.

Meclisi Âyan konusunda yeni bir haber yok henüz. Sadrazam ve harbiye nazırıyla birlikte ikinci aday listesinde olduğum söyleniyor hep.

Bekleyelim.

(.....)

Osmanlı İmparatorluğu, kendi içinde, ülkenin çeşitli yerlerine dağılmış olan ve Nahum'un sürekli ilgilendiği, -aşağıdaki üç mektup kanıtlıyor bunu- bir yığın Yahudi cemaatini barındırıyor.

İstanbul, 27 Şubat 1911

Sayın Başkan,

Size Diyarbakır'dan aldığım bir telgrafın çevirisini göndermekten onur duyuyorum; "Yahudi cemaati soğuktan ve açlıktan kırılıyor. Acil yardım gereçlerini Amerikan komitesi aracılığıyla ulaştırınız." Telgrafın altında, Haham Jakov İbrahim'in imzası bulunuyor. Bu kentteki mutsuz dindaşlarımızın içler acısı durumunu Adana ve Halep'teki Yardım Dağıtma Kurulu Başkanı Bay Peet doğruladı bana.

Bu yıl, görülmemiş biçimde zorlu geçen kış mevsiminde, cemaatimizin, yoksullarımıza yardım için varını yoğunu ortaya koyması sonucu, hahambaşılığın parasal durumu bir felaket. Son olarak Adana vilayetindeki karışıklıkların sonucu olarak ortaya çıkan yoksulluğu az buçuk giderebilecek belli bir miktar parayı Maraşlı kardeşlerimize gönderdim. Bu durumda, Alyans'a başvuruyorum ve sizden bu isteğimi kurulda oylatıp acil olarak yardım göndermenizi rica ediyorum, bana telle.

(.....)

İstanbul, 14 Ocak 1913

Sayın Başkan,

Bana aşağıdaki ayrıntıları veren uzun bir mektup aldım Diyarbakır'dan;

"450 kişilik Yahudi cemaatinin durumu içler acısı; ne okul var, ne din işlerinden sorumlu biri. Kötü giyimli, ayakları çıplak, üstü başı kir pas içinde 40 çocuk, yaşlı bir öğretmenin gözetiminde durmadan dua edip Tevrat'tan birkaç ayet okuyorlar."

Bazı belgelerden anlaşıldığına göre, bu cemaatle Alyans ilgilenmiş ve onlara bir okul sözü vermiş; Sir Moses Montefiore[1] 100 lira bağışta bulunmuş.

Bu mektup, okul tasarısıyla ilgili sözünüzü anımsatmamızı ve gerçekleştirmeniz için ricada bulunmamızı dile getiriyor. Bilgisizlik içinde bitki gibi yaşayan ve benden destek isteyen bu insanları kalkındıracak tek yol, haklı olarak okul görülüyor.

Kent, tüm uygar merkezlerden bütünüyle soyutlanmış, Anadolu'nun en uzak bir köşesinde her türlü pratik iletişim araçlarından yoksun olarak unutulup gitmişse de, İran'ın sınır kentlerindeki öğretmenlerimizden birinin aracılığıyla bu zavallı Yahudi cemaatine ilişkin açık seçik bilgiler toplamanız ve bir okul açarak onlara maddî ve manevî bir güç sağlamanız sizin için yine de kolay olabilecektir.

(.....)

İstanbul, 17 Şubat 1914

Sayın Bay,

(.....)

Yemen.- Bana ilettiğiniz, Sanâ hahamını şikâyet eden imzasız mektubu aldım. Doğrudan gönderilen böyle üç mektup aldım. Yazı ve üslup ilk mektuptakinin aynısı olduğundan, bunlar muhtemelen aynı elden çıkmış. Buraya yolu düşen tanınmış bir Sanâlı Yahudi de bu hahamı bana epey şikâyet etti. Ona bu şikâyetlerin ele alınabilmesi için Sanâ hahamlığının bana bu konuda resmî bir yazı göndermesi gerektiğini söyledim. Bunu oraya on gün önce telgrafla bildirdim.

Yemen'le ilgili olarak size söyleyeceğim şey şu; Paris'teyken sizinle konuştuğum bir tasarımız vardı ya hani, İmam Yahya'dan, Yahudileri korumasını, kadıların kardeşlerimize dürüst ve iyi davranması konusunda kesin buyruklar çıkarmasını, dahası, Sanâ'da bir okul açılmasına ön ayak olmasını isteyecektik ya, işte ona bunları ilettim. Mektubuma dahiliye nazırının Yemen valisine yazdığı içtenlikli bir tavsiye mektubu da eklenmişti; nazır, valiye, oturduğu konak Sanâ'dan üç günlük uzaklıkta bulunan İmam Yahya'ya mektubu götürmekle görevli Yahudilere yardımcı olmasını, onları korumasını buyuruyordu.

Bu iki mektubu gönderdiğim Sanâ hahamı, cemaatin nüfuzlu kişisini İmam Yahya'ya gönderdiğini yazdı. Bu işin sonucunu size bildirmeyi görev sayacağım.

(.....)

1912 yılının ekim ayı; ilk Balkan Savaşı patlak veriyor. Bulgarlar Osmanlı başkentine yürüyor. Yenilgiler, yiyecek kıtlığı, kamu görevlilerinin maaşlarının ödenememesi

1) Moses Montefiore (1784-1885), İngiliz Yahudisi, ünlü hayırsever.

gibi sorunlar büyük gösteriler yapılmasına neden oluyor. İşgalcilerden kaçan Makedonya ve Trakya halkı İstanbul'a akıyor. Bunu 1913'te, İkinci Balkan Savaşı izleyecektir.

İstanbul, 14 Kasım 1912

Gizli

Sayın Başkan,

Kentteki güvenliğin artık kalmadığına ilişkin kaygı verici söylentileri bildirmeyi görev biliyorum. Fransa Büyükelçiliği, günü gününe, çok büyük bir gizlilik içinde kentte olup biten tüm olayları bana duyuruyor. Bir Rus kruvazörünün muhtemelen Yunan Ortodoks Patrikhanesi önünde duracağını, bir İngiliz gemisinin Ermeni Patrikhanesi'nin bulunduğu ve genellikle Ermenilerin yaşadığı Kumkapı önüne demirleyeceğini bu yoldan öğrendim. Bu önlemlere bakıp uluslararası donanmanın yalnızca burdaki Avrupalıların ve Hıristiyanların canlarını ve mallarını kurtarmak için gelmiş olduğunu düşünebiliriz. Çünkü, Yahudiler ile Müslümanların kardeş kardeş yaşadığı, bizim korkacak bir şeyimiz olmadığı kanısındayız. Ama yine de, gece gündüz tüm kenti dolaşan devriyeleri sıklaştıran hükûmetin, aldığı önlemlere karşın, her türlü olasılığı düşünerek Fransa Büyükelçiliği Başçevirmeni Bay Ledoulx'a bir ricada bulundum; "Büyükelçi, uluslararası donanmanın amiraline iletsin de, Haliç'te, özellikle zavallı dindaşlarımızın yaşadığı Hasköy ile Balat arasına bir Fransız gemisi demirlesin", dedim. Dileğimin göz önüne alındığını bildirdi Bay Ledoulx.

Bana gelince, görevimi sabır ve cesaretle sürdürüyorum; sayıları şu an 1 600 olan bahtsız Yahudi göçmenlerin maddî ve manevî acılarını nasıl hafifletebileceğimi düşünüyorum durmadan.

Olacakları güven içinde bekliyorum. Başka acılar çekmeyeceğimi umuyorum.

... P.S.: Genel güvenliğimiz konusunda endişe verici bir durum, bir çıkarma falan yapılırsa 24 saat önceden aynı haber kaynağı tarafından bilgilendirileceğim ve böylece okullarımızın geçici olarak kapatılmasına karar verebileceğim.

İstanbul, 28 Kasım 1912

Sayın Başkan,

18 ve 19 kasım tarihli mektuplarınızı aldığımı bildirmekten onur duyuyor; merkez kurulunun, zavallı din kardeşlerimize yardım için yaptığım çağrıyı yüce gönüllülük göstererek yanıtlamasındaki içtenlikli çaba için minnet duygularımı sunuyorum size.

Kuşku yok ki, hem burda toplanan, hem dışardan gelen paralar, işgale uğramış taşra kentlerinden gelen göçmen kardeşlerimize ayrılmıştır.

Yardımın dağıtılması, semtlerin yerel kurullarınca sağlanmaktadır; göçmen ailelerin yerleştirildiği semtler, başkanlık ettiğim kurulun denetimindedir.

İstanbul, 4 Mayıs 1914

Sayın Başkan,

17 şubat tarihli mektubunuzun, dindaşlarımızın son Balkan Savaşı'na katılmalarına ilişkin bölümünü yanıtlamak için şu ana dek bekledim. Osmanlı ordusu saflarında çarpışan dindaşlarımızın sayısı bir hayli çok. En küçük Yahudi cemaati bile askerlik çağı gelenleri savaşa gönderdi. Bir yığın ölü, sakat ve yitik var. Yahudilerin sayısal katılımı ve yaptıkları kahramanlıklar vb konusunda resmî belgelere dayalı istatistiksel verilere gelince, yazık ki, size doyurucu bilgiler veremeyeceğim.

Hükûmet henüz, bir liste düzenlemiş değil. Öte yandan, ardı arkası kesilmeden süren göç, cemaatlerde öylesine bir başıboşluk yarattı ki, bu konuda bildirge gönderdiğim Selanik ve Edirne Yahudi cemaatlerinin istenildiği gibi bir yanıt vereceğinden çok kuşkuluyum.

Savaş alanında ölmüş Yahudi askerlerinin anısına bir anıt dikilmesi için oluşturulan kurul elinden geleni yapıp başarılı olacaktır. Onun topladığı tüm bilgileri size sunmayı kendime bir görev bileceğim.

(.....)

Birinci Dünya Savaşı'nda, genel durum gereği, Alyans'la yazışmasını kesiyor Nahum. Savaşın bitiminden birkaç ay sonra yeniden yazışmaya başlayacaktır.

İstanbul, 27 Nisan 1919

Gizli

Sayın Başkan

Altı aydan beri bana karşı yürütülen kampanya öyle bir durum aldı ki, artık yalnızca benim kişiliğime karşı değil, aynı zamanda oldum olası temsil ettiğim düşüncelere, yani Alyans'ın düşüncelerine karşı da bir savaş oldu bu. Son günlerde gelişen ve aslında benim Bay Benveniste'den[1] bir rapor olarak size göndermesini

1) Abraham Benveniste; Galata'daki Alyans okulunun yöneticisi.

istediğim tüm olayların bir özetini zatıâlinize sunmayı bir görev kabul ediyorum.

Talat Paşa Hükûmeti'nin düşmesinden birkaç gün sonra, 21 ekim 1918'de, onun yerine geçen ve Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Sadrazam İzzet Paşa tarafından çağırıldım. Kelimesi kelimesine şöyle dedi o bana; "Osmanlı hükûmetinin bir dileği var sizden. Sizin uzlaştırıcı duygularınızı bildiği ve ince sezgilerinize, becerikliliğinize güvendiği içindir ki, İtilaf Devletleri'yle ilişkilere girmek konusunda yardımınızı diliyor o. Bize aracılık yapacak bir ülke yok. Bu aracı ülke, kendisiyle savaşmadığımız ama önemsiz bir ilişki kopukluğu yaşadığımız Amerika Birleşik Devletleri olabilir. Dilerdik ki, Amerika'da edindiğimiz dostlarımız ve tanıdıklarımız aracılığıyla ilişkilerimizin yeniden başlaması için bir ortam oluşturabilesiniz; yayımladığı on dört ilkeyi şimdiden kabullendiğimiz Wilson'ın büyükelçisi olarak, Bay Elkus'un bize gönderilmesini başarabilesiniz. Hükûmet, La Haye'deki ortaelçimizi bu konuda girişimlerde bulunmakla görevlendirecek. Yarı resmî olarak ortam oluşturmak size düşüyor artık. Olabildiğince çabuk yola çıkabilmeniz için hemen diplomatik pasaportunuzu çıkaracağız. Planımızı, sizin Almanya-Hollanda sınırını geçmenize dek gizli tutabilmek için, adalet ve din işleri nazırlığından izin isterken birtakım sağlık nedenleri ileri sürmeniz iyi olacaktır. Ayın yirmi dördünde, aşağı yukarı bana aynı şeyleri söyleyen veliaht prens ve padişah hazretleri tarafından huzura kabul edildim. Anlaşmamıza göre, iznin verilmesini yasaya uygun olarak bekleyecek ve 29 ekim salı günü yola çıkacaktım. Ertesi gün, saat 2.30'da, bahriye nazırlığından gelen bir telefon, yüksek yerlerden verilen emirlerle küçük bir yatın buyruğumuza ayrılmış olduğunu, "mütareke" yapılmadan Alman sınırını geçmem için Köstence'ye gidecek olan gemiye hemen o gün binmem gerektiğini söylüyordu bana. Hükûmet bana, ne iznin çıkmasını bekleyecek, ne de vekilimin kim olduğunu açıklayacak zaman bırakmadı. Öyle ki, üstlendiğim görevi bildirmek için Meclisi Cismanî'yi, yani Laikler Meclisi'ni bile resmen toplantıya çağıramadım. O gün, saat dörtte çıktım yola. La Haye'e varınca, birtakım diplomatik nedenlerle Atlantik'i geçmek ve Amerikalı dostlarımla görüşmek benim için olanaksızlaştı. Üstüne üstlük Bay Wilson'ın Avrupa'ya hareket etmiş olması da yolculuğumu işe yaramaz bir duruma sokmuştu zaten. Bay Elkus'la bir telgraf haberleşmesi yaptım ve İstanbul'a dönmek, görevimin başına gitmek için gerekli önlemleri aldım. Yolculuğum, La Haye'de kalışım da içinde, gidiş geliş dört ay sürdü. Bu süre içinde, topu topu bir mektup (1 şubat) aldım hanımımdan; benim ne pahasına olursa olsun, hemen geri dönmemi istiyordu.

Yokluğumda, İstanbul'da olup bitenler şunlar: Bene Berit Mason Locası Başkanı Bay Niego, yola çıkışımın ertesi günü, cemaati alevlendirecek ağulu iğnesini fırlatıyor hemen. "Hahambaşı ulusun anayasal kurumlarına haber vermeden gitmiş; böylece kötü, çok kötü bir iş yapmıştır." Kente yıldırım hızıyla yayılan söylenti, bütün kurumlarca, bütün cemaatçe duyuluyor. Öyle ki, hahambaşının durumunu idamlık olarak görmeyen hiçbir kamu veya özel kurum kalmıyor bir anda. Bay Ni-

ego, bana karşı o ünlü 1912 kampanyasını yürüten, o zamanki ve bugünkü üyeleri Dr. D. Markus, Hilfsverein'in İstanbul temsilcisi Dr. I. Auerbach, Makabi Derneği Başkanı Bay Abramoviç, benim istifaya zorladığım, o zamanın Merkez Hahamlar Kurulu başkanı, bugünkü Siyonist Federasyonu başkanı ve benim can düşmanım N. Ruso (ICA'nın çok ünlü avukatı Daud Ruso'nun yeğeni) gibi kişiler olan bu grubun bayraktarı olmuştur. Bay Niego ve arkadaşları, bütün yasaları hiçe sayıp ufak çapta bir darbe yapmak, "kendisini başkanlığa oturtacak olan sözde ulusal bir kurulun oluşturulmasını Merkez Hahamlar Kurulu'na benimsetmek; Paris ve Londra Yahudi kongrelerinde, kendisini Türkiye Yahudilerinin temsilcisi olarak seçtirtmek için ulusal bir meclis toplamak" amacındaydı. Özellikle iki noktada başarılı oldu. Dahası, ulusal kurul başkanlığı sıfatı, onun Bay Nısım Ruso'yla birlikte İtilaf Devletleri yüksek komiserleriyle ilişkiler kurmasına ve onlara benim kişiliğim konusunda yalan yanlış birtakım haince sözler söylemesine olanak sağladı. Sözleri hainceydi; çünkü, posta ve telgraf iletişimi olmadığından karıma en küçük bir bilgi veremiyor, ondan en küçük bir bilgi alamıyor, bu nedenle de, olanları bilmekten ve kendimi savunmaktan çok uzak bulunuyordum.

Benimle ilgili söylenenler şunlar:

1- Hahambaşı ulusun anayasal kurumlarına bilgi vermeden, amacı bizce bilinmeyen diplomatik bir görev için yerinden ayrılmış, ulusu hiçe saymıştır. Sonuçta kişiliğim, İstanbul ve taşradaki Yahudi cemaatlerinin gözünden düşmüştür.

2- Türklerin davasını savunmaya gitmiş olan hahambaşı, İtilafçıların karşıtıdır. Çünkü İtilaf Devletleri Türklerin düşmanıdır. Bu şantajların sonucunda adım, Türklerin zulmüne uğramış Yunan ve Ermeni öğelerin, yeni hükûmetin ve İtilaf Devletleri'nin gözünden düşmüştür.

3- Hahambaşı bir Alyansçı, yani siyonizm düşmanıdır. Yaptığı yolculuk yalnız ve yalnız Siyonizm davasına zarar verebilir. Sonuçta kişiliğim, İngiltere'nin ve bütün Yahudi dünyasının gözünden düşmüştür. Amaç beni öylesine karalamaktı ki, sonunda geçmişim ve geleceğim paramparça olmalıydı. Bunun için onlar, her yola başvurdular. Her türlü şantajı yapmak için Fransızca tek yayın organları olan *Aurore* gazetesini kullandılar; özel veya herkese açık konferanslar verdiler; tüm semtlerdeki genç kız ve genç erkekleri bir araya getirerek sonunda hahambaşını yargılamak için sürekli bir mahkemeye dönüşen küçüklü büyüklü siyonist dernekler kurdular; parayla tuttukları insanlara, açık yerlerde nutuklar çektirip cemaatin bilgisiz ve yoksul kesimini bolşevikçe bir yöntemle kışkırtarak, onları, bütün acıların, bütün yoksunlukların nedeninin hahambaşı olduğuna; eğer hahambaşı isteseydi hükûmete söyleyeceği bir sözle, kocalarının, kardeşlerinin ve oğullarının aile yuvalarından ayrılmayacaklarına, savaşta köpekler gibi ölmeyeceklerine; hahambaşının hükûmetin gözüne girmek için "sürüsünü" ülkeye kurban edip yaktığına; eğer o yine isteseydi ağzından çıkacak tek sözle Filistin'in ve Kudüs'ün çoktan Yahudilerin olacağına inandırdılar. Cemaatin aydın kesimine gelince, onları da bana

attıkları olağanüstü iftiralarla kandırdılar. Yahudi cemaatinin hem aydın, hem cahil kesiminden daha çok güç ve destek bulmak için İngiltere'nin bana karşı olduğu söylentisini çıkardılar. Bu kara çalmaları destekleyecek kanıtlar bulmak için işte onların yaptıkları:

Benim yolculuğumu, yolculuğumun amacını, Yahudi ulusunun sözüm ona hoşnutsuzluğunu kendi kafalarına göre açıklamak için, İngiltere ortaelçisi Bay Howler'i daha önce görmeye gitmiş olan Bay Niego ile Ruso, Meclisi Cismanî ile Ulusal Kurul'un yaptıkları ortak bir oturumda şunları demişler; "Bay Howler'in anlattıklarından şu çıkıyor ki, Yahudi cemaati, hahambaşısının dinî yetkisini tanımamış olsaydı İtilaf Devletleri böyle bir şeye, iyi gözle bakacaktı." Cemaatin işlerinden hep uzak durmuş olan hanımım, böyle bir konuşmayı duyduğunda, benim onuruma, mesleğime karşı düzenlenen komplonun ağırlığını görmüş ve ister istemez sessizliğinden sıyrılmaya, İngiliz yüksek komiserine giderek bu konuda kendisine açıklama yapılmasını istemeye ve ona bazı açıklamalarda bulunmaya karar veriyor. Bütün bu yürek burucu olayların sonucu olarak, bir hafta eve kapanıp kalan hanımım, Amerika Yüksek Komiseri Bay Heck'ten kendisini gelip görmesini rica ediyor ve Bay Howler'le ilgili olarak bir soruşturma açtırıyor. Bu soruşturmanın sonucunda olan şu; Bay Howler, Yahudi cemaatini, hahambaşından kopmaları için kışkırttığını yadsıyor; o oturumdaki beyleri böyle bir şeye inandırabilecek hiçbir söz etmediğini söylüyor. Ama ne var ki, Bayan Nahum'un kamuoyuna karşı bir yalanlama yapılması isteğine razı olmuyor; Yahudi cemaatinin işlerine adının karışmasını istemiyor.

İşte, Yahudi cemaatini, 4 martta İstanbul'a dönüşümden sonra böyle bir durumda buldum. Yapay bir alçakgönüllülükten uzak olarak söylüyorum ki, dört ay önce, o ana dek hiçbir dinî liderin erişemediği saygınlıkla çıkmıştım yola. Ama yüreği kıskançlık dolu bir avuç insan -ki onların başında Bay Niego'nun adını ağzıma almaktan utanıyorum- benim bir sanık, bir suçlu, Yahudi halkına ihanet eden biri olarak buraya geri dönmeme yetmiştir.

Dönüşümden bir saat sonra durumu aşağı yukarı anlamıştım. Geldiğim geminin isinden pasından kurtulmadan daha, tavrımı aldım hemen ve açık açık davranışlarımla, sözlerimle o sözde Ulusal Kurul'u tanımadığımı, onu asla onaylamadığımı ortaya koydum. Yolculuğumun amacı konusunda cemaat benden açıklamalar istiyordu. Bunu kendilerine değil, temsilcilerine vereceğimi söylüyordum. Toplantıya çağırdıklarım, yasal temsilcileri, bu raporun başında okuduğunuz açıklamaları yaptığım Meclisi Cismanî'nin (Laikler Kurulu) üyeleriydi ve onlar açıklamalarımı doyurucu bulmuşlardı. İşte o zaman, sözde Ulusal Kurul, sözle, yazıyla pıtırak gibi bir karalama kampanyasına girişti, iyice azıttı sonunda. Öyle ki, yeni yetmelerden oluşmuş bir çapulcu takımına hahambaşılığın önünde gösteri yaptırıldı ve "Kahrolsun zorba, kahrolsun zalim, kahrolsun diktatör!" diye avaz avaz bağırtıldılar. Bu gösterinin sonucunda, düşmanca planların karşıtı bir etki oluştu;

başlarında Bay Fernandez, Bay Salem ve Avukat Taranto'nun bulunduğu Yahudi cemaatinin ileri gelenleri uyuşukluktan kurtuldular. Cumartesiyi geçirdiğim Kadıköy'den dönüşümde, Amikal'in tüm üyeleri beni hahambaşılıkta bekliyorlardı. O gün, onlar, bir savunma örgütü olarak Bene İsrail[1] adı altında coşkulu bir törenle bir araya geldiler. Birkaç gün içinde programları, tüzükleri ana çizgileriyle belirlendi. Şöyle özetleyebilirim bunları; Yahudilerin hakları ve ödevleri, yaşadıkları ve kendilerini bir yurttaş olarak görmek istedikleri ülkelerde korunacak, Yahudi millî duygularının uyanışı için canla başla çalışılacaktır.

İşte benim cemaat karşısındaki durumumun alabildiğine açık ve kısa özeti; karşımda Alyans'ın çalışmalarının azgın düşmanı siyonistler; onların parayla tuttukları adamları; birtakım örgütler ve bunların bütün semtlere dal budak sarmış uzantıları. Makabi yoluyla gençliği ele geçirmek için uygulanan birtakım eylem araçları var. Makabi'nin konferansçılarından biri, şu günlerde J. Niego'nun oğlu David Niego; o, Makabi yanlılarından ve okuduğu lisenin öğrencilerinden oluşmuş bir kalabalığın önünde, babasının karşısında, akıl almaz iftira nutukları çekiyor, Niego'ya kırgınlığını dile getirmiş olan dostlarımızın çocuklarına babasının politikasını izlediğini söylüyor. Bana destek olanlar, beni savunanlarsa, bu toplumun kaymak tabakasını oluşturan herkes; yani, avukatlar, doktorlar, tüccarlar, maliyeciler, sıradan memurlar. Bunlar, sabah oldu mu görevlerine giden, cemaatin işleriyle zevkle uğraşan, bunu bir meslek, bir geçim yolu yapmayan, düşmanlarına karşı onların iğrenç ve alçak silahlarını kullanmayacak kadar seçkin kişiler. İşte ben bu iki grup insan arasında hedef tahtasıyım; bütün darbeleri, diledikleri gibi at oynatabilmek için beni ortadan çekilmeye zorlayan birincilerden; bütün yüreklendirmeleri ve destekleriyse cemaatin yararı için sonuna kadar dayanmamı isteyen ikincilerden alıyorum. Yahudiler karşısındaki durumum bu benim işte.

Şimdi de, Osmanlı hükûmeti ve İtilaf Devletleri'yle olan ilişkilerimi anlatacağım size.

1- *Hükûmetle ilişkilerim.* Gazetelerde yapılan birtakım şantajlardan sonra gerçekte şimdiki hükûmetin gözünde beş paralık olmalıydım. Bundan önceki hükûmetle iyi ilişkiler içindeydim çünkü. Oysa kollarını bana açmış durumda yeni hükûmet. Öyle ki, bütün bakanlarla ilişkilerim son derece iyi. Bana karşı kurulan komplonun Türklerde yarattığı kırgınlık öylesine yaygın ki, resmî çevrelerde de, Yahudi cemaati içinde de adım, hiç böylesine ünlenmemişti.

2- *İtilaf Devletleri'yle ilişkilerim.* Hollanda'ya ve İsveç'e giderken, Bade-Homburg kentinde üç haftalık bir kaplıca tedavisi gördüğüm Almanya'dan iki kez geçtiğim ileri sürülerek artık bir Almansever ve bir Fransız düşmanı olduğum konusunda aynı şantajlar, aynı tavırlar. Bu defaki, yalanın kuyruklusu tam. Çünkü aynı ki-

1) "İbranîlerin oğlu" (İbranice). Nahum ve arkadaşları tarafından 1919'da İstanbul'da kurulan bir dernek. 1910'da siyonistler tarafından kurulan bir dernek de aynı ismi taşıyordu. Böyle bir isimle siyonizme kazanılmış çevreleri şaşırtmak daha kolay olabilirdi.

şiler, beni savaşın başında Almanya Büyükelçiliği'ne Alman düşmanı diye şikâyet etmişlerdi. O zaman dahiliye nazırı olan Talat Bey'e Alman büyükelçisi beni şikâyet ettiğinde, Talat Bey beni çağırmış, şöyle demişti; "Alman düşmanı olarak suçlanıyorsunuz Nahum Efendi." Hiç istifimi bozmadan, "İtiraf ederim ki, bir Fransızseverim ben ekselans, ama bir Fransızsever olmak" dedim, "bir Alman düşmanı olmak değildir. Hükûmetin ülkeye yararlı olacağını düşündüğü bir amaçla yaptığı bağlaşmalara saygı duyuyorum. Beni ilgilendirmeyen işlere karışmam. Ama şu var ki, öğrenim gördüğüm, dostlarımın, tüm gönül ve akıl bağlarımın bulunduğu bir ülke için duyduğum sevgiyi yadsıyamam." "Ben sizi anlıyorum", dedi Talat, "size güveniyorum. Ama siz kendinizi Alman büyükelçisine aklatmak zorundasınız." Zor, ağır günlerdi o günler, tehlikeliydi üstelik. Bir açıklama yaptım. Düşünce özgürlüğümü öylesine korudum ki, Alman elçilerle sürdürdüğüm ilişkilerin inceliğine karşın, onların bana olan güvensizliği hep sürdü ve bu güvensizlik, ta Abdülhamid döneminde de Alman Büyükelçiliği'nde çok sözü geçen, sınırsız güçlü *Frankfurter Zeitung*'un muhabiri Weitz'in, Berlin'de, dışişleri bakanlığına benimle ilgili olarak verdiği zehir zıkkım raporla dile getirilmiştir. Berlin'e yolum düştüğünde, siyonistlerin İstanbul temsilcisi Bay Lichtheim'dan öğrendim bu raporu ben.

Demek oluyor ki, bir pangermanizm döneminden geçiyorduk; Fransız Hıristiyan okulları kapatılmış, Osmanlı okullarında Fransızca öğretimi kaldırılmış; Fransızca, gemilerde, tramvaylarda, yollarda aşağılanmıştı. Şovenizm öyle bir durum almıştı ki, insanlar kuşku uyandırmamak, başına iş açmamak için Fransızca konuşmaktan çekiniyordu. O zamana kadar Fransızca yazılı olan dükkân levhaları değiştiriliyor, Almanca-Türkçe yazılı levhalar konuyordu yerlerine. Telefonda Türkçe olarak istenecekti numaralar; kesin bir buyruktu bu. Kısacası Fransızca kapı dışarı edilmişti. Alyans okullarının başına gelecekler konusunda kaygılarımı bir düşünün. Haklıymışım kaygılanmakta tabiî; kapatılma emrini ilk alan Hasköy okulu oldu. İşte o zaman var gücümle aslanlar gibi çarpıştım. Bu okuların kapatılması için her şey uygundu; çünkü, dil, program ve Alyans'ın genel merkezi Fransızdı. Her şey, Fransız dilinin ve etkisinin Doğu'da yayılmasına yardımcı oluyordu. Ben, bu okulların bütünüyle Yahudi okulları olduklarını, eğer onlar kapatılırsa sinagogları da kapatacağımı söyledim. Hükûmete karşı yapılabilecek tek protesto biçimi buydu. Kazandım sonunda; başkentteki ve taşradaki bütün görevlilere, Alyans okullarına, onların program ve çalışmalarına dokunulmaması emrini içeren bir bildirge gönderildi. Tanışım olan ve kendisine bu olayı anlatmış olduğum, Fransa'nın Rotterdam'daki başkonsolosu Bay Cote, kazanılan zaferin anlamını o kadar iyi anlamıştı ki, İstanbul'a dönmem için bana verdiği pasaportun içine bununla ilgili bir şeyler yazdı.

Or-Yeuda[1] ile Yakacık'taki Messila Hadaşa[2] çiftlikleri de aynı tehlikeyi atlattı-

1) Yüzyılın başında, Doğu Avrupalı Yahudi göçmenler için ICA'nın İzmir yakınında kurduğu çiftlik.
2) ICA'nın Doğu Avrupalı Yahudi göçmenler için kurduğu koloni.

lar; el konmasını önlemek için erteleme üstüne erteleme çıkarttım. Bugün, bana düşman görünerek yararlı çıktığını sanan Bay Niego, umuyorum ki bunu yadsıma yürekliliğini gösteremeyecektir.

Fransa'nın bugünkü İstanbul temsilcileri, geçirdiğim zorlu günlerde, bana yalnızca sevecenlik, dostluk gösteriyorlar, olabildiğince manevî destek oluyorlar, cesaret veriyorlar. General Franchet Hazretleri, Büyükelçi Defrance, Amiral A. Foulcques-Duparc, Bay Ledoulx, Albay Foulon, Bay Le Révérend, vd görevimi rahatça görmemde söz birliği etmiş gibi hep yardımcı oluyorlar. Paskalya'nın birinci günü ziyaretime gelen general, ertesi gün bana "Fransız hükûmetine benimle ilgili bir yazı yazdığını" söyledi. Bay Defrance da, her türlü destekte bulunacağını dile getirdi bana dün. Onların bana karşı durmadan kanıtladıkları böylesi bir dostluğa nasıl minnet duyacağımı bilemiyorum.

3- *İtalyan temsilcileriyle ilişkilerim.* İlişkilerim çok iyi onlarla. Savaş sırasında tapınaklarına, mezarlıklarına, bankalardaki paralarına bile el konmak istenilen İtalyan cemaatinin yararlarını korudum. Dönüşümde bunu öğrenen Bay Fernandez'le Bay Salem, bana gerek mektupla, gerek basın yoluyla cemaatleri adına teşekkür ettiler. Dahası, onların bu konuda bilgilendirdikleri İtalya Yüksek Komiseri Kont Sforza, hem bu nedenle, hem de Alyans'ın Merkez Kurulu Veznedarı Bay Elie de Médina'nın hapisten kurtardığım oğlu Auguste de Médina için, dahası İtalyan uyruğunda olmasına karşın Wiener-Bank Verein'in genel yöneticisi sıfatıyla İstanbul'da kalmasını sağladığım bölge kurulu üyesi Bay İzidor Gerson gibi İtalyan uyruklu kişilere yaptığım yardımlar nedeniyle bana teşekkür etti.

4- *Amerika.* Biliyorsunuz bu ülkeyle ilişkilerim hep çok iyi oldu. Bay Elkus burdan giderken, yarı resmî bir dille, Amerikan öğretim kurumlarına göz kulak olmamı rica etmişti. Birçok kez, gerek bu kurumlar, gerek Amerika'ya dönmek için Filistin'den gelmiş Amerika Yahudileri konusunda başarılı girişimlerde bulundum. Bayan Nahum, bütün bunları bildiği içindir ki, yokluğum sırasında size yukarda sözünü ettiğim soruşturmanın yapılması için, kimseye danışmadan, beni İngiltere'ye karşı savunmayı üstlenen ve bunu ben geldikten sonra da sürdüren Amerika Yüksek Komiseri Bay Heck'e başvurmuştu. On beş gün kadar önce burdan ayrılan Bay Heck, şu an Başkan Wilson'la görüşmek için gittiği Paris'te bulunuyor. Eğer gerekli görürseniz onunla görüşme olanağı bulabilir; genel durum, yürütülen kampanya ve kampanyanın elebaşıları gibi çok iyi bildiği ayrıntıları kendisine sorabilirsiniz.

5- *İngiltere.* Bu raporun başında, düşmanlarımın benimle ilgili kalleşçe sözlerine yalnızca İngiltere'nin daha çok kulak asar göründüğünü, ama İtilaf Devletleri'nden hiçbirinin gözüne ben, Almanların ve Almansever İttihatçıların gözüne göründüğüm kadar "haddinden fazla" tehlikeli görünmediğimi söylemiştim size. 1915 şubatında, Çanakkale'nin bombalanmasından önce, o günlerde Selanik'te bulunan ve benim uzlaşmacı duygularımı bilen bir İngiliz dostun iyi niyetli isteği üs-

tüne tek yanlı barış için girişimde bulundum ve bir Türk delegeyi Dedeağaç'a göndermeyi başardım. İngilizlerin koşulları hükûmetçe çok ağır bulunduğundan, görüşmeler sonuç vermedi. Yaptığım bu girişim, Alman büyükelçisinin bana güvensizlik duymasına ve beni şikâyet etmesine neden oldu. İngiliz uyrukların yararlarını korumaya gelince, koşullar elverdiğinde, onların yalnızca Yahudi olanlarını değil, Hıristiyan olanlarının yararlarını da korumayı içtenlikle benimsedim. Örneğin, Konya'da sürgünde bulunan hasta ve yaşlı Avukat Mizzi'yi İstanbul'a geri getirip ordan da Malta'ya göndermeyi başardım. İngiliz din adamı saygıdeğer Frew için yaptığım girişim ne yazık ki sonuç vermedi. Buraya art arda gelen İngiliz büyükelçileriyle olan ilişkilerim İngiltere'de öylesine ünlenmişti ki, Lord Montagu'nün[1] kayınbiraderi Bay Franklin, İngiliz tutuklularının yaşadığı hapisane koşullarının düzeltilmesi için İngiliz hükûmetinin onayıyla bana bir mektup gönderdi.

Nasıl olmuştur da, düşmanlarım, İngiltere dışındaki tüm İtilaf Devletleri'nin benden yana olmalarından yararlanabilmişlerdir herkesin gözü önünde? Ama şu var ki, İngiltere'nin burdaki temsilcileriyle de ilişkilerim iyi benim. Amiral Webbe'e resmî bir ziyarette bulundum. O da beni ziyaret etti; yanında, kendisiyle şimdiye dek hiç görüşmediğim Ortaelçi Bay Howlere'de vardı. Bundan şu sonucu çıkarıyorum ki, düşmanlarımın, bu kişilerin kafalarına soktuğu benimle ilgili tüm kötü niyetli sözler, gelişigüzel kurulmuş, yere iyi oturtulmamış bir yapı iskelesi gibi kendiliğinden çöktü, tuzla buz oldu. Çünkü bir insan hem Alman düşmanı, hem İtilaf düşmanı olamaz aynı zamanda. Ama onlar bir noktada, benim herkes tarafından bir antisiyonist olarak görülmem noktasında başarılı oldular ve Londra Siyonist Kurulu aracılığıyla[2] Londra büyükelçisinin ilgi ve yardımına sığınmayı başardılar.

... Onlara yapılan tüm açıklamalara, savaş sırasında ve savaştan önce, ağır sorumluluğunu taşıdığım dört yüz bin Osmanlı İmparatorluğu Yahudisinin yararı için siyonizmin bayraktarı olmamayı bir görev bellememe; siyonizme, türlü bahanelerle onların en ateşlilerinden daha çok hizmet etmeme; dahası, izlediğim politikayla Türk ve Filistin Yahudilerini, Ermenilerin ve Yunanlıların alınyazısından (Yunan gazeteleri de açık açık ve yüksek sesle yazdılar bunu) kurtarmama ve ortaya konmuş bütün aydınlatıcı bilgilere karşın, bana öyle geliyor ki, onlar beni hâlâ siyonizm karşıtı olmakla suçluyorlar. Belki de, sizin Anglo-Jewish Association'ın[3] desteğinde yapacağınız bir girişim ve onun da İngiltere hükûmeti desteğinde yapacağı bir başka girişim, benimle ilgili bu son kuşkuların dağılmasına yardımcı olabilecektir. Ne olursa olsun, dayanılmaz demesem de, zor durumdayım. Umutsuzca savaşıyorum. Pek de gıpta edilecek bir yer olmayan kendi yerim için değil,

---

1) Edwin Samuel Montagu (1879-1924), İngiliz Yahudisi politikacı.
2) Dünya Siyonist Örgütü 1917'den başlayarak Londra'ya taşınacaktır.
3) Başlangıçta Yahudilerin haklarını diplomatik yolla savunmak için, 1871'de kurulmuş olan İngiliz örgütü, Kuzey Afrika ve Yakındoğu Yahudi cemaatlerinin eğitim işine de el atmıştır.

beni durmadan yüreklendiren Fransa'ya ve görevden ayrılmamla çalışmaları tehlikeye girecek olan Alyans'a duyduğum büyük gönül borcunu ödemek için. Bundan birkaç yıl önce, Bulgaristan'da hangi noktadaysak, şu an İstanbul'da da aynı noktadayız. Amikal'in bağrından çıkan Bene İsrail örgütü, Yahudi cemaatini ve kurumlarını ve yapıtlarını bir avuç düzenbaza bırakmamak için, davasına olabildiğince çok üye kazandırmak amacıyla var gücüyle çalışacaktır. Şu an ben, Türkiye Yahudilerinin temsilcileriyle bir kongre yapabilmek için gereken izni almaya çalışıyorum; cemaatlere yeni statüler kazandırmak amacını taşıyan ve siyonistlerin Ulusal Anayasa Meclisi gibi tumturaklı bir ad taktıkları bir kongre bu. Bozguncular, gençliği kazanmak, bu meclisteki üye çoğunluğunun kendilerinde olmasını sağlamak amacıyla taşrada da aynı karışıklıkları çıkarmaya çalışıyorlar durmadan. Canla başla onların planlarını bozma savaşı veriyoruz. Başaracağız veya başaramayacağız; *Chi lo sa?*[1]

(.....)

Nahum, hahambaşılık görevinden istifa ettikten sonra da Alyans için çalışmalarını sürdürüyor; Alyans'ın propagandasını yapmak için iki kez Amerika'ya gidecek, orda da siyonistlerle karşılaşacaktır.

New York, 24 Ocak 1921

Sevgili Bay Bigart,

Sekiz günlük çok zorlu bir deniz yolculuğundan sonra, geçen salıdan bu yana New York'tayım işte artık.

Gelir gelmez, ilk işim bir çalışma odası aramak oldu. Genellikle büyük kurumların, bankaların, ticaret evlerinin bulunduğu kent merkezinde çok görkemli bir işyerine sahip olan Bay Taranto, konuklarımı ağırlayabileceğim bir oda verdi bana. Geldiğimin ertesi günü, telefonla aradığım Bay Louis Marshall, Bay Elkus'un ve Bay Morgenthau'nun işyerleri Broadway'de. Kaliforniya'da bulunan Bay Morgenthau, 21 ocak cuma günü döndü. Bay Elkus'a gelince, küçük bir rahatsızlık nedeniyle bir haftadır yatağından çıkmıyor o.

Buraya geldiğimi duyan Bay Oscar Straus beni hemen akşam yemeğine çağırdı ve kendisiyle ilişki kurmam için Bay Louis Marshall'ı[2] da yanımıza çağırma inceliğini gösterdi. Bu ilk görüşmemizde, büyük bir cana yakınlılıkla davrandı bana Bay Marshall. İki saatten çok Yahudilerin çeşitli sorunlarını, özellikle de Alyans'a ve Alyans'ın okullarına ilişkin sorunları görüştük. Konu, özellikle Yahudi göçmen-

1) Kim bilir? (İtalyanca-ç.n.)
2) (1886-1929);- Hukukçu ve cemaat lideri. Cumhuriyetçi partinin etkin adamı.

lere, onların çektiği acılara ve yoksulluklara geldiğinde, konuşmamız iyice hararetlendi. Burda, Yahudi dinî örgütlerin ve Fransız Yahudilerinin göçmenler için hiçbir şey yapmadığına ilişkin bir kanı var.

Buraya doğru yola çıkmamdan iki gün önce, Hahambaşı Bay İsrael Levi'nin[1] bana vermiş olduğu bilgilere dayanarak, onlara bu konuda yanıldıklarını göstermeye çalıştım.

... Günlük tirajı 90 000-100 000 olan *Morgen*, *Tag* ve *America* gibi gazeteler yolculuğuma ilişkin yazılar yayımladılar.

Merkez kurulunun oturumunda da söylediğim gibi, Amerika Yahudi çevrelerinin bizi sevmekten uzak olduklarını görüyorum. Dahası, bize iyice düşmanlar. Birtakım yanlış anlamaları ve önyargıları dağıtmak için elimden gelen her şeyi yapacağım. Bu büyük soluk isteyen, çok güç bir iş olacak. Çünkü insanları inandırmak, onların aklını çelmek için Tanrı'nın günü konuşmak, aynı şeyleri durmadan yinelemek gerekecek.

New York'un çeşitli bölgelerine dağılmış Doğulu dindaşlarımızla bu hafta ilişki kurmaya başlayacağım. Sandığım kadar çok değiller.

... Benim buraya gelişim, muhtemelen Londra ve New York örgütlerinin arasını düzeltmek için burda bulunan Baron James Rothschild'le[2] Avusturyalı dindaşlarımıza yardım toplamak için yine burda bulunan Viyana hahambaşısının gelişlerine denk düştü. Bize durmadan, malî, ekonomik ve ticarî krizin çok ağır olduğu, Joint Distribution Relief'in bile çok zor bir dönem geçirdiği söyleniyor.

New York, 23 Kasım 1921

Sevgili Bay Bigart,

New York'taki ilk haftamı deniz yolculuğum sırasında yakalandığım küçük bir bronşiti atlatmaya çalışarak geçirdim. Adamakıllı iyileşmek için bir on gün kadar bekledikten sonra, ilk ziyaretlerimi yapmaya ve çalışmalarımıza belli ölçüde sevecenlikle yaklaşanlarla kişisel görüşmelere başladım.

... Şu anki durum. Görüştüğüm bütün bu baylar ve daha başkaları, özellikle dört dörtlük bir sanayi ve ticaret merkezi olan Doğu Amerika'yı vuran çok ağır malî ve ekonomik kriz yüzünden karşı karşıya kalacağım büyük güçlükleri duyumsattılar bana. Geçen ocak ayında gözlemlediğim aynı kötümserlik bu. Yine o zaman, buraya gelişim, N. Sokolov'un[3] başkanlık ettiği yeni bir siyonist kurulun

1) 1919-1938 yıllarında Fransa hahambaşısı; 1856-1939 yılları arasında yaşadı.
2) James Rothschild (1878-1957), İngiliz politikacı, siyonist ve hayırsever.
3) N. Sokolov (1859-1936), Yahudi yazar. Çağdaş Yahudi gazeteciliğinin öncüsü. Savaş sonrasında, Dünya Siyonist Örgütü'nün başkanı.

buraya gelişine ve Joint Distribution Relief Committee'nin tehlike çığlıkları atmasına denk düşmüştü.

... Kuşkusuz, borsanın yükselişi, dışsatımın yetersizliği, işsizlik gibi nedenlerle yoğunlaşan kriz, ticaret dünyasında büyük yıkımlar yarattı ve hâlâ da yaratıyor. Altı ay önce oldukça iyi durumda olan birçok kurum bugün tam bir yıkım içinde.

Ama burda herkes, bu ay veya bu kışın sonuna doğru durumun değişeceğine inanıyor.

Bütün bu belirtiler benim kendi bulduğum gerçekler ve Bay Elkus'un öğütleriyle bir araya gelince şöyle bir düşünce oluşuyor kafamda; zaman yitirmeden, Yahudiler açısından en önemli merkez olan Arjantin'den başlayarak, dönüşü Meksika ve Küba'dan yaparak, şimdiye dek pek çok mektup aldığım Güney Amerika'ya bir yolculuk. Dün sabah bu konuda tüm bilgileri almak için American Express'e gittim.

Böyle bir yolculuğu bana yaptırmayı düşündüğünüzde izleyeceğim yolun çizelgesini size ilişikte sunuyorum. Yahudi göçmen topluluklarının bulunduğu yerler dışında, gidip görülecek belli başlı merkezler şunlar; Rio de Janeiro, Buenos Aires, Montevideo, Rosario... Valparaiso'ya uğrayıp ordan Pasifik yoluyla ver elini Lima, Meksiko ve Havana.

Latin Amerika'nın tüm Yahudi çevrelerinde başarılı olacağımıza güveniyorum. Böyle bir yolculuk çok yorucu olacak, biliyorum. Özellikle çok yer gezileceği için de, pahalıya mal olacak.

... Mareşal Foch. Mareşalin Amerika Yahudilerinden oluşmuş bir kurulu kabul ettiğini duymuşsunuzdur elbet. O, bu görüşmeden çok etkilendi ve yaptığı kısa bir konuşmada, Fransız Yahudilerinin yurtseverliğinden söz etti. New York'taki bütün Fransız kurumlarının onun onuruna düzenlediği görkemli şölene ben de çağırıldım.

Mareşal, yakında Seattle, Portland, Los Angeles gibi yerleri ziyaret edecek. Seattle, Portland, Los Angeles kentlerindeki cemaatlerimize, oralarda düzenlenecek resmî kabul törenlerine Alyans'ın eski öğrencilerinden oluşmuş özel heyetler göndermelerini yazdım.

(.....)

New York, 25 Ocak 1922

Sevgili Bay Bigart,

8 ocak günü, Yahudi gazeteleri de dahil, tüm Amerikan basını, *Exchange Telegraphe*'ın bir telgrafını yayımladılar. Yahudi basınında bu büyük harflerle çıktı: "Babıâli, diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması ve Hahambaşı Nahum'un Washington'a Osmanlı elçisi olarak atanması iznini isteyerek Amerika Birleşik Dev-

letleri nezdinde girişimlerde bulunuyor." Aynı gün, Bay Morgenthau, ertesi gün için evine yemeğe çağırdı beni. Bu haber hakkında hiçbir bilgim olmadığını söylememe karşın, Amerika Dışişleri Bakanı'na çok incelikli bir mektup yazmakta gecikmedi Bay Morgenthau.

(.....)

Lozan Barış Konferansı (1923).

Sonunda, Hayim Nahum, bir zamanlar olmak için can attığı veya kimi zaman, başkalarının olmasını istediği "devlet Yahudisi" olamayacaktır. Aynı yıl yapılan Lozan Konferansı'na katılacaktır, ama kulislerde. Sonraki dönemde ise Kahire hahambaşısı olacaktır.

Kaynakça

ARŞİVLER[1]

1) Alyans Arşivleri (Archives de l'Alliance israélite universelle, AAIU, Paris)
Fransa: XI. A. 76, XI. A. 80, IV. D. 16, VIII. D. 48, I. G. 1- 6.
Türkiye: I. C. 1-7, II. C. 8 -14, I. G. 1, I. H. 1. XXVIII. E. -XL. E. -XLVI. E.
Yunanistan: 1. C. 1-10, I. C. 41-52, I. G. 1-3.
İsrail: II. C. 9-12, I. G. 1-3, IX. E. -XII. E. 26-35.
Yazışma kayıtları: sekreterya, okullar (1897-1922).

2) Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, (Archives du Ministère des Affaires étrangères, MAE, Paris)
Birinci Dünya Savaşı dizisi 1914-1918: cilt. 946-947, 960, 1197-1201.
Doğu E dizisi 1918-1929: Filistin, cilt. 10-17.
Türkiye, cilt. 112, 283-318, 537.
Uluslararası Y dizisi 1918-1940: dosyalar 688-690.
Siyasî ve ticarî yazışmalar: Yeni Türkiye dizisi, cilt 1-9, 129-135, 136-138.

3) Savaş Bakanlığı Arşivi, (Archives du Ministère de la Guerre, Paris)
20 N. 168, 20 N. 1103.

4) Denizcilik Arşivi, (Archives de la Marine, Paris)
SS Ea 199-201.

5) İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Public Record Office PRO, Londra)
Türkiye, Politik 1917-1919: FO 371/3055, 3388, 4141, 4167-4169, 4171.

1) Türk basınının aksine Osmanlı arşivlerine ulaşılması güç olduğundan, incelenen dönem için yararlanılamadı.

Barış Konferansı, 1919 (Paris): FO 608/99, 118.

6) Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Auswärtiges Amt Akten, AAA, Bonn)
Türkiye, Nr 195, 1907-1920: K 692/176, 146-180, 991.
Türkiye, Nr 162: Band 9.

7) Siyonist Merkezi Arşivleri, (Central Zionist Archives, CZA, Kudüs)
Buraya yalnızca konumuzla ilgili dosyalar alınmıştır.
Dizi Z2: merkez büro, Köln 1905-1911.
Dizi Z3: merkez büro, Berlin 1911-1920.
Dizi Z4: merkez büro ve Yahudi ajansı, Londra 1917-1955.
Dizi L5: Yahudi ajansı, İstanbul 1909-1917

8) Yahudi Toplumu Tarihi Merkez Arşivleri, (Central Archives for the History of Jewish People, CAHJP, Kudüs).
Magnes belgeleri: P3/1062-1063.
Avram Galante belgeleri: Rp 112/18-19, 21, 29-30, 68, 76, 96, 99, 110, 126.
Türkiye cemaatine ait sınıflandırılmamış dosyalar: 20-707.

Özel vakıflar:
A 19: Victor JacobsonVakfı.
A 51: Zadok Kahn Vakfı.
A 56: Richard Lichtheim Vakfı.
A 107: Arthur Ruppin Vakfı.
A 220: Maurice CohenVakfı.

SÜRELİ YAYINLAR

Archives İsraélites, Paris 1840-1925.
L'Aurore, İstanbul/Kahire 1909-1925.
El Avenir, Selanik,1902-1914.
Bulletin de la Grande Loge de District XI et de la Loge de Constantinople, İstanbul, 1911-1921.
Bulletin de "l'Amikal", İstanbul 1910-1913.
The Bulletin of the Joint Distribution Committe, New York, 1916-1919.
Bulletins semestriels de l'Alliance israélite universelle, Paris, 1860/1865-1913.
Die Welt, Viyana/Köln/Berlin, 1897-1914.
Excelsior, Aix-le-Bains, 1921.
Ha-Herut, Kudüs, 1909-1917.
Hamevasser, İstanbul, 1909-1911.

Ha-Olam, Köln/Vilna/Odessa, 1908-1914.
Ha-Or, Kudüs, 1910-1915.
Na-Po'el Ha-Za'ir, Yafa 1908-1915.
Ha-Zevi, Kudüs, 1908-1909.
İkdam, İstanbul, 1918-1923.
İsraël, Kahire, 1923, 1925, 1933.
Le Jeune Turc, İstanbul, 1911-1915.
Jewish Chronicle, Londra, 1908-1920.
The Jewish World, Londra, 1908-1920.
Journal de Salonique, Selanik, 1895-1910.
Journal des Communautés, Paris, 1960.
Journal des débats, Paris, 1919.
Journal d'Orient, İstanbul,1918-1925.
Judaïsme Séphardi, Paris/Londra, 1957 ve 1961.
El Judio, İstanbul, 1909-1914.
Lloyd Ottoman, İstanbul, 1908-1918.
Le Matin, Paris, 1919-1922.
Le Moniteur Oriental, İstanbul, 1908-1915, 1919.
La Nation, İstanbul, 1919-1922.
New York Times, New York, 1917, 1921.
Le Peuple Juif, Paris, 1919-1920.
Sabah, İstanbul, 1922.
Stamboul, İstanbul 1908-1924.
Takvimi Vekayi, İstanbul, 1919.
Tasviri Efkâr, İstanbul, 1922.
Tevhidi Efkâr, İstanbul 1922.
El Tiempo, İstanbul, 1897-1925.
Univers İsraélite, Paris, 1844-1925.
La Vara, Kahire, 1905-1908.

KİTAPLAR

Abraham Danon 1857-1925, sa vie et ses oeuvres, Paris, Imprimerie H. Elias, 1925.
Documents diplomatiques. Conférence de Lausanne, Paris, Imprimerie nationale, 1923.
Encyclopaedia Judaica, İngilizce yeni basım, Kudüs, Keter Publishing House, 17 cilt, 1972.
Hahamhane Nizamnamesi. Estatuto organiko de la komunidad israelita, İstanbul, Imprimeria Izak Gabay, 5673/1913.
La konstitusion para la nasion israelita de Turkia, Estamparia del Jurnal Israelit, 5625/1865.

Report of Dictrict nº 11 to 1920 General Convention [B'nai B'rith].
Reports Received by The Joint Distribution Committee of Funds for Jewish War Sufferers, New York : 1916.
Who's Who in Egypt and the Middle East, Kahire, Imprimerie française, 1950-1959.

Abitbol, Michel,
Les deux terres promises. Les Juifs de France et le sionisme, Paris, Olivier Orban, 1989.
Ahmad, Feroz,
The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914, Oxford, Clarendon Press, 1969.
Alem, Jean-Pierre,
La Déclaration Balfour. Aux sources de l'Etat d'Israël, Paris, Editions Complexe, 1982.
Bat Ye'or,
Le Dhimmi. Profil de l'opprimé en Orient et en Afrique du Nord depuis la conquête arabe, Paris, Anthropos,1980.
Bauer, J.,
L'école rabbinique de France (1830-1930), Paris, P.U.F., 1930.
Bein, Alex (der.),
Arthur Ruppin : *Memoirs, Diaries, Letters*, Almanca'dan çev. Karen Gershon, Londra/Kudüs, Weidenfeld & Nicolson, 1971.
Benbassa, Esther,
Haim Nahum Efendi, dernier Grand Rabbin de l'Empire ottoman (1908-1920) : *son rôle politique et diplomatique*, devlet doktorası tezi, Université de Paris, 1987.
Une diaspora sépharade en transition (İstanbul, XIXe-XXe siècles), Paris, Cerf, 1993.
Haim Nahum. A Sephardic Chief Rabbi in Politics 1892-1923, Tuscaloosa/Londra, The University of Alabama Press, 1995.
A Sephardi Life in Southeastern Europe. The Autobiography and Journal of Gabriel Arié, 1863-1939, Seattle/Londra, University of Washington Press, 1998 (Aron Rodrigue'le).
(Der.), *Mémoires Juives d'Espagne et du Portugal*, Publisud, Paris, 1996.
Bérard, Victor,
La révolution turque, Paris, A. Colin, 1909.
Bianchi, Robert,
Interest Groups and Political Development in Turkey, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1984.
Bigart, Jacques,
L'action de l'Alliance Israélite en Turquie, Paris, A.I.U., 1913.

Biliotti, A. / Sedad, Ahmed,
Législation ottomane depuis le rétablissement de la Constitution, Paris, Jouve, 1912.
Birnbaum, Pierre,
Un mythe politique : la "République juive", Paris, Fayard, 1988.
Bora, Siren,
İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923, İstanbul, Gözlem, 1995.
Braude, Benjamin / Lewis, Bernard (der.),
Christians and Jews in the Ottoman Empire, New York / Londra, Holmes & Meier, 2 cilt, 1982.
Carmin, Itzhak J. (der.),
World Jewish Register. A Biographical Compendium of Notable Jews in the Arts, Sciences and Professions, New York, Monde Publishers, 1955-1956.
Cemal Paşa,
Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919, Londra, Hutchinson & Paternoster Row.
Chouraqui, André,
Cent ans d'histoire : l'Alliance israélite universelle et le renaissance juive contemporaine (1860-1960), Paris, P.U.F., 1965.
Cohen, Eliyahou,
L'influence intellectuelle et sociale des écoles de l'Alliance Israélite Universelle sur les Israélites du Proche-Orient, doktora tezi, Paris, Université de Paris, 1962.
Cohen, Israel,
The Turkish Persecution of the Jews, Londra, Alabaster & Passmore, 1918.
Çavdar, Tevfik,
Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü. Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1984.
Dumont, Paul,
Mustafa Kemal, Paris, Editions Complexe, 1983.
Eliav, Mordekhai
David Wolffsohn, İnsan ve Zamanı (İbr.), Tel-Aviv/Kudüs, Institute for Zionist Research/Publishing House of the World Zionist Organization, 1977.
Emecen, Feridun M.,
Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1997.
Engelhardt, Ed.,
La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des réformes depuis 1826 jusqu'à nos jours, Paris, A. Cotillon, 2 cilt 1882-1884.
Faitlovitch, Jacques,
Notes d'un voyage chez les Falachas (Juifs d'Abyssinie), Paris, E. Leroux, 1905.
Gli Ebrei d'Abissinia (Falascia), A. Tirelli, 1907.

Fargeon, Maurice,
Les Juifs en Egypte depuis les origines jusqu'à ce jour, Kahire, Imprimerie Paul Barbey, 1938.
Fattal, Antoine,
Le statut légal des non-Musulmans en pays d'Islam, Beyrut, Imprimerie catholique, 1958.
Findley, Carter V.,
Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1980.
Franco, Moïse,
Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire ottoman, yeniden basım, Paris, Centre d'Etudes Don Isaac Abravanel/U.I.S.F., 1980.
Fresko, David,
Le Sionisme, Istanbul, Imprimerie "Fresko", 1909.
Friedman, Isaiah,
The Question of Palestine, 1914-1918. British-Jewish-Arab Relations, New York, Schocken Books, 1973.
Germany, Turkey and Zionism. 1897-1918, Oxford, Clarendon Press, 1977.
Fua, Albert,
Le Comite Union et Progrès contre la Constitution, Paris, E. Noury, 1911.
Galante, Avram,
Documents officiels turcs concernant les Juifs de Turquie, İstanbul, H., Rozio, 1931.
Turcs et Juifs, Istanbul, H., Rozio, 1932.
Abdul Hamid II et le Sionisme, İstanbul, Fratelli H., 1933.
Histoire des Juifs d'Anatolie, İstanbul, M. Babok, 1937-1939.
Histoire des Juifs d'Istanbul, İstanbul, Hüsnütabiat, 2 cilt 1941-1942.
Gaon, Moşe David,
Filistin'de Doğu Yahudileri (İbr.), Kudüs, Hoza'at ha-mehaber, 1938.
Girard, Patrick,
Les Juifs de France de 1789 à 1860 : de l'émancipation à l'égalité, Paris, Calmann-Lévy, 1976.
Graetz, Michael,
Les juifs de France au XIXe siècle. De la révolution française à l'Alliance israélite universelle, İbr.'den çev. S. Malka, Paris, Seuil, 1989.
Gran Rabinato de Turkia,
Las eleksiones para el medjlis umumi, Istanbul, Jurnal "El Korreo", 5671/1910.
Grosman, Moşe
Dr. Markus (1870-1944), İstanbul, As Matbaacılık, 1992.
Halévy, Joseph,
Excursion chez les Falachas en Abyssinie, Paris, İmprimerie de E. Martinet, 1869.

Hertzberg, Arthur,
The French Enlightenment and the Jews, New York, Schocken Books, 1968.
Israel Jonathan I.,
European Jewry in the Age of Mercantilism 1550-1750, 2. bas., Oxford, Clarendon Press, 1989.
Jabotinsky, Vladimir,
Söylevler 1905-1926, (İbr.), Kudüs, Hoza'at Sefarim Jabotinski, 5707/1927.
Juhasz, Esther
(der.) *Sephardi Jews in the Ottoman Empire: Aspects of Material Culture,* Kudüs, Israel Museum, 1990.
Kalderon, Albert E.,
Abraham Galante. A Biography, New York, Sepher-Hermon Press, 1983.
Karmi, İlan,
The Jewish Community of İstanbul in the Nineteenth Century: Social, Legal and Administrative ve Transformations, İstanbul, İsis, 1996.
Karpat, Kemal H.,
Ottoman Population, 1830-1914., Madison, Wisc., The University of Wisconsin Press, 1985.
Katz, Jacob,
Hors du ghetto. L'émancipation des Juifs en Europe (1770-1870), İngilizce'den çev. J. -F. Sené, önsöz Pierre Vidal-Naquet, Paris, Hachette, 1984.
Krämer, Gudrun,
Minderheit, Millet, Nation? Die Juden in Ägypten 1914-1952, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1982.
Laqueur, Walter,
Histoire du sionisme, İngilizce'den çev. M. Carrière, Paris, Calmann-Lévy, 1973.
Las, Nelly,
Les Juifs de France et le Sionisme. De l'affaire Dreyfus à la Seconde Guerre mondiale (1896-1939), doktora tezi, Université de la Sorbonne Nouvelle - Paris, 1985.
Landau, Jacob M.,
Pan-Turkism in Turkey. A Study of Irredentism, Londra, C. Hurst, 1981.
Leven, Narcisse,
Cinquante ans d'histoire. L'Alliance israélite universelle (1860-1910), Paris, Alcan et Guillaumin, 2 cilt, 1911-1920.
Levy, Avigdor,
The Sephardim in the Ottoman Empire, Princeton, The Darwin Press, 1992.
(der.) *The Jews of the Ottoman Empire*, Princeton, The Darwin Press, 1994.
Lewis, Bernard,
Comment l'Islam a découvert l'Europe, İngilizce'den çev. Annick Pélissier, sonsöz

Maxime Rodinson, Paris, La Découverte, 1984. (Türkçesi *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Erzurum, Birey Yayıncılık, 1997.)

Juifs en terre d'Islam, İngilizce'den çeviren Jacqueline Carnaud, Paris, Calmann-Lévy, 1986. (Türkçesi *İslam Dünyasında Yahudiler*, Ankara, İmge, 1996.)

Islam et laïcité. La naissance de la Turquie moderne, İngilizce'den çev. Philippe Delamare, Paris, Fayard, 1988. Türkçesi *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, T.T.K., 2. bas., 1984.

Mandel, Neville J.,

The Arabs and Zionism before World War I, Berkeley/Los Angeles/Londra, University of California Press, 1976.

Mandelstam André,

Le sort de l'Empire ottoman, Lozan/Paris, Payot, 1917.

Mantran, Robert

(der.) *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, Fayard, 1989.

Marrus, Michel,

Les Juifs de France à l'époque de l'Affaire Dreyfus, İngilizce'den çev. M. Legras, önsöz Pierre Vidal-Naquet, Paris, Calmann-Lévy, 1972.

McCarthy, Justin,

The Arab World, Turkey, and the Balkans (1878-1914) : A Handbook of Historical Statistics, Boston, G. K. Hall, 1982.

Mısıroğlu, Kadir,

Lozan, Zafer ya da Hezimet mi? Istanbul, Sebil Yayınevi, 1965.

Morgenthau, Henry (Strother'le ortaklaşa),

All in a Life Time, Garden City, N. Y. , Doubleday, Page, 1922.

Nahum, Henri,

Juifs de Smyrne XIXe-XXe siècle, Paris, Aubier, 1997.

Nicault-Lévigne, Catherine,

La France et le Sionisme, 1896-1914, doktora tezi, Université de Paris, 1986.

Nicolaïdès, N.,

L'Empire ottoman. Une année de Constitution, 11/24 juillet 1908-1/24 juillet 1909, Brüksel, Th. Dewarichet, 1909.

Öke, Mim Kemal,

II. Abdülhamid, Siyonistler ve Filistin Meselesi, Istanbul, Kervan Yayınları, 1981.

Siyonizm ve Filistin Meselesi, Istanbul, Üç Dal Neşriyat, 1982.

Pech, Edgar,

Les Alliés et la Turquie, oct. 1918-av. 1925, Paris, P.U.F., 1925.

Pinon, René,

L'Europe et la Jeune Turquie. Les aspects nouveaux de la question d'Orient, 3. baskı, Paris, Perrin, 1913.

La question juive devant la conférence de la Paix, Paris, A.I.U., 1919.
Ramsaur, E. E.,
The Young Turks. Prelude to the Revolution of 1908, Princeton, Princeton University Press, 1957.
Rodrigue, Aron,
French Jews, Turkish Jews : The Alliance israélite universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925, İndiana University Press, Bloomington, İndianapolis, 1990 (Türkçesi *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, çev: İbrahim Yıldız, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1997).
(der.), *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, Bloomington, İndiana University Turkish Studies Series, 1992.
Guide to Ladino Materials in the Harvard College Library, Cambridge, Mass. Harvard College Library, 1992.
İmages of the Sephardi and Eastern Jewries in Transition, 1860-1939: The Teachers of the Alliance İsraélite Universelle, Seatle/Londra, University of Washington Press, 1993.
Said, Edward W.,
L'Orientalisme. L'Orient créé par l'Occident, Amerikanca'dan çev. C. Malamoud, önsöz Tzvetan Todorov, Paris, Seuil, 1980. (Türkçesi *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1995.)
Scheinkine, M.,
Lettre ouverte aux communautés juives de Turquie, Yafa, Imprimerie A. Itine, 22 adar 5671/22 mart 1911 (Fr./İbr.).
Schneiderman, Harry ve Carmin / Itzhak J. (haz.),
Who's Who in World Jewry, New York, Who's Who in World Jewry/Monde Publishers, 1955.
Schopoff, A.,
Les réformes et la protection des Chrétiens en Turquie, 1673-1904, Paris, Plon, 1904.
Shaw, Stanford J. / Shaw, Ezel Kural,
History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, yeni. bas., Cambridge Uni. Press, 2 c. 1978.
Sokolow, Nahum,
History of Zionism 1600-1918, Londra, Longmans/Green, 2 cilt 1919.
Stern, Selma,
The Court Jew, Philadelphia, Jewish Publication Society, 5710/1950.
Stillman, Norman,
The Jews of Arab Lands, Philadelphia, Jewish Publication Society, 1979.
Straus, Oscar S.,
Under Four Administrations : From Cleveland to Taft, Boston/New York, Ho-

ughton Mifflin / The Riverside Press Cambridge, 1922.
Thobie, Jacques,
Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman (1895-1914), Paris, Publications de la Sorbonne, 1977.
Trask, R. Roger,
The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1971.
Tunaya, Tarık Zafer,
Türkiye'de Siyasal Partiler, Istanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2 cilt 1984-1986.
Vital, David,
The Origins of Zionism, Oxford, Clarendon Press, 1980.
Zionism : the Formative Years, Oxford, Clarendon Press, 1982.
Zionism : the Crucial Phase, Oxford, Clarendon Press, 1987.
Weber, Frank G.,
Eagles on the Crescent. Germany, Austria, and the Diplomacy of the Turkish Alliance, 1914-1918, Ithaca/Londra, Cornell University Press, 1970.
Weiker, Walter,
Ottomans, Turks and the Jewish Polity: A History of the Jews of Turkey, Lanham, New York, Londra, The Jerusalem Center for Public Affairs, University Press of America, 1992.
Weizmann, Chaim,
The Letters and Papers, New Brunswick/Kudüs, Oxford University Press, Israel University Press, Rutgers, University, 1968, 7 cilt, 9, 11.
Wininger, S.,
Grosse Jüdische National-Biographie, Druck "Orient", 1. cilt.
Yetkin, Çetin,
Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1992.
Young, Georges,
Corps de droit ottoman, Oxford, Clarendon Press, cilt 2, 1995.

MAKALELER

Ahmad, Feroz,
"Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire 1908-1914", Braude, Benjamin / Bernard Lewis'in derlediği, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*'da, New York / Londra, Holmes & Meier, 1982, cilt 1, s. 401-434.
Albert Cohen, Phylis,
"Ethnicité et solidarité chez les Juifs de France au XIXe siècle", *Pardès* (3), 1986, s. 29-53.

Attrep, Abe,
"A State of Wretchedness and Impotence, A British View of Istanbul and Turkey, 1919", *International Journal of Middle East Studies* (9), şubat 1978, s. 1-9.
Bali, Rifat N.,
"Bir Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B'nai Brith XI. Bölge Büyük Locası Tarihçesi ve Yayın Organı Hamenora Dergisi" *Müteferrika* (8-9), bahar-yaz, 1996, s. 41-60.
Barnai, Ya'akov,
"Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler", (İbr.), Şmuel Ettinger'in derlediği, *"XIX. Yüzyıl Ortalarına Doğru, Çağdaş Dönem; İslam Topraklarındaki Yahudilerin Tarihi"*nde. Kudüs, Zalman Shazar Center, 1981, cilt 1, s. 73-118.
"Osmanlı Döneminde Kudüs Hahamlığının Statüsü" (İbr.), *Cathedra* (13), 1980, pp. 47-69.
"Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler" (İbr.), Şmuel Ettinger'in derlediği, *"XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar; İslam Topraklarındaki Yahudilerin Tarihi"*nde, Kudüs, Zalman Shazar Center, 1986, cilt 2, s. 183-297.
Benbassa, Esther / Rodrigue, Aron,
"L'artisanat juif en Turquie à la fin du XIX^{e}siècle : l'Alliance israélite universelle et ses ceuvres d'apprentissage", *Turcica* (17), 1985, s. 113-126.
"L'Alliance israélite universelle et l'élection de Haim Nahum au grand rabbinat de l'Empire ottoman (1908-1909)" *Proceedings of the Nineth World Congress of Jewish Studies*'te, Kudüs, World Union of Jewish Studies, 1986, s. 83-90.
"Kampana Çalanlar Davası: 1901'de İzmir'de Cereyan Etmiş Bir Kan İftirası Vakası" *Tarih ve Toplum* (30), ekim 1986, s. 44-50.
"Presse d'Istanbul et de Salonique au service du sionisme (1908-1914). Les motifs d'une allégeance", *Revue Historique* 276/2 (560), ekim-aralık, 1986, s. 337-365.
"Israël face à lui-même : Judaïsme occidental et judaïsme ottoman (XIXe-XIXe siècles)", *Pardès* (7), 1988, s. 105-129.
"Le sionisme dans l'Empire ottoman (fin XIXe - début XXe), Vingtième siècle. *Revue d'histoire* (24), ekim-aralık, 1989, s. 69-80. (İngilizcesi için Studies in Zionism 11/2 fall 1990, s.127-140)
"Le sionisme ou la politique des alliances dans les communautés juives ottomanes (début XXe siècle), *Revue des Etudes juives.* (150) 1-2, ocak-ekim 1991, s. 24-31. (İngilizcesi için Aron Rodrigue (der.), *Ottoman and Turkish Jewry,* Bloominghon, 1992, s. 225-251.
"Education for Jewish Girls in the East: A Portrait of the Galata School in İstanbul, 1972-1912" *Studies in Contemporary Jewry* (9), 1993, s. 163-173.
"Associational Strategies in Ottoman Jewish Society in the Nineteenth and

Twentieth Centuries", Avigdor Levy'nin derlediği, *The Jews of the Ottoman Empire*'da, Princeton, The Darwin Press, 1995, s. 457-484.

"The Process of Modernization in Eastern Sephardi Communities", Harvey Goldberg'in derlediği, *Sephardi and Middle Eastern Jewries*'de, Bloomington, İndiana University Press, 1996, s. 89-98.

"Les relais nationalistes juifs dans les Balkans", Esther Benbassa'nın derlediği, *Transmission et passages en monde juif*'de, Paris, Publisud, 1996, s. 403-434.

"The History of Private Life and of Families: Objects and New Methodologies for the Study of Sephardi Jewish History", *Hispano-Jewish Civilization after 1492*, Kudüs, Misgav Jerushalayim, 1997, s. 27-37.

Burrows, Matthew,

"Mission civilisatrice", French Cultural Policy in the Middle East, 1860-1914", *The Historical Journal* 29 (1), 1986, s. 109-135.

Davison, Roderic H.,

"Turkish Attitudes concerning Christian Muslim Equality in the Nineteenth Century", *American Historical Review* (59), 1954, s. 844-864.

Dumont, Paul,

"La condition juive en Turquie à la fin du XIXe siècle", *Les Nouveaux Cahiers* (57), 1979 yazı, s. 25-38.

"Une communauté en quête d'avenir-Le sionisme à Istanbul au lendemain de la première guerre mondiale (d'après *la Nation*, organe de la Fédération sioniste d'Orient 1919-1922)", s. 97-124, in, *Les Juifs dans la Méditerranée médiévale et moderne*'de, actes des journées d'études, Nice 25 ve 26 mayıs 1983, Nice, Université de Nice-Centre de la Méditerranée moderne et contemporaine-Centre d'etudes médiévales, 1986, s. 97-124.

Eliav, Mordekhai,

"German Interests and the Jewish Community in Nineteenth-Century Palestine", Moşe Ma'oz'un derlediği, *Studies in Palestine During the Ottoman Period*'da, Kudüs, Magnes Press, Yad Izhak Ben-Zvi, 1975, s. 423-441.

Elmaleh, Abraham,

"Rabbi Haim Nahoum, sa vie, ses ceuvres", *Le Judaïsme Séphardi* (22), ağust. 1961, s. 946-948.

Farhi, David,

"Documents on the Attitude of the Ottoman Government towards the Jewish Settlement in Palestine after the Revolution of the Young Turks, 1908-1909", Moşe Ma'oz'un hazırladığı *Studies in Palestine During the Ottoman Period*'da Kudüs, The Magnes Press / Yad Izhak Ben-Zvi, 1975, s. 190-210.

"Jön Türk Devrimi Sırasında Selanik Yahudileri" (İbr.), *Sefunot* (15), 1971-1981, s. 137-152.

Frankel, Jonathan,

"Crisis as a Factor in Modern Jewish Politics, 1840 and 1881-82", Jehuda Reinharz'ın hazırladığı, *Living with Antisemitism, Modern Jewish Responses*, Hanover, N. H. /Londra, University Press of New England, 1987, s. 42-58.

Friedman, Isaiah,

"German Intervention Behalf on the Yishuv, 1917", *Jewish Social Studies* 33 (1), ocak. 1971, s. 23-43.

"Hilfsverein, Alman Dışişleri Bakanlığı ve Siyonistlerle Polemik, 1908-1911" (İbr.), *Cathedra* (20), temmuz 1981, s. 96-122.

Hacker, Joseph R.,

"XVI.-XVII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hahambaşılık" (İbr.), *Zion* 49 (3), 1984, s. 225-263.

Hanioğlu, M. Şükrü,

"Genesis of the Young Turk Revolution of 1908", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* (3), 1982, s. 277-300.

"Osmanlıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, 5. cilt, 1389-1399.

"Hayim Nahum Efendi'nin Hahambaşılığını Onaylayan Padişah İradesi" (Osmanlıca), *Düstûr. Terbib II*, C1. Dersaadet, Matbaai Osmaniye, 1329/1911, n 95, s. 351-354.

Kaufman, Edy,

"The French Pro-Zionist Declaration of 1917-1918", *Middle Eastern Studies* 15 (3), mayıs 1979, s. 374-407.

Kedourie, Elie,

"Young Turks, Freemasons and Jews", *Middle Eastern Studies* 7 (1), ocak 1971, s. 89-104.

Landau, Jacob M.,

"The 'Young Turks' and Zionism : Some Comments", D. Victor Sanua'nın hazırladığı, *Studies in Honor of Raphael Patai*'de Rutherford, N.J. : Farleigh Dickinson, 1983, s. 197-205.

Laskier, Michael,

"Abraham Antebi, 1879-1914 Arasındaki Eylemlerine Bir Bakış" (İbr.), *Pe'amim* (21), 1984, s. 50-82.

Lazare, Lucien,

"L'Alliance israélite universelle en Palestine à l'époque de la révolution des 'Jeunes Turcs' et sa mission en Orient du 29 octobre 1908 au 19 janvier 1909", *Revue des Etudes Juives* (138), temmuz-aralık 1979, s. 307-335.

Mandel, Neville J.,

"Turks, Arabs and Jewish Immigration into Palestine, 1882-1914", *St. Antony's Papers* (17), 1965, s. 77-108.

"Ottoman Policy and Restrictions on Jewish Settlement in Palestine : 1881-

1908 - Part I", *Middle Eastern Studies* 10 (3), 1974, s. 312-332.
"Ottoman Practice as Regards Jewish Settlement in Palestine : 1881-1908", *Middle Eastern Studies* 11 (1), ocak 1975, s. 33-46.

Mani, M.,
"A la mémoire du Grand Rabbin Nahoum" (söylevler), *Journal des Communautés* (251), 4 aralık 1960. s. 5-7.

Mendes-Flohr, Paul,
"Fin-de-siècle Orientalism, the Ostjuden and the Aesthetics of Jewish Self-Affirmation", Jonathan Frankel'in derlediği, *Studies in Contemporary Jewry*'de (1), Bloomington, Indiana University Press, 1984, s. 96-139.

Nahum, Hayim,
"Mission chez les Falachas d'Abyssinie", *Bulletin de l'Alliance israélite universelle* (33), 1908, s. 100-137.
"Jews", Eliot G. Mears'ın haz. *Modern Turkey. New York*, The Macmillan Com. 1924, s. 86-97.

Öke, Mim Kemal,
"The Ottoman Empire, Zionism, and the Question of Palestine (1880-1908)", *International Journal of Middle East Studies* (14), 1982, s. 329-341.
"Young Turks, Freemasons, Jews and the question of Zionism in the Ottoman Empire (1908-1913)", *Studies in Zionism* 7 (2), 1986, s. 53-73.

Rabinovitz, Ya'akov,
"Yeni Türkiye, Yahudiler ve Siyonizm" (İbr.), *Ha Chiloah* (19), 1908, s. 280-288, 456-461, 548-557.

Rodrigue, Aron,
"Difference and Tolerance in the Ottoman Empire: İnterview by Nancy Reynolds, *Stanford Humanities Review* (5/1), 1995, s. 81-90.
"From Millet to Minortiy: Turkish Jewry in the Nineteenth and Twentieth Centuries", Pierre Birnbaum ve Ira Katznelson'un derlediği *Paths of Emancipation: Jews within States and Capitalism*'de Princeton University Press, 1995, s. 238-261.
"Eastern Sephardi Jewry and New Nation-States in the Balkans in the Nineteenth and Twentieth Centuries" Harvey Goldberg'in derlediği *Sephardi and Middle Eastern Jewries*'de, Bloomington, İndiana University Press, s. 81-88

Sharaby, Rachel,
"Kudüs Hahambaşılığı, Çatışmalar ve Kişilikler, 1906-1914" (İbr.), *Cathedra* (37), eylül 1985, s. 95-121.

Shaw, Stanford J.,
"The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle Eastern Studies* (9), 1978, s. 325-338.

Shmuelevitz, Aryeh,
"Two Hebrew-Language Weeklies in Turkey : An Appeal to Revive Concept of a National Culture", *Actes du colloque : La presse de langue étrangère en Turquie*'de, (16-17-18 mayıs 1984), İstanbul, İstanbul Universitesi Yayınları / Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1985, s. 111-125.
Szajkowski, Zosa,
"The Alliance israélite universelle in the United States, 1860-1949", *Publications of the American Jewish Historical Society* (29), bölüm 4, haziran 1950, s. 389-443.
"Conflicts in the Alliance israélite universelle and the Founding of the Anglo-Jewish Association, the Vienna Allianz and the Hilfsverein", *Jewish Social Studies* 19 (1-2), ocak-nisan 1957, s. 29-50.
Thobie, Jacques,
"La France a-t-elle une politique culturelle dans l'Empire ottoman à la veille de la première guerre mondiale?", *Relations Internationales* (25), 1981, s. 21-40.
Valensi, Lucette,
"La tour de Babel : groupes et relations ethniques au Moyen-Orient et en Afrique du Nord", *Annales* (4), temmuz-ağustos 1986, s. 817-835.
Vereté, Mayir,
"The Balfour Declaration and its Makers", G. Silvia Haim ve Elie Kedourie'nin hazırladıkları, *Palestine and Israel in the 19th and 20th Centuries*, Londra, Frank Cass, 1982, sayfa 60-88.
Weill, Georges,
"Charles Netter ou les oranges de Jaffa", *Les Nouveaux Cahiers* (21), 1970 yazı, s. 2-36.
"Emancipation et humanisme. Le discours idéologique de l'Alliance israélite universelle au XIXe siècle", *Les Nouveaux Cahiers* (52) 1978 baharı, 1-20.
"L'action éducative de l'Alliance israélite universelle de 1860 à 1914", *Les Nouveaux Cahiers* (78), 1984 sonbaharı, s. 51-58.
"L'Alliance israélite universelle et la condition sociale des communautés méditerranéennes à la fin du XIXe siècle (1860-1914)", Simon Schwarzfuchs'un derlediği *L' "Alliance" dans les communautés du bassin méditerranéen à la fin du XIXe siècle et son influence sur la situation sociale et culturelle*, Kudüs, Misgav Yerushalayim, 1987, s. VII-LII.
Yale, William,
"Ambassador Henri Morgenthau's Special Mission of 1917", *World Politics* 1 (3), 1949, s. 308-320.